

Moral i rätten

Utredningar av hedersrelaterat våld i Sverige 1997-2017

JOHAN ROSQUIST

COPYRIGHT ©
Johan Rosquist, 2020

Moral i rätten. Utredningar av hedersrelaterat våld i Sverige 1997-2017.

Författare: Johan Rosquist

Göteborgs universitet

Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap

Box 720

405 30 Göteborg

ISBN: 978-91-87876-31-8 (tryck)

ISBN: 978-91-87876-32-5 (online)

Online: <http://hdl.handle.net/2077/62651>

Tryck: BrandFactory AB, Kållered

Gothenburg Studies in Sociology No. 70

Abstract

Title: Morality in the justice system. Investigations of honor related violence in Sweden 1997-2017.

Author: Johan Rosquist

Doctoral dissertation at University of Gothenburg, Department of Sociology and Work Science, Box 720, SE 405 30, Gothenburg, Sweden

ISBN: 978-91-87876-31-8

Copyright © Johan Rosquist, 2020

This doctoral thesis investigates assumptions about honour that emerge in the Swedish justice system's investigations of honour related violence and oppression during the period 1997 – 2017, and with what implications. The aim is to deepen the understanding of how the Swedish justice system manages crimes presumed to be honour related, and shed light on implications of current descriptions of these crimes as new in Swedish society. The thesis is rooted in a Sociology of Law tradition, and studies the confrontation between formal law (the Swedish Code of Justice) and living law (honour as a discursive and social practice assumed to be enacted amongst some immigrant groups and families in Sweden) at different levels of the justice system.

The thesis includes two chronological studies of policy documents and court decisions respectively, and a micro study of speech and action in courtrooms and interrogation transcripts from police records. Critical discourse analysis is combined with the moral sociology of Émile Durkheim, and four discourses are delineated. The discourses are either gender or culture oriented, and depart from either a structural or a relational perspective. Additionally, two more overarching discourses are delineated and used analytically to shed light on talking and writing about honour as a supposedly new phenomenon in Sweden. Honour *practice* is a discourse concerned with routine activities aimed at maintaining social order and predictability in clan-based and gender segregated societies. Honour *problematics* are discourses that problematise the consequences of honour practice in Swedish society, from the perspective of Swedish authorities.

Results from the thesis indicate that although they vary over time, discourses in Swedish policy documents primarily focus on assumptions about gender, whereas discourses in court records focus on assumptions about culture. In court observations and police interrogations, discourses depict families as honour practicing (expressed by court professionals as well as by suspects, victims and witnesses themselves), and position family members in different ways depending on both generation and gender. Furthermore, the cohesion of Swedish society is reflected through the identification of an 'other' group that it is assumed does not share Swedish values about gender equality. Conversely, within that identified group, assumptions that gender equality is a threat to the social order of honour practicing families are frequently present. This implies that proponents of the living law (honour practice) experience a threat towards moral values, while the legislative body calls for changes in the formal law as countermeasures against an experienced threat to Swedish moral values.

Innehåll

Förord.....	7
Del I: Avhandlingens ramverk.....	9
1. Problembeskrivning, syften och frågeställningar samt disposition.....	11
Det som ska avhandlas.....	11
Den polariserade samhällsdebatten om heder.....	14
Rättens dilemman – ett rättssociologiskt perspektiv.....	16
Rättens dilemman i praktiken.....	21
Syften och frågeställningar.....	24
Avhandlingens disposition.....	24
2. Begrepp och forskningsfält.....	27
Inledning.....	27
Vad är 'rätten'?	27
Begreppen hederspraktik och hedersproblematik.....	34
Texter om heder i olika kontexter.....	36
Forskning om hederspraktik.....	37
Forskning om hedersproblematik.....	41
Metaforskning om heder.....	47
Sammanfattning och avhandlingens kunskapsanspråk.....	53
3. Teoretiska utgångspunkter.....	55
Inledning.....	55
Kritisk diskursanalys.....	55
Norman Faircloughs begreppsapparat.....	56
Norman Faircloughs analytiska modell.....	60
Durkheims moralsociologi.....	62
Durkheims moralsociologi och kritisk diskursanalys – en (o)rimlig kombination?.....	68
Sammanfattning.....	71
4. Studiens design och metod.....	73
Inledning.....	73
Avgränsning.....	73
Övergripande design.....	74
Övergripande metodbeskrivning och det empiriska materialets tidslinje.....	75
Insamling och beskrivning av empiri.....	80
Policydokument.....	80
Domstolsprotokoll.....	83
Förundersökningsprotokoll.....	84

Deltagande observationer.....	85
Etiska överväganden	88
Analytiskt tillvägagångssätt.....	89
Implikationer av studiens avgränsningar	92
Del II: Utredningar av hedersrelaterat våld i Sverige 1997-2017	95
5. Lagstiftarens nivå I: Diskurser och positioner etableras 2002-2010.....	97
Inledning	97
Etablering av ideologiska positioner.....	100
Kulturaliserande förklaringar möter motstånd – kritik och konsekvenser	110
Diskursiva utvidgningar.....	112
Sammanfattande kommentarer	119
6. Lagstiftarens nivå II: Den ideologiska kampen om heder 2011-2017	123
Inledning	123
Diskurser om kön konkretiseras.....	124
Uppmaningar till samhällsätgärder mot hedersrelaterat våld.....	127
När samhället enas mot det oönskade	131
En förändrad diskursordning.....	132
Den avvikande moralens konstruktion av tillsammanskap	138
Sammanfattande kommentarer	139
7. Lagprövarens nivå I: Domstolsprotokoll 1997-2002	143
Inledning	143
1997: Kvinnlig jämställdhetssträvan konstrueras som ett kulturellt familjeproblem.....	146
1999: Utländska domskäl och när skammen blir offentlig	147
2002: Den hederspraktiserande outsiders	151
Sammanfattande kommentarer om domstolsprotokoll 1997-2002	154
8. Lagprövarens nivå II: Domstolsprotokoll 2006-2017.....	161
Inledning	161
2006/2011: Expertvittnen och specialiserade advokater	161
2010: När gärningspersonen erkänner brott.....	168
2012: Kombinerade diskurser lyfter fram konsekvenser av hederspraktik	170
2017: En exogen kulturdiskurs blir hegemonisk.....	173
Sammanfattande kommentarer om domstolsprotokoll 2005-2017	178
9. Interaktionsnivå: Polisförhör och rättegångsförhandlingar.....	183
Inledning	183
Subjekspositioner och handlingsutrymmen	185
Patriarkens ansvar	185
Mödrar, makt och motstånd	193

Sönernas förpliktelser	201
Döttrarnas lojalitet och (o)möjliga positioner: två berättelser	207
Sammanfattande kommentarer	214
Del III: Moral i rätten	217
10. Diskursernas implikationer	219
Inledning	219
Diskurser om heder och rättens dilemman – makro- och mesonivå	220
Diskursordning i policydokument	224
Diskursordning i domstolsprotokoll	226
Implikationer i rättsalen	227
Slutsatser om begreppen hederspraktik och hedersproblematik	229
11. Moralsociologiska aspekter av text och tal om heder i rätten	231
Inledning	231
Om moralens förenande krafter	232
Om moralens normerande krafter	236
Om individen och kollektivet	236
Sammanfattande tankar om moral, kollektiv och individ	237
12. Slutord: Rättens dilemman i text och tal om heder	239
Bilaga 1: Metodbilaga	243
English summary	253
KÄLLFÖRTECKNING	259
Referenser	259
Empiriskt material	267
GÖTEBORG STUDIES IN SOCIOLOGY	273

Figurförteckning

Figur 1: Rättssociologiskt perspektiv på rätten	29
Figur 2: Rättssociologins byggstenar	54
Figur 3: Diskursanalytiska dimensioner	60
Figur 4: Studiens övergripande design	75
Figur 5: Studiens tidslinje	77
Figur 6: Avhandlingens empiriska del i tabellform	79
Figur 7: Tillgängliga diskurser om heder	98
Figur 8: Available discourses about honour in English	255

Förord

Tidigare i år avled min mormor *Berthy* Florentina Elvira Viktoria Revstedt, född 1921 i nära anslutning till en av den svenska kvinnorörelsens största och viktigaste triumfer: rösträtten. Mormors kvinnogeneration symboliserar den svenska jämställdhetsrörelsens praktiska fortsättning och utveckling, samtidigt som hon säkerligen var en av dem som verkade i det tysta. Av alla de släktingar som är äldre än mig är hon den som haft störst betydelse och inflytande. Mormor frustrerades alltid av människor som var negativa. Man ska göra sitt bästa, ta konstruktiv kritik väl och inte acceptera orättfärdig kritik, men det finns ingenting som hindrar att göra allt med ett glatt humör. Under avhandlingsarbetet har denna inställning följt med mig dagligen och i svårare stunder förmått mig att fortsätta. När jag är nere och bekymren hopar sig, då sätter du dig – fortfarande – med mig en stund. Tack för allt mormor, denna avhandling tillägnas dig.

Melanie: när jag påbörjade det här var du tio år och förbannad på mig för att jag skulle jobba så långt bort. Nu är du sexton och mer generellt förbannad, men jag känner att vi trots allt är närmare varandra än någonsin. Alltmedan du har växt upp har jag inte kunnat låta bli att ha bilden av dig framför mig under mitt arbete. Några av de flickor som utsatts för de fruktansvärda brott som jag läst om har varit i din ålder, och till utseendet skulle du lätt kunna misstas för att vara en av dem. Med dessa tankar har jag funnit en mening i mitt arbete med att på sikt göra livet för de svenska ungdomar vars omständigheter sätter upp hinder för deras frihets- och jämställdhetssträvan. När haven stormar och bergen verkar oöverstigliga, så måste jag finna vägar för dig. Nu är boken färdig, och förhoppningsvis har jag kommit närmare det målet.

Andreas: Både du och jag har valt den meritokratiska vägen, inom helt olika fält och med helt olika talanger. Den vägen är tuff och lärorik, och det är (orättvist nog?) tyvärr bara hårt arbete och tålamod som betalar sig. Jag tror på dig och din passion, för jag vet att den är stark. Jag har under de senaste åren fått lära mig mycket om självdisciplin, och jag lovar att med mer av detsamma från dig så kommer dina drömmar att bli verklighet. Stig bara upp litet tidigare på morgnarna, eller hitta åtminstone ett sätt att höra väckarklockan innan jag gör det...

Måns Svensson: Du var den som genom att anlita mig för ett litet uppdrag för drygt tjugo år sedan lockade (lurade?) in mig på den akademiska banan. Det var ju rent förbaskat hur lång tid det skulle behöva ta, men nu är jag sannolikt här. Tack för ditt stöd under hela resan, för dina råd som handledare för mina tidigare (litet mindre och obetydligare) alster, men framför allt för dina – ofta mycket tydliga – påpekanden och råd medan jag kämpat med avhandlingens slutmanus. Sen är det ju inte så lätt att alltid vara snäll mot en – vad var det du sa? – så svårtyglad student.

Och medan jag är inne på att vara svårtyglad: De som verkligen har fått agera rodeoartister och hantera mina tvära kast och vansinniga irrfärder är Cecilia Hansen Löffstrand och Sara Uhnoo. Ni fick den otacksamma uppgiften att handleda mig för sex

år sen, och ni höll er i sadeln hela vägen. Även om jag inte alltid har visat hundraprocentigt förtroende så har ni ständigt (och till min stora irritation) fått mig att hålla mig till den akademiska kartan. Ni har varit noggranna guider (och ibland format skullgångskedjor) på min väg genom terrängen. Förhoppningsvis har jag nu lärt mig tillräckligt för att kunna börja navigera lite själv. Om inte, så ska ingen skugga falla på er.

Professor Abby Peterson: Tack för att du ursprungligen trodde på mig och anställde mig i projektet Etnicitet och polisiär kontroll, finansierat av Forte. Nu kan det projektet (till slut) betraktas som avslutat.

Anna Peixoto och Bengt Larsson: Tack för era kreativa lösningar på sluttampen. Det blev ju riktigt bra till slut.

Ett stort tack till alla vänner och kollegor på institutionen för sociologi och arbetsvetenskap. Tack framför allt till er som läst och kommenterat mina manus på seminarierna: Kerstin Jacobsson, Bengt Larsson, Doris Lydahl och Linda Weichselbraun. Tack också till Anita Heber vid Stockholms universitet som var extern kommentator på slutseminariet. Här vill jag också nämna hängivna kollegor vid det rättssociologiska seminariet vid Lunds universitet där jag också fått hjälp och konstruktiv kritik – och särskilt professor Reza Banakar som med både nyfikenhet och råd varit en inspiration och ett stöd.

Den här avhandlingen försenades med ett och ett halvt år därför att jag i ett obevakat ögonblick tackade ja till kursansvar och att undervisa på Snabbspåret för nyanlända lärare och förskollärare. Den tiden kommer jag alltid ta med mig och se tillbaka på med (skräckblandad) glädje – ungefär som att vid varje undervisningstillfälle åka Balder för första gången. Eatessam, Saba, Margareta, Maria, Zakaria och (under en kortare tid) Khaled: Det har varit en obeskrivlig ära och ynnest att få arbeta i ett sådant ticht lärarlag med så varierade kunskaper och erfarenheter. En gång räknade jag ut att jag har haft nio olika yrkeskarriärer, men ingenstans har jag varit med om att kollegor så självklart ställer upp för varandra. Vi har ju också sett att vi kunnat göra skillnad, men det har varit tufft på vägen både för deltagarna och för oss. Snabbspåret går väl bäst att sammanfatta så här: Man lär sig mycket av att trola med knäna.

Stella, varje göteborgskväll har jag sett fram emot våra två telefonsamtal. Ibland har de varit korta, ibland lite längre. De har varit viktiga för att vi ständigt ska kunna påminna varandra om vad vi har och att vi är tillsammans. I allt det ovanstående är du den som gjort mig till mer än jag egentligen har förmåga att vara. Jag har (ofta) sagt till dig att jag älskar dig. Om det skulle förändras kommer jag att meddela dig, men jag betvivlar att den dagen någonsin kommer. Du är de axlar jag kan stå och lita på.

Tåget mellan Malmö och Göteborg, november 2019

Del I: Avhandlingens ramverk

1. Problembeskrivning, syften och frågeställningar samt disposition

Det som ska avhandlas

I januari 1997 inträffade någonting i det svenska språket. Ordet 'hedersmord' kom att användas för första gången.¹ Uppaktan var ett mord i en nordsvensk stad strax före jul 1996. Brottet väckte stor uppståndelse dels på grund av att offret var en flicka på bara femton år, dels på grund av att förövarna var både unga och nära släktingar: flickans sjuttonårige bror och artonårige kusin. Även tillvägagångssättet och efterspelet var uppseendeväckande. Efter att en av pojkarna (oklart vem) strypt flickan med ett bälte lämnade de kroppen slarvigt begravd i en snödriva. Några dagar senare gick de självmant in på polisstationen, erkände de faktiska omständigheterna och yrkade senare i tingsrätten på att dömas för misshandel alternativt grovt vållande till annans död. Båda fanns skyldiga till mord och olaga hot och dömdes till tre och ett halvt års respektive fyra års fängelse.

Drygt två år senare sköts en nittonårig svensk kvinna till döds på besök hos släktingar i familjens ursprungsland.² Ett flertal äldre manliga släktingar var närvarande vid mordtillfället. Hennes far och farbröder erkände mordet på plats och samtliga dömdes

¹ Baserat på två sökningar via Göteborgs universitetsbibliotek, databaserna Web Retriever (massmediaartiklar) och Korp (Svenska språkbanken). Påståendet är inte riktigt korrekt. Ordet användes i en artikel i Sydsvenska Dagbladet den 12 december 1967, men då i en helt annan kontext än den som behandlas här. I båda sökmotorernas korpusar finns också omfattande 'hål', främst innan 1960 samt under 1970-talet, varför sökningen inte är helt tillförlitlig. Rosales (2005) gör dock i princip samma analys och kommer fram till samma resultat.

² Beträffande utpekande av grupper och enskilda, se etiska överväganden.

av den lokala domstolen till villkorlig dom. Enligt den lokala domstolen i ursprungslandet ”anses *motivet för mordet som hedersamt* och att brottet begåtts *i syfte att tvätta bort den skam* som drabbat familjen”.³ Till följd av att offrets lillasyster kontaktade svenska myndigheter kom mordet även att utredas av svensk polis och domstol. Pappan återvände aldrig till Sverige, men farbröderna åtalades och fälldes mot sitt nekande av den svenska rätten för det som skulle komma att kallas för ’mordet på Pela’. Båda farbröderna dömdes av såväl tingsrätt som hovrätt till fängelse på livstid. Ordet heder används i domen nästan uteslutande i citat från ovan nämnda utländska domstolsdokument, inte i de svenska domskälen.⁴

Den 20 november 2001 höll en tjugofemårig kvinna vid namn Fadime Sahindal ett tal inför Sveriges riksdag. Hon inledde med följande ord: ”Jag har blivit inbjuden hit i dag för att berätta om mina erfarenheter av hur det kan vara att leva som utländsk tjej i Sverige, med dess lagar, seder och kultur. Hur svårt det är att balansera mellan familjens krav och förväntningar och det svenska samhället som står för helt andra värden och synsätt”. I talet lyfte hon fram den konflikt mellan två kulturer hon dagligen konfronterades med, och gjorde det tydligt att en av dessa kallades för ’hederskultur’ och stod i kontrast till ’den svenska kulturen’. Hon uttalade också skarp kritik mot det svenska rättsväsendets oförmåga att förstå den fara hon i själva verket levde i.⁵ Tre månader senare sköts hon till döds av sin pappa. I tingsrätten medgav pappan de faktiska omständigheterna kring mordet och uppgav bland annat som förklaring att ”Fadime lämnade ut sin familj till massmedia och hela världsoptionen. Hon förtalade dem och ljög och såg till att hans 17-årige son hamnade i fängelse. Han hade sin heder och sina släktingar att tänka på”.⁶ I hovrätten ändrade han sin historia och förnekade även själva händelserna vid dagen för mordet. Hovrätten trodde honom inte utan fastställde tingsrättens dom på livstids fängelse.⁷

Ytterligare utdrag från ovanstående tre fall kommer att återkomma senare i avhandlingen, men jag lyfter redan nu fram dem som tre av de mest uppmärksammade fallen av det som i dagligt svenskt tal kommit att få den gemensamma beteckningen ’hedersmord’. Namnen ’Sara’, ’Pela’ och ’Fadime’ är de tre återkommande namn som

³ FUP (1999 Bil. C1):76, utdrag ur översättningen av det lokala domstolsprotokollet. Mina kursiveringar. Denna referens är från empiriskt material, vars källor återfinns i slutet av källförteckningen. I fotnoterna identifieras ordinarie (forsknings-)referenser i sedvanlig ordning genom författarnamn samt att eventuell sidhänvisning finns *innanför* parentesen. Empiriska referenser indikeras genom ett dokumentnamn och att sidhänvisning kommer direkt *efter* parentesen.

⁴ TR och HR (1999).

⁵ Sahindal (2001).

⁶ TR (2002):8.

⁷ TR och HR (2002).

närmast uppnått symbolvärden när det i Sverige talas om heder.⁸ I den samhällsdebatt som pågått sedan 1997 och fortfarande pågår i dag talas dessa egentligen ganska olika faktiska händelser fortfarande *om* som att de har fler likheter än skillnader.

Detta leder oss fram till det denna avhandling ska handla om: Hur text och tal om heder utvecklats i den svenska rätten⁹ sedan ordet 'hedersmord' började användas för ungefär tjugo år sedan. Hur beskrivs heder i lagstiftarens policydokument och i domstolsprotokoll? Hur förhandlas olika förståelser av heder mellan olika parter under polisförhör och i rättsalen?

Dessa frågor kom att ställas på sin spets i februari 2017 då Justitiedepartementet gav ut ett Kommittédirektiv som syftade till starkare skydd mot barnäktenskap, tvångsäktenskap och brott med hedersmotiv. Enligt direktivet skulle utredaren bland annat:

- undersöka i vilken utsträckning hedersmotiv beaktas av polis, åklagare och domstolar,
- ta ställning till om det bör införas en särskild straffskärpningsgrund för brott med hedersmotiv i 29 kap. 2 § brottsbalken.¹⁰

Utredarens första uppgift är enligt direktivet att undersöka hur heder beaktas som motiv av representanter för det svenska rättsväsendet. Det finns alltså en uttalad efterfrågan på sådan kunskap som min avhandling bidrar med. Dessutom innebär uppdraget implicit en undersökning av möjligheten att behandla heder på ett 'nytt' sätt i jämförelse med hur det traditionellt framträtt i svensk rätt. Inom svensk lagstiftning och rättspraxis har heder sedan länge varit ett levande begrepp. Den del av brottsbalken som bland annat berör ärekränkning hänvisar inte specifikt till ordet heder, men däremot till det synonyma begreppet ära.¹¹ brottsbalkens femte kapitel utgör exempel på så kallade skyddsregler ägnade att ge uttryck för "mer allmänna rättsprinciper som rör rätten till

⁸ Se t.ex. Ekström (2009); www.gapf.se. Se även Reimers (2005; 2007) för analyser av skillnaden mellan "mordet på Fadime" och vad mordet kom att representera i media.

⁹ Den svenska rätten omfattar i avhandlingen *dels* den lagstiftande sidan i form av policydokument (t.ex. offentliga utredningar) som på olika sätt behandlar fenomenet heder, *dels* text och tal om heder från lagtolkande och lagtillämpande myndighetsenheter såsom polis, åklagare och domstol, *dels* tal om heder i rättsalen. Se avsnittet 'Vad är 'rätten'?' i kapitel två.

¹⁰ Kommittédirektiv (2017:25):1. Frågan om straffskärpning har debatterats på riksdagsnivå tidigare, se t.ex. Justitiekommitténs betänkande 2012/13:JuU10, Motion till Riksdagen 2012/13:So542 samt Motion till Riksdagen 2016/17:2012. Fram till skrivande stund (hösten 2019) hände egentligen väldigt lite med hänsyn till Kommittédirektivet. Under riksdagens sommaruppehåll 18 juli 2019 utfärdades ytterligare ett Kommittédirektiv (Justitiedepartementet 2019) med uppdrag åt (ytterligare en) särskild utredare att undersöka samma sak som 2017, dock med något mer specificerade punkter.

¹¹ Med ära avses enligt Integritetsskyddskommittén (2007:86) såväl objektiv ära (aktning eller anseende i förhållande till andra medmänniskor) som subjektiv ära (en individs egen upplevelse av att vara aktad eller ansedd). Jfr. definitioner på heder i t.ex. Peristiani (1966 red.), Peristiani & Pitt-Rivers (1991 red.) samt Stewart (1994).

frid, rätten till ersättning för kränkning och rätten till det egna namnet”.¹² Utöver detta tillämpas i många sammanhang den välkända frasen ’på heder och samvete’, bland annat i vittneseden som svärs av vittnen, och i många myndighetsblanketter som en förstärkt bekräftelse på att en i största möjliga mån återger sanningen. I denna historiska kontext framställs heder som något eftersträvansvärt och något som ska skyddas och kunna upprätthållas. I den nya kontexten diskuteras däremot om upprätthållande av heder bör göras (extra) straffbart. Spänningen mellan dessa två kontexter känns bland annat igen i debattinlägg som förespråkar att den ’nya’ formen av hedersrelaterade brott snarare borde benämnas ’skambrott’ (eller ’skam-mord’).¹³ Denna avhandling besvarar frågan hur uppfattningar om denna ’nya’ form heder framträder i svensk rätt från introduktionen 1997 och fram till straffskärpningsförslaget tjugo år senare.

Den polariserade samhällsdebatten om heder

I samband med att Kommittédirektivet offentliggjordes uttalade sig jämställdhetsminister Åsa Regnér i SVT:s *Aktuellt*: ”Vi ska göra en kartläggning av det hedersrelaterade våldet, för vi behöver veta mer eftersom vi haft en stor migration de senaste åren”.¹⁴ Förutom ministerns explicita koppling mellan hedersrelaterat våld och migration är det uttalade behovet av att ”veta mer” högtintressant. Trots det omfattande utvärderingsmaterial, samt avhandlingar och annan forskning som redan finns,¹⁵ beskrivs kunskap om hedersrelaterat våld från politiskt håll fortfarande som bristande. Här uppstår en fråga om vad denna brist består av.

För den som studerat hur forskning och samhällsdebatt om heder sett ut sedan början av 1997 är efterfrågan på mer (eller kanske annorlunda) forskning om fenomenet inte helt oväntad. 2015 skriver humanekologen Pernilla Ouis: ”Forskningsfältet liksom debatten om hedersrelaterat våld och förtryck är mycket polariserat och ideologiserat”.¹⁶ Den ena polen utgår från att det våld och förtryck som utövats i hederns namn bygger på universella patriarkala värderingar och strukturer som inte kan pådyvlas nationella eller kulturella etiketter. Denna ståndpunkt kallas ofta för feminist- eller könsmaktsperspektivet.¹⁷ Den andra polen tenderar att medge att patriarkala värderingar utgör en del av motivbilden, men hävdar att kulturella faktorer på geografisk grund spelar en avgörande roll i individuella val och beslut att utöva samma våld och förtryck. Denna ståndpunkt kallas vanligtvis för kulturperspektivet.¹⁸ Kulturperspektivet har fått

¹² Integritetsskyddskommittén (2007:83).

¹³ Höglund (2013); Pirzadeh (2016).

¹⁴ Grönlund (2017).

¹⁵ Jag återkommer till detta i forskningsgenomgången i kapitel två.

¹⁶ Ouis (2015:359).

¹⁷ T.ex. Eldén (2003); Westerstrand (2017).

¹⁸ I vissa fall kallas det för det ’partikularistiska perspektivet’ (t.ex. Perez 2014:273). Jag kommer dock att hänvisa till ’kulturperspektivet’.

relativt litet utrymme i den svenska akademiska debatten, även om mer kulturbaserade förklaringsmodeller börjat inträda på senare tid.¹⁹ I massmedia har det däremot fått desto större utrymme.²⁰

Ouis har beskrivit hedersdebatten på ett sätt som fångar de olika perspektivens roll i debatten. Hon avgränsar två relaterade men ändå distinkta diskurser, ”en *primär* diskurs som faktiskt just skapar en specifik maktordning i starkt patriarkala miljöer”, och en ”*sekundär* diskurs” som ”fångar med sina begrepp endast de uppenbara *konsekvenserna* av den primära hedersdiskursens sociala praktik”.²¹ Ouis hävdar att den svenska samhällsdebatten domineras av den *sekundära* diskursen. Forskning om heder inom den sekundära diskursen fokuserar på olika aktörers perspektiv, vilket givit upphov till representationer av bland annat flickan eller den unga kvinnan som offer,²² unga män som både offer och förövare,²³ invandraren och dess seder och bruk,²⁴ myndigheters hantering av våld²⁵ samt diskursiva kamper om tolkningsföreträden.²⁶ I den sistnämnda typen av forskning inträder en närmast metavetenskaplig beskrivning av olika ideologiska ståndpunkter inom forskningsfältet. Den *sekundära* diskursen om heder tillhandahåller *orsaksbeskrivningar* som till exempel hänvisar till strukturell rasism och utanförskap,²⁷ och i vissa fall till patriarkala strukturer och könsakt.²⁸ Även *konsekvensbeskrivningar* på svensk myndighetsnivå förekommer, till exempel hur heder påverkar arbetssätt i socialtjänst och skola.²⁹ Ouis synliggör att uppfattningar om heder bär på ideologiskt laddade frågor om moral och våld – och i förlängningen även makt. Samma fenomen uppmärksammades av Paulina de los Reyes redan 2003: ”Debatten om hedersmord avslöjar att det finns många och viktiga kunskapsluckor men även betydande ideologiska skiljelinjer”.³⁰

Varje nytt (vetenskapligt och/eller opinionsmässigt) inlägg i debatten om heder utvecklar en ideologisk ståndpunkt, oavsett om det innebär en kritik av orättvisor utifrån kön, genus, ålder, etnicitet eller av dem med makt att formulera problemet.³¹ De olika

¹⁹ T.ex. Baianstovu (2012; 2017); Dogan (2014).

²⁰ Ekström (2009).

²¹ Ouis (2015:360). Kursivering från ursprungstexten.

²² T.ex. Schlytter (2004); Wikan (2008a); Björktomta (2012).

²³ T.ex. Baladiz (2009); Thapar-Björkert (2009); Schlytter & Rexvid (2016).

²⁴ T.ex. de los Reyes (2003); Englund & Larsson (2004 red.); Awla (2005); Kamali (2005); Strand Runsten (2006); Hellgren & Hobson (2008); Wikan (2008b).

²⁵ T.ex. Eldén (1998, 2006); Westerstrand (2017).

²⁶ T.ex. Johansson (2005 red.); Ekström (2005; 2009).

²⁷ T.ex. Kamali (2005); Darvishpour (2004).

²⁸ Eldén & Lundgren (1997); Eldén (2003); Westerstrand (2017).

²⁹ T.ex. Björktomta (2008); Gruber (2013); Baianstovu (2017).

³⁰ de los Reyes (2003:8-9).

³¹ Med de som besitter makt menar jag såväl etablerade samhällsdebattörer (behandlas av bl.a. Englund & Larsson 2004; Ekström 2005, 2009) som politiska makthavare (Carbin 2008, 2010a) samt myndighetspersoner (bl.a. Gruber 2013; Baianstovu 2017).

positionerna har, som de los Reyes påpekar, länge varit ömsesidigt oförenliga. För att den egna ståndpunkten ska hålla har det krävts att andra(s) ståndpunkter ogiltigförklaras. Ogiltigförklaranden görs ofta på moraliska grunder, och det egna perspektivet tillskrivs högre moralisk legitimitet än andras. Ideologiska positioner leder till att forskningsperspektiv motarbetar varandra och osynliggör förklaringsmodeller som bygger på en kombination av perspektiv. Samtidigt kan även perspektiv som syftar till att nyansera polemiken kritiserars för brist på ställningstaganden och tydlighet.³² Ouis efterlyser en ”mångdimensionell förklaringsmodell” som präglas mindre av ideologi och mer av erkännandet av de olika förklaringsmodellernas bidrag. Ouis förespråkar alltså ett ’både och’-perspektiv där debatten snarare präglats av ’antingen-eller’. ”Självklart kan våldet förklaras utifrån kön, men det räcker inte som ensam förklaring. Vidare är kultur relevant för förståelsen, men att bara hänvisa till ”deras kultur” är en grov förenkling”.³³

Det går inte att bortse från att både kön och kultur är kärnbegrepp i debatten om heder sedan 1997. Samtidigt rymmer båda begreppen olika uppfattningar om hur maktrelationer skapas och upprätthålls. En analys av hur talet om heder utvecklats i rätten behöver ta hänsyn till såväl kön som kultur som makt, men också till det innehåll respektive begrepp fylls med. När jag i denna avhandling tar mig an text och tal om heder som ett ’nytt’ begrepp i svensk rätt undersöker jag även hur dess relation till kön, kultur och makt utvecklas över tid.

Rättens dilemman – ett rättssociologiskt perspektiv

Text och tal om heder präglas av starka skiljelinjer och förklaringsmodeller. I vissa kretsar förespråkas att hedersrelaterade brott ska ses som unika och särskilda, medan en sådan syn kritiserars i andra kretsar som menar att ’heder’ snarare tillhandahåller ett nytt sätt att beskriva redan förekommande brott. I sin avhandling om hur rätten hanterar konflikter i ett mångkulturellt samhälle drar Reza Banakar slutsatsen att rätten konfronteras med två dilemman: Ett som berör kontrasterande kulturella värdesystem, och ett annat som berör rättens förmåga att hantera konflikter.³⁴

³² Se t.ex. Sakine Madons (2018) ledarartikel som kritiserar Rúna Í Baianstovus (2017) delvis intersektionellt inspirerade bok.

³³ Ouis (2015:363). Se även Baianstovu (2017).

³⁴ Banakar (1994). Banakar använder empiriska exempel från Diskrimineringsombudsmannen (DO) medan jag studerar förundersökningar, domstolsprotokoll och domstolsförhandlingar inom straffrätten. Det rör sig alltså om helt olika delar av rätten. Banakars avhandling har dock ett mycket bredare fokus än DO-fall i det att han även behandlar den historiska framväxten av värde- och intressekonflikter i det mångkulturella Sverige och den ideologiska legitimeringen och reproduktionen av mångkulturella konflikter som ett (svenskt) samhällsproblem. Medan jag ser min avhandling som mer *empiridrivnen* och hans som mer *teoridrivnen*, så intresserar vi oss båda för det svenska samhällets hantering av det mångkulturella, men med empiri från olika delar av den svenska rätten.

Det första dilemman kan beskrivas som att i ett mångkulturellt samhälle förekommer olika sätt att lösa konflikter som inte stämmer överens med den formella rättens³⁵ traditionella konflikthantering. Konflikthantering som legitimerats och används i enskilda grupper (t.ex. medling, religiös vägledning eller hedersrelaterat våld och förtryck) kan få stor spridning och uppmärksamhet i samhället som helhet, vilket förr eller senare leder till att den informella konflikthanteringen utsätts för prövning av den formella rätten. Rättens dilemma är då att något som fungerar för många medborgare (även om de är minoriteter) krockar med det som överenskommit av majoritetssamhället. Ska då minoritetsgruppers rätt att utöva sin kultur med automatik avfärdas av majoritetssamhällets formella rätt, eller finns det utrymme för ett samspel mellan det formella och informella?

Det första dilemman ”uppstår till följd av den sociala omgivningens mångkulturella karaktär, och som ett direkt resultat av de konflikter som uppstår mellan de existerande kulturella värdesystemen”.³⁶ Med värdesystem avses olika gruppers syn dels på vad som utgör konflikter, dels på hur de ska lösas. Här går det att tala om en konflikt mellan å ena sidan (det svenska) majoritetssamhällets tilltro till den etablerade och formella rätten, å andra sidan samma majoritetssamhälles reaktion på andra norm- och konflikthanteringssystem som förekommer i samhället. Avhandlingen kommer i de två första delstudierna fokusera på majoritetssamhällets konstruktioner av heder, dels på politisk (riksdags-) nivå, dels på rättsväsendets (domstols-) nivå.

Det första dilemman berör också kontrasterande konflikthanteringspraktiker, och om att minoritetsgruppers sätt att hantera (ofta inbördes) konflikter ’andrafieras’³⁷ och problematiseras av majoritetssamhället. Heder kan här ses som ett sätt att hantera konflikter som positioneras som annorlunda och i konflikt med det svenska majoritetssamhället. Samtliga tre delstudier adresserar denna andrafiering, men de två första studierna har det svenska majoritetssamhällets perspektiv som utgångspunkt och heder behandlas med ett utifrånperspektiv. I den tredje delstudien balanseras detta då personer som associeras med att praktisera heder kommer till tals – om än fortfarande

³⁵ Se kapitel två för min definition av ’rätten’ samt förhållandet mellan formell och levande (informell) rätt.

³⁶ Banakar (1994:275).

³⁷ ’Andrafiering’ är ett ursprungligen filosofiskt begrepp som beskriver att ’jaget’ – dvs. den egna identiteten – uppstår i en jämförelse med ’den andre’; genom att identifiera det i ’den andre’ som skiljer sig från ’oss’ andra identifierar vi också oss själva (se t.ex. de Beauvoir 1949/2012). Inom samhällsvetenskapen används begreppet vanligtvis för att beskriva hur dominerande grupper (män, majoritetsgrupper, icke-funktionsvarierade) ideologiskt positioneras i centrum och som ’det normala’ som ställs i kontrast till explicit eller underförstått underordnade grupper (kvinnor, minoritetsgrupper, invandrare, funktionsvarierade) som positioneras som avvikande eller perifera. Till exempel kan minoritetsbefolkningar och icke-västerländska samhällen identifieras som ’primitiva andra’ och jämföras mot en underförstått upphöjd eller ideologiskt legitimerad västerländsk norm (se t.ex. Said 1978).

inom den formella rättens ramar – och då ofta (men inte uteslutande) antar ett inifrånperspektiv på heder.

Medan det första dilemmat utmynnar i en oklarhet om vad som kan anses vara 'normalt' respektive 'onormalt' i det svenska samhället, handlar det andra dilemmat om hur den formella rätten ska använda de redskap den har tillgång till. Här talar vi om den svenska rättens förutsättningar och förmåga att utreda och lösa konflikter – av vilka brott kan sägas utgöra en särskild konfliktkategori. Vid utredning av brott ska rättsväsendet först utreda konflikter människor och grupper emellan för att ta reda på vad som i praktiken har hänt. Därefter ska det utredas om det som har hänt står i konflikt med brottsbalken:

Även när [den formella rätten] används i syfte att lösa konflikter finns ingen garanti för att den förmår göra det. Det finns även vissa tecken som tyder på att rätten har stora begränsningar, särskilt när det gäller etnokulturellt grundade konflikter, som kan uttryckas i termer av t.ex. etnisk diskriminering inom olika samhällsgrupper eller hets mot folkgrupp. Rättens andra dilemma beror således på dess inbyggda begränsning för att lösa konflikter.³⁸

Här exemplifieras rättens andra dilemma med diskriminering och hets mot folkgrupp, men även när vi talar om hedersrelaterade brott är rättens möjlighet och förmåga att hantera konflikter begränsad. Detta kan relateras till "rättens externa och interna egenskaper".³⁹ För att börja med de interna egenskaperna, dras rätten med en förgivettagen tradition av slutenhet: den har att tillämpa rättsreglerna på uppståndna konflikter och därigenom lösa – eller i varje fall hantera – dem. När det kommer till – med Banakars terminologi – etnokulturellt grundade konflikter, saknas det ofta tillämpliga rättsregler. Som resultat av detta är rättens möjlighet att lösa konflikterna starkt begränsade, rätten kan på sin höjd hantera dem. Med andra ord påkallar etnokulturellt grundade konflikter ett slags 'improviserad' konfliktlösning. I text och tal om heder i rätten illustreras detta främst genom det tidigare nämnda Kommittédirektivet som påkallar att utreda om en straffskärpning ska föras in i brottsbalkens 29 kapitel. Här efterlyser lagstiftaren *nya* juridiska redskap för att behandla specifikt hedersrelaterade brott – eftersom begreppet för närvarande inte specificeras i brottsbalken.

Det andra dilemmat kan också relateras till rättens externa egenskaper, som också utgör en paradox till dess nyss nämnda slutenhet. Med rättens externa egenskaper menar Banakar att det inte går att ignorera rättens position som samhällsaktör. Dels är de konflikter som kommer *in* till rätten grundade i händelser som ägt rum *utanför*

³⁸ Banakar (1994:275).

³⁹ *Ibid.*:303.

densamma. För flertalet sådana händelser – och främst händelser som berör majoritetssamhället – vållar detta inte något större problem. Vanligtvis finns en rättsregel – och med den tillhörande praxis – som är tillämplig på händelseförloppet. När det handlar om hedersrelaterade brott finns det visserligen rättsregler för att på ett direkt sätt fastställa om ett brott begåtts eller inte. Men dessa rättsregler förmår inte fånga det som människor *utanför* rätten talar och skriver om beträffande heder, och Banakar menar – 1994 – att så är fallet för ett flertal etnokulturella samhällsfenomen. Här inträder ett problem för rätten i dess roll som konfliktlösare, något Banakar kallar för ”omdefinieringsproblematiken”:

Många konflikter, med rötter i de etnokulturella förhållandena får inte inträde i rättssystemet. Får de inträde omdefinieras de efter det att de blivit föremål för rättslig behandling i andra termer, som inte har med den ursprungliga konflikten att göra. Resultatet blir att man antingen inte erkänner vissa konflikter som rättsligt relevanta eller, i de fall de får en rättslig status, att man vägrar behandla dem i enlighet med de tvistande parternas beskrivningar av problemet.⁴⁰

Under tiden sedan Banakars avhandling 1994 har rättsregler för ett antal fenomen med förmodat etnokulturell prägel tillkommit, till exempel förbud mot könsstympling av kvinnor (1998 med straffskärpning 2017); lag mot tvångsäktenskap (2014) samt icke-erkännande av barnäktenskap som ägt rum i utlandet (2018). Kännetecknande för dessa exempel är att lagstiftningen på olika sätt motiveras med att handlingarna står i strid med svenska värderingar.⁴¹ Här framträder en annan av rättens externa egenskaper, nämligen rättens moralkonstruerande funktion. Banakar skriver om ”rättens normativa öppenhet: att rätten i sin verksamhet reflekterar den moraliska stämningen i samhället”.⁴² Rättens interna egenskaper – det vill säga dess slutenhet – förespråkar en rättsdogmatisk tolkning där den nedskrivna lagstiftade normen *bör* vara ensamt vägledande vid konflikthantering. Detta vill säga att rätten *bör* vara en självständig instans. Samtidigt innebär rättens externa egenskaper en lyhördhet och reflektion mot det moraliska samhällsklimat som på ett mer kortsiktigt sätt uttrycker normativa värderingar om samhällshändelser. Detta vill säga att rätten i realiteten inte *är* självständig.

Att rätten inte *är* självständig blir vid hantering av etnokulturella konflikter extra problematiskt i ett land som Sverige som har en offentlig självbild som mångkulturell,

⁴⁰ Ibid.:303, 241-9.

⁴¹ Se t.ex. Proposition 2017/18:288 om Förbud mot erkännande av utländska barnäktenskap: ”Enligt regeringens uppfattning måste lagstiftningen dock även i förhållande till utländska äktenskap vara utformad så att det klart framgår att vi inte accepterar äktenskap som *utifrån grundläggande värderingar i vårt samhälle* inte är önskvärda” (s. 10, min kursivering).

⁴² Banakar (1994:303).

tolerant och fördomsfri gentemot det som kan beskrivas som 'annorlunda'. De som i analysen av samhällsfenomen uttalar sig på ett sätt som kopplar fenomenet till invandrades 'kultur' får finna sig i att begreppet rasism får en central roll i efterföljande kritik.⁴³ Rättsväsendet inklusive t.ex. domstolar och polisen är inte immunt från denna kritik.⁴⁴ Banakar uttalar i en senare text som bygger på avhandlingen att "i samhällen där rasism officiellt betraktas som förkastligt, kommer samhället att finna strategier för att kunna uttala sig fördomsfullt och rasistiskt utan risk för att få rasiststämpeln på sig".⁴⁵ Banakar menar att förnekelsen av rasism ingår i en socialpsykologisk strategi som förstärker "in-grupper" självbild, medlemsantal och sammanhållning samt bevarar och legitimerar majoritetskulturens dominans. Det mångkulturella samhällets egen kultur förstärks alltså genom att undvika tal om andra kulturer. När rätten – eller andra institutioner – likväl har att hantera konflikter som inte passar in i majoritetskulturens sedvanliga praktik, måste den finna sätt att uttrycka 'det förbjudna' utan att det märks, därav den tidigare nämnda omdefinieringsproblematiken.

I spänningen mellan den slutna och den öppna rätten uppstår alltså ett flertal dilemman. Det första dilemma är att ett mångkulturellt samhälle innefattar en mångfald av kulturellt grundade värderingar, och i ett land som omfamnar mångkultur finns det en underförstådd förväntan att acceptera fler värderingar än enbart de som representeras genom majoritetssamhället. Är då majoritetssamhällets värderingar mer normala, viktigare eller mer legitima än minoritetsgruppernas? Det andra dilemma är att i de fall konflikter mellan värdesystem uppstår, kan rätten sakna verktyg för att hantera konflikten på ett rättssäkert sätt. Rätten kan då enligt Banakar genom en "omdefinieringsprocess" förhandla bort ursprungskonflikten så att konflikten passar in i befintlig lagstiftning. Hur sammanfaller detta med rättens uppgift att hantera de konflikter som uppstår i samhället? Men rätten kan också – som med hänsyn till "hedersmotiv" efterfrågas genom lagstiftningsförslaget 2017 – överväga särslagstiftningar som utpekar enskilda etniska grupper beteenden som mindre önskvärda än andra etniska grupper. Hur sker en sådan urvalsprocess av det mer eller mindre önskvärda?

Dessa slutsatser om rättens dilemma(n) i ett mångkulturellt samhälle drar Reza Banakar 1994. Min empiriska startpunkt äger rum bara ett par år därefter, när ordet hedersmord 1997 inträder i det svenska språket och börjar behandlas av den svenska rätten. På så sätt tar min avhandling vid från det tillstånd rätten befinner sig i med hänsyn till etnokulturella samhällsfenomen vid mitten av 90-talet.

⁴³ Se t.ex. René Rosales' (2005) analys om bruket av kultur i debatten om ett hedersmord respektive Sakine Madons (2018) kritiska recension av Rúna í Baianstovus (2017) lärobok om heder för socialt arbete.

⁴⁴ Se t.ex. Sarnecki (2006); Peterson & Åkerström (2013).

⁴⁵ Banakar (1998:106). "In a society where racism is publicly condemned, strategies are developed to utter prejudiced and racist points of view without running the risk of being labelled a racist".

Rättens dilemman i praktiken

Sedan ordet 'hedersmord' började användas i Sverige 1997, har alltså ett flertal dilemman uppstått för den svenska rätten. En med tiden allt mer accelererande samhällsdebatt har uppstått som positionerar hedersmord som en helt ny och mycket specifik typ av mord. I kölvattnet av denna debatt har också rättsväsendet utvecklat nya utredningsmetoder för att särskilt identifiera och hantera så kallat hedersrelaterade brott. Dessa metoder inkluderar t.ex. kompletterande polisiärt utredningsmaterial som frågeformuläret Patriark,⁴⁶ en handbok för särskilt handläggningsförfarande för åklagare,⁴⁷ samt kartläggning och vårdplaner för Kriminalvården.⁴⁸ En särskild hantering av hedersrelaterade brott pågår alltså på flera nivåer av den svenska rätten. Samtidigt förekommer också kritik mot polisen och andra delar av rättsväsendet på grund av just särbehandling och/eller diskriminering på etnisk grund.⁴⁹

När hedersmord konstrueras som annorlunda från andra mord uppstår en underförstådd motivbild för dessa mord där heder antas utgöra motiv. Just motivbilden är central i en sekundär diskurs om heder, illustrerad bland annat av mer eller mindre kända boktitlar och artikelrubriker som "Varför mördar man sin dotter?", "Hur kunde han skjuta sin egen dotter?" och "Mord är mord och inget annat. Varför vill han döda sin syster?"⁵⁰ Begreppet motiv har inte någon strikt juridisk betydelse utan utgör snarare en utredningsteknisk del av hela bevisbilden i den rättsliga bedömningen av om en misstänkt eller åtalad hade uppsåt att begå ett brott (där 'uppsåt' å andra sidan är ett juridiskt begrepp).⁵¹ I denna avhandling utgör konstruktioner av heder som motiv – och de diskurser dessa konstruktioner bidrar till – en central del av analysen.

Debattinlägg och forskning om hedersmotiv drev på samhällsdebatten under 2000-talet och kom även att ingå i såväl domskäl som polisförhör. Detta illustreras i följande två förhör som äger rum med femton års mellanrum. I sammanhanget kan nämnas att båda de förhörda gärningspersonerna redan erkänt själva handlingen och är belagda med så kallat fulla restriktioner:⁵²

⁴⁶ Belfrage, Strand, Ekman & Hasselborg (2012).

⁴⁷ Åklagarmyndigheten (2006/14)

⁴⁸ Yourstone, Eriksson & Westerberg (2013).

⁴⁹ Åkerström (2013). Se även Sarnecki (2006).

⁵⁰ I tur och ordning Gungör & Dervish (2009); Kadhammar (2002); Guillou (1997).

⁵¹ Binder (2002); Jareborg (2009).

⁵² Fulla restriktioner är en tvångsåtgärd som kan meddelas av åklagare och innebär att en anhållen eller häktad person under utredningstiden fräntas möjlighet att kommunicera med omvärlden, bland annat i syfte att undvika förvanskning av bevis, huvudsakligen i samband med förhör. I praktiken innebär det dels att den misstänkte inte har möjlighet att kontakta någon utanför häkteslokalen (förutom sin advokat som i sin tur är belagd med yppandeförbud), dels att ingen information från omvärlden kommer den misstänkte till del. Se rättegångsbalken 24 kap. 5a §.

F: Grejen är att för att vi ska kunna förstå liksom, vad det är frågan om så borde det vara bra om vi kunde förstå vad du menar med familjeproblem. Har det att göra med någonting...Jag ska ställa en fråga till dig, har det att göra med var du kommer ifrån, eller något sånt?

M: Nej, alltså det har...kom från jag och [offret] och [medmisstänkt]. Vi bodde i [ursprungsland], jag hade...jag bodde inte med min familj. Jag bodde med dom tills jag blev 11 år ungefär. Dom var mina bästa kompisar, hon och hennes brorsa.

F: Det här du pratade om stötte, när var det?

M: Här i Sverige.

F: Och du kom till Sverige för ... ?

M: -90.

F: Sex år sen.

M: Nej, 5 år sen. För att jag kom i oktober.

F: Men vi kan i alla fall avfärda det här som man skriver om att det här skulle ha med någon kulturell bakgrund att göra...⁵³

Ovanstående förhör äger rum 1996⁵⁴ i ett tidigt skede av samhällsdebatten om heder. I avsnittet söker förhørsledaren efter motivbilden, och lyfter mot slutet in en diskurs som pågår *utanför* myndigheten ("det här som man skriver om"). Det är osannolikt att förhørsledaren hänvisar till något annat än det viktiga inledande skede av samhällsdebatten om heder som äger rum i samband med detta mord och som initierats genom en intervju med psykiatern Riyadh Albaldawi publicerad bara några dagar efter mordet. Intervjun inleds: "Tonårspojarna i Umeå som dödade den femtonåriga invandrarflickan från Irak har återupprättat familjens heder".⁵⁵ Att förhørsledaren implicit hänvisar till media och på så sätt för in externa samtal i förhørsrummet är särskilt anmärkningsvärt med tanke på de utredningstekniska restriktionerna (se fotnot ovan). Samtidigt är det förhørsledaren och inte den förhörde som aktivt tar avstånd från samma samtalsämne ("vi kan i alla fall avfärda det här"). Utredningar av brott som kunde beskrivas som hedersrelaterade och som ägde rum i relativt tidiga skeden av den tidsperiod som studeras här har kritiserats just för att poliser agerat för att undvika att utreda olika former av hedersrelaterat våld utifrån just kulturell bakgrund.⁵⁶

⁵³ FUP (1996):154-5.

⁵⁴ Mordet (och de första förhören) äger rum i slutet av december 1996. Jag har dock avgränsat tidsinramningen till avhandlingens centrala fråga som tar sin början i januari 1997 då ordet 'hedersmord' först används i svensk media. Denna utredning ingår i avhandlingen, men jag väljer att utgå från 1997, när åtal väcks och den aktuella förundersökningen blir offentlig.

⁵⁵ Vinterhed (1996:6).

⁵⁶ I Sveriges Radios program Kaliber (Landelius & Funke 2011) som undersöker det hedersrelaterade fenomenet "Balkongflickorna" poängterar poliskommissarie Leif Fransson att en av de främsta anledningarna att 'hedersrelaterat våld' utreds bristfälligt (enligt programmakarna) är oro från enskilda poliser att stämplas med påståenden om rasism (<http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=1316&artikel=4769798>). Jag har dock fortfarande inte funnit någon forskning som ger stöd för detta uttalande.

I en betydligt senare förundersökning från 2010 visar förhørsledaren dock en helt annan förståelse av hedersfenomenet. I detta fall har den misstänkte erkänt mord och deklarerat att han planerat och genomfört brottet själv för att som familjeöverhuvud försvara sin heder:

F(örhørsledare): [NN], du behöver inte berätta om det. Det har du redan berättat. Vi är överens tror jag att det här var ett hedersmord.

M(isstänkt): Ja.

F: Då ska jag fråga en sak till i samband med det. Vi i polisen, [NN], har...jag tror inte att du vet det, vi har en ganska ingående kunskap om mekanismerna kring den här hederskulturen som ni lever i. Vi vet ganska bra hur det här fungerar. När det gäller hedersmord så tas aldrig de här besluten av en enskild individ. De kommer alltid uppifrån. [NN], de här besluten kan inte tas av någon som inte är beslutande i familjen. Vänta ett tag. Jag ska säga en sak efter det. Vi vet också, va, att den som ska behöva utföra den här hemska åtgärden, det är definitivt inte den som bestämmer i en familj utan det är någon annan.⁵⁷

I det senare utdraget hänvisar förhørsledaren till en egen ”ingående kunskap om mekanismerna” och om ”hur det här fungerar”. Förhørsledaren använder också absoluta former som ”alltid”, ”aldrig” och ”definitivt”, vilket framställer polisens kunskaper om ”hederskulturen” som väletablerade. Tonen i detta senare förhör kan enligt min tolkning kopplas till att det äger rum 2010, då hedersrelaterat våld under ett antal år varit föremål för omfattande forskning och insatser. En av dessa insatser är en ”Handbok” utgiven av Åklagarmyndigheten som stöd i utredningar av hedersrelaterat våld.⁵⁸ ”Kunskap” konstrueras i det senare sammanhanget som säker av förhørsledaren. Detta illustrerar att förståelser av heder omförhandlats över tid såväl inom som utanför rätten.

Enligt Reza Banakar kan den formella rätten (och de konstruktioner som reglerar dess verksamhet) ses som ett system som relaterar till och kommunicerar med samhällshändelser i stort. Rättens tolkande och kontextuella egenskaper innebär att rätten inte enbart består av rättsregler. Rätten består också av kommunikativa processer där rättsregler tolkas och tillämpas i olika sociala kontexter. Ur sociologisk synvinkel utgör dessa kommunikativa processer – snarare än rättsreglerna – de primära analysenheterna.⁵⁹ Enligt detta synsätt påverkas rätten av det offentliga samtalet om hedersmord samt det allmänna rättsmedvetandet vilka båda ingår i rättens externa egenskaper.

⁵⁷ FUP (2010):430.

⁵⁸ Åklagarmyndigheten (2006/14).

⁵⁹ Banakar (2009:60). Se även Hydén (2002).

Syften och frågeställningar

Syftet med avhandlingen är att bidra med en fördjupad förståelse av den svenska rättens hantering av brott som antas vara hedersrelaterade. Syftet är också att synliggöra implikationerna av att brotten beskrivs som nya i det svenska samhället.

Avhandlingens övergripande forskningsfråga är:

- Vilka uppfattningar om heder framträder i den svenska rättens utredningar av hedersrelaterat våld och förtryck under perioden 1997 till och med 2017, och med vilka implikationer?

Denna övergripande fråga har operationaliserats genom följande två delfrågor:

- Vilka diskurser om heder framträder i policydokument, domstolsprotokoll, förundersökningsprotokoll och i rättssalen?
- Hur förändras rättens diskursordning om heder över tid?

Forskningsfrågorna besvaras genom kritisk diskursanalys. 'Implikation' ska i denna avhandling ses som det som åstadkoms i och genom diskurser om heder i rättens text och tal. Diskurser positionerar individer och grupper och påverkar deras handlingsutrymmen. Avhandlingen synliggör därigenom ett antal dilemman som rätten står inför med en ny lagstiftning om heder, såväl i lagstiftningsformulering som i praktisk utredning av sådana brott.

Avhandlingens disposition

De första fyra kapitlen utgör avhandlingens del I. Efter detta inledande kapitel där jag presenterat avhandlingsämnet, syften och frågeställningar, följer kapitel två där jag presenterar nyckelbegrepp som kommer att användas i avhandlingen samt gör en genomgång av tidigare forskning. I kapitel tre presenteras avhandlingens två teoretiska utgångspunkter: Norman Faircloughs kritiska diskursteori och Émile Durkheims moralsociologi. I kapitel fyra beskriver jag studiens design och beskriver hur de olika empiriska delarna relaterar till varandra, till min text- och observationsorienterade ansats och till avhandlingens syfte. I detta kapitel redogör jag även för min urvalsstrategi och empiriinsamling samt analytiska tillvägagångssätt.

Därefter följer del II som består av kapitel fem till och med nio och utgör den empiriska delen av avhandlingen. I kapitel fem och sex analyserar jag policydokument som behandlar hedersrelaterat våld. Kapitel sju och åtta fokuserar på gärnings- och motivbeskrivningar i domskälsdelen av domstolsprotokoll från åtta rättsfall som spänner över avhandlingens hela tidsram. I kapitel nio studerar jag diskurser som förekommer på interaktionsnivå med utgångspunkt i deltagande observationer av fyra

rättsfall. Domstolsobservationerna kompletteras med samtal som förs i förhörssituationer i förundersökningsprotokoll.

I avhandlingens del III besvarar jag forskningsfrågorna och diskuterar resultatens implikationer för rättens konflikthanterande funktion i ett mångkulturellt samhälle. Jag för också ett resonemang om den analytiska användbarheten av begreppen hederspraktik och hedersproblematik och betydelsen av denna analytiska skiljelinje för samtida och framtida forskning om heder. Dessutom diskuterar jag avhandlingens samhällsvetenskapliga bidrag med hänsyn till moralsociologiska frågor i text och tal om heder i den svenska rätten.

2. Begrepp och forskningsfält

Inledning

Min socialkonstruktivistiska ansats innebär att jag antar att begrepp – som till exempel heder eller hedersrelaterat våld – liksom andra begrepp som vi använder för att förstå vår omvärld – tar form och får innehåll i och genom socialt samspel i specifika tider och rum. Genom en socialkonstruktivistisk ansats undersöker jag hur olika antaganden om heder skapas och etableras i rätten, liksom implikationerna av dessa antaganden.

I detta kapitel kommer jag först att redogöra för hur jag definierar mitt studieobjekt och det rättssociologiska forskningsfält – rättspluralism – som undersöker rättens hantering av samhällsfenomen som beskrivs som 'nya' eller under förändring. Därefter introducerar jag två begrepp – hederspraktik respektive hedersproblematik – som jag kommer att använda analytiskt dels i avhandlingens empiriska del, dels i detta kapitel för att beskriva hur jag betraktar det forskningsfält jag studerar. Därefter redogör jag även för det jag kallar för metaforskning om text och tal om heder i Sverige, vilket är den del av det empiriska fältet 'heder' där jag också positionerar min egen studie. Slutligen kommer jag att identifiera kunskapsluckor på detta forskningsfält och redogöra för avhandlingens kunskapsanspråk.

Vad är 'rätten'?

Avhandlingen är en kritisk diskursanalys av text och tal om heder i den svenska rätten. 'Rätten' är ett mångfacetterat begrepp som omfattar ett stort antal närliggande begrepp, till exempel rättsregler, rättssystemet, rättsväsendet, rättsordning osv. Inget av dessa begrepp förmår avgränsa de delar av rätten som jag studerar. I detta avsnitt kommer jag

att beskriva den rättssociologiska förståelse av 'rätten' som jag tillämpar i avhandlingen.

Det sammanhållande ordet för att vi ska kunna tala om rätten är att det finns rättsregler. "En rättsregel skiljer sig från andra normer genom att den är antagen och påbjuden i viss auktoritativ ordning" enligt Håkan Hydén, professor i rättssociologi.⁶⁰ Förekomsten av rättsregler förutsätter att det finns en gemenskap – ett samhälle – i vilket det finns en legitim instans för att anta och påbjuda regler – till exempel den svenska riksdagsmajoriteten.⁶¹ För att rättsregler ska ha någon verkan krävs också myndigheter – domstolar – som tolkar och tillämpar dem. Det behövs också (i varje fall inom straffrätten som den här avhandlingen behandlar) myndigheter – polis och åklagare – som utreder sådant som kan vara brott.⁶²

Det som inom rättssociologin brukar kallas för rättens formella ordning är de myndigheter och andra instanser som samhället har bemyndigat att skapa och tillämpa rättsregler.⁶³ Denna syn på rätten kallas även den rättsdogmatiska.⁶⁴ Ett rättsdogmatiskt perspektiv på rätten hänvisar till en strikt juridisk tolkning av rättsreglerna. Som motpol till rättens formella ordning – eller den rättsdogmatiska synen på rätten – står det som inom rättssociologin kallas för "levande rätt", det vill säga handlingar som uppstår till följd av andra normer än rättsreglerna.⁶⁵ Ofta överensstämmer människors handlingar med både rättens formella ordning och den levande rätten, men inte alltid. Rättssociologin intresserar sig bland annat för handlingar – som kan studeras empiriskt – och deras förhållande till båda dessa typer av normer.

Figuren nedan har använts av Håkan Hydén i ett antal publikationer och illustrerar den bild av 'rätten' jag kommer att använda i denna avhandling.

⁶⁰ Hydén & Hydén (2016:11).

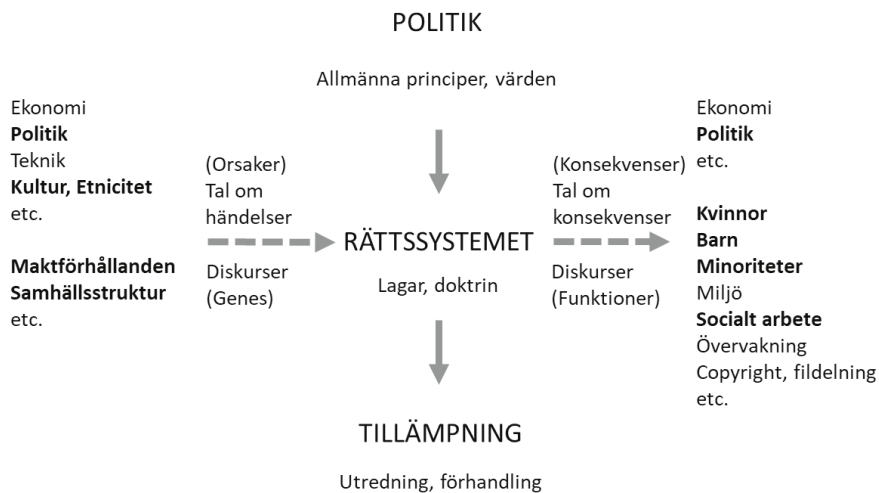
⁶¹ Se även Durkheim (1893/2012).

⁶² Det finns även andra myndigheter som ingår i det som brukar kallas för rättsväsendet, som kriminalvård, specialdomstolar och specialiserade utredande myndigheter, men de studeras inte i denna avhandling.

⁶³ Baier, Svensson & Nafstad (2018:23, 28-31).

⁶⁴ Hydén & Hydén (2016:17). Se även Hydén (2002:16).

⁶⁵ Se t.ex. Ehrlich (1936/2002).

Figur 1: Rättssociologiskt perspektiv på rätten⁶⁶

Ovanstående figur är en illustration av hur rättssociologi förhåller sig till rätten. Inom parenteser finns Hydéns ursprungliga terminologi som lämpar sig för en funktionalistisk/systemteoretisk ansats. Jag har kompletterat dessa med terminologi som bättre passar min diskursiva ansats. I fetstil finns de händelser och implikationer (och diskurser som uppstår till följd av tal om dessa) som är mest överensstämmande med avhandlingsämnet, medan de utan fetstil illustrerar att även andra sociologiska fenomen är möjliga att studera (och har studerats) med stöd av figuren.

Figuren illustrerar att rätten består av två dimensioner. På den vertikala axeln finner vi den rättsdogmatiska eller formella dimensionen som är huvudintresset för rättsvetenskapen som *bortser från allt det sociala som inte är juridik*.⁶⁷ För rättssociologin är den horisontella axeln den huvudsakliga intressesfären. På den horisontella axeln *studerar allt det sociala som inte är juridik*, men som på olika sätt kommer i kontakt med rättsreglerna och därigenom rätten.⁶⁸

I denna studie antar jag ett rättssociologiskt perspektiv och studerar det sociala som äger rum på (1) den politiska eller lagstiftande nivån, (2) den tolkande nivån av rättssystemet – det vill säga domskäl i domstol – samt (3) den interagerande nivån där människor som kommer från utanför rätten talar om heder med människor som dagligen och professionellt vistas i rätten. Jag intresserar mig för hur det sociala formas genom språk och handlingar, och vad detta kan säga oss om hur moral konstrueras i rätten

⁶⁶ Hydén & Hydén (2016:18). Se även Hydén (2002). Ursprungsfiguren är modifierad av mig.

⁶⁷ Jfr. Banakars (1994) beskrivning av rättens interna egenskaper ovan.

⁶⁸ Hydén (2002:15-17).

genom antaganden om heder i text och tal. Det sociala som jag studerar empiriskt är text och tal om heder i olika rättsliga kontexter. Studien fokuserar på diskurser om olika sätt att upprätthålla och återställa social ordning, och mellan dessa diskurser uppstår en kamp som relaterar till konflikten mellan formell och levande rätt. Å ena sidan handlar konflikten om den (svenska) formella rättens möjligheter att inplacera den levande rätten 'heder' i befintlig lagstiftning. Å andra sidan handlar konflikten om huruvida den levande rätten 'heder' kan beskrivas som ett 'nytt' och 'icke-svenskt' socialt fenomen. Kan heder i så fall ses som ett – i vissa kulturella kontexter – legitimt sätt att upprätthålla och återställa social ordning, och vilka förutsättningar finns då för denna kulturella kontext att göra anspråk på utrymme i det svenska samhället?

Ett klassiskt sätt för rättssociologin att ta sig an konflikter mellan gällande (formell) rätt och andra (formella eller informella) normsystem är med utgångspunkt i rättspluralism. Begreppet används när det i en och samma tidsmässiga och rumsliga kontext förekommer konflikter mellan olika normsystem. Det kan röra sig om konflikter mellan formella normer – alltså lagar som motsäger varandra – men även om konflikter mellan vad den formella rätten föreskriver – det som bör hända – och människors och grupperas faktiska handlingar. Forskning om hur det sociala som inte är juridik i rättsdogmatisk mening men som på olika sätt påminner om rättsregler är starkt kopplat till begreppet 'levande rätt'. De som forskar om den levande rätten intresserar sig för konflikten mellan å ena sidan den formella rätten som vanligtvis förknippas med stiftade och nedskrivna lagar, och å andra sidan andra former av normsystem som skapar och upprätthåller social ordning.⁶⁹ Begreppet härstammar från Eugen Ehrlichs klassiska studie av det lilla samhället Bukowina, där lokala lagar och sedvanerätt visade sig samexistera med den formella österrikiska lagstiftningen som utgick från Wien.⁷⁰ Utifrån denna studie av den levande rätten har frågan om samexistens mellan normsystem utvecklats till begreppet rättspluralism.⁷¹ Ehrlichs teori om samexisterande rättssystem har kritiserats av bland andra Teubner, som menar att Ehrlich använder ett underifrånperspektiv som romantiserar lokala sedvänjors starka inflytande på centraliserade lagstiftnings- och rättstillämpningsprocesser. Teubner hävdar att rättspluralismen i modern tid snarare präglas av en universell och förtryckande normstyrning som i allt större grad trycker undan lokalt självstyre, och att rätten blir alltmer globalt likriktad.⁷² Nelken, i ett försvar av Ehrlich, gör tolkningen att teorin om den levande rätten inte handlar så mycket om huruvida det är det lokala eller det globala som dominerar, utan att det väsentliga är just att civilsamhället präglas av normativa

⁶⁹ Baier m.fl. (2018).

⁷⁰ Ehrlich (1936/2002).

⁷¹ Griffiths (1986).

⁷² Teubner (1996).

processer, oavsett om dessa finner stöd i den formella rätten eller inte. Nelken påpekar dock att forskning på senare tid visar att det ömsesidiga beroendet mellan formell rätt och civilsamhällets normativa processer ökar.⁷³ Enligt Fukuyama har förhandlingar mellan parallella rättssystem varit en pådrivande kraft i konsolideringen och utvecklingen av flera moderna stater.⁷⁴

Begreppet rättspluralism ("legal pluralism") har under åren varit föremål för en långtgående rättssociologisk debatt. Det underliggande skälet till debatten är enligt bl.a. Tamanaha att de ledande rättssociologer som ansluter sig till rättspluralism som ett socialt faktum, har svårt för att enas om hur den formella rätten ska definieras.⁷⁵ Däremot är rättssociologer generellt överens om existensen av en levande rätt, dvs. rättsliga (eller i varje fall normativa) processer som är informella i bemärkelsen att de inte härstammar från officiella lagstiftningsprocesser.⁷⁶ Rättspluralistiska analyser bygger på en jämförelse mellan det formella och informella. Problemet är, menar Tamanaha, att rättssociologer utgår från en essentiell, vanligtvis funktionell definition av den formella rätten – till exempel "institutionaliserad normförstärkning, "institutionaliserad konflikthantering" eller "statsbaserad social kontroll".⁷⁷ Denna definition jämförs i analysen med det 'levande rättssystem' som antas 'inkräkta' på den formella rätten. Här blir det en fråga om att jämföra äpplen med päron, och analysen präglas av en analys som ställer den formella, 'städade' rätten mot en ofta kolonialt inspirerad sedvänjebeskrivning av den informella rätten. Det innebär att två eller flera essenser jämförs med varandra, vilket inte nödvändigtvis behöver vara problematiskt, men det kan fortfarande tendera att rangordna normsystem.

Jag ansluter mig här till Tamanahas definition av rätten som "vadhelst människor genom sociala praktiker identifierar och behandlar som lag".⁷⁸ Med en sådan definition kommer handlingar i fokus, vilket möjliggör en kategorisering av det som olika människor *gör* och *hur* människors beskrivningar av *vad* de gör blir till 'lag', snarare än en kategorisering av de olika normsystem som människor förhåller sig till. Här undviks mer eller mindre essentialiserade definitioner av olika former av handlingsdirektiv till förmån för en analys av de handlingar som förekommer och hur dessa i sin tur omformuleras till direktiv.

Förhållandet mellan formell och levande rätt kan studeras empiriskt som parallella och komplementära normsystem, men även som motsägande och i konflikt med

⁷³ Nelken (2008:445). Se även Nelken (2009).

⁷⁴ Fukuyama (2011).

⁷⁵ Se t.ex. Galanter (1981:18-19); Griffiths (1986:38); de Sousa Santos (1995:114-15).

⁷⁶ Tamanaha (2000:297-8). Se även Moore (1987:15): "Not all the phenomena related to law and not all that are law-like have their source in government".

⁷⁷ Tamanaha (2000:312).

⁷⁸ Ibid.:313: "Law is whatever people identify and treat through their social practices as 'law' (or recht, or droit, and so on)".

varandra.⁷⁹ Forskning om relationen mellan den formella rätten och den levande rätt som i denna avhandling sammanfattas med ordet heder, visar att de två normativa systemen i vissa kontexter utgör komplement till varandra, medan de i andra fall står i konflikt.

Jag har tidigare redogjort för att avhandlingens studieobjekt är den svenska rätten och med ovanstående resonemang mer specifikt dess sociala praktiker i text och tal. Den levande eller informella rätt som behandlas av den svenska rätten är de olika former av konflikthantering och upprätthållanden av social ordning som samlas under samlingsnamnet 'heder'. Flera forskare beskriver heder som en normativ process med tydligt binär karaktär. Både Clementine van Eck och Unni Wikan visar på förekomsten av två olika turkiska respektive arabiska ord för heder, där det ena (på turkiska 'şeref' eller på arabiska 'sharaf') är förhandlingsbart och relativt okontroversiellt. Det andra ordet ('namus' på båda språken) hänvisar i stället till ett binärt tillstånd där en man (och i förlängningen dennes familj) antingen har heder eller inte har det. Förlust av sådan heder kan föra med sig stora negativa såväl ekonomiska som politiska konsekvenser och anses kräva drastiska åtgärder för att återställa hedern.⁸⁰ Etymologiskt är 'namus' den arabiska översättningen av det grekiska ordet 'nomos' som betyder 'lag' eller 'instruktion' och i sin tur refererar till hebreiskans 'torah' som också betyder lag.⁸¹

Heder kan enligt befintlig forskning i vissa kontexter utgöra en komplementär form av rättskipning och även vara införlivad med den formella rätten. I dessa kontexter – som i princip alltid utgörs av klanbaserade samhällen med svaga centralstatliga styrningsformer eller möjligheter – syftar heder till att genom olika former av förhandlingar upprätthålla jämställda förhållanden även mellan familjer med olika stor ekonomisk eller politisk makt.⁸² I vissa kontexter visar forskningen att konflikthantering med heder som utgångspunkt äger rum i glesbygdsmiljöer snarare än i storstäder. I sådana miljöer kan hedersmord vara sanktionerade genom lokala byråd samtidigt som den formella rätten hålls utanför rättskipningsprocessen.⁸³ Forskning som studerar heder som en komplementär form av levande rätt fokuserar på platser där det rättspluralistiska fenomenet upprätthållits under lång tid och i princip utan avbrott. Här problematiseras ofta att rättspluralismen förefaller accepterad och reproducerande, dvs. att hedersbaserad konflikthantering betraktas som gynnsam för att upprätthålla den sociala ordningen.

Ett annat forskningsperspektiv positionerar också heder som historiskt väletablerad i vissa samhällen, men fokuserar på möjligheter och hinder i en pågående strävan att

⁷⁹ Swenson (2018).

⁸⁰ Van Eck (2003:15-31); Wikan (1994, 2008a, 2008b). Se även King (2008), Dilmaç (2014).

⁸¹ Peters (2011:110); Ali Lakhani (2006:xiii).

⁸² Bourdieu (1972); Miller (2006); Weiner (2013). Se även Seierstad (2002:214-44).

⁸³ Patel & Gadit (2008); Bhanbro, Wassan, Shah, Talpur & Wassan (2013).

förminska eller eliminera hedersbaserad konflikthantering. Här framhålls konflikter som uppstår när till exempel mänskliga rättigheter eller Barnkonventionen ska ratificeras i samhällen där heder är relativt starkt och väletablerat.⁸⁴ Även policys som grundar sig på mänskliga rättigheter och förespråkar mångkulturalism kritiseras för att sådana policys inte tar hänsyn till det förtryck av kvinnor och unga som äger rum i vissa kulturella kontexter.⁸⁵

Ett tredje perspektiv problematiserar att hedersbaserade seder i migrationens fotspar gjort ett inträde i samhällen där sådana seder antingen sedan länge utrotats eller aldrig existerat. I detta perspektiv ses heder som 'nytt' eller 'utländskt'. I forskning om den svenska rättens möte med heder består de flesta empiriska exempel av socialtjänstens arbete. Dessa studier problematiserar mötet mellan den svenska socialtjänstlagstiftningens förutsättningslösa och icke-diskriminerande ansats, och det som uppfattas som etniska eller kulturella fenomen. Socialsekreterare som intervjuas i dessa studier vittnar till exempel om nödvändigheten att omhänderta barn och unga som far illa, samtidigt som de finner det svårt att motivera sina beslut utan att samtidigt verka diskriminerande eller fördomsfulla.⁸⁶ Även dilemman som uppstår i den svenska skolan lyfts fram, med fokus på balansen mellan skolans inkluderande värdegrund och skolpersonals skyldighet att åberopa när elever kan vara utsatta för hedersrelaterat våld.⁸⁷ Några mindre studier har belyst och problematiserat utredningar av hedersrelaterat våld i enstaka rättsfall, och belyst den svenska rättens svårighet att tillvarata enskildas intressen när den samtidigt försöker undvika att vara fördomsfull.⁸⁸

Rättssociologisk forskning som med ett rättspluralistiskt perspektiv undersöker hur rätten tar sig an ett 'nytt' sätt att hantera konflikter, och försöker införliva det i rätten i såväl lagstiftning som praxis, har traditionellt inriktat sig på civilrätt, EU-rätt och miljö rätt. På det civilrättsliga området har nyligen forskning bedrivits med inriktning på nya frågor om upphovsrätt och attityder till fildelning på en alltmer digitaliserad marknad.⁸⁹ Även kränkningar på sociala medier har studerats med fokus bland annat på hur rättsväsendet tar till sig och utreder anmälningar om sådan kränkning.⁹⁰ Även 'nya' sätt att använda normrelaterade metaforer på digitala forum utgör en studie av hur den digitala teknikutvecklingen påverkar normbildningsprocesser i samhället.⁹¹

På forskningsfältet saknas en studie som med fokus på såväl lagstiftnings- som praxisnivåer undersöker hur heder behandlas inom ramen för den svenska rätten. Det

⁸⁴ Ouis (2009).

⁸⁵ Beckett & Macey (2001).

⁸⁶ Schlytter (2004); Baianstovu (2017).

⁸⁷ Gruber (2007, 2011, 2013).

⁸⁸ Eldén & Westerstrand (2004); Westerstrand (2017).

⁸⁹ Larsson & Svensson (2010); Larsson (2011); Svensson & Larsson (2012); Larsson & Runesson (2014).

⁹⁰ Svensson & Dahlstrand (2014).

⁹¹ Larsson (2015).

saknas också studier av hur text och tal om heder utformats och förändrats över tid. Min diskursorienterade ansats fyller dessa två kunskapsluckor. Studien lämnar också ett bidrag till rättssociologin, som traditionellt endast i liten utsträckning – i varje fall i Sverige – fokuserat på det straffrättsliga området.

Begreppen hederspraktik och hedersproblematik

Hederspraktik och hedersproblematik använder jag för att analytiskt särskilja de olika sätt på vilka heder talas om i svensk forskning, och analysera hur dessa två diskurser även präglar text och tal om heder i den svenska rätten.⁹² Jag tar inspiration från Ouis' beskrivning av primära och sekundära diskurser om heder.⁹³ I den empiriska delen av avhandlingen använder jag begreppen hederspraktik och hedersproblematik för att identifiera typer av diskurser i enskilda utdrag av tal och skrift: Rör det sig om ett inifrånperspektiv på maktrelationer (hederspraktik), eller rör det sig om ett utifrånperspektiv med fokus på hur heder påverkar det svenska samhället (hedersproblematik)?

Den analytiska uppdelningen motiveras av att det under lång tid förekommit begreppsförvirring i tal och text om heder, vilket är precis det Ouis uppmärksammat. Den primära och sekundära diskursen har i många sammanhang framträtt interdiskursivt, dvs. att de lånat av varandra, i så hög utsträckning att de med tiden blivit synonyma med varandra, trots att de bygger på olika grundantaganden om hur heder bör talas om. Med denna analytiska distinktion vill jag överbrygga begreppsförvirringen genom att framhålla vad som gör diskurserna distinkta. Beträffande den primära diskursen ”som faktiskt just skapar en specifik maktordning i starkt patriarkala miljöer”⁹⁴ delar jag Ouis' definition. Jag utvecklar dock definitionen med en närmare beskrivning av de maktrelationer jag menar att diskursen bygger på. Den sekundära diskursen definierar jag något annorlunda, vilket kommer att framgå nedan.

Den primära diskursen om heder refererar till antaganden och utsagor om heder genom vilka maktrelationer etableras och upprätthålls i specifika familjekontexter och under särskilda samhällsformer. Den primära diskursen om heder kallar jag alltså för hederspraktik. En diskursanalys av hederspraktik fokuserar på vad rutinerade handlingar möjliggör och åstadkommer, som till exempel social ordning, sammanhållning och förutsägbarhet. Hederspraktik antas enligt befintlig forskning uppstå och finna fäste i klanbaserade samhällen vars sociala ordningsskapande på en och samma gång skapar förutsättningar för organisering av välfärd, ekonomi, politik

⁹² Hederspraktik och hedersproblematik är diskurser som vuxit fram under studiens gång. Se metodbilagan.

⁹³ Ouis (2015).

⁹⁴ Ibid.:360.

och juridik.⁹⁵ Klantillhörigheten, klanens rykte och relativa maktposition är centrala för enskildas och grupperas handlingsutrymme. I frågan om rykte spelar även könstillhörighet en central roll. Det förekommer ett allmänt starkt fokus på kvinnors sexualitet, och såväl oskuld vid giftermålet som trohet under äktenskapet betraktas som särskilt viktigt att slå vakt om. Män underställs inte motsvarande krav, och eftersom klaner identifieras utifrån det manliga släktledets namn är maktordningen i grunden patriarkal. Detta innebär – med avseende på hederspraktik – att klanens heder förknippas med och representeras av mannen. Kvinnor förknippas däremot med risken för att klanen utsätts för sexuell skam och därmed förlorar sin heder.⁹⁶ Hederspraktik refererar alltså till diskurser som upprätthåller en social ordning där en klanbaserad samhällsordning och en patriarkal maktordning med särskild fokus på kvinnans sexualitet utgör grundläggande villkor. I praktiken upprätthålls denna ordning genom en strikt uppdelning mellan könen. Oro för förlorad heder uppstår när (ofta men inte nödvändigtvis unga) män eller kvinnor anses ha brutit mot denna ordning.

Inom den sekundära diskursen problematiseras konsekvenserna av det som möjliggörs genom hederspraktiken. Hedersproblematik fokuserar – utifrån olika perspektiv och kontexter – på brottslighet och andra oönskade handlingar, de praktiker och samhällsstrukturer som möjliggör dem samt de världsbilder som dessa handlingar bygger på.⁹⁷ Pernilla Ouis kallar ”den svenska, offentliga diskursen som försöker att beskriva förtrycket och våldet” för en *sekundär* diskurs om heder, där ”förtrycket och våldet” antas utgöra konsekvenser av den maktordning som beskrivs i den *primära* diskursen.⁹⁸ Ouis sekundära diskurs fokuserar på konsekvenser utifrån gärningspersoners och offers perspektiv, och hon kritiserar att detta tar fokus från den egentliga problematiken. ”Den svenska offentliga diskursen har dock på flera viktiga punkter misslyckats med att beskriva det komplexa fenomen som hedersrelaterat våld och förtryck omfattar. Detta gäller framförallt den tudelade bilden av brottsoffer och förövare som framträder”.⁹⁹ Ouis exemplifierar med att såväl män som kvinnor i hederskontexter kan ses som både offer och förövare, men att den svenska diskursen inte tillåter denna mer komplexa analys.¹⁰⁰ Här vill jag lägga ett förtydligande till Ouis’ definition och specificera att hedersproblematik – alltså den sekundära diskursen om heder – absolut problematiserar hederspraktikens konsekvenser, men att den gör det med utgångspunkt i det svenska (offentliga) samhället som norm. Jag menar att

⁹⁵ Bourdieu (1972); Weiner (2013). Se även Baianstovu (2017:119-46) samt Brinkemo & Lundberg (2018) angående att ”hederskulturer” bör analyseras utifrån ett helhetsperspektiv bestående av välfärd, ekonomi, politik och juridik.

⁹⁶ Akpinar (1998); van Eck (2003); King (2008); Wikan (2008b); Oberwittler & Kasselt (2012).

⁹⁷ I förekommande fall utifrån andra västerländska samhällen.

⁹⁸ Ouis (2015:360).

⁹⁹ Ibid.:360-61.

¹⁰⁰ Ibid.:361. Se även Schlytter & Rexvid (2016).

diskurser om hederspraktikens konsekvenser (alltså det jag kallar hedersproblematik) egentligen utgår från det svenska samhällets perspektiv. Fokus ligger främst på hur svenska myndigheter historiskt har förhållit sig – och i framtiden bör förhålla sig – till hederspraktik såväl som andra diskurser som aktualiserar frågor som berör etnicitet och kulturskillnader.¹⁰¹ Hedersproblematik problematiserar de negativa konsekvenser som följer av hederspraktik, och då huvudsakligen dess våldsamma inslag, med utgångspunkt i en svensk myndighetskontext. Praktiken består av själva aktiviteten samt de antaganden och utsagor som reproducerar aktiviteten, problematiken består av talet om praktikens problematiska konsekvenser för det offentliga Sverige. På så sätt är hedersproblematik egentligen en diskurs om det svenska myndighetssamhällets definition av och hantering av ett specifikt och andrafierat samhällsproblem.

Exakt hur begreppet hedersproblematik utvecklats är oklart. Ordet ger ingen träff alls på Svenska Språkbanken (Korp), och i den äldsta träffen (av 2972 totalt) i Mediearkivet (Web Retriever) används det första gången 2002 av målsägandebiträdet Elisabeth Massi Fritz, men framställs då som ett väletablerat begrepp – alltså någonting som inte kräver någon vidare förklaring.¹⁰² Innebörden är i högsta grad flytande och beroende av avsändarens ideologiska perspektiv. I Sydsvenskan den 26 juli 2018 rapporteras om att en planerad kartläggning av just hedersproblematik lags på is: ”Ett skäl till förseningen är en konflikt i den ansvariga forskargruppen om vad hedersproblematik egentligen är. Flera forskare har hoppat av”.¹⁰³ Det finns alltså inom den svenska forskningen om heder en oenighet om begreppet. Dock finns det en tydlig tendens att använda begreppet i förhållande till det svenska samhällets villkor. Vanligtvis används ’hedersproblematik’ för att lyfta fram kränkningar mot barns och kvinnors rätt till den egna kroppen och integriteten, men även i förhållande till så kallade parallellsamhällen i förorter och frågor om förhållningssätt till det motsatta könet samt kvinnors bärande av huvudduk. Därför menar jag att det är ett användbart samlingsord för just sekundära diskurser om hederspraktikens konsekvenser där text och tal utgår från det svenska samhällets perspektiv.

Texter om heder i olika kontexter

Detta avsnitt syftar till att återge hur tidigare forskning behandlat det hedersbegrepp som det talats om i Sverige sedan januari 1997. Jag har delat upp avsnittet i tre delar som avspeglar hur jag uppfattar de huvudinriktningar som forskningen antagit. Förutom forskning som inriktar sig på hederspraktik respektive hedersproblematik, finns även en

¹⁰¹ Banakar (1994; 1998).

¹⁰² Johansson (2002).

¹⁰³ Fjellman (2018). Förordet i en av delstudierna hänvisar till denna kontrovers och hur den påverkat resultaten av rapporten då bland annat de som sammanställt enkätsvaren inte är desamma som utformat enkäterna (Baianstovu, Cinthio, Särnstedt & Strid 2018:7).

inriktning som fokuserar på text och tal *om* diskurser om heder, vilket också är min huvudsakliga ansats. Jag kallar det avsnittet metaforskning om heder. Min genomgång visar att det finns en tydlig skiljelinje mellan forskning om hur heder praktiseras och forskning om konsekvenserna av hederspraktik. Den tredje forskningsinriktningen – metaforskning – sammanstrålar med min egen ingång till fältet, men har inte fått så stor uppmärksamhet som en egen inriktning – även om de flesta av dessa studier också nämns och citeras av andra.

Forskning om hederspraktik

I avhandlingen använder jag begreppet hederspraktik för att avgränsa de antaganden och utsagor – diskurser – om heder genom vilka maktförhållanden upprätthålls i hederspraktiserande familjer. I följande genomgång redogör jag för hur forskningsfältet ger stöd för denna analytiska utgångspunkt. Hederspraktik antas enligt tidigare forskning utövas i kontexter där familj och släktgrupp utgör den viktigaste samhällsenheten och där vardagslivet organiseras så att män och kvinnor i största möjliga mån hålls eller håller sig isär. Heder kopplas här till att individer eller grupper *tillskrivs* en viss ställning eller status i det omgivande samhällets ögon, men samtidigt *upplevs* denna ställning eller status också utifrån individernas och/eller gruppernas subjektiva – eller självtillskrivna – position. Detta dialektiska förhållande utgör heder enligt Frank Henderson Stewart.¹⁰⁴ Hederspraktik kan ses som en förlängning av detta i att det omfattar diskurser där ett aktivt upprätthållande av heder och rykte beskrivs som invävt i vardagslivet, huvudsakligen genom att undvika umgänge över könsgänser.

I gruppkontexter knyts individers handlingsutrymmen i princip alltid till en förväntan om att försvara gruppens goda rykte, så kallad ”gruppheder”.¹⁰⁵ Baxter & Margavio hänvisar till gruppheder i sin diskussion om förhållandet mellan heder och status i det samtida nordamerikanska samhället.¹⁰⁶ I flera studier lyfts gruppens representantskap gentemot det omgivande samhället fram som viktigare än individers valmöjligheter.¹⁰⁷ Studierna tar dock mindre fasta på implikationerna av att gruppmedlemmars positioner och handlingsutrymmen på olika sätt villkoras när grupphedern antas stå på spel, något jag fokuserar på i kapitel nio.

Vissa forskare intresserar sig för hur aktiviteter och handlingar åstadkommer och bibehåller social ordning och sammanhållning. Julie Dilmaç menar att heder är ett

¹⁰⁴ Stewart (1994).

¹⁰⁵ Baxter & Margavio (2000:413).

¹⁰⁶ Peristiany (1969), Peristiany & Pitt-Rivers (1991), Baxter & Margavio (2010).

¹⁰⁷ Pastner (1972).

verktyg för att upprätthålla social ordning.¹⁰⁸ Här beskrivs heder som ett sätt att organisera samhället och att det i vissa samhällen upptar en upphöjd för att inte säga särskild betydelse. Hederspraktik syftar enligt Dilmaç också till att undvika avvikelser och därigenom upprätthålla social ordning, vilket kontrasterar starkt mot den allmänna västerländska positionen att hederspraktik är en social avvikelse i sig. I delstudie ett och två analyserar jag hur olika delar av den svenska rätten tvistar om ifall heder är en 'normal' eller avvikande företeelse. I delstudie tre undersöker jag beskrivningar av hur maktrelationer i hederspraktiserande familjer kan destabiliseras och implikationer av föreställningen att familjens sociala ordning och status hotas.

Samtidigt är hederspraktik kontextbundet i såväl tid som plats. Det rutiniserade handlande som hederspraktik utgör kan se mycket olika ut i olika delar av världen och även förändras över tid. Det betyder också att vad som avses med heder eller vårt tal om heder varierar kraftigt med geografisk kontext och över tid, och antaganden och utsagor kan präglas av missförstånd och felöversättningar. Även i översättningar av mer lokala begrepp går mycket förlorat såväl implicit som explicit. Som Aysha Gill och Avtar Brah uttrycker det:

Indeed, words translated into English as 'honour' rarely convey the totality of their culturally specific meanings, not least because they often lose their connotations, which distorts their meaning (Terman 2010). For instance, the Urdu word *izzat*, often translated simply as 'honour', refers to a wide spectrum of sociocultural relationships and ties that bind family and community groups together.¹⁰⁹

När jag i avhandlingen hänvisar till hederspraktik gör jag det alltså utifrån att det är diskurser ägnade åt att upprätthålla social ordning i en viss samhällskontext, men att den specifika kontexten varierar över såväl tid som rum. Jag studerar hur heder talas om i den svenska rätten över tid och på olika nivåer, och studiens empiriska material avspeglar också att de inblandade personerna härstammar från olika länder och kulturella sammanhang.

När den svenska rätten, med relativt stark statlig styrning och ett stort fokus på individens självständighet¹¹⁰ skriver och talar om heder, konfronteras rätten med diskurser som i huvudsak får mening i klanbaserade samhällen. Även om jag undersöker utredningar av brott belyser jag i studien – framför allt i delstudie tre – hur heder även praktiseras i vardagsmiljö. En kvalitativ studie som min som tar hänsyn till både vardagshändelser och brottsliga handlingar, kastar ljus på relationen mellan vardag och

¹⁰⁸ "[A] civic order exists in Turkish society aiming to organise public space to maintain social order. Honor can thus be seen as a principle that can regulate social interactions in everyday life and even curb deviance instead of provoking it (Dilmaç 2016:302).

¹⁰⁹ Gill & Brah (2014:73). Se även Terman (2010); Baianstovu (2017)

¹¹⁰ Berggren & Trägårdh (2015).

brott samt när och hur situationer kan eskalera och leda till våld. Hur hederspraktik kan se ut på en mer konkret nivå i klanbaserade samhällen har bland annat beskrivits av Bourdieu genom Kabylefolket i Algeriets bergsregioner, Meeker i svartahavsdelen av Turkiet och huvudsakligen den arabiskspråkiga delen av Levanten, samt av Wikan i bland annat Egypten och Oman.¹¹¹ Även Delaney har inriktat sig på den mer vardagliga formen av hederspraktik, det vill säga i bemärkelsen vardagligt och rutiniserat handlande utan uppenbara våldsinslag.¹¹² Günsoy m.fl. undersöker beteenden på Facebook i en komparativ studie av hedersföreställningar i två olika typer av ”hederskulturer”: den så kallat ryktesbaserade (Turkiet) respektive den statusorienterade (norra USA).¹¹³ Heder och familjerykte tas även upp i mer praktisk kontext i bland annat Yalcin-Heckmans studie av kurdiska klan- och familjesammanhang samt Millers forskning om praktisk rättskipning i olika samhällskontexter, där klankontexten utgör ett exempel.¹¹⁴

I talet om heder som kultur förekommer ofta referenser till religiösa kopplingar, och då framför allt till islam. Dessa kopplingar refuseras av flertalet forskare, bland annat Dogan som i sin analys av centrala muslimska texter drar slutsatsen att Koranen och andra texter i själva verket talar för att islam till stora delar – och i kontrast till vissa förislamiska texter till exempel i Bibeln – verkat för att bryta ner könssegregering och klanorganisering av samhället till förmån för jämställdhet och jämlikhet. Korantexterna har däremot förkunnats och feltolkats i politiskt syfte för att bibehålla och reproducera befintliga sociala strukturer.¹¹⁵ Liknande slutsatser framkommer i ett flertal kapitel av Johanssons antologi som tar sig an olika historiska och geografiska perspektiv där heder presenteras som ett fenomen som förekommer i varierade kulturella kontexter, inom och utom den geografiska kontext som vanligtvis associeras med den form av hedersrelaterat våld som debatterats och beforskats i Sverige sedan 1997.¹¹⁶

En underliggande fråga i min analys handlar om på vilka moraliska grunder olika konstruktioner av våldets legitimitet uppstår. Legitimiteten uttrycks i min studie av kollektiva representationer av plikt och ideal för olika kollektiv – dels mindre grupper och familjer som antas utöva hederspraktik, dels det svenska samhället (som inte antas utöva det). Ett flertal studier belyser konflikter mellan normsystem, huvudsakligen med fokus på kvinnors utsatta situation och hur denna förhandlas, men också på hur skillnader i synen på jämställdhet i olika samhällen ger upphov till normkonflikter. Frågor om kopplingen mellan könsrelationer och sociala eller kulturella kontexter

¹¹¹ Bourdieu (1972), Meeker (1976a, 1976b), Wikan (1994).

¹¹² Delaney (1991), Dilmaç (2016).

¹¹³ Günsoy, Cross, Saribay, Olcaysoy Ökten & Kurutas (2015).

¹¹⁴ Yalcin-Heckman (1991), Miller (2006).

¹¹⁵ Dogan (2011; 2014).

¹¹⁶ Johansson (2005 red.)

behandlas i ett antal studier, och vissa studier visar även att reproduktion av ursprungslandets sociala och kulturella sammanhang lever kvar även efter migration. Akpınar behandlar identitetsskiftet i samband med skilsmässa bland invandrade kvinnor från Turkiet till Sverige, medan Darvishpour behandlar maktförskjutningar mellan män och kvinnor till följd av migration från Iran till Sverige, bland annat inom ramen för en hederskontext.¹¹⁷ Awwad tillämpar en socialkonstruktivistisk ansats i en artikel som fokuserar på kulturella faktorer och dessas koppling till lokala lagtexter. Hon tar sikte på den hegemoniska roll som spelas av ”skvaller, skandal och skam” i upprätthållandet och legitimeringen av hedersrelaterat våld.¹¹⁸ Awwads fokus på den sociala praktikens roll i upprätthållandet och återställandet av familjeheder finner vissa paralleller i Eisner & Ghuneims kvantitativa studie av attityder gentemot hedersmord bland unga jordanier.¹¹⁹ Ouis har analyserat sexuellt våld i Libanon, Jemen och Palestina med utgångspunkt i tre distinkta våldspraktiker: Hedersrelaterat våld, tidiga äktenskap samt sexuella övergrepp. Studien undersöker de olika samhällenas möjligheter att följa internationella konventioner (främst FN:s barnkonvention). Ouis hävdar att de internationella konventionerna är underställda tre andra normsystem som hon dessutom rangordnar i ordning från relativt viktigast till minst viktig. Först kommer traditioner, sedan religion (islam och sharialagar), och därefter övriga lagar. Denna rangordning präglar enligt Ouis vardagslivet i de studerade samhällena och förklarar delvis varför internationella konventioner som förbjuder sexuellt våld har svårt att uppnå legitimitet.¹²⁰ Dessa studier visar att för hederspraktiserande individer och samhällen utgör heder en viktig del av ett övergripande normsystem, men dess inflytande är både komplicerat och kontextuellt. För vissa samhällen, familjer och individer är heder mycket viktigt, för andra påverkar det i mindre grad och behöver sällan eller aldrig aktualiseras. Studierna visar också att hederskontexten kan vara mer eller mindre betydelsefull för enskilda invandrade familjer i Sverige.

Alinias intervjustudie av den kurdiska diasporan i Sverige har ett fokus på andrafieringsprocesser, nationell och kulturell identitet samt handlingsstrategier. Här framställs hederspraktik som en enande kraft i hanteringen av utanförskap. Alinia har i en senare bok intervjuat kvinnorättsaktivister, kvinnojoursorganisationer, offer och utövare av hedersrelaterat våld i irakiska Kurdistan. Från ett intersektionellt perspektiv visar hennes analys de komplicerade maktkontexter som möjliggör och legitimerar hedersrelaterat våld. Hon lyfter även fram hur kvinnan konstrueras som ett sexuellt objekt som måste kontrolleras, och hur denna kontroll genomsyrar vardagslivet i det

¹¹⁷ Akpınar (1998); Darvishpour (1997, 2004).

¹¹⁸ Awwad (2001).

¹¹⁹ Eisner & Ghuneim (2013).

¹²⁰ Ouis (2009).

område där hon bedrivit sin forskning.¹²¹ Sedems intervjustudie av föräldrar (både män och kvinnor) med invandrarbakgrund om fenomenet heder, med utgångspunkt i samtal om ett hedersmord, fokuserar på intervjupersonernas antaganden om vad som kan föranleda bruk av våld. Sedems grounded theory-ansats identifierar rädsla som den huvudsakliga förklaringen till att våld utövas, men visar att rädslan beskrivs på olika sätt av män respektive kvinnor.¹²²

Alinias och Sedems är troligtvis de studier av svenska forskare som närmast beskriver det jag kallar hederspraktik. Båda intresserar sig för hur enstaka händelser i vissa kontexter kan eskalera och leda till våld och förtryck. Deras empiriska material skiljer sig markant från mitt. Jag studerar hur hederspraktik (såväl vardagliga som brottsliga handlingar) konstrueras i text och tal som produceras och konsumeras i den svenska rätten. Med vårt ömsesidiga intresse för hederspraktik som helhet menar jag att våra studier kompletterar varandra väl.

Forskning om hedersproblematik

Detta avsnitt behandlar forskning om hedersproblematik, vilken utgörs av diskurser som lägger fokus på negativa konsekvenser av hederspraktik. Kännetecknande för akademiska studier om hedersproblematik är att de med få undantag, och till skillnad från hederspraktikstudier, utgår från en på förhand uppställd definition av "hedersrelaterat våld". Ofta hänvisas till FN:s Resolution om avskaffande av brott i hederns namn¹²³ respektive den svenska polisens eller andra myndigheters definition av hedersrelaterad brottslighet.¹²⁴ Utifrån denna utgångspunkt problematiseras (våldsamma eller förtryckande) hederspraktiker utifrån olika perspektiv. Problematiseringen har också nästan uteslutande utgångspunkt i det svenska (eller andra västerländska) samhällets förutsättningar. Problemformuleringar centreras till stor del kring hur olika myndigheter och myndighetspersoner bör eller ska hantera mötet med den hederspraktiserande – det vill säga den avvikande – motparten. På så sätt cirkulerar forskning om hedersproblematik huvudsakligen omkring mötet mellan två

¹²¹ Alinia (2004; 2013).

¹²² Sedem (2012).

¹²³ Hedersmord tas upp i ett eget kapitel i §§ 21-37 FN:s Resolution "The Integration of Human Rights of Women and Gender Perspective. Violence against Women" (UN Document E/CN.4/2002/83). §26 anger följande definition av hedersmord "Cleansing one's honour of shame is typically handled by shedding the blood of a loved one; the person being murdered is typically a female, the murderer is typically a male relative, and the punishment of the male is typically minimal" (United Nations 2002:12).

¹²⁴ Svenska polisens definition av hedersrelaterade brott: "Hedersrelaterad brottslighet är brott riktade mot någon, ofta en släkting, som enligt gärningsmannens och övriga släktens eller gruppens uppfattning, riskerar att vanära eller ha vanärat gärningsmannens, släktens eller gruppens heder, i syfte att förhindra att hedern skadas eller förloras, alternativt att reparera eller återställa den skadade eller förlorade hedern".

www.polisen.se 2018-01-31.

samhällssystem: det individualistiska och byråkratiska svenska respektive det kollektivistiska och klanbaserade hederspraktiserande.

Hedersproblematik utgår från att heder är ett problem och en avvikelse i det västerländska samhället. På vilket sätt konstrueras då heder som ett problem för – i mitt fall – det svenska samhället? Jag analyserar hur heder problematiseras i texter på riksdagsnivå – som har ett övergripande – svenskt – samhällsperspektiv, och hur den svenska rätten problematiserar heder med hänsyn till att utreda konkreta brott. Med detta undviker jag den tendens som finns bland tidigare studier att generalisera hederspraktik som ett problem. Min studie identifierar i stället hur 'hedersproblematiken' konstrueras och uppnår legitimitet.

En övergripande bild av hedersproblematik internationellt ges av det pågående 'Honour Crimes Project' vid Centre of Islamic and Middle Eastern Law vid University of London.¹²⁵ Projektet inriktar sig på praktiska lösningar på juridiska problem som specifikt berör hedersrelaterade brott.¹²⁶ Det problematiserar hederspraktikens orsaker liksom dess konsekvenser för kvinnor. Framför allt Sens kapitel om paradigmskiftet inom hedersforskningen pekar på sex distinkta kännetecken som skiljer hedersrelaterade brott från andra former av könsrelaterat våld, varigenom hedersrelaterade brott kan definieras utan ett fokus på gärningsmannens motiv:

1. Könsrelationer som problematiserar och kontrollerar kvinnors aktiviteter, främst med anspråk specifikt på kvinnors sexualitet;
2. Kvinnors egna roller i att kontrollera och övervaka andra kvinnors aktiviteter;
3. Kollektiva beslutsvägar till bestraffning eller för att upprätthålla sådana handlingar som anses lämpliga för att bestraffa gränsöverträdelser;
4. Möjligheten att kvinnor deltar i mord;
5. Förmågan att återupprätta heder genom tvång eller mord;
6. Statligt godkännande av sådana mord genom erkännande av heder som motiverat och sanktionerat.¹²⁷

I det ovanstående beskriver punkterna 1-5 sådana aspekter av hederspraktik som specifikt antas präglade hedersrelaterat våld. Samtidigt problematiseras hederspraktiken

¹²⁵ Welchman & Hossain (2006; 2013). Båda versionerna kan hittas på <https://www.soas.ac.uk/honourcrimes/bibliography/>, senast uppdaterad 2018-06-15. Projektledarna Lynn Welchman och Sara Hossain har sammanställt en forskningsöversikt bestående av förutom 316 världsomspännande artiklar och forskningsrapporter, även 97 rättegångsprotokoll som berör hedersrelaterade brott i såväl Bangladesh och Pakistan som USA och Storbritannien. Sedan 2013 finns även en delvis kommenterad utgåva. Med "världsomspännande" menas att översikten omfattar studier från de flesta delar av världen. Översikten är uppdelad i världsdelar baserat på huvudsaklig nation/region som respektive studie behandlar. Samtliga världsdelar förutom Australien/Oceanien tilldelas ett kapitel.

¹²⁶ Welchman & Hossain (1995).

¹²⁷ Sen (1995):50. Min översättning. Vissa av dessa kännetecken ingår naturligtvis även i andra former av våld mot kvinnor, vilket Sen också påpekar.

inte bara utifrån de uppenbara konsekvenser som denna praktik har för kvinnor på flera plan, utan i punkt 6 även den övergripande samhällsaspekten att stater och myndigheter ger sitt (tysta eller uttalade) medgivande till hederspraktiken och dess konsekvenser.

Zahia Smail Salhis antologi fokuserar på problemet med patriarkala strukturer i islamdominerade områden i Mellanöstern och Nordafrika. Huvudargumentet är att även om de strukturer som ligger bakom hederspraktiken i regionen etablerades långt innan islam gjorde sitt intåg, så förstärks strukturerna av den starka islaminspirerade politiska (och därmed juridiska) närvaron.¹²⁸ En viktig poäng från både Sens och Salhis studier, och som även kommer belysas inom min studie, är kvinnors aktiva roll i reproduktionen av traditionella praktiker. I delstudie tre analyserar jag hur äldre kvinnor i hederspraktiserande familjer positioneras som viktiga upprätthållare av traditioner och 'ryktesväktare'.

Den senare tidens myndighetsuttolkningar och sätt att hantera hederspraktik, huvudsakligen i engelskspråkiga länder, kritiserar bland annat av Reddy som belyser två brittiska domares aktiva val att kategorisera hedersrelaterat våld som en juridisk särart, trots att de två rättsfallen i sig är väldigt olika.¹²⁹ Aysha Gill och Avtar Brah analyserar ett enskilt rättsfall och drar slutsatsen att det är möjligt att diskutera hedersrelaterat våld utan att samtidigt konstruera icke-västerländska kulturer som ociviliserade.¹³⁰ De två sistnämnda utgör tydlig inspiration för de rättsfallsanalyser som ingår i min egen studie, så till vida att jag analyserar på vilka sätt den svenska rätten konstruerar heder i olika former av text och tal.

En stor andel av svensk forskning om heder fokuserar på socialtjänstens arbete, och problematiserar myndighetens möte med heder utifrån såväl professions- som klientperspektiv. Studierna belyser på flera sätt de "rättens dilemman" som Banakar beskriver i sin avhandling och som även jag tagit fasta på i min studie av svensk rätt och domstol. Såväl rättens externa egenskaper – hantering av samhällsfenomen – som interna egenskaper – konflikthantering med stöd av otillräcklig befintlig eller icke-existerande lagstiftning – lyfts fram i dessa studier av socialtjänsten. I en relativt tidig studie belyser Schlytter socialtjänstens dilemma i att dels stödja flickors och unga kvinnors rätt till ett självständigt liv, dels förhålla sig till en sociallagstiftning som bygger bland annat på kärnfamiljens värderingar och rätten till vårdnadshavares insyn.¹³¹ I samarbete med Linell har Schlytter även påtalat omhändertagna flickors drastiskt förändrade livssituation samt socialtjänstens svårighet att ta sig an hedersproblematik då det utgör ett "nytt" fenomen.¹³²

¹²⁸ Salhi (2013).

¹²⁹ Reddy (2014).

¹³⁰ Gill & Brah (2014).

¹³¹ Schlytter (2004).

¹³² Schlytter & Linnell (2008, 2010).

Utöver Schlytter har ytterligare ett antal forskare inom disciplinen socialt arbete undersökt socialtjänstens utredningsarbete med hedersrelaterade frågor. Björktomta (tidigare Cederlöf) har författat ett flertal studier och utvärderingar av socialtjänstens arbete, huvudsakligen med utgångspunkt från de ofta unga kvinnliga offrens perspektiv.¹³³ Björktomtas avhandling från 2012 kombinerar Bourdieus habituskoncept med en teoretisk förståelse av patriarkat för att undersöka utsatta flickors "familjeomständigheter och handlingsutrymme" såväl inom som utom familjekretsen.¹³⁴ Baianstovu har i likhet med Schlytter och Björktomta utforskat dilemman inom socialtjänstens arbete, men med en tydligare intersektionell inriktning på de olika dilemman som hederspraktiserande familjer i sin tur bär med sig in till konfrontationen med den svenska byråkratin.¹³⁵ Dessa dilemman grundar sig i att socialtjänstens hederspraktiserande klienter bär på såväl traditionella patriarkala värderingar som en klanbaserad utgångspunkt för att undvika och hantera sociala problem. Detta har konsekvensen att socialtjänstens och klienternas syn på och förslag till problemlösning bygger på helt olika moraliska utgångspunkter och ställningstaganden. Baianstovu tar även upp hedersproblematikens inflytande på socialt arbete i sin avhandling, som behandlar "sambandet mellan mångfald, demokrati, kultur, moral och socialtjänst".¹³⁶

Gruber har i ett flertal studier behandlat dilemman som myndighetspersoner ställs inför när de konfronteras med eller förväntas arbeta förebyggande mot hedersrelaterat våld.¹³⁷ Gruber koncentrerar sig främst på skolans värld och de olika utbildningsinsatser och direktiv som gjort skolan till en central arena för att såväl upptäcka som hantera fenomenet. Hon lyfter bland annat fram att hennes analys "kan sägas blottlägga en kontrollstruktur där skolans förebyggande insatser skapar en övervakning av flickor".¹³⁸ Gruber problematiserar att när skolans uppdrag blir att bedöma om elever ställs inför kontroll och övervakning från sina familjer, så innebär det i sig att skolanställda måste göra sig själva till övervakare. Hon påpekar också att alltför förenklade resonemang leder till att pojkar och flickor som upplevs tillhöra 'hederskulturer' positioneras på olika sätt i förhållande till det svenska samhälle som tagit på sig uppdraget att beskydda dem, vilket får konsekvensen att båda stigmatiseras, men på olika sätt: pojkar som förövare och flickor som offer.

Eldén & Westerstrand har studerat hur det svenska myndighetsramverket tillåter reproduktion av könsmaktsordningar. I sin analys av ett rättsfall utgår de inte från

¹³³ Cederlöf (2003); Björktomta (2005, 2007, 2008, 2012).

¹³⁴ Björktomta (2012:24).

¹³⁵ Baianstovu (2017).

¹³⁶ Baianstovu (2012:13).

¹³⁷ Gruber (2007, 2011, 2013).

¹³⁸ Gruber (2013:221).

klassisk rättsvetenskaplig metod, utan ”med utgångspunkt i ’samhällsfenomenet’ hedersrelaterad brottslighet mot kvinnor”. Utifrån denna ”rättsliga utanförposition” vill de belysa att det ”saknas juridiska verktyg och begrepp” för att hantera detta samhällsproblem.¹³⁹ Eldén & Westerstrands slutsatser är att våld mot kvinnor inte är juridiskt definierat utifrån kvinnors verkliga erfarenheter av våld. I den hederskontext Eldén & Westerstrand analyserar här lyfts det kollektiva (och/eller kollektivt sanktionerade) våldet av mäns våld mot kvinnor fram som ett fenomen som den svenska rätten är dåligt rustad att bemöta. I det aktuella fallet belyses luckor i det svenska myndighetssystemet, där framför allt indikationer om våld och kontroll vid ett flertal tillfällen inte hörsammats av socialtjänsten.¹⁴⁰

I en senare fallstudie av en förundersökning visar Westerstrand behovet av att ”kontextualisera våld” på ett sätt som synliggör våldet inom myndighetsutredningar. Westerstrand visar att i sökandet efter orsaken till den aktuella våldsgärningen förekommer ”en förbindelselinje mellan olika våldskontexter (Eldén & Westerstrand 2002), en inom/utomrättslig kontext, en ’svensk-svensk’-/hederskulturell kontext”. Hon identifierar genom denna förbindelselinje ”mönster [...] i utredningen” som inte är ”slumpmässigt uppkomna. De ingår i den kulturella resonansbotten, med Loseke, som utgör det svenska samhället där utredningen bedrivs och där våldet har utövats”.¹⁴¹ Enligt Westerstrand innebär denna ”kulturella resonansbotten” att fokus flyttas från våldsgärningen och istället lägger fokus på att ursäkta gärningen. Den misstänkte inplaceras dels i en kulturell familjekontext, dels i en psykologisk kontext som tillsammans ingår i ett förmildrande mönster i vilket dessutom ingår att kasta åtminstone en del av skulden på (det kvinnliga) offret.

Westerstrands och Eldén & Westerstrands studier belyser rättsväsendets problem med att hantera våldsamma och kontrollerande former av hederspraktik. Den kontextualisering av våldet som de lyfter i sina studier bär vissa likheter med Banakars tidigare nämnda ”omdefinieringsproblematik”. Som Banakar påpekar sker det under den rättsliga processen i vissa fall en omdefiniering av en social händelse i förhållande till det som kan betraktas som rättsligt relevant. Under denna omdefinieringsprocess finns en – vågar jag hävda – stor risk för att det polisiära arbetet uppmärksammar och framhäver faktorer ”som inte har med den ursprungliga konflikten att göra”.¹⁴² Westerstrand och Eldén & Westerstrand synliggör här sådana implikationer i såväl domstols- som förundersökningsprotokoll.

¹³⁹ Eldén & Westerstrand (2004:38).

¹⁴⁰ Eldén (1998, 2003); Eldén & Westerstrand (2004).

¹⁴¹ Westerstrand (2017:229). Se även Loseke (2007).

¹⁴² Banakar (1994:303; 241-9).

Westerstrands och Eldén & Westerstrands studier har tydliga paralleller med min. Vi intresserar oss för diskurser som förekommer i rättens utredningar av HRV och implikationerna av dessa. Min studie är dock mer omfattande och täcker flera nivåer av den svenska rätten. Mitt fokus är också annorlunda. De ovan nämnda forskarna vill synliggöra våldet alternativt synliggöra hur våldet bortförhandlas under utredningarna, medan jag intresserar mig för rättens konstruktioner av motiv till brott. Med min studie granskar jag bland annat den nyss nämnda omdefinieringsprocessen lite närmare. När jag analyserar motivkonstruktioner i domstolsprotokoll undersöker jag hur domstolar kontextualiserar våldet, dvs. behandlar våldet utifrån den sociala kontext där det uppstått. I domstolsobservationerna analyserar jag hur hederspraktik (re-)konstrueras av individuella aktörer, dels aktörer som arbetar i det svenska rättsväsendet (dvs. polis och domstol), dels aktörer som av rättsväsendets aktörer positioneras – eller som positionerar sig själva – som hederspraktiserande.

Schlytter har även i samarbete med Rexvid lyft fram unga mäns dubbla roller både som offer för traditionella familjemaktstrukturer där de 'tvingas' agera väktare gentemot såväl äldre som yngre systrar, och som potentiella och i vissa fall faktiska förövare i samband med utövandet av väktarrollen.¹⁴³ I denna studie belyses med en stor variation av empiriska exempel den särskilda problematik som uppstår i förebyggandet och utredningen av hedersrelaterade brott, när en övervägande del av befintlig svensk forsknings utgångspunkter positionerar män som självklara gärningspersoner och kvinnor som självklara offer.¹⁴⁴ När unga män är både förövare och offer ställs särskilda krav på utredande myndigheter för att korrekt identifiera och därmed hantera konflikter. Ett flertal av mina empiriska exempel i delstudierna två och tre belyser på olika sätt detta särskilda dilemma.

Kriminalvården genomförde 2013 en studie med fokus på gärningsmän som dömts till fängelsestraff och där motiven på olika sätt identifierats som hedersrelaterade. Rapportens utgångspunkt är att utifrån studien utveckla lämpliga vårdprogram för dömda personer som associeras med hederspraktik.¹⁴⁵ Här framstår tydligt att det är myndigheten som problematiserar fenomenet heder och efterforskar lämpliga och ändamålsenliga ansatser till att inom sitt myndighetsramverk hantera problemet.

Ett flertal svenska forskare problematiserar konsekvenserna av att hedersrelaterat våld konstrueras som ett invandrarfenomen. Särskild kritik riktas mot antagandet att problemet står att finna i specifika invandarkulturer, och att problemlösningar därför bör riktas direkt mot dessa grupper.¹⁴⁶ Forskarna kritiserar att sådana antaganden öppnar

¹⁴³ Schlytter & Rexvid (2014).

¹⁴⁴ Se även Ouis (2015:361).

¹⁴⁵ Yourstone, Eriksson & Westerberg (2013).

¹⁴⁶ de los Reyes (2003, 2004); Kamali (2004).

för olika former av stigmatisering och strukturell diskriminering. När förbud eller övervakning av till exempel moskéer och andra samlingsplatser för invandrargrupper konstrueras som rimliga problemlösningar, så döljer sådana problemformuleringar andra rimliga och samverkande förklaringar, som utanförskap och andra sociala orättvisor. Dessa forskare förordar en helhetssyn på problematiseringen av heder som även inbegriper att identifiera brister i majoritetssamhällets förmåga att bryta segregation och utanförskap. Likaså kritiseras kulturellt betingade representationer av hedersproblematik av till exempel Reimers, för att de döljer kopplingar mellan manligt våld mot kvinnor inom invandrargrupper och manligt våld mot kvinnor bland icke-invandrare.¹⁴⁷

I min analys förekommer konstruktioner av hederspraktik som ett 'problem' som inte antas härstamma från majoritetssamhället eller dess värderingar, med implikationen att minoritetsgrupper utpekas som själva 'problemet' eller som en källa till det. Jag intresserar mig för hur majoritetssamhället – här representerat av den svenska rätten – formar och utvecklar dessa problemkonstruktioner och därmed diskursivt skapar och upprätthåller en distinktion mellan 'det svenska normala' och det 'nya (eller invandrade) avvikande'.

Metaforskning om heder

Utöver ovanstående studier som belyser hedersproblematik som ett svenskt samhällsfenomen, finns även ett antal studier som antar en mer metavetenskaplig karaktär genom att undersöka hur forskning respektive mediedebatter – det vill säga olika former av text och tal om heder – format och formats i det svenska samhället. Dessa studier har inte heder som huvudsakligt studieobjekt, utan använder heder som ett empiriskt exempel på andra svenska samhällsfenomen, där heder på olika sätt aktualiseras. Denna del av forskningsfältet har inspirerat mig och mitt intresse för hur diskurser som förekommer i rätten formar och formas av det sociala i tal och skrift. Själv positionerar jag mig också huvudsakligen i denna del av forskningsfältet. Jag kommer i ett inledande separat avsnitt diskutera Maria Carbins avhandling från 2010 lite mer ingående, eftersom vi befinner oss nära varandra både empiriskt och metodologiskt och därför överlappar varandra på många sätt. Därefter kommer jag att redogöra för annan metaforskning om hedersbegreppet i Sverige samt diskursanalytiska studier som sammankopplar tal om heder med samhällskontexter i olika länder.

¹⁴⁷ Reimers (2005, 2007).

Mellan tystnad och tal: flickor och hedersvåld i svensk offentlig politik

Carbin har i ett par artiklar studerat ett antal av statens offentliga utredningar med policyanalys som metod, och i sin avhandling gör hon en mer djupgående studie av hur heder talas om i svensk offentlig politik.¹⁴⁸ I avhandlingen fokuserar hon på och problematiserar hur svenska flickor och unga kvinnor med invandrabakgrund positioneras i den offentliga debatten. Dessutom analyserar hon hur text och tal om heder tar plats och gör anspråk på utrymme i debatt och policyskapande i den svenska integrations- och jämställdhetspolitiken från slutet av 1990-talet och ungefär tio år framåt. Carbin identifierar här fyra diskurser i text och tal om heder, något jag också identifierar i min studie. Jag vill därför uppehålla mig en stund vid Carbins avhandling och först klargöra min tolkning av hennes diskursavgränsning och slutsatser, sedan diskutera likheter och skillnader mellan hennes och min avhandling, så läsaren tar med sig detta till mina empiriska kapitel. Denna genomgång ger också läsaren en bakgrundsbeskrivning av det sociokulturella – i Carbins fall integrationspolitiska – sammanhang i vilket text och tal om heder i rätten spelar en roll.¹⁴⁹

Carbin avgränsar inledningsvis en ”mångfaldsdiskurs” som växer fram ur ett politiskt förankrat skifte från en tidigare mer problemfokuserad ”invandrapolitik” mot en mångfaldsbejakande ”integrationspolitik”. Mångfaldsdiskursen förankrar sig i en strävan efter att människor bejakar sin ursprungskulturs värde samtidigt som de bejakar en svensk identitet. Med utgångspunkt i positioneringen av invandrarkvinnan kallar Carbin detta för en positiv syn på ett ”både och”-perspektiv.¹⁵⁰ Samtidigt ligger här ett underförstått antagande att en behöver positioneras som ”både svensk och osvensk” för att kvalificeras som mångkulturell, ett antagande som sätter fokus på skillnader. ”En skillnadsbejakande mångfaldsdiskurs sätter *både* gränser för hur stora skillnader som tillåts, och öppnar upp för granskningar av svenskhetens konturer”.¹⁵¹ En svensk kvinna *med* invandrabakgrund positioneras med mångfaldsdiskursens logik underförstått som annorlunda mot en svensk kvinna *utan* invandrabakgrund, en implikation som inte framställs som ett mål med *integrationspolitiken*.

I samband med att hedersrelaterat våld får alltmer uppmärksamhet framträder enligt Carbin en ”värderingsdiskurs” som fokuserar på ”krockar mellan värdesystem”. Här problematiseras mångkulturdiskursens tolerans av skillnader med utgångspunkt i antaganden om kulturers ’dåliga’ värderingar. Invandrarkvinnor (vid det här laget i början av 2000-talet exemplifierade genom bl.a. Fadime och Pela) blir symbolbärare av ”kvinnoförtryck, misshandel och hederstänkande”. Värderingsdiskursen lägger

¹⁴⁸ Carbin (2008; 2010a; 2010b).

¹⁴⁹ Se avsnittet om Norman Faircloughs analytiska modell i kapitel tre.

¹⁵⁰ Carbin (2010a:50-59).

¹⁵¹ *Ibid.*:60-61.

uppmärksamhet på dessa 'oönskade' kulturassociationer, associationer som inte har något utrymme i den inkluderande mångfaldsdiskursen. Således avgränsar Carbin denna som en egen diskurs. Implikationen av denna nya diskurs är att mångfaldsdiskursens idealbild av ett kulturintegrerat, mångfaldspräglat och konfliktlöst samhälle försätts "i felläge".¹⁵² Våld och kvinnoförtryck var aldrig ägnat att ingå i mångkulturen.

Denna diskursiva kamp mellan mångfaldhetssträvan och värderingskillnader beskriver Carbin bland annat som ett "jämställdhetspolitiskt problem", vilket illustreras av att det integrationspolitiska programmet för 2002 fått titeln "Jämställdhet och respekt". Carbin noterar ett betänkande om integrationspolitikens mål i vilket begreppet "tolerans" ersätts med uttrycket "lika respekt". Gränsdragningen "för respekten sätts vid svensk lagstiftning. Därutöver inkluderas även jämställdhet mellan könen som en värdemässig gräns".¹⁵³ Mångfaldsdiskursens tolerans för skillnader villkoras här av en samsyn på samhällets värderingar uttryckta genom lagstiftning. Här identifierar Carbin en politisk avsikt vid början av 2000-talet att lagstifta fram jämställdhetspolitiska värderingar. På lagstiftningsnivå kommer det dock att ta många år innan ens ett förslag om sådan lagstiftning avseende 'hedersmotiv' tar form.

Ur talet om värderingar växer ungefär samtidigt en diskurs fram som också grundar sig i antaganden om skillnader i kulturella värderingar. Denna diskurs – den "strukturella diskursen" – problematiserar "svenskhet" och den strukturella diskriminering som uppstår för de som identifieras eller identifierar sig som 'icke-svenskar'. Den strukturella diskursen möjliggör ett samtal om att 'mångfald' är ett omöjligt integrationspolitiskt begrepp om skillnader mellan kulturella värderingar samtidigt existerar. Som jag förstår Carbin avgränsas den strukturella diskursen av tomrummet som uppstår i oförenligheten mellan mångfaldsdiskursen och värderingsdiskursen. Den strukturella diskursen kritiserar dels mångfaldssträvan som ett omöjligt projekt i ett Sverige som strävar efter enighet, dels utpekandet och diskrimineringen av 'den andre' som uppstår i kölvattnet av tal om svenska respektive icke-svenska värderingar. Här positioneras invandrarflickor och -kvinnor i ett gränsland mellan familjekulturen och det 'svenska', som ett 'varken eller' där den rådande förment inkluderande integrationspolitiken förespråkar ett 'både och'. Enligt Carbin lyfter den strukturella diskursen fram den diskriminering som sker på bekostnad av invandrarkvinnors utsatthet som "potentiella våldsoffer". De tre nu föreliggande diskurserna tycks enligt Carbin kratta manegen för att introducera hennes intersektionellt inspirerade analys av integrationspolitikdebatten. Intersektionalitet förespråkar ett heltäckande perspektiv på samhälleliga orättvisor i stället för fokus på

¹⁵² Ibid.:62-64.

¹⁵³ Ibid.:71.

en orättvisa, i detta fall inbjudande till en diskussion om relationen mellan rasism och kön.¹⁵⁴

I samband med att betänkandet Kvinnofrid¹⁵⁵ publiceras i mitten av 1990-talet omdefinieras våld i nära relationer till främst en fråga om mäns våld mot kvinnor. Detta lyfter ut våldet från den relativt slutna familjekretsen och placerar våldet i centrum på en arena där könsfrågor får företräde över familjens nära relationer. Med våldet i centrum avgränsar Carbin en ”könsmaktsdiskurs” där ”våld självklart kopplas ihop med jämställdhet, manlig överordning och kvinnlig underordning”.¹⁵⁶ Här uppstår ett antal politiska skiljelinjer som dels handlar om orsakerna till våldet, dels det svenska samhällets roll i att uppmärksamma och motarbeta det. Carbin beskriver en radikalfeministisk linje som betonar ”våldets strukturella, historiska och ständigt närvarande karaktär”¹⁵⁷ och som kontrasteras mot bilden av Sverige som ett jämställt ”föregångsland. Sverige framställs som att ’ha kommit längst’ samt ’ligga före’ de andra i en diskurs om modernitet och utveckling”.¹⁵⁸ I denna fråga om våldets arena och orsaker positioneras invandrarkvinnor ”i marginalen” men samtidigt som ”extra utsatta” med hänvisning till antaganden om invandrarkvinnans egenskaper som till exempel ”isolerad” och i ”avsaknad av kunskap”.¹⁵⁹ När hedersrelaterat våld förs på tal i politiska debatter i mitten och slutet av 1990-talet identifierar Carbin en kamp mellan ”en värderingsbaserad och en könsmaktsbaserad diskurs”.¹⁶⁰ Den förra bygger på antaganden om ”kultur och patriarkala värderingar som överordnade förklaringar till våldet”, medan den senare främst kännetecknas ”av ett avståndstagande från den förra”. Carbin exemplifierar könsmaktsdiskursens avståndstagande från värderingsdiskursen med ett uttalande från dåvarande justitieminister Laila Freivalds som ”accentuera[r] likheter mellan invandarmäns och svenska mäns våld”.¹⁶¹

Carbins avhandling ger en historisk sociokulturell kontext främst till min analys av policydokument i kapitel fem och sex. Vi identifierar vardera fyra diskurser som i några fall bär stora likheter med varandra, men i andra fall skiljer sig åt ganska drastiskt. Carbins avhandling visar att fastän det första ’rättsliga’ dokument jag hittat genom regeringskansliets sökmotor och som innehåller ordet ’hedersrelaterat’ publiceras 2002, så träder detta dokument in i en levande och mångårig debatt med anknytning till svensk integrationspolitik. Jag undersöker vad som händer i dokument på lagstiftarens nivå från 2002 och fram till 2017, medan Carbins material sträcker sig till 2008. Jag kommer

¹⁵⁴ Ibid.:73-80.

¹⁵⁵ Socialdepartementet (1995).

¹⁵⁶ Carbin (2010a:90).

¹⁵⁷ Ibid.:91.

¹⁵⁸ Ibid.:91. Se även Carbin & Tollin (2000).

¹⁵⁹ Ibid.:92.

¹⁶⁰ Ibid.:94.

¹⁶¹ Ibid.:94.

i min analys återkomma till det som enligt Carbin sker i text och tal om heder i integrationspolitiken så länge hennes tidsavgränsning tillåter.

Våra frågeställningar relaterar till varandra men är samtidigt olika, och framför allt intresserar vi oss för helt olika forskningsfält. Carbin är statsvetare och undersöker en del av det svenska politiska landskapet. Jag är (rätts-)sociolog och intresserar mig för den svenska rättens hantering av brott som antas vara hedersrelaterade samt implikationerna av att brotten beskrivs som nya i det svenska samhället. Vi fokuserar på samma sociala praktik – text och tal om heder – men vi använder olika diskursanalytiska ansatser.¹⁶² Vidare använder Carbin en feministisk postkolonial ansats med dess teoribegrepp, medan jag använder Durkheims moralsociologi. Mötet mellan våra avhandlingar visar dock på såväl likheter som kontraster.

Annan metaforskning om heder

Englund & Larsson har sammanställt olika ståndpunkter för feministiska respektive kulturbaserade antaganden i diskurser om heder i olika sammanhang.¹⁶³ Antologin kom ut 2004, det vill säga relativt kort tid efter att ordet hedersmord börjat användas i det svenska språket. Den är tydligt präglad av att vilja säga något om det samtida svenska samhället med text och tal om heder som empiriskt exempel, och kan beskrivas som en tidig analys av de olika förklaringsmodeller som konstruerades för de uppmärksammade mord som ägde rum 1999 och 2002. Ett flertal debattörer och forskare kommer till tals, och till övervägande del kritiserar kulturaliserande förklaringar medan våld kopplat till mäns överordning och kvinnors underordning i ett universellt perspektiv behandlas mindre kritiskt. Antologin illustrerar hur mångfacetterad forskningen om heder varit redan från ett tidigt skede. Detta var en av de första forskningsgenomgångar om heder i Sverige som jag läste, och jag märkte redan här att talet om heder präglades av en uppdelning i två huvudsakliga diskurser, det vill säga en om hederspraktik och en om hedersproblematik.¹⁶⁴ Antologin saknar dock den analysen, och de olika kapitlen framstår dels som isolerade från varandra, dels som att de på olika sätt likställer heder som praktik och heder som problem. För mig utgör den ett bra exempel på den glidning mellan hederspraktik och hedersproblematik som enligt Ouis (och mig) komplicerat analysen av text och tal om heder i det svenska samhället. I min avhandling gör jag ett medvetet val att analytiskt skilja de två åt.

¹⁶² Carbin inspireras av Laclau & Mouffes diskursteori medan jag inspireras av Norman Faircloughs kritiska diskursanalys.

¹⁶³ Englund & Larsson (2004 red).

¹⁶⁴ Det tog dock lång tid innan jag, inspirerad av Ouis beskrivning av debatten, kom att närmare analysera och benämna diskurserna.

Ekström har främst analyserat mediedebatten om heder och där visat att de ståndpunkter som presenteras i ovan nämnda antologi av Englund & Larsson visat sig vara oförenliga med varandra.¹⁶⁵ Han visar relativt litet intresse för heder som fenomen och fokuserar i större utsträckning på hur hedersfenomenet framställs och används svenska mediedebatter i början av 2000-talet. Ekströms fokus på att undersöka svenska perspektiv på heder liknar den studie jag kommer att genomföra här med ett helt annat material. På så sätt har även dessa studier i stor utsträckning inspirerat min egen.

Reimers har analyserat 250 nyhets- och debattartiklar från tre större dagstidningar som handlat om mordet på Fadime Sahindal. Med kritisk diskursanalys visar Reimers att artiklarna till stor del bygger på varandra och framkallar en hegemonisk bild av hedersmord som ett huvudsakligen kulturellt förklarad fenomen. Mord på döttrar blir begripligt ("makes sense") inom det specifika "kulturella imperativ" som skapas i tidningsartiklarna. Reimers kritiserar den skillnad som görs mellan olika former av våld mot kvinnor. Hon menar att våld mot kvinnor i Sverige, oavsett om de kallas hedersmord eller något annat, är ett problem som ingår i svensk kultur och inte bör kategoriseras in i olika kulturella kontexter.¹⁶⁶ Jag hänvisar ofta till denna artikel i avhandlingen när jag vill peka på feministiskt präglad kritik mot essentialiserade eller kulturaliserande beskrivningar av heder.

Rosales har i ett kapitel i antologin *Bruket av kultur* analyserat tre debattartiklar som på olika sätt analyserar mordet på Fadime Sahindal. Med det han kallar "likhetstecknets logik" kritiserar artiklarnas gemensamma nämnare, "nämligen att sätta ett likhetstecken mellan en specifik kultur och en specifik etnisk grupp".¹⁶⁷ Slutsatsen är att begreppet kultur innefattar sammanhållande och vi-skapande konstruktioner och som sådant kan användas som ett ideologiskt verktyg, ibland uttalat (som i ett jämförande exempel från Sverigedemokraternas partiprogram), men även mer eller mindre omedvetet, som i de tre debattartiklarna där kulturbegreppet kombinerat med etnicitet bidrar till en diskussion om multikulturell respektive monokulturell svenskhet. Rosales belyser för mig konsekvenser av att tal om kultur används ideologiskt, samtidigt som definitionen av kultur är flytande och sällan fastställs tydligt av debattörer. I mitt material förekommer många antaganden om svensk (och icke-svensk) kultur i allmänhet i förhållande till heder i synnerhet. En del av min analys präglas av hur ideologier formar och formas av antaganden om det kulturella.

Ett antal diskursanalytiska studier anknyter text och tal om heder med det politiska och/eller ideologiska klimatet i olika 'västvärldsländer'. De har generellt en ansats som

¹⁶⁵ Ekström (2005, 2009). Det ska påpekas att Ekström inte använder Englund & Larssons sammanställning rakt av, utan gör helt oberoende analyser där samma ideologiska antaganden framträder.

¹⁶⁶ Reimers (2007).

¹⁶⁷ Rosales (2005:91).

motsvarar min, dvs. att studera behandlingen och beskrivningen av heder som ett 'nytt' eller annorlunda fenomen i den aktuella samhällskontexten. Olwan gör en analys av kanadensisk media och offentlig policy i samband med ett massmord på fyra personer som beskrivs som hedersrelaterat. Hon finner en andrafieringsdiskurs med hänsyn till den muslimska minoriteten och migrantgrupper generellt, som begränsar handlingsutrymmet för minoritetsgrupper och stärker antaganden om den kanadensiska nationella suveräniteten.¹⁶⁸ Grewal driver argumentet att västländer (USA och Europa) använder hedersmordsdebatten för att skjuta ifrån sig beskyllningar om egna patriarkala värderingar, och att det patriarkala placeras i underförstått omoderna eller mindre utvecklade tredjevärldenländer.¹⁶⁹ Volpp kritiserar bruket av begreppet 'hedersmord' i samband med trumpadministrationens inreseförbud till USA för personer med mellanösternbakgrund 2017. Begreppet användes – enligt Volpp – slarvigt och felaktigt men var ett drivande och effektivt verktyg i argumentationen *för* ett inreseförbud.¹⁷⁰ Yurkadul & Korteweg har i analyser av mediedebatter i Nederländerna, Tyskland och Storbritannien påvisat dels diskursiva gränsdragningar mellan majoritetsbefolkning och muslimska/turkiska invandrare baserat på text och tal om hedersmord, dels policygenererande antaganden som – beroende på i vilket land policyn upprättas – kan såväl inkludera som exkludera muslimska grupper.¹⁷¹ Samtliga resultat som förekommer i dessa artiklar om västländer (USA, Kanada samt diverse västliga EU-länder) finner paralleller i min studie om den svenska rättens text och tal om heder. Ingen av dem fokuserar dock på rättens roll i samhällsdiskurser om heder.

Sammanfattning och avhandlingens kunskapsanspråk

Ovanstående genomgång av befintlig forskning om hedersfenomenet visar att det finns en tydlig skiljelinje mellan forskning om hur heder praktiseras och forskning om konsekvenserna av hederspraktik. Forskning om hedersproblematik problematiserar heder på olika sätt, men huvudsakligen med utgångspunkt i hur hederspraktik påverkar det svenska samhället.¹⁷² Jag undersöker de diskurser som artikuleras i rättens text och tal om heder samt implikationerna av diskursernas framställning av hedersrelaterade brott som nya. Den svenska rätten kan ur ett rättssociologiskt perspektiv beskrivas som bestående av fyra delar eller "byggstenar", fördelat på dels det rättsfilosofiska förhållandet mellan 'varat' och 'börat', dels den formella (statliga) rätten respektive den levande rätten som praktiseras i vardagslivet.

¹⁶⁸ Olwan (2013).

¹⁶⁹ Grewal (2013).

¹⁷⁰ Volpp (2019).

¹⁷¹ Korteweg & Yurkadul (2009); Yurkadul & Korteweg (2013).

¹⁷² Alltså när det rör sig om svensk forskning. Forskning som berör andra länder handlar naturligtvis om respektive land.

	Rätt och normer inom staten	Vardagslivets rätt och normer
Börat	Law in books Kodifierad statsrätt	Social förändring Sociala normer
Varat	Law in action Rättslig praxis	Levande rätt Social praxis

Figur 2: Rättssociologins byggstenar¹⁷³

Avhandlingens kunskapsanspråk finns i samtliga fält utom den kodifierade statsrätten (det randmönstrade fältet). Skälet till detta är att heder (som heder förstås i avhandlingen) inte kodifierats i svensk lagstiftning och därför inte blir föremål för de diskurser om heder som jag undersöker. Däremot berör avhandlingen de övriga tre (prickmönstrade) fälten. I policydokument från regeringskansliets sökmotor förekommer diskurser som handlar om nya former av rättskipning i Sverige och frågan om dessas existensberättigande i Sverige. Detta handlar dels om förekomsten av en levande rätt som förekommer utanför den formella rätten, dels om det *bör* finnas en formell rätt som reglerar denna levande rätt. I domstolsprotokoll förekommer främst 'law in action', det vill säga den rättsliga praxis som över tid byggts upp i domstolar som resonerat om heder som motiv till brott. Domstolarna inplaceras sociala handlingar (varat) i statens rättsliga och normativa system för utredning och rättskipning vid begångna brott. I observerade domstolsförhandlingar analyserar jag främst den levande rätten, det vill säga de sociala handlingar som visserligen äger rum i rätten som åskådarplats, men som också manifesteras i vardagslivet. I den sistnämnda analysen jämförs och kontrasteras antaganden om det svenska majoritetssamhällets vardagsliv mot de vardagliga handlingar som synliggörs i diskurser om hederspraktik. Sammanfattningsvis analyseras text och tal om heder utifrån tre olika rättssociologiska perspektiv och på tre olika nivåer av rätten.

¹⁷³ Baier m.fl. (2018:14).

3. Teoretiska utgångspunkter

Inledning

I detta kapitel kommer jag att beskriva den teoretiska och begreppsliga verktygslåda som kommer att användas i analysen av studiens empiriska material. Kapitlet består av tre avsnitt. I det första avsnittet introducerar jag de delar av Norman Faircloughs kritiska diskursanalys som utgör avhandlingens analytiska ramverk. I det andra avsnittet introduceras Durkheims moralsociologi som kommer användas för att urskilja kollektiva representationer av moraliskt handlande i det empiriska materialet. I det tredje avsnittet sammanfattar jag hur dessa två kombineras inom avhandlingen.

Kritisk diskursanalys

I denna studie gör jag en analys av texter i form av policydokument inklusive ett antal SOU:er,¹⁷⁴ domstols- och förundersökningsprotokoll samt fältanteckningar från deltagande observationer vid domstolsförhandlingar. Jag undersöker hur texter och interaktion i svensk rätt formar det sociala genom att positionera subjekt och därmed i förlängningen möjliggör och begränsar individers och grupperas handlingsutrymmen.¹⁷⁵

¹⁷⁴ SOU står för Statens offentliga utredningar. Formellt är SOU:er statliga utredningar utförda på regeringens uppdrag. De kan därmed ses som rekommendationer för policy, men som inte nödvändigtvis kommer att följas av den rådande riksdagsmajoriteten vid när SOU:n publiceras. I delstudie ett (och hänvisningar därtill) kommer jag dock för enkelhetens skull att inkludera SOU:er under samlingsnamnet policydokument, men i de fall det är relevant lyfta fram implikationen av att det rör sig om regeringsuppdrag och att de därigenom kan betraktas som mer ideologiskt präglade än de övriga dokumenten i delstudien.

¹⁷⁵ Jørgensen & Phillips (2010:145): "The starting point is that the discourses, by representing reality in one particular way rather than in other possible ways, constitute subjects and objects in particular ways, create boundaries between the true and the false, and make certain types of action relevant and others unthinkable. It is in this sense that discourse is constitutive of the social."

Analysen syftar till att undersöka och synliggöra de ideologiskt färgade antaganden som styr produktion och konsumtion av texter och annan kommunikation.

Norman Faircloughs begreppsapparat

Ideologier är enligt Fairclough representationer av världen som bidrar till att etablera, upprätthålla och förändra maktrelationer. Maktrelationer ska här förstås i termer av dominans samt underordning eller exploatering.¹⁷⁶ Faircloughs definition bygger på Althusserns teori om ideologiska statsapparaturer,¹⁷⁷ enligt vilken individer är subjekt vars verklighet formas till förmån för den dominerande klassens ideologiska samsyn. Institutioner upprätthåller maktrelationer genom etableringen av olika former av ritualer (som Althusser kallar interpellation) som idealiskt sett (utifrån den dominerande gruppens synvinkel) är så införlivade i subjektens verklighetsuppfattning att de är osynliga eller ter sig som självklara.¹⁷⁸ Implikationerna av en sådan ideologisk statsapparatur är att beteenden kan förutses och utformas i enlighet med den dominerande ideologin, utan att den som underställs denna maktutövning lägger märke till det. Positioneringen av subjekt är osynlig eller omärkbar. Althusser kontrasterar ideologiska statsapparaturer mot repressiva statsapparaturer, där maktrelationer i de senare utformas och upprätthålls genom synliga former av våld eller hot om våld. Kontrasten består just i att den maktupprätthållande mekanismen är synlig i det senare fallet medan den är osynlig (eller snarare mer subtil) i det förra.

För Fairclough är språk ett sätt för ideologier att etableras som sanningar i samhället, och på så vis är ideologi starkt förknippat med diskurser. Diskurser är sociala praktiker uttryckta genom språk, och språk är därmed ett verktyg genom vilket representationer av världen uttrycks och orsakar eller hindrar förändring.¹⁷⁹ Texter är statiska produkter; de är bevis på att en verklighetsrepresentation har ägt rum. Texter har dock inte en social betydelse i sig, utan får det först i samband med att de produceras (skrivs ner) eller konsumeras (blir lästa). Det är denna process av att texter i ett visst sammanhang skapas (utformas) respektive tas emot (uttolkas) som resulterar i praktiska sociala konsekvenser och på så sätt blir till diskurser. Eftersom denna process av produktion respektive konsumtion kan få praktiska konsekvenser i form av etablering, upprätthållande och förändring av sociala relationer med hänsyn till makt, dominans och exploatering så är diskurser också ideologiska.

¹⁷⁶ "Ideologies are representations of aspects in the world which can be shown to contribute to establishing, maintaining and changing social relations of power, domination and exploitation". Fairclough (2003:9).

¹⁷⁷ Ofta förkortat ISA.

¹⁷⁸ Althusser (1971). Se även Hirst (1976:385-87).

¹⁷⁹ Fairclough (2013:95).

Diskursiv praktik, eller själva processen med att utforma respektive uttolka texter¹⁸⁰ sker enligt Fairclough i ett sociokulturellt sammanhang. Texter skrivs och blir lästa i relation till det samhälle som omgiver dem. Fairclough talar om inlärd tankeprocesser som en tar till sig genom att vara 'medlem', det vill säga ingå i ett sociokulturellt sammanhang. En stor del av vår förståelse av språk – liksom sättet vi använder språk på – bygger alltså på grundläggande förförståelser av vad specifika ord eller fraser betyder för oss som individer. Förförståelserna är kognitiva i den meningen att de existerar internt i våra huvuden (och vi är mer eller mindre medvetna om dem), men de är även sociala i bemärkelsen att de genererats i samspel med de personer och grupperingar – alltså sociala relationer – vi omger oss med.¹⁸¹

Fairclough påpekar också att vår tillgång till sociala relationer är ojämnt fördelade i samhället.¹⁸² De sociokulturella resurser vi har att tillgå i produktionen och konsumtionen av texter påverkar alltså i vilken mån och på vilka sätt vi förhåller oss till texternas innehåll. De varierar också på individuell basis och är villkorade av till exempel uppväxtmiljö och andra erfarenheter. Följaktligen är vår gemensamma produktion och konsumtion ständigt föremål för förändring och förhandling.

Med det ovanstående i åtanke inträder då frågan om hur makt spelar in i den diskursiva praktiken, det vill säga de sätt på vilka texter utformas och uttolkas ideologiskt. Förhandlingen mellan diskurser gör att diskursiva praktiker (alltså utformning och uttolkning av texter) präglas av en stor variation i hur texter i slutändan utformas och uttolkas. Detta innebär att flera olika förståelser kan uppstå utifrån en och samma text, vilket i sin tur ger upphov till en 'kamp' om vilken förståelse som äger störst legitimitet. I svenskan brukar uttryck som tolkningsföreträde (vad avser uttolkning) eller problemformuleringsprivilegium (vad avser utformning) förekomma. När flera utformningar och/eller uttolkningar konkurrerar om 'utrymmet' inom ett avgränsat samtalsämne uppstår vad som inom kritisk diskursanalys kallas för en diskursordning. En diskursordning utgör summan av det som är möjligt att säga (i form av t.ex. antaganden, påståenden och utfästelser) om ett avgränsat samtalsämne inom en viss social kontext.¹⁸³ Mellan diskurser uppstår spänningar eller 'maktkamper' om tolkningsföreträden och problemformuleringsprivilegier. Englund & Larsson illustrerar i sin antologi hur detta appliceras på samhällsdebatten om heder genom att identifiera åtminstone tre förklaringsmodeller som i Faircloughs terminologi skulle motsvara tre olika diskurser som tillsammans utgör en diskursordning: en som beskriver heder som

¹⁸⁰ Titscher, Meyer, Wodak & Wetter (2007:150); Fairclough (2013:95).

¹⁸¹ I nästkommande avsnitt kommer jag att återkomma till detta och påtala att även Durkheim framför allt i *Éducation morale* (Durkheim 2002) hänvisar till vikten av kognitiva tankeprocesser i framväxandet och identifieringen av sociala fakta.

¹⁸² Fairclough (1989:24-25).

¹⁸³ Fairclough (2013:96).

ett problem som främst drabbar *kvinnor*; en som beskriver det som något som främst *utförs av* invandrare, och en som beskriver det som något som främst *drabbar* invandrare.¹⁸⁴

För att analysera maktkampen mellan diskurser använder sig Fairclough av begreppen hegemoni och interdiskursivitet. Faircloughs definition av hegemoni utgår från Gramscis beskrivning av begreppet som ett uttryck för 'sunt förnuft', eller en implicit och allmänt vedertagen förståelse av ett begrepp eller fenomen. Enligt Fairclough är Gramscis förståelse av 'sunt förnuft' och ideologi närliggande men inte exakt densamma.¹⁸⁵ Vissa former av 'sunt förnuft' kan utgöra en enande kraft mellan individer inom en viss grupp. I den svenska hedersdebatten råder hegemoni i en fråga; ingen part ifrågasätter att ett mord är ett mord och något förkastligt. Samtidigt råder det brist på hegemoni då ett flertal ideologier (alltså representationer av världen) uttrycker olika förklaringar till hedersmord (och andra former av hedersrelaterat våld), och därmed förslag på förebyggande arbete samt påföljder vid begångna hedersrelaterade brott. I frågan om dessa faktorer konkurrerar olika ideologier om utrymme inom en diskursordning. Eftersom en diskursordning utgör summan ("the totality") av det som kan sägas inom ett begränsat samtalsämne, är utrymmet för det som kan sägas också begränsat. Makt demonstreras enligt Fairclough genom dominans över det begränsade samtalsutrymmet. Om det finns fler än en representation av världen (alltså flera ideologier), uppstår en maktkamp om tolkningsutrymme. Detta utgör ett också ett 'hot' mot den enande hegemonin.

Ideologier grundar sig på olika antaganden om och producerar därmed olika representationer av världen. I produktionen och konsumtionen av dessa olika representationer uppstår diskurser. I det begränsade samtalsämnet 'orsaker till hedersmord och hedersrelaterat våld' förekommer flera diskurser och det pågår en kamp mellan dessa diskurser, där det dessutom 'lånas' från konkurrerande diskurser för att stärka egna argument. Det ideologiska syftet är att påvisa det orimliga i motpartens representation av världen och samtidigt framställa den egna representationen som mer förnuftig. Inom den kritiska diskursanalysen är detta också ett exempel på interdiskursivitet. Interdiskursivitet (som Fairclough påpekar bygger på och är närliggande Julia Kristevas begrepp intertextualitet) betyder att diskurser (och texter) bygger på andra diskurser (och texter). Denna implicita historicitet innebär att närliggande diskurser ingår i ett åtminstone delvis gemensamt sociokulturellt sammanhang.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Se t.ex. Englund & Larsson (2004:6-7).

¹⁸⁵ Fairclough (2013:126-31; 1989:84).

¹⁸⁶ Fairclough (2013:95-96). Se även Titscher m.fl. (2007:150-151).

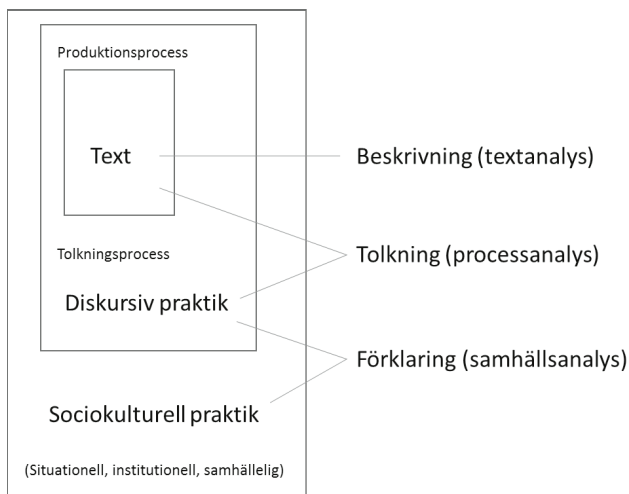
I min avhandling studeras samtalsordningen om heder i en svensk rättslig kontext som en ordning där hegemoni ännu inte uppstått och där förhandlingar mellan olika ideologiska ståndpunkter sker. I hegemonins natur ligger att när (eller om) en hegemonisk konsensus väl är uppnådd, så uppstår en naturliggjord 'sanning'. Diskurser kan användas för ideologisk kontroll av hur heder eller hedersmord ska förstås. En diskursordning formas i och genom kamper mellan olika ideologiska perspektiv, som vart och ett, genom bland annat retoriska grepp och framhävandet av olika former av evidens, söker etablera dominans över andra perspektiv. Dominansen eller hegemonin är uppnådd när en diskurs representerar mer 'sunt förnuft' än andra diskurser, när dess antaganden tas för givna som det som alla självklart vet eller håller för sant. 'Mer' kan i detta sammanhang enligt Fairclough tolkas såväl kvantitativt (hur universellt ett antagande kan sägas vara) som kvalitativt (hur moraliskt legitimt antagandet är).¹⁸⁷

På samtliga tre av de samhällsnivåer som jag studerat liksom över tid framträder diskurser som anknyter till talet om heder inom ramen för svensk rätt. På lagstiftarens nivå – alltså i policydokument – formas till en början (i kapitel fem) diskurser som huvudsakligen bygger på olika samhällsvetenskapliga perspektiv vilka på olika sätt relaterar talet om heder till samtida svenska samhällsfenomen – till exempel diskriminering av invandrare eller mäns våld mot kvinnor. I ett senare skede (i kapitel sex) används dessa diskurser i en ideologisk kamp om utrymme i den svenska debatten om heder. I en tidsmässigt parallell studie (i kapitel sju och åtta) undersöker jag hur lagprövaren, alltså domstolar, uttolkar och tar ställning till det tal om heder som förekommit under huvudförhandlingar om mord. Genom dessa uttolkningar eller rekonstruktioner av förhandlingarna framträder de diskurser om heder som gjorts tillgängliga bland rättens aktörer. Genom sina ställningstaganden och egna antaganden reproducerar och omförhandlar domstolen också diskurserna vilket påverkar diskursordningen. Slutligen studerar jag (i kapitel nio) hur diskurser om heder används på interaktionsnivå av individer som befinner sig inom rättens formella ramverk. På samtliga nivåer förekommer en kamp mellan diskurser om heder som grundar sig i olika ideologiska antaganden. Här skapas en inblick i hur ett icke-hegemoniskt begrepp behandlas och förhandlas på olika nivåer av ett svenskt myndighetsramverk, nämligen rätten.

¹⁸⁷ "The only basis for claiming superiority is providing explanations which have greater explanatory power. The explanatory power of a discourse (or a theory, which is a special sort of discourse) is its ability to provide justified explanations of as many features of the area of social life in focus as possible. So we can say that it is a matter of both quantity (the number or range of features) and quality (justification)". Fairclough (2013:8-9).

Norman Faircloughs analytiska modell

Faircloughs kritiska diskursanalys kan illustreras med en tredimensionell modell som bygger på en syn på språkbruk där text, diskursiv praktik och sociokulturell praktik samspelar. Jag har valt den modell som utformats av Titscher m.fl.¹⁸⁸ Modellen visar även de tre analyskomponenter som ingår i Faircloughs metod: beskrivning, tolkning och förklaring.¹⁸⁹

Figur 3: Diskursanalytiska dimensioner¹⁹⁰

Modellen ska förstås som att de texter vi läser ingår i ett socialt (sociokulturellt) sammanhang. Förhållandet mellan text och social kontext är dialektiskt, texterna kan alltså påverkas av det sociala sammanhang som finns 'utanför' dem i lika stor utsträckning som texterna kan påverka samma (fast ständigt föränderliga) sociala sammanhang. Det dialektiska förhållandet förhandlas genom det Fairclough kallar *diskursiv praktik*, det vill säga det 'mellanrum' där det textuella och det sociala möts.¹⁹¹ Den diskursiva praktiken (alltså hur texten produceras och konsumeras) är mitt

¹⁸⁸ Se även Fairclough (1989:25).

¹⁸⁹ Fairclough (1989:22-27; 2013:59). Se även Titscher m.fl. (2002:152-154).

¹⁹⁰ Titscher m.fl. (2007:152). Se även Fairclough (1989:25). Min översättning. Jag anser att Titscher m.fl. presenterar en något tydligare modell än Fairclough.

¹⁹¹ Fairclough (2013:94): "The connection between text and social practice is seen as being mediated by discourse practice: on the one hand, processes of text production and interpretation are shaped by (and help shape) the nature of the social practice, and on the other hand the production process shapes (and leaves 'traces' in) the text, and the interpretative process operates upon 'cues' in the text."

huvudsakliga analysobjekt. I exemplen från förhørsutdragen i kapitel 1 utgörs den diskursiva praktiken bland annat av förhørsledarens *bruk av* referenser till det som sker utanför polishusets väggar. Därigenom påverkar förhørsledaren det fortsatta samtalet i förhørsrummet, och därmed indirekt fortsättningen på den text som förhørsprotokollet utgör. Samtidigt synliggör sättet som förhørsledaren angriper ämnet på stora skillnader i hur den sociala praktiken kan uttolkas av förhørsledaren. I det första exemplet uttrycker angreppssättet osäkerhet och ovilja att lyfta ämnet, och närmast en lättnad när han kan komma till slutsatsen att ämnet kan avfärdas. I det andra exemplet, som äger rum femton år senare, positioneras förhørsledaren (av sig själv) som experten på ämnet. De sociala sammanhang som synliggörs genom den diskursiva praktiken är väldigt olika i de två förhören, vilket illustrerar den produktion av (med förhørsledarens ord) ”kunskap” som skett under tidsperioden.

Det ovanstående utgör dock bara den första delen av det dialektiska förhållandet. Den andra delen är *implikationerna* av den diskursiva praktiken för den sociala praktiken. Fairclough identifierar tre implikationer av att språk är en form av social praktik. Språk är för det första språk något som äger rum i samhället och inte kan analyseras som externt från det. För det andra är språk en social process; dvs. att en diskursanalytiker inte uteslutande studerar text som en produkt, utan en produktion och konsumtion som utgör en integrerad del av ett socialt sammanhang. För det tredje villkoras språk – och hur vi använder det – av andra, icke-lingvistiska (eller icke-artikulerade) delar av samhället.¹⁹² Med den tredje implikationen menar Fairclough att diskursiv praktik (produktionen och konsumtionen av språk) är kognitiv genom att den uppstår i våra huvuden och sinnen. Men den är också social eftersom det vi uppfattar och uttrycker kognitivt också formas och formas av tidigare livserfarenheter och hur vi upplever vår position i samhället, dvs. den sociokulturella kontexten.¹⁹³ Den information om individuella rättsfall som kommer den stora allmänheten tillhanda i vanliga fall utgörs av journalistiska tolkningar¹⁹⁴ av domstolsprotokoll, vilka alltså påverkar samhälleliga diskurser om heder. Det som sker i förhørsrummet kan också formas av det en förhørsledare uttolkat av mediala och politiska debatter som pågår om heder *utanför* förhørsrummet. Den diskursiva praktik (i det här fallet) som äger rum på utredningsnivå (och i stängda rum) sker alltså i ett sociokulturellt sammanhang och kan få relativt stora sociala implikationer genom att det påverkar vad som i slutändan blir offentligt – vilket

¹⁹² Fairclough (1989:22). "I have glossed the discourse view of language as 'language as a form of social practice.' What precisely does this imply? Firstly, that language is a part of society, and not somehow external to it. Secondly, that language is a social process. And thirdly, that language is a socially conditioned process, conditioned that is by other (non-linguistic) parts of society."

¹⁹³ Fairclough (1989:24-5).

¹⁹⁴ En medveten avgränsning av min studie är att inte analysera journalistiska tolkningar, men detta skulle utgöra en intressant form av vidare forskning. Ekström (2009) gör detta till viss del även om han huvudsakligen koncentrerar sig på samhällsdebattörer snarare än journalister.

i sin tur påverkar den vidare mediala och politiska debatten. På så sätt är diskurser maktskapande entiteter med i högsta grad reella konsekvenser.

Diskurser är sociala praktiker uttryckta genom språk, och språk är därmed ett verktyg genom vilket representationer av världen uttrycks och orsakar eller förhindrar förändring. Diskurser tillhandahåller också kognitiva och normativa ramar för att förstå olika samhällsfenomen. Som sådana präglas diskurser av moraliska antaganden om heder. Dessa moraliska antaganden blir särskilt tydliga när fenomenet behandlas inom en rättslig kontext, där moralen i stor utsträckning handlar om vad som är 'rätt och fel'. Nedan kommer jag att utveckla min förståelse av hur konstruktioner av moral i relation till heder utformas inom rättens kognitiva och normativa ramverk.

Durkheims moralsociologi

Diskurser tillhandahåller kognitiva och normativa ramar för att förstå olika samhällsfenomen, och när ett fenomen uttolkas inom ramen för rätten synliggörs i hög grad antaganden om vad som är moraliskt acceptabelt i en given samhällskontext. Dessa moraliska antaganden är i sig både kognitiva och normativa. De grundar sig i såväl internt som externt kognitivt förvärvade föreställningar av den samhällskontext i vilken en individ eller grupp ingår. De är också normativa i att de tillhandahåller såväl förpliktigande som idealiserade handlingsdirektiv. I detta avsnitt kommer jag att utveckla dessa olika komponenter av moral med utgångspunkt i Émile Durkheims samhällsteori.

Den här studiens tidsavgränsning grundar sig i två händelser. 1997 identifieras det 'nya svenska' fenomenet 'hedersmord' genom namngivning. 2017 produceras ett direktiv att skapa ett svenskt lagförslag för att behandla (och/eller beivra) *hedersmord* (och andra former av HRV) som en särskild typ av brott. Tiden däremellan kan ses som en tid då flera olika kollektiva representationer av 'hedersmord' förekommer. Kollektiva representationer utgör en grundbult i Durkheims moralsociologi och definieras som summan av de övertygelser och uppfattningar som de genomsnittliga medborgarna i ett samhälle håller för gemensamma.¹⁹⁵

¹⁹⁵ Durkheim (1893/2012:79). "The totality of beliefs and sentiments common to average citizens of the same society forms a determinate system which has its own life; one may call it the *collective or common conscience*". I Durkheims senare verk tonades det mer allmänniska begreppet 'kollektivt medvetande' ned till förmån för 'kollektiva representationer'. 'Representationer' är enligt Roger Cotterrell ett samlingsbegrepp för förståelser, tolkningar och iakttagelser (Cotterrell 1999:54). Både Cotterrell och Jacobsson (2006) menar att detta är ett led i Durkheims strävan att anpassa sig till det moderna och mer pluralistiska samhället. Durkheim hade redan i *De La Division Du Travail Sociale* (1893/2012) där han först myntade begreppet hävdade att det kollektiva medvetandet minskar i styrka i takt med att samhället blir mer komplicerat (eller organiskt), vilket i sin tur hotar att försvaga den kollektiva gemenskapen (solidariteten). Men snarare än en försvagning sker det en förändring – en omförhandling om en så vill – av hur samhället ska förstås av kollektivet. Representationerna består av beskrivningar eller föreställningar av observerbara sociala händelser, men enligt Durkheim även av kollektiva värderingar av dessa händelser. "Kollektiva representationer är sätt att *tänka*

I föreläsningsserien *Éducation morale*,¹⁹⁶ utformad 1902-3 samt 1906-7 för lärarstudenter, presenterar Durkheim behovet av en "moralutbildning" för att det moderna samhället ska kunna ersätta kyrkans traditionella och moraldisciplinerande roll.¹⁹⁷ Durkheim identifierar tre element som moral består av. För det första är moral disciplinerande. Moralen är summan av de regelverk som begränsar vårt beteende.¹⁹⁸ Vi som samhällsmedborgare accepterar och följer den därför att den lägger grunden för våra vanor och tillförsäkrar en regelbundenhet. För att moral ska ha en effekt krävs att den åtföljs av en 'känsla av auktoritet' ("*the idea of authority*").¹⁹⁹ Att auktoriteten är en 'känsla' och inte en fysisk uppenbarelse är centralt för att samhället ska vara en självgående mekanism. Det innebär att moralen bygger på självdisciplinering, att vi som individer uppbär vår egen auktoritet: "There is in every moral force that we feel as above or beyond ourselves something that bends our will".²⁰⁰

För det andra uppstår moral i ett socialt sammanhang; den uppstår i och mellan sociala grupper och är villkorad av och villkorar samspelet inom och mellan individer och grupper. Moralens mål är att skapa förutsättningar för en stark sammanhållning i samhället, att främja *kollektiva intressen*.²⁰¹ Som individer disciplinerar vi oss alltså för samhällets bästa. Kerstin Jacobsson menar att moralen spelar en central roll i Durkheims samhällsbeskrivning och att den är i högsta grad relevant i dagens moderna samhälle. Hon poängterar även sambandet mellan moral och samhälle samt att de två befinner sig i ständig utveckling eller omförhandling:

Där moralens domän börjar där börjar det socialas domän och vice versa. Vi är moraliska varelser endast i den utsträckning vi är sociala varelser [...], och, antar jag, vice versa. Att moralen är social innebär att den varierar i tid och rum. Moraliska normer, värden och ideal är sociala skapelser och kollektiva fenomen. Det är moralen som håller oss samman. Samhället är samtidigt moralens ändamål och dess producent.²⁰²

Samhälle och moral utgör alltså såväl varandras förutsättning som ändamål, och det ena existerar inte utan det andra. Enligt Durkheim blir moralens uppbyggnad och upprätthållande samhällets huvudsyfte. Moralen blir det sammanhållande kitt som

gemensamt om något, gemensamma sätt att hantera erfarenhet till skillnad från individuella representationer som är individuella sätt att hantera erfarenhet" (Jacobsson 2006:XLV). Kursiv i originaltexten. Jacobssons rapport har inga sidnummer varför jag hänvisar till textens stycken i nummerordning som romerska tal i versaler.

¹⁹⁶ Durkheim (2002). Jag kommer att hänvisa till de franska originaltitlarna när jag först presenterar respektive verk av Durkheim, men jag har arbetat med och kommer att hänvisa till engelska översättningar.

¹⁹⁷ Ibid.:3-4)

¹⁹⁸ Ibid.:26.

¹⁹⁹ Ibid.:29. Kursiv i original.

²⁰⁰ Ibid.:29.

²⁰¹ Ibid.:59.

²⁰² Jacobsson (2006:XIV). Se även Durkheim (2002:60, 64, 86).

förhindrar samhället från att upplösas. Samtidigt står moralen inför ständigt nya utmaningar i samband med att samhället utvecklas. I ett samhälle i förändring uppstår ständigt nya sociala sammanhang, och därmed väcks nya frågor om för samhället gynnsamma lösningar på enskilda händelser. 'Att göra rätt' blir på så sätt såväl en plikt som ett (samhälls-)ideal. Upprepade orätta eller orättfärdiga handlingar sätter samhället i gungning och kan i extrema fall sätta hela dess existens på spel (och leda till det Durkheim kallar 'anomie'). Enligt Roger Cotterrell kan den kollektiva strävan efter 'att göra rätt' underlättas, och anomie undvikas, om grupper i samhället interagerar och skapar relationer vilka präglas av ömsesidig förståelse. Han menar att 'moralisk distans' mellan grupper i samhället måste minimeras.²⁰³

Moraliskt beteende enligt Durkheim och Cotterrell är ett sådant beteende som motarbetar uppbrott av samhällets sammanhållande funktioner. Cotterrell beskriver Durkheims moralbegrepp i första hand utifrån vad det *inte* är: "Durkheim argues that actions cannot be moral if, in deliberately choosing to benefit some people, we arbitrarily exclude others".²⁰⁴ För Durkheim utgår moraliska beslut alltså inte från individuella behov. Det är samhällets bästa som helhet som är utgångspunkten för moraliska bedömningskriterier. Moraliskt beteende är sådant som får 'samhällskroppen' att må bra, för att anknyta till Durkheims metafor om samhället som en organism.²⁰⁵ Cotterrell igen:

Thus morality can only be thought of as duties owed to society at large, to the common good (which, however, often requires acting to benefit particular others in particular circumstances). To act morally is to act in the way society requires to promote and maintain social solidarity.²⁰⁶

Moralens tredje beståndsdel består av vår fria och självständiga vilja. Individens vilja och förmåga att agera självständigt måste ses som separat från moralens disciplinerande styrning. Om vi inte hade en fri vilja (och möjlighet att välja mellan olika alternativ) så skulle det inte finnas något behov av moralisk (själv)disciplin. Kollektiva representationer utgör ramverket för moraliska handlingar, och det är individens uppgift att förhålla sig till det kollektiva. På så sätt är moralens ramverk *externt* från individen, men som individer upplever vi det *internt* som begränsande. Därmed är moralen en i högsta grad reell företeelse och därmed likvärdig med det Durkheim kallar för ett

²⁰³ Cotterrell (1999:183).

²⁰⁴ Ibid.:55.

²⁰⁵ Se t.ex. Durkheim (1982:75-6): "Thus there are social species for the same reason as there are biological ones. The latter are due to the fact that the organisms are only varied combinations of the same anatomical unity."

²⁰⁶ Cotterrell (1999:55).

”socialt faktum”.²⁰⁷ Detta gäller avseende såväl individuell tolkning av det kollektiva som faktiska moraliska beslut. Den moraliska handlingen är förankrad både internt hos individen och externt ifrån det omgivande samhället:

Att moralen är extern uttrycks i att det finns regler för handlandet och därmed en regelbundenhet i handlandet, en känsla av plikt att agera på ett visst sätt och sanktioner som upprättas för att beteendet ska utföras. Detta gör moralen till ett socialt faktum. Men dessa externa uttryck är samtidigt uttryck för något inre. Det interna ligger i att vi har internaliserat samhällets ideal och förväntningar som önskvärda.²⁰⁸

Kollektiva representationer, det vill säga summan av de övertygelser och uppfattningar som de genomsnittliga medborgarna i ett samhälle håller för gemensamma,²⁰⁹ tillhandahåller ”gemensamma referensramar eller betraktelsesätt”.²¹⁰ Ett tillsammanskap av överenskomna sätt att förhålla sig till (’förstå’ eller möjligtvis ’artikulera’) omgivningen skapar i Durkheims tolkning en gemenskap i vilken såväl individer som kollektiv kan känna sig stärkta och därmed en känsla av ’solidaritet’ – i bemärkelsen sammanhållning – där samhället som kollektiv är en starkare enhet än summan av individerna: “By virtue of this principle, society is not the mere sum of individuals, but the system formed by their association represents a specific reality which has its own characteristics”.²¹¹

Detta gemensamma sätt att tänka utgör även grunden för sociala institutioner. Om man följer Durkheims resonemang om att det kollektiva utgör mer än summan av individerna i kollektivet, så utgör Mary Douglas’ institutionsbegrepp en bild av just denna kollektiva styrka. Douglas beskriver institutioner som en erkänd (’legitimized’) social gruppering.²¹² Institutioner är alltså ett kollektiv som enats om någon form av gemensam nämnare, till exempel en idé eller ett ideal. Douglas betraktar institutioner som i grunden abstrakta konstruktioner, och i den mån de antar mer konkret eller fysisk form – som en kyrka eller församling, en nation (med dess konstruerade gränsdragningar) eller en myndighet med dess byggnader, så är dessa endast förlängningar eller förstärkningar av själva idén eller idealet som enar institutionen.²¹³

De processer som bidrar till att institutioner etableras och stabiliseras beskriver Douglas utifrån Durkheims idé om det sakrala (på engelska ’the sacred’ eller på

²⁰⁷ Durkheim (1982:7). Se även Durkheim (2002:111-2).

²⁰⁸ Jacobsson (1996:XXI). Se även Cotterrell (1999:63).

²⁰⁹ Durkheim (1893/2012:79). ”The totality of beliefs and sentiments common to average citizens of the same society forms a determinate system which has its own life; one may call it the *collective or common conscience*”.

²¹⁰ Jacobsson (2006:XLV).

²¹¹ Durkheim (1982:86). Se även Jacobsson (2006:IX).

²¹² Douglas (1986:46).

²¹³ Ibid.:45-6.

originalspråket 'le sacré'). Enligt Durkheim upprätthåller institutioner²¹⁴ dikotomier mellan det sakrala och det profana. Det sakrala består av särskilt upphöjda och symboliska objekt och ceremonier, medan det profana utgör det vardagliga och vardagliga. Det sakrala är det som gör en institution till det den är och möjliggör på så sätt ett skillnadsskapande. De sakrala rutiner (eller ritualer) som särskiljer institutionen från 'profana' sätt att agera blir samtidigt ett sätt att särskilja mellan 'vi' (som tillhör institutionen) och 'dom' (som inte gör det). "Nothing else but institutions can define sameness. Similarity is an institution".²¹⁵

En institutions stabilitet bygger på dess *unika* legitimitet i förhållande till det omgivande samhället. Legitimitet bygger till stor del på en klassificering som skiljer på det sakrala (gemensamma eller inominstitutionella) och det profana (vardagliga eller utominstitutionella). Denna legitimeringsprocess genom kontinuerligt gemenskapsbyggande är en nödvändighet för att inte institutionen ska sönderfalla. Mary Douglas hänvisar till Andrew Schotter när hon påpekar att institutioner 'lever' under ständigt hot om sönderfall:

[...] disorder is more probable than order. Before it can perform its entropy-reducing work, the incipient institution needs some stabilizing principle to stop its premature demise. That stabilizing principle is the naturalization of social classifications.²¹⁶

Denna sociala klassificeringsprocess består av att identifiera det som stärker institutionen (det sakrala), vilket kontrasterar mot det vardagliga (profana) som inte nödvändigtvis utgör ett direkt hot mot institutionens sammanhållning och existens, men däremot inte heller bidrar till dess upprätthållande. Institutioner legitimeras genom en dimension, det vill säga när de naturaliseras till den grad att de blir så självklara att vi slutar reflektera över dem. Våra sociala klassifikationer upprätthåller denna ordning.

Här ovan har jag beskrivit hur kollektiva representationer institutionaliseras genom gemenskapsbildande (och samtidigt exkluderande) rutiner eller ritualer, men frågan är då hur handlingar kan beskrivas som moraliska i förhållande till kollektivet? Enligt Jacobsson består Durkheims beskrivning av moraliska handlingar av två grundkomponenter: plikt och ideal. Den förstnämnda komponenten anknyter till förväntningar på aktörer att handla på ett sätt om är önskvärt för kollektivet (samhället i stort, en institution eller någon annan form av gruppering) i första hand, snarare än till individens bästa – även om det naturligtvis finns handlingar som gynnar individen *samtidigt* som det gynnar kollektivet. I de fall handlingarna inte motsvarar

²¹⁴ Durkheim använder bland annat religion, revolutioner och politiska ritualer som empiriska exempel men Douglas (och jag) menar att 'det sakrala' kan tillämpas på alla typer av institutioner.

²¹⁵ Douglas (1986:55). Se även Durkheim (1985:9).

²¹⁶ Douglas (1986:48). Se även Durkheim (1985:99-101) samt Schotter (1981).

förväntningar inträder – i många fall – sanktioner. Det är i huvudsak denna plikt-komponent Cotterrell hänvisar till när han behandlar lagregler (legal rules) som en kategori av Durkheims moraliska regler. Den andra komponenten av moralbegreppet kallar Jacobsson ideal, vilka ”internaliserats hos människorna i ett samhälle och som följer av att de utgör en grupp vars medlemmar har band till varandra”.²¹⁷ Inlemmat i idealkomponenten finns ett slags skapande drivkraft; en ’idealmoralisk’ handling utförs inte utifrån tvång eller förväntningar utan frivilligt i syfte att förbättra för kollektivet. En ’pliktmoralisk’ handling utförs (eller undviks) däremot utifrån en mer eller mindre uttalad förväntad lydning inför kollektivet. ”Moralens två sidor är alltså det nödvändiga (föreskrivna eller förbjudna) och det goda: det vi gör för att vi måste och det vi gör för att vi vill”.²¹⁸

Jacobsson diskuterar idealbegreppet i relation till framväxten av det moderna (i Durkheims tidsepok det industrialiserade och gradvis sekulariserade) samhället. I denna tappning är idealet en produkt av individens gradvisa bortkoppling huvudsakligen från kyrkans auktoritet, vilken ersätts av en allt högre grad av personlig autonomi eller självständighet. I *Education morale* (som huvudsakligen berör det västerländska utbildningssystemet) kallar Durkheim detta för ”progressiv autonomi”,²¹⁹ ett uttryck som antyder just att självständighetsprocessen sker i takt med individens utbildningsnivå. Ökad förståelse för hur omvärlden fungerar innebär en gradvis förskjutning från att ’bli tillsagda’ hur vi ska handla till att vi själv tar ställning utifrån våra egna tolkningar. Vår tolkning av det som är bra för samhället (snarare än andras tolkningar och därpå följande restriktioner och direktiv) utgör basen för ett frivilligt och upplyst ställningstagande:

...we can conform, not simply because we are physically restrained and unable to do otherwise without danger, but because we deem it good and have no better alternative...Such conformity does not amount to passive resignation but to enlightened allegiance.²²⁰

I det ovanstående har jag beskrivit Durkheims moralsociologi utifrån fyra komponenter. Moraliska förhållningssätt kan delas upp i det externa och det interna – representationer av samhällets bästa och individens (eller grupperns) tolkningar av dessa. Vidare delas moralen även upp i det som förmår individer och grupper att värdera representationerna och deras tolkningar utifrån å ena sidan plikt – det föreskrivna – och å andra sidan ideal – det frivilliga. Handlingar kan analyseras utifrån kollektiva representationer av det

²¹⁷ Jacobsson (2006:XVII)

²¹⁸ Ibid.:XX.

²¹⁹ Durkheim (2002:114).

²²⁰ Durkheim (2002:115).

önskvärda för samhällets bästa (eller individens tolkning av dessa), såväl som utifrån individens (eller gruppens) motivering av sina handlingar. I det senare fallet sker värderingen dels i vad som förmår individer (och grupper) att fatta autonoma beslut (utifrån individens och gruppens ideal), dels i hur individens (eller gruppens) handlingar förhåller sig till det som föreskrivits av majoritetssamhället. Till exempel kan diskurser som framhåller hederspraktik som omoralisk ta fasta på beskrivningar som 'religiös', 'primitiv' eller 'medeltida' (samtliga har i olika sammanhang använts i mediedebatten om hedersrelaterat våld), just för att kontrastera mot det 'upplysta' eller 'moderna' samhälle där hederspraktik inte anses passa in. Å andra sidan kan diskurser som framhåller hederspraktik som moraliskt underbyggd hänvisa till 'starka familjeband', 'grupptrygghet där samhället inte räcker till' eller 'trygghet i traditioner'. Detta kontrasterar också mot det sätt som till exempel det svenska samhället antas vara tänkt att fungera – samtidigt som ett upplevt behov av att ta fasta på dessa ideal synliggör vissa grupper och individers svårigheter att uppleva det svenska samhället fullt ut. I avhandlingen behandlas mötet mellan dessa upplevda eller konstruerade moraliska ideal och de förhandlingar som följer inom ramen för svensk rätt.

Durkheims moralsociologi och kritisk diskursanalys – en (o)rimlig kombination?

En kombination av kritisk diskursanalys med Durkheims moralsociologi kan förefalla okonventionell. På många sätt anses de två härstamma från olika samhällsvetenskapliga skolor. I detta avsnitt kommer jag kortfattat belysa huvudargumenten mot att kombinera de två, och sedan bemöta dessa med motargument som talar för att kombinationen fullt rimlig. Jag vill vara tydlig med att min ansats är diskursanalytisk och att nedanstående argumentation för att i analysen använda Durkheims terminologi ska läsas utifrån den utgångspunkten.

Den kritiska diskursanalysen associeras med den postmoderna eller poststrukturalistiska vetenskapstraditionen främst i Michel Foucaults anda, men även med den socialkonstruktivistiska traditionen som fokuserar på meningsskapande genom språk.²²¹ I Foucaults anda fokuserar kritisk diskursanalys på makt, och i socialkonstruktivistisk anda fokuserar den på det ideologiska bruket av språk.²²² Den kritiska diskursanalysen undersöker hur ideologiska antaganden formuleras och får mening på ett sätt som påverkar maktrelationer. Dess fokus på meningsskapande genom språk anknyter till socialkonstruktivismens utgångspunkt att vi levandegör handlingar (och det som motiverar dem) genom att uttrycka dem i text och tal (och andra former

²²¹ Foucault (1977; 1980); Berger & Luckmann (1966). Se även Barlebo Wenneberg (2001/10); O'Farrell (2005); Titscher m.fl. (2007); Jørgensen & Phillips (2010).

²²² Fairclough (1989:2).

av kommunikation). Språket spelar därmed enligt diskursanalysen en central roll i legitimeringen och upprätthållandet av maktförhållanden.

Durkheim har å sin sida kritiserats för den ouppmärksamhet på makt som präglar hans samhällsanalys. Durkheim framställs vanligtvis som en positivist som med den traditionella naturvetenskapen som grund studerar ”sociala fakta”. Med sociala fakta menar Durkheim sådana fenomen (”ting”) som utövar en extern form av kontroll på individer.²²³ Durkheims teoribildning antas dock inte förmå förklara *hur* maktutövning – och den kontroll av individer och som följer därav – legitimeras.²²⁴ Detta antagande grundar sig i uppfattningen att Durkheim tar sociala fakta för givet, som icke förhandlingsbara uttryck för ett samhälles kollektiva representantskap, och som därmed kan studeras som ’fastställda’ funktioner med därtill mätbara effekter.

Kritiken är legitim utifrån Durkheims positivistiska utgångspunkt. Det råder ingen tvekan om att Durkheim är en positivistisk sociolog: ”The first and most basic rule is to consider social facts as things”.²²⁵ Durkheim menar att sociologisk forskning inte tillnärmelsevis skiljer sig från naturvetenskapen, och att dess metoder inte i någon större utsträckning ska skilja sig från denna. Han kritiserades även av sin samtid för denna radikala metodologiska ståndpunkt, och såg sig tvungen att skriva ett nytt förord i samband med andra utgåvan av *Les règles de la méthode sociologique*. Här klargör Durkheim att det han menar med ”things” är att dess motsats är ”the idea”, dvs. att det är något som vi kognitivt uppfattar som externt från vårt (interna) intellekt. Han menar att även idéer som verbaliseras kan placeras utanför intellektet och på så sätt blir till ’ting’. ”What indeed is a thing? [...] It is all that which the mind cannot understand without going outside itself”.²²⁶ Här kan man se ett släktskap med Berger & Luckmanns mycket senare beskrivning av hur aktiviteter får mening (och i förlängningen institutionaliseras).²²⁷ Det finns alltså en socialkonstruktivistisk anda i Durkheims beskrivning av de ’ting’ som han studerar. Som socialkonstruktivister av idag är vi dock inte vana vid hans terminologi.

Med detta klargörande av vad Durkheim menar att ’ting’ är går det att återgå till de sociala fakta som vi måste *behandla* som ting.²²⁸ Sociala fakta är sådant som innebär att individen utsätts för tvång, ett tvång som uppfattas komma *utifrån* individen. Dessa fakta kan observeras som väldigt olika fenomen som omfattar såväl agerande som tankar och känslor. Det finns alltså inbyggt i Durkheims samhällsteori sätt att tänka, känna och göra som påverkar vårt beteende. Det är med andra ord korrekt att Durkheim

²²³ Durkheim (1982:21).

²²⁴ Lukes & Scull (1983:24).

²²⁵ Durkheim (1982:29).

²²⁶ Ibid.:7.

²²⁷ Berger & Luckmann (1966:70-2).

²²⁸ Durkheim (1982:7): ”Social facts must be *treated as things*”. Min kursivering.

aldrig gjort en maktanalys i bemärkelsen att han djupanalyserat begreppet, men jag menar att hans väldigt tydliga beskrivning av 'sociala fakta' som analytisk kategori innehåller tydliga element av en makt som (1) är extern, dvs. upplevs ha sitt ursprung utanför individen och (2) upplevs utöva kontroll över individen:

Here, then, is a category of facts which present very special characteristics: they consist of manners of acting, thinking and feeling external to the individual, which are invested with a coercive power by virtue of which they exercise control over him [...] they constitute a new species and to them must be exclusively assigned the term *social*.²²⁹

För Durkheim är alltså ett socialt faktum en för individen i högsta grad reell upplevelse av att vara externt kontrollerad, och dessutom ett 'ting' som kan artikuleras och beskrivas i ord. Och moral är för Durkheim ett socialt faktum, en av samhällets viktigaste beståndsdelar. "In so far as a society can be thought of as a totality made up of parts, it is possible to think of morality in that society as a unity – a single, complex social fact".²³⁰ Mot denna bakgrund ter det sig rimligt att behandla händelser med moraliska undertoner som sociala fakta, men samtidigt som diskurser om hur samhällen och grupper förenar sig och håller sig samman och konkurrens mellan dessa diskurser.

Dessutom bör det påpekas att Durkheim inte är fullt så kategorisk om sociala faktas universella legitimitet som det ibland ges uttryck för.²³¹ Durkheim är tydlig med att sociala fakta (till exempel moral) är normativa och kategoriska i sin givna kontext. Cotterrell påtalar här att när Durkheim talar om makt så gör han det nästan kategoriskt utifrån så kallad "legitimerad makt", alltså det som är sanktionerat av det omgivande samhället.²³² Durkheim bortser alltså från att makt kan utövas (och observeras) även t.ex. i kampen om tolkningsföreträde och legitimitet. Samtidigt är han tydlig med att sociala fakta kan se olika ut i olika samhällen. Hans distinktion mellan primitiva och moderna samhällen kan definitivt ses som en reflektion av detta, och i kapitel fem och sex i *De la division du travail social* tydliggör han den progressiva transformationen från mekanisk till organisk solidaritet, där de olika solidariteterna motsvarar de sammanhållande funktionerna i förmoderna respektive moderna samhällen.²³³ Att moderna samhällen kan finna sig i olika grader (och former av) av modernitet är alltså en självklarhet för Durkheim. Sociala fakta är således kontextuellt bundna analytiska enheter, och i det moderna och pluralistiska samhälle som Durkheim var mån om att förstå och förklara, finns utrymme för flera tolkningar av moral. *Däremot* är han tydlig

²²⁹ Ibid.:21. Kursiv i original.

²³⁰ Cotterrell (1999:57). Se även Durkheim (2002:111-2).

²³¹ Lukes & Scull (1983:24).

²³² Cotterrell (1999:204-6).

²³³ Durkheim (1893/2012:147-73).

med att lyfta fram lagar genom sin starka legitimitet som normativa och funktionellt mätbara enheter.

Det finns ytterligare en anledning till att använda Durkheims funktionalistiska *terminologi* i min diskursanalys, och den grundar sig i materialets natur. I princip alla texter och samtal i avhandlingen, i förhör i förundersökningar och domstolar, domstolarnas motivresonemang, policydokumentens resonemang om vad heder 'är' och dess eventuella konsekvenser för det svenska samhället, grundar sig i rekonstruktioner av tidigare handlingar som innehåller *resonemang om* orsaker och konsekvenser. Detta borde framgå av exemplen i ovanstående stycke liksom i de två polisförhörsexemplen i kapitel ett där poliser frågar om respektive uttalar sig med säkerhet om *varför* (eller *varför inte*) gärningspersonerna utfört sina handlingar. I materialet framkommer återkommande moraliska resonemang som går ut på att hålla samman kollektiv eller undvika att kollektiv söndras. Dessa återkommande resonemang rekonstruerar påståenden om att 'jag behövde göra detta för att detta hänt innan', 'det var nödvändigt att undvika denna konsekvens för familjen' eller 'det svenska samhällets sammanhållning är beroende av vissa värderingar (på andra värderingars bekostnad)'. För dessa återkommande resonemang lämpar sig Durkheims tvådelade moral bestående av ideal (det jag/vi vill göra eller undvika) och plikt (det jag/vi måste göra eller undvika) för kollektivet. Den sociala praktiken att tala om lagar (eller som i detta fall om heder *eventuellt* utgör lag) förefaller präglas av att aktörer resonerar i termer av orsaker och konsekvenserna av att följa (eller undvika att följa) vissa handlingsdirektiv.

Sammanfattning

I avhandlingen kommer jag kombinera diskursanalys med moralsociologi. Diskurser är sociala praktiker uttryckta genom språk, och språk är därmed ett verktyg genom vilket representationer av världen uttrycks och möjliggör eller begränsar förändring. 'Representationer av världen' är i denna avhandling analytiskt begränsad till Durkheims 'kollektiva representationer' av det som enar samhällen eller grupper. Diskurser är dock i större utsträckning uttalade och explicita medan kollektiva representationer i större utsträckning är outtalade eller implicita. Det som uttrycks diskursivt kan möjliggöras av (och möjliggöra) en kollektiv representation av världen. Diskurser tillhandahåller således kognitiva och normativa ramar för handlande. Moraliska beslut omfattar även en förhandling mellan 'plikt' (det vi gör för att vi måste) och 'ideal' (det vi gör för att vi vill). I spänningen mellan det vi måste göra (men inte vill) och det vi vill göra (men inte får) uppstår nödvändigheten av ett ideologiskt ställningstagande om vad som i slutändan antas vara det moraliskt mest legitima beslutet.

I denna avhandling konstrueras moralisk legitimitet utifrån antaganden om vad som är mest gynnsamt för kollektivet. Samtidigt är det två olika kollektiv som avses. Det rör sig dels om vad som konstrueras som bäst för det klankollektiv som ingår de

rutiniserade handlingar jag kallar hederspraktik, men det rör sig också om problematiseringen av hederspraktik i förhållande till det svenska samhällets bästa, det vill säga det jag kallar för hedersproblematik. I utredningen av hedersrelaterad brottslighet uppstår diskurser om heder där vissa aktörer framställer upprätthållandet av hederspraktikens klankollektiv (och dess inbördes maktrelationer) som viktigt, medan andra skildrar det som problematiskt. Det förekommer också diskurser där kritik mot hederspraktik framställs som gynnsamt för det svenska samhället som kollektiv, liksom diskurser som menar att sådan kritik inte utgör 'det svenska'. Ideologiska ställningstaganden för eller emot dessa kollektiva representationer positionerar olika diskurser gentemot varandra inom det Fairclough kallar en diskursordning. När olika individer och grupper positionerar sig olika uppstår en diskursordning i 'kampen' om att stå för 'sunt förnuft' eller hegemoni. Det 'sundaste förnuftet' representeras av den diskurs som för stunden är den mest dominerande. Den här avhandlingen handlar om denna 'kamp' om hur ett visst begrepp ska förstås i den svenska rätten och i förlängningen det svenska samhället, med begreppet 'heder' som empiriskt exempel.

4. Studiens design och metod

Inledning

I detta kapitel kommer jag att redogöra för design, urval och insamling av material samt analys. Jag kommer dock att börja med att presentera mitt studieobjekt och hur det relaterar till två av mina analytiska begrepp: hederspraktik och hedersproblematik. Därefter beskriver jag övergripande varför jag valt att angripa forskningsämnet på det sätt jag gör och hur detta anknyter till studiens syfte, för att sedan övergå till strategier för urval och insamling av empiriskt material. Detta följs av en beskrivning av min analys av materialet, och den diskursanalytiska och moralsociologiska ansats som varit vägledande under analysen.

Avgränsning

Avhandlingens syfte är som framgått ovan att bidra med en fördjupad förståelse av den svenska rättens hantering av brott som antas vara hedersrelaterade samt att synliggöra implikationerna av att brotten beskrivs som nya i det svenska samhället. Beskrivningen av hedersrelaterade brott som en 'ny' typ av brott tog sin början när ordet 'hedersmord' började användas i det svenska språket i början av 1997. Det sistnämnda utgör alltså studiens startpunkt medan slutpunkten utgörs av det policydokument som 2017 efterfrågade en straffskärpningsregel för brott med hedersmotiv.

I skrivande stund (november 2019) har ett slutbetänkande publicerats av Utredningen om starkare skydd mot barnäktenskap, tvångsäktenskap och brott med hedersmotiv, i

vilket ett författningsförslag (alltså förslag till lagändring) presenteras.²³⁴ Detta betänkande har varit ute på remiss och presenterades för justitieutskottet i april 2019. Betänkandet föreslog då att i stället för att – som utredningsuppdraget var formulerat – undersöka möjligheten att föra in hedersmotiv som grund för straffskärpning, rubricera ”brott med hedersmotiv” som ett särskilt kapitel i brottsbalken. Justitieutskottet beslutade då att tillsätta en ny utredning som tar sikte på att införa hedersrelaterat brott och förtryck som ”ett särskilt brott med en särskild brottsbeteckning”.²³⁵ Denna utredning ska presenteras senast i september 2020.

Denna avhandling analyserar den svenska rättens hantering av hedersrelaterade brott som ’nya’. Analysen börjar 1997 då text och tal om heder som ett samhällsfenomen tar sin början, och utmynnar i kommittédirektivet 2017 där hedersrelaterade brott talas om som ett reellt och distinkt fenomen som inte är önskvärt i det svenska samhället och därför bör straffbeläggas. Jag menar att det praktiska lagstiftningsarbetet påbörjas med kommittédirektivet 2017 och att text och tal om heder då ingår i en ny fas. Eftersom den första utredningen mynnade ut i en ny utredning så är denna nästa fas fortfarande pågående. En analys som även omfattade det författningsförslag som nu återremitterats skulle även kunna ses som en recension av det återremitterade förslaget, vilket faller långt ifrån syftet med avhandlingen. Därför har jag valt att inte inkludera dessa texter från 2018 och framåt i min analys.

Övergripande design

Av frågeställningarna framgår att avhandlingens studieobjekt är text och tal om heder i den svenska rätten. Jag betraktar rätten som sådant som människor genom sociala praktiker identifierar och behandlar som lag.²³⁶ De praktiker jag analyserar återfinns i riksdagstexter (vars praktik ligger till grund för lagstiftningsprinciper), domstolsprotokoll (vars praktik ligger till grund för att tillämpa lagar) och förundersökningsprotokoll samt deltagande observationer vid domstolsförhandlingar (vars praktik ligger till grund för att utreda brott). Detta innebär att jag studerar rätten på makro-, meso- och mikronivå.

I kapitel två definierade jag hederspraktik som diskurser om de rutinerade handlingar som möjliggör och åstadkommer ordning, sammanhållning och förutsägbarhet i samhällen som är klanbaserade och könssegregerade. Rätten inriktar sig på de delar av hederspraktik som kan utgöra motiv till brottsliga handlingar. Det empiriska materialet består således av brottsutredningar, men även diskurser som inte handlar om brott men ändå utgör exempel på hederspraktik kan förekomma i materialet.

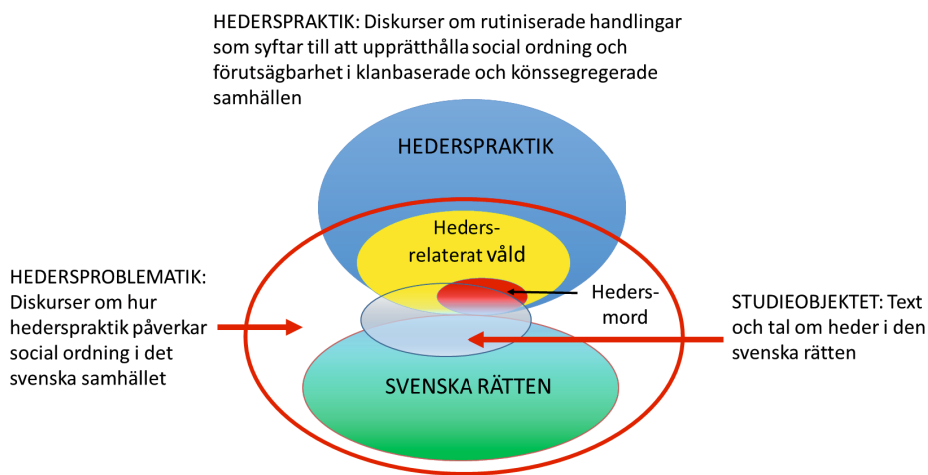
²³⁴ SOU 2018:69.

²³⁵ Bet. 2017/18:JuU14. Se även Dir. 2019:43.

²³⁶ Tamanaha (2000:313).

När text och tal om heder aktualiseras i rätten förekommer inte bara diskurser som kan kallas för hederspraktik. Det framträder även text och tal som problematiserar hederspraktik, och här uppstår diskurser som jag kallar för hedersproblematik. Hedersproblematik fokuserar explicit på offer för hederspraktik, men implicit beskrivs konsekvenserna av hederspraktik t.ex. myndighetsdilemman med att hjälpa offer och rehabilitera brottslingar, tolkningsproblem för domstolar samt missförstånd mellan rättens professionella aktörer och personer som antas utföra hederspraktiserande handlingar.²³⁷

Nedanstående skiss illustrerar studiens övergripande design:

Figur 4: Studiens övergripande design

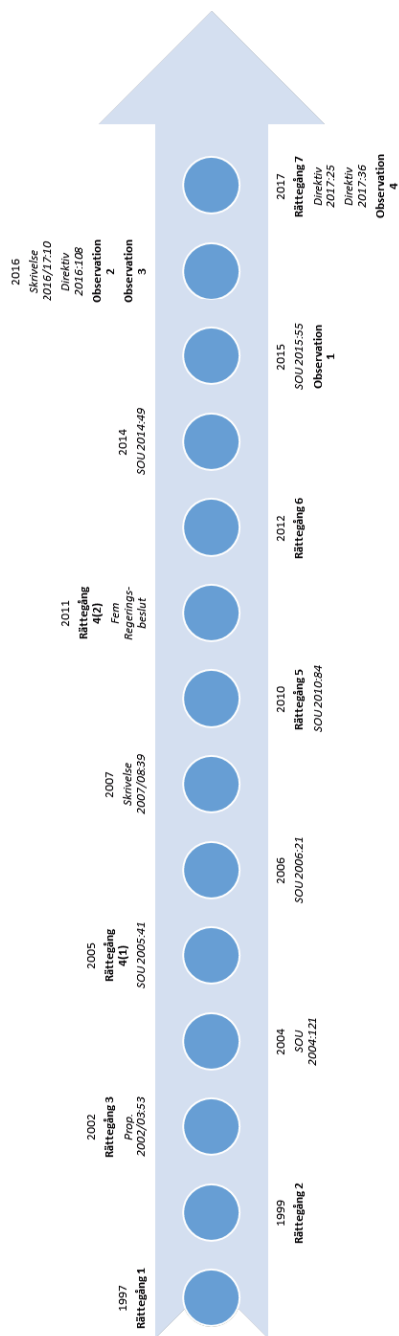
Övergripande metodbeskrivning och det empiriska materialets tidslinje

Avhandlingen analyserar diskurser om heder som förekommer i svensk rätt, dels i form av rättsrelaterade texter, dels i form av observerade handlingar i den specifika miljö som rätten (domstolsmiljön) utgör. Text och tal om heder utgör mitt empiriska exempel på rättens praktik. Jag har dessutom designat studien utifrån att analysera *både* rättens användning av hedersbegreppet över hela avhandlingens tidsram, *och* tal om heder som det används i observerad interaktion. Tidslinjen ger en överblick över hela det empiriska materialet. Tidslinjen ska tolkas som följer: Policydokument som analyseras i delstudie ett står i kursiv; domstolsprotokoll som analyseras i delstudie två betecknas **Rättegång**

²³⁷ Angående sådana dilemman etc., se även Banakar (1994).

N i fetstil; domstolsobservationer som analyseras i delstudie tre betecknas **Observation N**. I delstudie tre ingår även förundersökningsprotokoll från rättegångarna i delstudie två. Sammanfattningsvis bygger avhandlingen på totalt sjutton policydokument, tolv domstolsprotokoll (både tingsrätt och hovrätt), sju förundersökningsprotokoll samt fyra deltagande observationer.

Studiens tidslinje

Figur 5: Studiens tidslinje

I avhandlingens empiriska kapitel analyserar jag text och tal om heder på tre nivåer av svensk rätt: den lagstiftande, den lagtolkande samt den interaktionistiska (dvs. interaktion i rättssalen). Textmaterialet avspeglar studiens tidsmässiga avgränsning (1997-2017). Deltagande observationerna genomfördes under perioden 2015-2017 och omfattar fyra huvudförhandlingar i tingsrätten. I det första av dessa rättsfall följde jag även delar av hovrättsförhandlingen.

I delstudie ett analyserar jag texter som publicerats på regeringskansliets hemsida och som innehåller något av orden 'hedersmord', 'hedersrelaterat' eller 'hedersrelaterad'.²³⁸ Regeringen betraktar jag som rättens 'makro-nivå' där antaganden och förståelser av övergripande samhällsfrågor utformas, och där samhällsutvecklingen genom lagstiftning kan styras. Även om riksdagen är den formella arenan för beslut om lagstiftning genom debatt och votering, så utformas lagförslag av regeringen i form av propositioner, som i sin tur föregåtts av bl.a. utredningar (SOU:er) och skrivelser.²³⁹ I avhandlingen kallar jag detta för 'lagstiftarens nivå'.

I delstudie två analyserar jag domstolsprotokoll från hedersmord som avhandlades i rätten mellan 1997 och 2017. I domstolsprotokollen redogör domstolen för sina tolkningar av såväl lagrum som motivbild. Jag kallar detta för 'lagtolkarens nivå'. Jag menar också att eftersom protokollen är domstolens huvudsakliga kommunikationsväg ut till samhället i övrigt, och domstolar har att tolka den lagstiftning som beslutats i riksdagen men sedan tillämpas på individer, så kan detta ses som rättens 'meso-nivå' i förhållande till samhället som helhet.

I delstudie tre analyserar jag det som jag betraktar som rättens 'mikro-nivå'. I detta kapitel använder jag såväl mina egna fältanteckningar från rättegångar som förundersökningsprotokoll från de rättsfall jag behandlat i delstudie två. Jag kallar detta för 'interaktionsnivå', eftersom fokus ligger på samtal (och till viss del händelser) som äger rum mellan enskilda individer. I förundersökningsprotokollen rör det sig om polisförhör medan det i domstolsobservationerna huvudsakligen rör sig om förhör mellan misstänkta, målsägande eller vittnen å ena sidan, och myndighetsrepresentanter å andra sidan.²⁴⁰

Delstudie ett och två följer en kronologisk ordning, och jag fokuserar på hur diskurser gradvis utvecklas och positioneras gentemot varandra samt hur diskursordningen förändras över tid i respektive studie. I delstudie tre lägger jag fokus på implikationerna av tillgängliga diskurser i samtal om heder med utgångspunkt i hur olika aktörer gynnas respektive missgynnas av olika diskurser.

²³⁸ Jag redogör för varför just dessa ord användes under 'Urval' nedan samt i metodbilagan.

²³⁹ Baier m.fl. (2018:28).

²⁴⁰ Myndighetsrepresentanter kan till exempel vara förhørsledare, åklagare, advokater och målsägandebiträden.

Dispositionen av avhandlingens empiriska del sammanfattas i följande tabell:

Delstudie	Kapitel	Nivå	Empiri	Materialtyp	Antal	Tidspann
Ett	5-6	Makro/Lagstiftning	Policydokument	Text	17	2003-2017
Två	7-8	Meso/Lagtillämpning	Domstolsprotokoll	Text	12	1997-2017
Tre	9	Mikro/Interaktion	Domstolsförhandlingar	Observation	4	2015-2017
Tre	9	Mikro/Interaktion	Förundersökningar	Text	7+4	1997-2017

Figur 6: Avhandlingens empiriska del i tabellform

Empirin består till övervägande del av olika typer av offentliga dokument som producerats mellan 1997 och 2017. De dokument jag valt att koncentrera mig på är starkt knutna till mitt valda studieobjekt: Text och tal om heder i den svenska rätten. Marshall & Rossman påpekar att offentliga dokument – till exempel policydokument och rättsdokument – är särskilt lämpliga för att undersöka trender i samhällsfenomen, och dessutom lämpar sig väl för kritisk diskursanalys som undersöker hur makt utövas i offentliga verksamheter.²⁴¹ De dokumenttyper jag valt är väl lämpade för de kronologiska analyser som besvarar frågan om hur diskurser om heder utvecklas i det svenska rättssystemet under den avgränsade tjuugoårsperioden. Policydokument avspeglar hur lagstiftaren till en början bygger upp grundläggande 'kunskap' om hedersfenomenet, sedan övergår i en debatt om hur samhället ska förhålla sig till fenomenet, för att mot slutet av perioden göra ställningstaganden i form av önskad ändring av lagstiftning. Domstolsprotokoll präglas också av utveckling då tidiga protokoll är mer spekulativa och självresonerande,²⁴² medan senare protokoll tydligare refererar till 'kunskap' och expertvittnen. Det sker alltså en tydlig utveckling i texter om heder som avspeglas i båda de kronologiska delstudierna.

Den tredje delstudien analyserar genom deltagande observationer i domstol hur heder aktualiseras i rätten i nutid. Förundersökningsprotokollen kompletterar deltagande observationerna. Fokus för analysen ligger på vilka handlingsutrymmen som diskurser om heder tillskriver olika aktörer. Delstudien består i första hand av fältanteckningar, men de samtal som sker i polisförhör (utskrivna i dialogform i förundersökningsprotokoll) påminner till stora delar om de vittnesmål och förhör av åtalade som sker i rättsalen – även om de förstnämnda inte kan ersätta det som kan observeras genom forskarens fysiska närvaro. De samtal och händelser som jag observerat kan dock förekomma i liknande form i förundersökningsprotokollen. Genom att gå tillbaka till dessa har det varit möjligt att identifiera om det jag sett eller hört i

²⁴¹ Marshall & Rossman (2016:165).

²⁴² Jfr. Luhmann (1988; 2004) och hans beskrivning av rätten som ett autopoietiskt system.

domstolsobservationerna har inträffat i andra, liknande samtalssammanhang. Hammersley & Atkinson lyfter fram kompletterande dokumentanalys som ett utmärkt sätt att sätta in etnografiska studier i ett bredare sammanhang.²⁴³ Enligt min mening förstärks de deltagande observationerna genom analys av detta kompletterande material där det kan visas att tal om heder förekommer på liknande sätt även vid andra samtalstillfällen än det fåtal som kan observeras i deltagande observationer.

Insamling och beskrivning av empiri

I detta avsnitt redogör jag för hur jag praktiskt gått tillväga i inhämtningen av empiri. Jag behandlar även olika överväganden som gjorts under urvalsprocessen och hur jag resonerat under selekteringsprocessen. Dessutom beskriver jag hur jag betraktar de olika texterna och observationerna som empiriskt informationsmaterial. Utöver detta kapitel finns i slutet av boken en metodbilaga (Bilaga 1) där jag på en mer detaljerad nivå beskriver hur jag kronologiskt avgränsat de diskurser som växt fram ur materialet. Bilagan förtydligar den induktiva (och delvis abduktiva) ansats som jag arbetat utifrån.

Policydokument

Den första delstudien är en kronologisk kritisk diskursanalys av policydokument som berör heder. I kapitel fem, som omfattar dokument från 2002 till 2010, analyserar jag hur olika förståelser av heder utvecklas huvudsakligen genom ett antal olika forskningsrapporter. I kapitel sex, redogör jag för en analys av dokument publicerade mellan 2011 och 2017 och hur de olika förståelserna av heder genomgår en diskursiv kamp.

Materialet är ett totalt urval av samtliga regeringsuppdrag och ”rättsliga dokument” (den sistnämnda inkluderar Kommittédirektiv, Lagrådsremisser, Skrivelser samt Statens offentliga utredningar) som behandlar heder (som det ska förstås i denna avhandling). Syftet med ett totalurval i denna del är att identifiera de diskurser om heder som under hela tidsavgränsningen gjorts tillgängliga inom regeringsskrifter. Den kritiska diskursanalysen syftar till att identifiera diskurser om heder som förekommer på lagstiftarens nivå under studiens tidsavgränsning samt hur de förhåller sig till varandra i en diskursordning.

Selekteringen inleddes med en sökning på regeringskansliets söksida efter samtliga dokument som inkluderade ’hedersmord’, ’hedersrelaterad’ och/eller ’hedersrelaterat’.²⁴⁴ Vid den sista genomförda sökningen 2018-01-03 uppnåddes 68

²⁴³ Hammersley & Atkinson (2007:122-33).

²⁴⁴ I praktiken sökte jag efter ordstammen ’hedersrelatera’ för att kunna inkludera båda de sistnämnda (sökmotorns och/eller-funktion är inte tillförlitlig) på en lista, och jämförde mot motsvarande lista som inkluderade ’hedersmord’. I samtliga dokument (enligt den övriga selekteringsstrategin) som inkluderade

träffar, varav två publicerats 2018-01-02. Detta material avgränsades ytterligare genom att endast välja Informationsmaterial, Regeringsuppdrag samt Rättsliga dokument. Den sistnämnda inkluderar Kommittédirektiv, Skrivelser samt Statens offentliga utredningar.

I princip samtliga dokument som då föll bort var debattartiklar, pressmeddelanden, motioner och tal, det vill säga partipolitiska inlägg, vilka jag valt att inte inkludera (men som Carbin har analyserat)²⁴⁵ samt kungörelser. Efter denna avgränsning återstod arton dokument, varav ett var en engelsk översättning av ett av de övriga och därför bortsorterades. Det slutgiltiga antalet policydokument blev därmed sjutton, vilka listas i slutet av källförteckningen.

Jag har gjort motsvarande sökning ett antal gånger såväl före som efter 2018-01-03 med något olika sökresultat, och vill därför påtala att regeringskansliets sökmotor är något trubbig. Det sker något olika selekteringar vid olika tillfällen. T.ex. är ett av dokumenten en proposition, och borde egentligen inte ingå i detta selekteringsfilter. När jag senare gjort motsvarande sökning har andra propositioner ingått, men inte den som nu finns inkluderad. När jag under våren 2018 ringde till regeringskansliet och påtalade detta fick jag beskedet att en översyn av såväl databas som sökmotor pågick. Jag har slutligen bestämt mig för att den lista som ligger allra närmast efter slutet på 2017 är den som är lämpligast att utgå ifrån. En läsare bör dock vara uppmärksam på att samma sökning kan ge något annorlunda sökresultat.

Eftersom jag kallar denna nivå av rättsordningen för 'lagstiftarens nivå', finns anledning att klargöra hur jag betraktar detta urval i förhållande till rättsordningen. Vi får inte glömma att under studiens tidsavgränsning (och fortfarande i skrivande stund i oktober 2019) så har text och tal om heder inte renderat någon ändring i lagstiftningen eller ens någon proposition om detta. Vi kan därför inte betrakta detta material som rättskällor i ordets strikta bemärkelse. Rättskällor utgörs i svensk rätt av lagtext, förarbeten, domstolspraxis och doktrin.²⁴⁶ De utvalda dokumenten förekommer vanligtvis bland förarbetena till *befintlig* lagtext och hänvisas vanligtvis till i lagtextpropositionen. De kan även hänvisas till i domstolspraxis, även om rätten ofta tar 'omvägen' genom propositionen, i vilka de förarbetestexter som anses ha störst betydelse för propositionen behandlats.²⁴⁷ Strömholm listar SOU:er och departementspromemorior som tänkbara förarbetestexter i *det allra tidigaste skedet* av lagstiftningsprocessen.²⁴⁸ I denna avhandling betraktar jag policydokument som de

'hedersmord' förekom även något eller båda av de två andra orden. 'Endast 'hedersmord' påverkade alltså inte urvalet.

²⁴⁵ Carbin 2010a

²⁴⁶ Baier m.fl. (2018:32).

²⁴⁷ Bengtsson (2011)

²⁴⁸ Strömholm (1984:475).

källor som regeringen anger som rättsliga dokument i detta tidiga skede av text och tal om heder på lagstiftarnivån. Vilka av dessa rättsliga dokument som slutligen ingår i en eventuell proposition och blir rättskällor i mer officiell mening kan vi ännu inte veta, men mitt material utgör en lämplig grund för en fortsatt analys av hur tidiga potentiella rättskällor selekteras respektive sorteras bort – för den händelse att det så småningom författas en proposition som leder till lagstiftning i enlighet med kommittédirektivet 2017.

De policydokument som analyseras kan delas in i fem olika dokumenttyper: Statens offentliga utredningar (SOU), skrivelser, regeringsbeslut, kommittédirektiv samt en proposition. Jag kommer här kortfattat beskriva hur jag angriper respektive dokumenttyp diskursanalytiskt samt redogöra för hur de reflekterar avhandlingens teoretiska ingång till moral i rätten.

Den dokumenttyp som figurerar i störst utsträckning i materialet är *rapporter från serien Statens offentliga utredningar* (SOU:er). SOU:er utförs på den vid tillfället sittande regeringens uppdrag. Det kan finnas en samtida riksdags*minoritet* som inte önskar att ett visst uppdrag ska utdelas – eller önskar att uppdraget ska formuleras annorlunda – men denna *minoritets* ställningstaganden får inte utrymme i uppdragsbeskrivningen. SOU:er har alltså en särskild ideologisk prägel då det inte (nödvändigtvis) är hela riksdagen som står bakom uppdraget. Utredningarnas slutsatser kan också ofta vara kontroversiella när de presenteras några år efter det att uppdraget utdelats. Utredarnas slutsatser kan skilja sig från den tillsättande regeringens intentioner. Riksdagsmajoriteteten (och därmed regeringsbildningen) kan ha skiftat under tiden. Slutsatserna kan också utmana eller gå emot folkets allmänna rättsmedvetande. Det finns alltså anledning att särskilt beakta den kontext i vilken SOU:er tillsätts och i vilken kontext deras slutsatser tas emot.

Det finns sex SOU:er i materialet, och dessa är också de mest omfattande texterna i urvalet dokument. Fyra av utredningarna är forskningsrapporter, och dessa publiceras främst i ett tidigare skede, till och med 2010. Dessas frågeställningar och slutsatser präglas av den sittande regeringens ställning i den aktuella frågan, samt det mer eller mindre uttalade teoretiska perspektiv som väglett respektive rapport. De två övriga utredningarna är författade inom ramen för mer övergripande myndighetsuppdrag. SOU 2014:49 har författats av Nationella samordnaren mot våld i nära relationer, medan SOU 2015:55 är ett slutbetänkande av Utredningen som ska föreslå en nationell strategi mot mäns våld mot kvinnor. I dessa fall anger det övergripande uppdraget implicit vilka grundläggande problemantaganden som fått vägleda rapporternas frågeställningar och slutsatser. I denna bemärkelse präglas även dessa utredningar av ideologiska positioneringar. Samtidigt skiljer sig dessa 'uppdrags-SOU' från 'forsknings-SOU' på så sätt att medan de förra problematiserar övergripande strukturella samhällsfenomen, koncentrerar sig de senare på mer specifika sakfrågor. Förutom denna skillnad i

utgångsposition, så präglas den diskursiva praktiken – alltså produktion och konsumtion av text – av ideologiska och moraliska antaganden.

Två av texterna är så kallade *skrivelser*, publicerade 2008 och 2016. Dessa dokument är handlingsplaner eller policys vars syfte är att identifiera ett problemområde och föreslå lösningar eller riktlinjer för att lösa problemet. Materialet består även av fem *regeringsbeslut* och tre *kommittédirektiv*. Dessa kan sägas utgöra förlängningar av de ovan nämnda skrivelserna. Regeringsbesluten från 2011-2013 är olika tillämpningar av skrivelsen 2008, medan de tre kommittédirektiven från 2017 bygger på skrivelsen om en jämställd framtid från 2016. Ideologiskt relaterar alltså dessa texter till varandra, även om de inte alltid tar samma diskurser i bruk.

Slutligen består materialet också av en *proposition*, och det är också den som inleder kapitlet. En proposition är ett lagförslag som regeringen anser färdig att presentera för riksdagen, och som tagits igenom ett flertal remissinstanser. På så sätt utgör det en kollektiv representation av det som framkommit av en (ofta) långvarig demokratisk process. Samtidigt bygger den på liknande ideologiska premisser som skrivelser, beslut och direktiv. Hedersrelaterat våld nämns endast kortfattat inom propositionen och omfattas inte av lagförslaget. I min analys har det ingen betydelse att lagförslaget handlar om andra frågor än heder. Det faktum att heder tas upp av en av remissinstanserna är dock av betydelse för hur lagstiftaren senare behandlar begreppet och därmed hur talet om heder utvecklas på lagstiftarens nivå.

Domstolsprotokoll

I delstudie två analyseras domstolsprotokoll från sju mordfall och tolv därpå följande domar²⁴⁹ som äger rum mellan 1997 och 2017. Urvalet är strategiskt och består av särskilt omtalade och uppmärksammade så kallade hedersmord. Alla så kallat hedersrelaterade brott utgörs inte av mord (vilket jag återkommer till beträffande delstudie tre). Däremot var det just ett 'hedersmord' som orsakade att fenomenet heder kom att börja uppmärksammas i början av 1997. Därför utgjorde det första mordet en lämplig startpunkt. Jag har valt att avgränsa delstudie två till endast en brottsrubricering för att analysera hur domstolar över tidsramen resonerar om motiv till just 'hedersmord'. Denna avgränsning ger delstudien viss stringens med hänsyn till att analysera diskursutveckling över tid. Samtidigt sker detta på bekostnad av möjligheten att analysera om domstolar resonerar olika beroende på vilken typ av brott som utreds. Jag hoppas i framtiden kunna göra en sådan jämförande studie med ett mer omfattande urval av rättsfall.

²⁴⁹ Åtta tingsrättsdomar och fyra hovrättsdomar.

Insamlingen av rättsfall har gått till på följande sätt. Under studiens gång har jag genomfört ett stort antal sökningar om mord, dels i massmedia (Mediearkivet), dels bland rättsfall på Karnov.²⁵⁰ Till att börja med har jag koncentrerat mig på mord som faller inom tidsramen samt kan anknytas till familjevåld eller –konflikter. Efter inhämtning av dessa rättsfall har jag genomfört preliminära innehållsanalyser med fokus på förekomst av hänvisningar till heder. Om ord som till exempel ’skam’, ’kultur’, ’hederskultur’ förekommit har fallen fått ingå i det preliminära urvalet. Som slutgiltig urvalsstrategi har jag valt bort fall som endast väckt lokal eller begränsad uppmärksamhet. Om fallet nämnts i minst tio rikstäckande dags- och kvällstidningsartiklar²⁵¹ samt i minst två debattartiklar och faller inom studiens tidsram har det inte valts bort. Denna urvalsprincip resulterade i sju rättsfall varav ett togs om efter resning. Totalt rör det sig alltså om åtta rättsprocesser med totalt tolv domstolsprotokoll. De sju mord (och åtta rättsfall) som slutligen valdes ut är relativt jämnt utspridda över tidsperioden.²⁵² Denna delstudie av hur uppfattningar om heder utvecklats i domstolsprotokoll sammanfaller därmed med studiens tidsram och frågeställningar.

Förundersökningsprotokoll

I delstudie tre fäster jag särskild uppmärksamhet vid hur heder förhandlas i direkt interaktion, dels i polisförhör, dels i rättsalen under förhandlingar. Polisförhørsutdragen kommer från de förundersökningsprotokoll som berör samma mordfall som i delstudie två samt de fyra fall där jag gjort deltagande observationer. Urvalet av de sju förundersökningsprotokollen utgår med andra ord från samma kriterier som för domstolsprotokollen ovan. Mordutredningar är särskilt lämpliga för en djupanalyserande kvalitativ textstudie. Mordutredningar tilldelas stora polisiära resurser vilket i sig ger goda förutsättningar för att utredningarna ska genomföras grundligt, vara detaljrika och utförliga.

Inklusive de fyra observerade fallen är förundersökningarna elva till antalet. Förundersökningarna från de observerade fallen har inhämtats från domstolen innan rättegången och använts för att redan innan förhandlingen skaffa en inblick i händelseförlopp och vilka olika aktörer som varit inblandade. De har också varit användbara då åklagare och advokater ofta hänvisar till tidigare förhör med åtalade och vittnen. I några av de exempel jag lyfter i delstudie tre har det förekommit avvikelser mellan polisförhör och förhör i domstol. Dessa avvikelser har jag tagit i beaktande i

²⁵⁰ Karnov (numera JUNO) är en sökmotor som omfattar de flesta domar som förkunnats i svenska domstolar

²⁵¹ Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet, Expressen/Kvällsposten, Aftonbladet.

²⁵² Tingsrättsförhandlingarna ägde rum 1997, 2000, 2002, 2006/2011 (fallet togs upp en andra gång efter resning), 2011, 2012, 2017. Själva brotten ägde rum mellan tre och tjugo månader innan rättegångarna.

analysen.²⁵³ Sådana avvikelsefrågor – som enligt min erfarenhet är ganska vanliga i rättegångar generellt – berör dock bevisvärdering snarare än hur heder konstrueras i text och tal, så själva avvikelsen tas inte upp i analysen.

Deltagande observationer

Strategin för urvalet av domstolsförhandlingar att undersöka genom deltagande observationer har förändrats under studiens genomförande. Det första fallet berörde vad åklagaren i massmedia hade beskrivit som ett 'hedersmord'. Det aktuella fallet berörde dock totalt åtta olika åtalpunkter av mycket varierande form. De olika åtalpunkterna innebar att heder kom att förhandlas utifrån en stor variation av händelseförlopp och relationer mellan aktörer, och det fick mig att inse under denna första förhandlings gång att en lämpligare strategi skulle vara att inrikta mig på en större variation av brottsrubriceringar. Huvudåtalpunkterna för de observerade rättegångarna i delstudie tre kom i kronologisk ordning att bli 'mord', 'försök till mord', 'tvångsäktenskap och människorov'²⁵⁴ samt slutligen 'mord'. Ålder på gärningspersoner och offer skilde sig avsevärt mellan rättsfallen; i ett av de fyra fallen var offren betydligt yngre än gärningspersonerna, i de övriga tre var offer och gärningsperson i princip jämnåriga men av varierande ålder. Familjeband mellan offer och gärningsperson var aktuella i tre av fallen, dock inte vad avser samtliga åtalpunkter.²⁵⁵ Vad avser ursprunglig nationalitet kom de inblandade i huvudsak från två länder. I två av de fyra fallen var dock de inblandade etablerade i Sverige sedan länge.

Rättegångar utgör det som Marshall & Rossman beskriver som en 'realistisk plats' ('realistic site'). Sådana observationsplatser uppfyller fem kriterier: (a) tillgänglighet; (b) stor sannolikhet att mixen av för studien intressanta processer, personer, interaktioner och strukturer är närvarande; (c) det är sannolikt att forskaren kommer att kunna bygga upp tillfidsfulla relationer med de inblandade; (d) studien kan genomföras med hänsyn till etik samt (e) datainsamlingens kvalitet och trovärdighet kan anses tillfredsställd.²⁵⁶ Nedan redogör jag för hur jag menar att var och en av dessa kriterier är uppfyllda i mitt fall.

²⁵³ Till exempel uppstod under ett vittnesmål i domstol en diskussion om översättningen av ett arabiskt ord till svenska. Tolken översatte det arabiska ordet till 'arg' medan vittnet mycket upprört påtalade att det ord han använt betydde 'upprörd' eller 'besviken'. I FUP:en hade ordet översatts som 'besviken'. Vid ett annat tillfälle hade det arabiska ordet 'karama' felaktigt översatts till 'heder'. Det betyder snarare 'dignitet'.

²⁵⁴ Här var det lite oklart vilken åtalpunkt som fick störst vikt i såväl förhandling som dom; dessutom omfattade åtalet två målsägande.

²⁵⁵ Till exempel var i ett av fallen en åtalpunkt tvångsäktenskap, vilket involverade familjeband mellan offer och gärningsperson, men i samma rättegång förekom åtalpunkterna människorov och misshandel, där offret inte hade familjeband till gärningspersonerna.

²⁵⁶ Marshall & Rossman (2016:106-7).

Domstolen är en offentlig plats och tillgänglig för vem som helst. Det är också tillåtet att föra anteckningar på dator. Det är inte tillåtet att filma eller göra ljudinspelningar, så jag har fått förlita mig till att kunna skriva ner mina observationer. Det kan i sammanhanget nämnas att samtliga rättegångar bedrevs med tolk, vilket förenklade antecknandet då det fanns extra tid att skriva ner replikskiften medan tolken översatte. Samtliga förhandlingar är även inspelade av domstolen och det är vid behov möjligt att låna och lyssna av dessa för att verifiera korrekt återberättande av händelser och replikskiften.²⁵⁷ Kriterierna för tillgänglighet samt datainsamlingens kvalitet och trovärdighet är därmed säkerställda så långt det är möjligt.

De fyra rättegångar där jag bedrivit deltagande observationer omfattar olika former av brott. Samtliga fall berör mer än en brottsrubricering.²⁵⁸ Mängden och mångfalden av brott som utretts avspeglar den komplexitet som vanligtvis präglar större rättsfall. Denna högre grad av mångfald av berörda ämnen är en tillgång för studien då det ökar graden av komplexitet i fältobservationerna.²⁵⁹ Samtidigt innebär det en utmaning att olika typer av brott behandlas på olika sätt och med olika frågeställningar. Analytiskt ställer det krav på mig som forskare att hålla en rigid ställning till den diskursanalytiska ansatsen – alltså att fokusera på antaganden och sanningsanspråk – samtidigt som det krävs en öppenhet inför själva materialet.

En utmärkande del av deltagande observation är att forskaren söker att beskriva interaktion som inte iscensatts eller manipulerats.

Ett överordnat syfte med deltagande observation är att kunna beskriva vad människor säger *och* gör i kontexter som inte strukturerats av forskaren [...] Som deltagande observatör studerar du hellre vilka aktiviteter människor själva sätter igång, vem som finns närvarande, vilka profiler och positioner de har och vad de säger, utan att du nödvändigtvis ställer några frågor till dem.²⁶⁰

Fangen påpekar att själva metodnamnet deltagande observation består av två ord: deltagande *och* observation, och metoden kan innebära allt på en skala från totalt deltagande till total observation.²⁶¹ Som deltagande observatör i rättegångar har jag befunnit mig väldigt nära (men inte riktigt i) den totala observatörens domän. Jag har suttit på åhörarpåsar och följt huvudförhandlingarna. Under tiden har jag på min laptop

²⁵⁷ Inspektionerna lämnas dock inte ut utan måste avlyssnas på plats i den aktuella domstolsbyggnaden. Jag utnyttjade denna möjlighet vid ett tillfälle där ett längre vittnesmål med korta replikskiften varit svårt att skriva ner i realtid.

²⁵⁸ Exempel på brottsrubriceringarna är: mord, försök till mord, grov misshandel, tvångsåktenskap, människorov, människohandel, människosmuggling samt grovt vapenbrott.

²⁵⁹ Becker (1970).

²⁶⁰ Fangen (2005:33).

²⁶¹ Ibid.:30.

fört löpande fältanteckningar huvudsakligen av vad som sägs men även vad som görs. Anteckningarna har bestått av en inledande beskrivning av själva rättsfallet och de aktörer som är inblandade, vilket inhämtats dels från förundersökning och stämningsansökan, dels från åklagarens gärningsbeskrivning samt målsägandebiträdens och försvarsadvokaters yrkanden. Här har jag även noterat om någon av dessa aktörer på något särskilt sätt hänvisat till heder. Själva förhandlingen utgörs huvudsakligen av förhör av åtalade, vittnen och i förekommande fall målsägande. Jag har särskilt inriktat mig på när direkta samtal om heder har förts. Även (familje-)relationer mellan åtalade, vittnen och i förekommande fall offer har noterats, liksom hur dessa aktörer beskriver (familje-)relationerna. Jag har fört anteckningar av samtal om motiv till gärningar men inte samtal om själva gärningen. Detta innebär till exempel att delar av förhandlingen som berör teknisk bevisning och placering av personer vid olika tidpunkter inte noterats. Eftersom en överväldigande andel av domstolsförhandlingar berör det senare har det inneburit längre stunder då anteckningar om samtal inte varit nödvändiga. Jag har då fört ner kommentarer och reflektioner om det jag antecknat. Kommentarer och reflektioner har skrivits i kursiv för att skilja det från själva observationerna.

Jag har i samband med huvudförhandlingens inledning informerat rättens ordförande om syftet med min närvaro. En rättsalls arkitektur och övriga ramverk lämnar därefter litet utrymme för att påverka själva processen. Från min åhörarplats (vanligtvis längst bak i salen medan fokus riktas mot det främre podiet med rättens ledamöter) är min – och min dators – närvaro i det närmaste bortglömd så fort förhandlingen påbörjas eller återupptas. De gånger jag görs synlig är vid de fåtal tillfällen då jag med ordförandens goda minne tillåts närvara även vid lyckta dörrar och detta faktum annonseras för alla närvarande. Då min närvaro är känd kan jag påverka enskilda individers reaktioner. Jag kan alltså ha haft visst inflytande på själva processen, men inte vid något enda tillfälle på över tvåhundra observationstimmar har någon person under förhandlingen vänt sig mot mig eller på annat sätt visat att de noterat mig, så mitt inflytande är rimligtvis ganska begränsat, till stor del för att jag strävat efter att hålla en låg profil.

Utanför rättsalen under pauserna intar jag dock mer av en deltagande roll. De rättegångar jag följt pågår under ganska lång tid (den kortaste i fem dagar och den längsta i fem veckor), och rättens aktörer – främst advokater, åklagare och tolkar – har i de flesta fall undrat över min närvaro. Detta har även lett till informella samtal.²⁶² Framför allt har jag kommit att vid ett flertal tillfällen be tolkar om hjälp med att förtydliga översättningar. Samtalen har varit alltför ostrukturerade och bristfälligt nedtecknade för att kunna ingå i studien. Några av dessa samtal och att min närvaro och mitt forskningsintresse varit känt kan sålunda ha kommit att påverka enskilda.

²⁶² DeWalt & DeWalt (2002:120).

Etiska överväganden

Studien bygger på förundersökningar som lett till åtal och domar i dessa fall, samt på deltagande observationer i domstol. Enligt etikprovningsslagen får forskning om människor ”godkännas bara om de risker som den kan medföra för forskningspersoners hälsa, säkerhet och personliga integritet uppvägs av dess vetenskapliga värde”. Lagens syfte ”är att skydda den enskilda människan och respekten för människovärdet vid forskning”. Lagen tillämpas bland annat på forskning som innefattar personuppgifter om lagöverträdelse som innefattar brott, domar i brottmål, straffprocessuella tvångsmedel eller administrativa frihetsberövanden”.²⁶³ Avhandlingprojektet har godkänts av regionala etikprovningssnämnden i Göteborg.

De rättsdokument på vilka studien bygger är allmänna handlingar, i princip tillgängliga genom ett mail eller telefonsamtal till relevant domstol eller polisområde. Myndigheterna får enligt offentlighetsprincipen inte neka allmänheten tillgång till handlingar av detta slag. Att få tillgång till vilket som helst av dessa dokument är i praktiken endast en tids- eller kostnadsfråga. Jag menar dock att jag hållit de forskningsetiska principerna högt, och på alla rimliga sätt förhindrat att personuppgifter och annan personkänslig information kan utläsas utifrån en direkt läsning av studien.

Under deltagande observationerna har jag haft kontakt med olika aktörer i domstolens allmänna utrymmen. Kontakten har främst ägt rum under pauser. Under dessa samtal har jag byggt förtroende från de personer som velat samtala. Jag har dock inte på eget bevåg tagit kontakt eller propSAT på samtal. Vissa av de deltagande har ju också av naturliga skäl varit häktade och därmed otillgängliga för mig. Deras advokater har dock haft möjlighet att tala med mig. Jag har även närvarat vid tillfällen då förhandlingen hållits bakom stängda dörrar. I dessa fall har rättens ordförande godkänt min närvaro efter att ha informerats om mitt vetenskapliga syfte, att mina observationer återges på ett forskningsetiskt sätt samt att detta godkännande när som helst kan återkallas. Om enskilda vittnen skulle ha bett om att jag inte skulle närvara – vilket inte har skett – så skulle jag också funnit mig i detta. Detta uppfyller i mesta möjliga mån dels kriteriet på tillit, dels etiska aspekter av att informera om syftet med min närvaro.²⁶⁴

I studien ingår känsliga uppgifter om rättsfall, lagförda personer, brottsoffer samt anhöriga till dessa. Identifiering av dessa personer har jag förebyggt genom att samtliga dokument aidentifierats och därefter, under analysfasen, förvarats digitalt i ett enskilt medium (USB-minne) som endast jag som forskare samt mina handledare haft tillgång till. Även fältanteckningarna har aidentifierats innan bearbetning, och händelser som beskrivs från deltagande observationerna har skrivits loss från sitt sammanhang på ett

²⁶³ I tur och ordning 9 §, 1 §, 3 § 2 st. Lag (2003:460) om etikprovning av forskning som avser människor. Se även www.etikprovning.se samt www.vetenskapsradet.se.

²⁶⁴ DeWalt & DeWalt (2002:195-208).

sådant sätt att händelserna skulle kunna äga rum i vilken som helst av de olika förhandlingarna.

Det vetenskapliga värdet av studien missgynnas inte av att materialet avidentifieras; i själva verket förstärks själva textanalysen av att den fokuserar på talet om heder i de olika texterna, inte på vad enskilda personer har gjort. Vilken person som utfört brottet är av mindre intresse, och persondata kopplande till gärningsmannen är oväsentligt. Samtidigt måste det beaktas att ett stort antal av de rättsfall (men inte alla) som ingår i studien har fått stort genomslag i media och egennamnen på vissa offer är så väl kända för allmänheten att de kan sägas ha antagit ett närmast symboliskt värde. En klar majoritet av detta sekundärmaterial använder namn (på offer) och platser på ett till synes oförblommerat sätt. Det kan heller inte uteslutas att vissa detaljbeskrivningar som ingår i analysen kan ge ledtrådar till synnerligen intresserade läsare om vilket specifikt fall det rör sig om. Det finns också en risk att personuppgifter – trots avidentifiering och långtgående maskering av övriga omständigheter – kan komma att antydast till den grad att angelägna läsare via sekundära källor kan identifiera enskilda personer.

I mitt material har jag avidentifierat nationellt (eller annat etniskt) ursprung på samma sätt som jag avidentifierat enskilda individer. Där det varit nödvändigt (i citat) har jag i stället ersatt specificeringen med generiska uttryck som till exempel 'ursprungslandet'. I de ursprungliga fältanteckningarna finns också namn på länder och grupper nerskrivna eftersom jag transkriberat i realtid och tillsett att det som sades var korrekt återgivet. Detta har sedan avidentifierats på samma sätt som textmaterialet. På detta sätt distanserar jag mig såväl empiriskt som normativt från utpekande av enskilda eller grupper.

Analytiskt tillvägagångssätt

Avhandlingens empiriska material analyseras med kritisk diskursanalys. Norman Fairclough tillhandahåller ett antal begrepp som används som analysverktyg och begripliggöra de diskurser som framträder i text och tal om heder i den svenska rätten. *Diskurser* är enligt Fairclough en form av språkbruk som samtidigt är en social praktik och en diskursiv praktik. De texter och tal om heder som förekommer i materialet kopplar jag till Tamanahas tidigare nämnda definition av rätten; jag studerar alltså de *sociala praktiker* där aktörer (såväl individer som grupper) genom text och tal (och i viss mån handlingar i rättsalen) identifierar och behandlar heder som om det vore lag. Den sociala praktiken är också en *diskursiv praktik* där identifieringen och behandlingen av heder som lag tillskrivs implicita värden och implikationer. Vissa aktörer framhäver diskurser där heder beskrivs som en garant för social ordning – *hederspraktik*. Från andra aktörer framträder diskurser som problematiserar konsekvenserna för det svenska samhället av att hederspraktik möjliggör ojämna maktrelationer – *hedersproblematik*.

Diskurser är också *ideologiska* eftersom de tillhandahåller representationer av världen som bidrar till att etablera, upprätthålla och förändra maktrelationer. I talet om heder i den svenska rätten förekommer olika representationer av verkligheten, vilket ger upphov till olika diskurser som konkurrerar om samtalsutrymme i ett avgränsat ämne. Jag använder mig av Durkheims begrepp *kollektiva representationer* för att illustrera att de ideologiska utsagor som framkommer i materialet bygger på respektive formar antaganden om vad som skapar sammanhållning och tillsammansskap respektive vad som utgör ett hot mot dessa. I de diskursiva praktiker som härleds ur texter och tal om heder i den svenska rätten positioneras två samhällsordningar – och antaganden om hur dessa hålls ihop respektive hotas – mot varandra. Å ena sidan konstrueras kollektiva representationer av vad som enar och stärker det svenska majoritetssamhället. Å andra sidan konstrueras kollektiva representationer av den sociala ordning och sammanhållning som möjliggörs i hederspraktikens logiker och maktrelationer.

I analysen framkommer också antaganden om att om den ena av dessa samhällsordningar tillåts dominera den andra, så hotas samtidigt den andres utrymme och legitimitet. I den ideologiska konkurrensen om heder och dess konsekvenser uppstår en *diskursordning*, det vill säga summan av tillgängliga diskurser inom ett samtalsutrymme samt maktrelationerna mellan dem. En diskursiv kamp uppstår inom diskursordningen där diskurser kämpar om att uppnå hegemoni. *Hegemoni* innebär att en diskurs dominerar i beskrivningen av verkligheten. Om en diskurs dominerar gör den det på bekostnad av andra diskurser, som hamnar i skymundan.

Medan de kollektiva representationer som analyseras kan sägas uttrycka försvar av olika övergripande samhällsordningar, så handlar avhandlingen också om motiv och orsaker till enskilda brott. I olika motiv- och orsaksbeskrivningar framträder diskurser som anknyter starkt till Durkheims moralsociologiska begrepp *ideal* och *plikt*. De tolkningar och antaganden som förekommer i text och tal om heder rekonstruerar händelser där moraliska antaganden aktualiserats och styrt individers handlande. Det visar sig också att beskrivningar av såväl kollektiva – *externa* – som personliga – *interna* – drivkrafter används av aktörer för att i rätten rekonstruera tidigare händelser. Härigenom framträder diskurser där moraliska antaganden villkoras av och villkorar enskilda handlingar.

Dessa moraliska antaganden är också diskursiva i bemärkelsen att de är maktbärare i den kamp om diskursordningen som försiggår inom och mellan individer och grupper. Fairclough menar att maktrelationer alltid omfattar en kamp, dvs. en process där sociala grupper med olika intressen interagerar och konkurrerar om utrymme.²⁶⁵ Under interaktionen *positionerar* och *positioneras* individer och grupper genom språk, och på

²⁶⁵ Fairclough (1989:34).

så sätt påverkar språket diskursordningen. Diskursordningen påverkar i sin tur individers (och grupper) *handlingsutrymmen*, då en dominerande diskurs kan gynna en individ (eller grupp) på en annans bekostnad. Denna analys av förhållandet mellan diskurser, diskursordning och handlingsutrymmen aktualiseras huvudsakligen i domstolsobservationerna.

I förhållandet mellan övergripande kollektiva representationer av olika samhällsordningar och rekonstruerade motiv till enskilda handlingar uppstår vad jag i brist på bättre terminologi kallar för ett 'abstraktionsglapp'. Diskurserna hederspraktik och hedersproblematik är under analysen alltför abstrakta för att reflektera de antaganden om makt och dess konsekvenser som konkret framträder i tal och text. I tal och text framträder fyra diskurser som jag under analysen kunnat dela in i könsbaserade respektive kulturbaserade samt strukturella respektive relationella antaganden.²⁶⁶ Dessa fyra diskurser framträder och används på olika sätt i mina olika typer av material. Det är också dessa fyra som kommer att inta en huvudroll i analysen, men de relaterar samtidigt till de mer övergripande diskurserna hederspraktik och hedersproblematik. Här operationaliseras *interdiskursivitet*, det vill säga att diskurser relaterar till och strategiskt lånar av varandra. Det finns kopplingar mellan de fyra mer konkreta diskurserna och hederspraktik respektive hedersproblematik. Men de fyra mer konkreta diskurserna hänvisar också ofta till varandra och framträder i vissa fall tillsammans. Med detta visar jag att diskurser kan framträda på olika abstraktionsnivåer och även ha inflytande mellan och inom dessa nivåer.

I delstudie ett analyserar jag riksdagstexter. Ett ledmotiv för delstudien är kunskapsinhämtning och ideologiska maktkamper om den 'rätta kunskapen'. Ett stort antal av de tidigare texterna i delstudien representerar uttryckligen något akademiskt perspektiv. I texterna förekommer samtidigt kritik mot eller nedtoning av andra akademiska perspektiv, vilket jag tolkat som en diskursiv kamp inom akademien om att få en viss förklaringsmodell för hedersrelaterat våld att framstå som 'sunt förnuft'. På så sätt har diskurserna ideologisk innebörd. Olika akademiska perspektiv formulerar olika representationer av hur maktrelationer etableras och upprätthålls, ofta med koppling till vilka individer och grupper makt anses utövas (t.ex. kvinnor eller invandrare). Dessa olika representationer ger upphov till ett antal diskurser som konkurrerar om diskursordningen. De senare texterna är mer policyinriktade och består av politiska ställningstaganden om vilka av de förklaringsmodeller som förekommit i de tidiga texterna som ska vara rådande. I de senare texterna analyserar jag hur konkurrensen om diskursordningen efter hand blir mer politiskt präglad samt hur ytterligare en diskurs så småningom etableras.

²⁶⁶ I Metodbilagan (bilaga 1) redogör jag för hur jag identifierat diskurserna och avgränsat dem gentemot varandra.

Analysen av domskäl i domstolsprotokoll (delstudie två) fokuserar på motiv till fullbordade brott. I domskälen förs resonemang om *varför* gärningspersonerna slutligen begår brotten. Diskurser används när domstolen överväger olika orsakssamband och maktrelationer som leder till att gärningspersoner beslutar att ta till våld. I analysen betraktar jag hur diskursordningen är utformad i varje enskilt domskäl, det vill säga vilken eller vilka diskurs(er) som domstolens slutsats om motiv. Eftersom studien är kronologisk ger denna analys en bild av hur domstolar resonerar om heder vid olika tidpunkter under studiens tidsavgränsning, och i vilken mån det sker en utveckling eller annan förändring i resonemangen.

I delstudie tre fokuserar jag på diskurser såsom de kommer till uttryck i social interaktion i rättssalen och förhörssrum. I materialet, som består av både fältanteckningar och förhörsprotokoll, analyserar jag hur individuella aktörer talar om heder på ett sätt som ger upphov till diskurser som innehåller könsbaserade respektive kulturbaserade samt strukturella respektive relationella antaganden. Detta material lägger inte så stor fokus på brott (det har ju domstolen gjort i delstudie två), utan här analyseras heder utifrån mitt analytiska begrepp hederspraktik, alltså diskurser som återger rutinerade handlingar som bidrar till social ordning och förutsägbarhet i klanbaserade och könssegregerade samhällen. Individer konstruerar representationer av vad som upprätthåller respektive hotar deras sociala ordning. Både hederspraktiserande individer och diverse (förmodat icke-hederspraktiserande) representanter för det svenska rättsväsendet (advokater, åklagare etc.) analyseras utifrån sina antaganden om vad heder kan antas utgöra. I denna delstudie bygger analysen på hur olika diskurser påverkar individuella handlingsutrymmen baserat på kön och generation i hederspraktiserande familjer.

Implikationer av studiens avgränsningar

All forskning begränsas av sin avgränsning. Under avhandlingsarbetet har det varit nödvändigt att göra vissa vägval, vilket i sin tur påverkat vilka resultat som varit möjliga att åstadkomma. I detta avsnitt redogör jag för de vägval som jag upplevt som mest avgörande för studien som helhet och som orsakat mig mest huvudbry under planeringen av denna slutgiltiga skrift.

Analysen av lagstiftarens nivå tar endast hänsyn till vad som kan sägas utgöra övergripande sammanfattningar av mer konkreta debattinlägg och interpellationer som pågår i riksdagens kammare och som utgör verkliga samtal om heder. En mer djupgående analys av de (parti)politiska kontroverser som föregår de rättsliga dokument som nu analyserats hade eventuellt lett till en mer komplex bild av lagstiftarens tal om heder. Förutom de identifierade diskurserna hade eventuellt diskurser kopplade till mer integrationspolitiska frågor också tagit upp utrymme i analysen. Om empirin även omfattat ställningstaganden om hedersrelaterade frågor från andra rättsliga instanser

(polisen, Advokatsamfundet, lagrådet etc.) är det möjligt att diskurser om t.ex. rättssäkerhet och eventuella utredningssvårigheter kommit till tals. Den avgränsning jag nu valt tar inte hänsyn till dessa frågor utan lägger i stället fokus på den mer övergripande kronologiska utvecklingen av tal om heder på lagstiftningsnivå.

Urvalet av domstolsprotokoll är kronologiskt jämnt fördelat över den studerade tidsperioden. En sökning efter domar som inkluderar orden 'hedersrelaterad' eller 'hedersrelaterat' visar att antalet sådana domar ökat kraftigt sedan 2012.²⁶⁷ Mot denna bakgrund skulle en studie med en tidsavgränsning motsvarande domstolsobservationerna (2015-2017) kunna lägga fokus på mer samtida domstolsolkningar av heder som motiv (vilket dock skulle innebära ett avkall på frågan hur tal om heder som motiv utvecklats över tid).

Jag har valt att fokusera på brottmål. Av de 1 254 domar där orden används dominerar förvaltningsdomstolarna (871 domar, mestadels inom socialrätt). Bland allmänna domstolar (brottmål och familjerättsvister) förekommer orden i 189 domar. Övriga 194 domar förekommer bland specialdomstolar (huvudsakligen migrationsdomstolarna).²⁶⁸ Jag gjorde som tidigare nämnts ett tidigt ställningstagande att fokusera på 'hedersmord', vilket innebär ett fokus på brottmål. Det är sannolikt att ett fokus på socialrätt och familjerätt skulle ge upphov till andra frågeställningar och resultat än de jag kommit fram till. Här finns en stor potential för att vidareutveckla den metod jag använt i min studie för att undersöka främst förvaltningsrätternas hantering av text och tal om heder.

Jag valde under deltagande observationerna att anta en så icke-deltagande ansats som möjligt. En sådan ansats innebär att min närvaro påverkar det som sägs i förhandlingarna i relativt liten utsträckning. En mer aktiv ansats skulle ha kunnat innebära intervjuer med t.ex. åklagare, advokater, domare och tolkar, vilket hade kunnat ge upphov till ett rikare material om rättens aktörers förhållningssätt till heder som motiv till brott. Detta hade samtidigt eventuellt ha kunnat påverka dessa aktörer på ett sätt som haft inflytande på deras arbete i rättssalen, vilket är olämpligt ur såväl forsknings- som rättssäkerhetssynvinkel. Även intervjuer i efterhand hade kunnat vara möjligt. Jag valde dock att låta förhandlingsprocessen 'tala' för sig själv i så stor utsträckning som möjligt. Den ansats jag valde gav fortfarande upphov till ett rikt material som återger åtskilligt om implikationerna av att diskurser om heder förekommer i vissa domstolsförhandlingar.

²⁶⁷ Första gången något av orden nämns är 2004: 1 dom; 2008: 6 domar; 2012: 35 domar; 2018: 260 domar. Siffrorna omfattar allmänna domstolar (brottmål), förvaltningsdomstolar samt specialdomstolar (huvudsakligen migrationsdomstolarna). (JUNO (tidigare Karnov) 2019-10-14).

²⁶⁸ JUNO (tidigare Karnov) 2019-10-14.

Det har med andra ord funnits möjligheter för andra vägval under forskningsstudiens gång. De avgränsningar jag gjort har grundat sig i noggranna överväganden där syftet har varit att designa en heltäckande studie som samtidigt kunnat gå på djupet i en förståelse av användningen av begreppet heder i text och tal i rätten såväl över tid som i detalj, utan att för den skull använda en så stor mängd empiri att studien skulle bli oöverskådlig. Jag menar att jag till fullo uppfyllt detta syfte och att föreliggande empiriska resultat har stort forskningsvärde för bland annat rättssociologi, kriminologi, praktiskt polis- och domstolsarbete, etnicitetsforskning i allmänhet samt studier av myndighetsarbetets dilemman i det samtida svenska samhället.

Del II: Utredningar av hedersrelaterat våld i Sverige 1997- 2017

5. Lagstiftarens nivå I: Diskurser och positioner etableras 2002-2010

Inledning

Syftet med detta och nästkommande kapitel är att avgränsa de diskurser som framträder i policydokument som nämner hedersrelaterat våld, samt analysera hur de används. Diskurserna som avgränsas i detta kapitel kallar jag för exogen kulturdiskurs, endogen kulturdiskurs, respektive könsmaktsdiskurs.²⁶⁹ I nästa kapitel inträder en fjärde som jag kallar jämställdhetsdiskurs. Följande matris illustrerar hur de olika diskurserna relaterar till varandra:

²⁶⁹ Se Metodbilagan (bilaga 1) för en detaljerad beskrivning av hur diskurserna identifierats och avgränsats.

STRUKTURELLT RELATIONELLT

KULTUR	Exogen kulturdiskurs - Skillnader vi/dom - Heder = hot mot svenska värderingar - Jämställdhet = en svensk värdering	Endogen kulturdiskurs - Naturaliserade maktrelationer - Heder = Interna familjeangelägenheter - Jämställdhet = hot mot naturaliserade maktrelationer
KÖN	Könsmaktsdiskurs - Kritik mot manlig överordning / kvinnlig underordning - Heder = uttryck för universell könsmaktsstruktur - Kultur = ursäkt för våld	Jämställdhetsdiskurs - Strävan mot jämställda relationer män/kvinnor - Heder = hot mot jämställdhet - Kultur = bromsar svensk jämställdhetsprocess

Figur 7: Tillgängliga diskurser om heder

Matrisen illustrerar att de fyra diskurserna tillhandahåller olika kognitiva och normativa ramar för att tänka och tala om heder. Diskurserna ska ses som fyra idealtypiska representationer. I praktiken framträder och används diskurserna inte alltid i renodlad form, utan de framträder ofta interdiskursivt. Könsmaktsdiskursen och den exogena kulturdiskursen bygger huvudsakligen på strukturella beskrivningar av sociala fenomen, medan den endogena kulturdiskursen och jämställdhetsdiskursen bygger på mer relationella beskrivningar. Vidare beskriver den exogena kulturdiskursen heder utifrån kulturella förklaringar med ett utifrånperspektiv, medan den endogena kulturdiskursen beskriver kulturella fenomen med ett inifrånperspektiv, och främst utifrån interna familjerelationer. Könsmaktsdiskursen och jämställdhetsdiskursen utgår båda från en existerande manlig överordning och kvinnlig underordning, varför kön är den huvudsakliga förklaringsfaktorn för dessa. Könsmaktsdiskursen är strukturell i bemärkelsen att den utgår från att alla samhällen och företeelser kan beskrivas utifrån en könsbaserad maktordning. Jämställdhetsdiskursen utgår från en pågående – men inte uppnådd – strävan efter att utjämna könsbaserade maktrelationer och framställer implicit Sverige som ett land som (i jämförelse med andra länder) nått långt i denna strävan.

I de dokument där *könsmaktsdiskursen* dominerar antas att heder ska förstås som ett exempel på universella patriarkala våldstrukturer, och att åtgärder ska utarbetas utifrån detta. Här problematiseras tal om heder utifrån att det döljer de könsmaktsstrukturer som enligt denna diskurslogik orsakar våld. Könsmaktsdiskursen kritiserar att

hedersrelaterat våld kan uppfattas som ursäktat eller förståeligt utifrån den kulturella kontexten.²⁷⁰

När den *exogena kulturdiskursen* används framställs heder som ett 'nytt' fenomen i Sverige, vilket innebär att 'det svenska' kontrasteras mot 'det nya'. Heder förstås här som ett hot mot svenska värderingar, och då framför allt jämställdhet mellan könen. Brist på de värderingar som hör till jämställdhet, som kvinnors och flickors oberoende och självständiga val, tas till intäkt för att vissa kulturer kan identifieras som icke jämställda och därmed icke-svenska. Ett antal av de policydokument där den exogena kulturdiskursen används bygger på ett postkolonialt perspektiv. I dessa postkoloniala texter används den exogena kulturdiskursen som någonting att positionera sig mot, och framställningen av hedersrelaterat våld i till exempel massmedia får symbolisera den andrafiering och strukturella diskriminering som postkolonialismen kritiserar.

Den *endogena kulturdiskursen* bygger på antagandet att relationer i hederspraktiserande familjer förstås utifrån naturliggjorda maktrelationer mellan familjemedlemmar. Hedersrelaterat våld antas riskera uppstå när maktpositioner destabiliseras i individuella familjer. I denna diskurs ses heder som ett led i interna familjeangelägenheter och de maktförhandlingar som uppstår däri. Våld, kontroll och annat förtryck kan ofta (men inte alltid) förekomma som ett naturligt led i maktförhandlingarna

En fjärde diskurs, som jag kallar för en *jämställdhetsdiskurs*, inträder först runt 2016 och kommer därför att behandlas närmare i nästa kapitel. I jämställdhetsdiskursen omtalas heder i förhållande till en underförstådd samhällssträvan efter jämställdhet mellan könen. Jämställdheten antas få uttryck genom kvinnors och flickors strävan efter oberoende och självständighet, och heder ses här som ett hot mot denna jämställdhetssträvan.

I policydokumenten används de fyra diskurserna i olika utsträckning och på olika sätt i etableringen och positioneringen av tre ideologiskt präglade akademiska

²⁷⁰ Carbin (2010a:89-91) avgränsar också en könsmaktsdiskurs i sin avhandling: "Att våld självklart kopplas ihop med jämställdhet, manlig överordning och kvinnlig underordning har jag benämnt en *könsmaktsdiskurs*". I en fotnot poängterar hon att "[D]et förekommer även andra förklaringar än könsmakt så som kulturella, biologiska- samt individfokuserade förklaringar till våldet i relation till kvinnofridsdebatten. [...] Dessa får emellertid inte en lika framskjuten placering som könsmaktsförklaringar". Som synes har jag identifierat könsmaktsdiskursen annorlunda än Carbin och även identifierat en självständig jämställdhetsdiskurs. Enligt min analys finns det en avgränsning mellan könsmaktsdiskursens (som jag ser den) fokus på mäns våld mot kvinnor och jämställdhetsdiskursens fokus på att mer distinkt identifiera jämställdhet som en enande 'svensk' värdering. Det ska påpekas att en anledning till att min analys skiljer sig från Carbin är att vi har olika studieobjekt. Carbin studerar kampen om betydelser som uppstår i offentlig integrations- och jämställdhetspolitik samt hur unga svenska kvinnor med utländsk bakgrund positioneras i den politiska debatten om heder (Carbin 2010a:12). Jag studerar hur diskurser och diskursordningen om heder tar form och förändras på olika nivåer av den svenska rätten och hur detta relaterar till kollektiva representationer av moral.

perspektiv: könsmakt, postkolonialism respektive intersektionalitet. Ideologier är representationer av världen som bidrar till att etablera, upprätthålla och förändra maktrelationer. De olika akademiska perspektiven representerar var för sig förklaringsmodeller av hur samhället fungerar, vilket i förlängningen även antas påverka vilken förklaringsmodell som ska användas i att ”lösa” eller hantera olika samhällsproblem. I policydokumenten framhävs de olika akademiska perspektivens respektive sätt att tala om och förklara hedersrelaterat våld. I texterna gör respektive perspektiv också gällande att den egna tolkningen av heder är den mest legitima, implicit på bekostnad av andra perspektivs tolkningsutrymmen. Detta hävdande av tolkningsutrymme är uttryck för en ideologisk kamp.

Två av perspektiven (könsmakt och intersektionalitet) kämpar direkt om det dominerande tolkningsutrymmet om heder och det hedersrelaterade våldets orsaker. Det tredje perspektivet (postkolonialism) strävar inte efter att utforma en dominerande tolkning av hedersbegreppet, men använder talet heder som ett symboliskt exempel på en strukturell diskriminering i det svenska samhället i allmänhet. Samtliga akademiska perspektiv gör motstånd mot kulturella förklaringar av heder, men de delar inte synen på vilka förklaringsmodeller som borde råda istället. Som jag precis nämnt så finns även ett underliggande intresse för perspektiven att använda talet om heder för att hävda dominans i den allmänna synen på strukturella samhällsproblem. De olika intressen som präglar perspektiven ger upphov till att diskurserna används och kombineras på olika sätt.

I detta kapitel beskriver jag hur de tre akademiska perspektiven positionerar sig i olika policydokument mellan 2002 och 2010, samt de diskurser om heder som därigenom etableras. I en första fas sker först en etablering av könsmaktsperspektivet, därefter av det postkoloniala perspektivet. I nästa fas sker ett antal diskursiva utvidgningar till följd av att nya begrepp introduceras som skapar utrymme för att tala om hedersrelaterat våld i en vidare form. Dessutom etableras det intersektionella perspektivet i slutet av perioden, och i dess tal om heder framträder en endogen kulturdiskurs. Sammanfattningsvis utgör talet om heder i policydokument 2002-2010 en arena där olika ideologiskt präglade akademiska perspektiv tar visst utrymme, vilket inleder en diskursiv kamp. I nästa kapitel fortsätter den diskursiva kampen i andra typer av policydokument.

Etablering av ideologiska positioner

Första gången begreppet hedersrelaterat våld används i en offentlig regerings- eller riksdagsskrift i Sverige är i regeringens proposition 2002/03:53 *Stärkt skydd för barn i*

utsatta situationer m.m., utgiven av Socialdepartementet.²⁷¹ Som Carbin påpekat kommer ordet in i ett redan pågående politiskt samtal om kampen mellan mångkultursbejakande och andra kulturers värderingar.²⁷² I propositionen lyfts det nya och mångkulturella Sverige fram som en förklaring till att antalet utsatta barn ökar. Hedersrelaterat våld nämns endast en gång i en beskrivning av utvecklingen inom den sociala barnvården under 1990-talet. Under underrubriken ”Kommunala förändringar under 1990-talet” uppmärksammas ett samband mellan andelen barn i dygnsvård (alltså olika former av omhändertaganden) och socioekonomiska förhållanden inom kommuner:

Kommuner med många ensamstående mödrar, hög andel utomnordiska invandrare och höga socialbidragskostnader har fler barn i dygnsvård [...] Det är svårt att hitta rimliga förklaringar till att vissa kommuner faktiskt ökat mer än andra, vare sig man tittar på kommutyper eller socioekonomiska variabler.

Dessutom konstateras att:

På knappt 40 år har Sverige gått från att vara ett kulturellt och etniskt relativt homogent land till att bli ett mångkulturellt och etniskt sammansatt land med de möjligheter och påfrestningar som följer av en sådan utveckling.

En problembild konstrueras som består av en fördjupad boendesegregation på såväl ekonomisk som etnisk grund. Tre barnrelaterade problem tas upp: ”flyktningbarn som far illa”; ”barn som kommer till Sverige genom människohandel” samt ”flickor och unga kvinnor som utsätts för hedersrelaterat våld”:

Under senare år har flickor och unga kvinnor som utsätts för hedersrelaterat våld eller hot om våld särskilt uppmärksammas. Regeringen har givit olika myndigheter uppdrag i detta sammanhang. Bland annat har länsstyrelserna i de tre storstads länen kartlagt behovet av akut skyddat boende. Regeringen följer nära utvecklingen på området och avser att återkomma med initiativ som exempelvis kan underlätta inrättandet av skyddat boende.²⁷³

²⁷¹ Till skillnad från begreppet ’hedersrelaterat våld’ används begreppet ’hedersmord’ i mycket liten utsträckning i svenska riksdags- och regeringsskrifter, men det kan påpekas att just det begreppet är det som används först (i den kontext som avses i denna avhandling). I SOU 2002:71 *Nationell handlingsplan mot våld i nära relationer* nämns ’hedersmord’ i en kort passus som avser en rekommendation från Europarådet till medlemsländer att inrätta nationella handlingsplaner för att motverka våld mot kvinnor. Begreppet används dock bara övergripande och utan vidare utveckling eller problematisering: ”Slutligen anmodas länderna att vidta alla åtgärder, t.ex. informationskampanjer, för att förebygga hedersmord” (Justitiedepartementet (2002:44).

²⁷² Carbin (2010a:51-66).

²⁷³ Socialdepartementet (2003):41-2. Gäller samtliga citat på denna sida.

Utsatta för hedersrelaterat våld könas som kvinnliga, och det hänvisas till en pågående kartläggning och satsning på skyddat boende. I texten framträder alltså delvis en könsmaktdiskurs, där främst flickor och kvinnor antas utsättas för och behöva skydd från hedersrelaterat våld. Stycket ingår samtidigt i en följd av stycken som kopplar vissa former av utsatthet specifikt till invandrare, vilket innebär att en exogen kulturdiskurs också framträder där heder positioneras som ett invandrarfenomen. I propositionen positioneras alltså heder dels som annorlunda, dels som nytt i förhållande till det svenska samhället. Utöver denna dominerande exogena kulturdiskurs positioneras flickor som särskilt utsatta för hedersrelaterat våld, vilket innebär att det i denna kulturella kontext framstår som legitimt att köna utsattheten.

Enligt Fairclough kan texter både återspegla ideologiska intentioner som existerar i samhället och ideologiskt påverka samhället. En förklaring till ökningen av omhändertagna barn i så kallade etniskt och ekonomiskt segregerade bostadsområden, antas vara att dessa barn med invandrarbakgrund utsatts eller utsätts för hedersrelaterat våld. Heder relateras till våld som kopplas till omhändertagande av barn. Den exogena kulturdiskursen har alltså inte utsatta barn i allmänhet i fokus, utan omhändertaganden ses som invandrarrelaterade problem där hedersrelaterat våld beskrivs som en av orsakerna. Våldet förstås utifrån etnicitet snarare än till exempel klass. När Fairclough talar om diskurs hänvisar han just till hur texters uttryckliga eller underförstådda meningsskapande bidrar till ideologiska positioneringar. I detta fall kopplas hedersproblematiken till vissa etniska grupper.

Det manliga våldets strukturella förklaring

Två år efter Socialdepartementets rapport inträder en tydlig könsmaktsdiskurs som inte lämnar utrymme för konkurrerande orsaksförklaringar. Den offentliga utredningen *SOU 2004:121: Slag i luften: En utredning om myndigheter, mansvåld och makt* är ett betänkande som presenteras av Utredningen om kvinnofridsuppdragen som bildats i oktober 2003 med syftet att:

[...]följa upp och ur ett könsmaktsperspektiv utvärdera de myndighetsgemensamma uppdrag och de uppdrag till enskilda myndigheter, som gavs i samband med propositionen *Kvinnofrid* (prop. 1997/98:55). Utredaren ska göra en samlad analys av eventuella hinder och strukturer som motverkar ett könsmedvetet arbete på de områden som dessa uppdrag rörde.²⁷⁴

Utredningens första tre kapitel beskriver hur våld, dess orsaker och konsekvenser ska förstås i rapporten. Våldet beskrivs som ett resultat av mäns strukturella överordning

²⁷⁴ Missiv för SOU 2004:121. I ursrungspropositionen 1997/98:55 nämns inte ordet heder i någon form.

och kvinnors strukturella underordning, det vill säga en patriarkal könsmaktsordning. Kvinnor världen över, oavsett etnisk grupp, kultur eller klass, antas ha gemensamma erfarenheter av sådant ”våld mot kvinnor”:

Våldet har uppfattats som en gemensam angelägenhet oavsett etnicitet, klass, kultur och religion. Den globala förekomsten av våld mot kvinnor tydliggör mäns överordning, och kvinnor har kunnat organisera sig kring en gemensam erfarenhetsbas av våldsutsatthet. Ur denna organisering har också successivt ett könsmaktsperspektiv vuxit fram, där våldet sätts i samband med maktordningen mellan könen.²⁷⁵

Våldet förstås alltså här utifrån en könsmaktssteoretisk förklaringsmodell där betydelsen av etnicitet, klass, kultur och religion tonas ner till förmån för kvinnors gemensamma erfarenhet av våldsutsatthet. Våldsutsattheten antas förena kvinnor i ett könsmaktsperspektiv som kritiserar den patriarkala maktordning som resulterar i ’våld mot kvinnor’ som globalt problem. I rapporten kritiseras enskilda verksamheter för att visserligen påstå sig utgå från könsmakt som förklaring till våldet, men samtidigt nedtonar könsmaktsperspektivet:

Alla de verksamheter vi studerat säger sig utgå från en könsmaktsförståelse av mäns våld mot kvinnor, men man menar också att denna måste kombineras med andra förståelser, grundade i olika individuella, sociala eller kulturella avvikelser. I det konkreta arbetet tenderar könsmaktsförståelsen att försvinna, vilket får allvarliga konsekvenser.²⁷⁶

I enlighet med könsmaktsdiskursen antas våld uppstå i en maktkontext, där män positioneras som förövare och kvinnor och barn positioneras som offer. Kritik riktas mot att könsmaktsperspektivet försvinner när åtgärder mot hedersrelaterat våld diskuteras, samt mot tendensen att kulturella förklaringar till hedersrelaterat våld ursäktar våldsutövarna (männen blir ”offer för sin kultur”):

Könsmaktsförståelsen tenderar dock att försvinna i resonemangen om hedersrelaterat våld och i stället ersättas med en kulturell avvikelseförståelse, där våldsutövande män blir ”offer för sin kultur” [...] Detta gäller exempelvis definitionen av hedersrelaterat våld som specifikt, till skillnad från våld mot kvinnor i svenska och västerländska sammanhang som förutsätts vara generellt. Icke-svenska mäns våldshandlingar mot kvinnor tycks, i ett svenskt perspektiv, vara enklare att definiera som grova än svenska mäns våldshandlingar mot kvinnor.²⁷⁷

²⁷⁵ Ibid.:35.

²⁷⁶ Ibid.:16.

²⁷⁷ Ibid.:183.

Förekomsten av konkurrerande diskurser om hedersrelaterat våld antas osynliggöra ("ersätta") en könsmaktsbaserad förståelse av våld. Bruket av en kulturdiskurs kritiseras också för att möjliggöra positioneringen av "icke-svenska män" som mer våldsamma än "svenska män". Den implicita framställningen av vissa män som "offer för sin kultur" kritiserar. Könsmaktsdiskursen framställs som odiskriminerande genom sitt implicita skuldbeläggande av *alla* män.

Kritiken måste ses i ljuset av en pågående samhällsdebatt där könsmaktsperspektivet gör anspråk på att utgöra en självklar modell för att "förklara" mäns våld mot kvinnor och göra anspråk på jämställdhetsbegreppet. Det mest framträdande inlägget i denna debatt är undersökningen *Slagen dam: Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfångsundersökning*, som publiceras 2001 och föreslår ett "forskningsprogram [...] för att skapa en ny förståelse av könsrelaterat våld".²⁷⁸ Resultaten antas kunna "utgöra en bas för framtida våldsforskning".²⁷⁹ Här görs alltså anspråk på en nytänkande ansats till att förklara våld utifrån mäns strukturella överordning och kvinnors motsvarande underordning. En mer detaljerad beskrivning av den teoretiska modell som växt fram från *Slagen dam* publiceras några år senare,²⁸⁰ men rapporten blir mycket omdebatterad och kritiserad, framför allt med fokus på huvudförfattarens vetenskapliga trovärdighet.²⁸¹ SOU 2004:121 – och den kritik som framförs i den – utgör här ett ideologiskt präglad inlägg i kampen om en maktposition i den svenska samhällsdebatten om mäns våld mot kvinnor.

Slagen dams hela titel inkluderar adjektivet "jämställda" för att beskriva Sverige. Här görs ett anspråk på att koppla rapportens resultat till ett jämställt Sverige. Rapporten lyfter här fram den svenska "jämställdhetsideologins" roll i kvinnors process i att bearbeta och fly sin våldsamma partner till förmån för en annan, jämställd och icke-våldsam:

Den svenska nationella självbilden och vår mycket tunga tradition av att vara "världens mest jämställda land" kan med andra ord sätta sina spår i hur kvinnor ser på och tolkar sina egna livserfarenheter. Jämställdhet kan här betraktas som en *diskursiv sanning*, en diskurs som fungerar normerande för tolkningen av socialt liv. Den svenska jämställdhetsideologins normerande karaktär kan för kvinnors vidkommande innebära att de väjer för tolkningar av sin partner som avviker från idealet om en jämställd relation. Ur detta perspektiv kan man tolka kvinnornas "kontrastering" av den tidigare partnern

²⁷⁸ Lundgren, Heimer, Westerstrand & Kalliokoski (2001:83).

²⁷⁹ Ibid.:11.

²⁸⁰ Lundgren (2004).

²⁸¹ Hagekull (2005). Se även SVT-dokumentären *Könskriget* (Rubar 2005).

som kontrollerande och våldsanvändande, mot den nuvarande partnern som jämställd, som ett upprätthållande av bilden av sig själva som jämställda kvinnor.²⁸²

I *Slagen dam* påtalas här att det för kvinnor finns partners som är jämställda (vilket implicit innebär att de samtidigt är icke-våldsamma), och att det därmed finns möjlighet för kvinnor att byta våld mot jämställdhet genom att byta partner – och därmed förändra sin livssituation. Samtidigt vidmakthåller rapporten en kategorisk indelning av (underförstått manliga) partners som antingen våldsamma eller jämställda. Även om båda orden förekommer i rapporttiteln, ges 'våld' förhållandevis stort utrymme jämfört med 'jämställdhet'.²⁸³ Rapporten bygger till stor del på en beskrivning av män som kategoriska objekt, samt en tydlig anspelning på att dessa (manliga) objekt är antingen "våldsamma", potentiellt (eller latent) våldsamma eller "jämställda", och att det är kvinnors 'rättighet' att välja jämställda partners. Denna koppling mellan män och våld som ingår i en könsmaktsdiskurs präglar debatten om våld i nära relationer i allmänhet vid denna tid (2001-2004) och denna diskurs som särskiljer män som förövare och (huvudsakligen) kvinnor som offer, får också stort utrymme i tal om heder i policydokument under lång tid (enligt min analys ända fram till 2016). Under denna tid används också *ordet* jämställdhet i denna könsmaktsdiskurs, men det är först runt 2016 (vilket jag ska återkomma till) som det i dessa policydokument framträder en tydlig jämställdhetsdiskurs där jämställdhet får en delvis ny innebörd och tar fasta i diskursordningen om heder.

I SOU 2004:121 påtalas även en ekonomisk aspekt av att hedersrelaterat våld uppmärksammas som en särskild form av våld. Förekomsten av en kulturdiskurs beskrivs legitimera riktade åtgärder, där generella insatser egentligen behövs. Detta synliggör ännu tydligare den konkurrenssituation som könsmaktsorienterade forskare upplever specifikt från förekomsten av kulturdiskurser om hedersrelaterat våld:

Vi ser att det våld som män utövar mot män i det offentliga rummet fortfarande uppfattas som grövre och mer angeläget än det våld kvinnor utsätts för, såväl i det privata som i det offentliga. Undantaget här utgörs av de relativt sett stora satsningar som gjorts på så kallat hedersrelaterat våld. Här kan man konstatera att frågan uppfattas som akut och angelägen först när mäns våld kan förstås i termer av kulturskillnader. De ekonomiska satsningarna tillåts i dessa fall vida överstiga andra, tidigare och nuvarande, satsningar mot mäns våld.²⁸⁴

²⁸² Lundgren m.fl. (2001:79-80).

²⁸³ *Slagen dam* är på 140 sidor. Förledet 'jämställd' förekommer 23 gånger medan för/efterledet 'våld' förekommer inte mindre än 1332 gånger.

²⁸⁴ SOU (2004:121):193.

I rapporten kritiseras även myndighetspersoner som hänvisar till att det krävs ”en kulturell förståelse för att arbeta med detta våld”.²⁸⁵ Det antas att de ”ekonomiska satsningarna” används fel när mäns strukturella överordning döljs eller tvingas konkurrera med andra förklaringsmodeller. Som jag tidigare nämnt anknuter hedersdebatten vid denna tid (i början av 2000-talet) till en redan etablerad könsmaktsdiskurs, vilket även Maria Carbin påpekat.²⁸⁶ Etableringen av könsmaktsdiskursen tar sin början i mitten av 1990-talet och kan sägas nå sin kulmen med den omdefiniering av våldsbegreppet som förordas i tidigare nämnda *Slagen dam* 2001:

De åtgärder som vidtas för att stoppa våldet måste, för att vara framgångsrika, grundas i en *nyförståelse* där kunskaper om våldets plats i kvinnors och mäns liv, sätts i förbindelse med kvinnors och mäns vardag.²⁸⁷

Våld måste enligt Lundgren m.fl. förstås som ett vardagsproblem orsakat av en patriarkal könsmaktsordning. Med könsmaktsdiskursens ögon blir då en kulturell förklaringsmodell problematisk. Beskrivningen av hedersrelaterat våld som särskilt eller ’speciellt’ innebär med könsmaktsdiskursens logik att ”problemet kulturaliseras och att en distansering sker”.²⁸⁸

När könsmaktsdiskursens antaganden – som de framstår i SOU 2004:121 – inte sammanfaller med myndighetspersoners beskrivning av hur de bedriver sitt arbete, så problematiseras myndighetspersonernas arbetssätt. Rapporten kritiserar intervjuade myndighetspersoners förhållningssätt till insatser mot hedersrelaterat våld liksom vad som beskrivs som ekonomiska felprioriteringar. Heder används för att illustrera hur det, enligt rapportförfattarna, viktigaste samhällsproblemet (mäns systematiska våld mot kvinnor i allmänhet) kan komma i skymundan när våld förklaras utifrån andra orsaksantaganden. I denna rapport får alltså könsmaktsdiskursen en dominerande ställning över andra diskurser. Talet om heder används för att befästa denna diskursordning.

Tal om strukturella konsekvenser av talet om kulturaliserat våld

Ett respektive två år efter *Slag i luften* utkommer två texter som båda ingår i ett regeringsuppdrag kallat Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Syftet är ”att identifiera och kartlägga mekanismer bakom

²⁸⁵ Ibid.:136.

²⁸⁶ Carbin (2010a:88-109).

²⁸⁷ Lundgren m.fl. (2001:73). Kursiven i original.

²⁸⁸ Uhnöo (2011:239). Se även de los Reyes (2003); Carbin (2010a).

strukturell/institutionell diskriminering på grund av etnisk och religiös tillhörighet”.²⁸⁹ Utredningen ger på Justitiedepartementets uppdrag 2005-2006 ut totalt fjorton rapporter.²⁹⁰ Två av dessa nämner hedersrelaterat våld. Den första är SOU 2005:41 – *Bortom Vi och Dom: Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. I inledningen anges att:

[...] de teoretiska reflektioner som presenteras i boken ser vi som ett inledande samtal om ett nödvändigt epistemologiskt skifte. I stället för att söka kunskap om den etniska ojämlikheten hos individer och dess (olika) egenskaper riktar författarna sökarljuset mot hur dessa olikheter konstruerar och reproducerar ojämlika levnadsvillkor i och genom samhällets organisering, strukturella ramar och institutionaliserade praktiker.²⁹¹

Den andra rapporten inom utredningen som nämner hedersrelaterat våld är SOU 2006:21 – *Mediernas Vi och Dom: Mediernas betydelse för den strukturella diskrimineringen*. Denna rapport fokuserar på mediebevakningens konsekvenser i termer av strukturell diskriminering. Båda rapporterna har en postkolonial utgångspunkt där hedersrelaterat våld används som en symbol för det rasifierade Sverige.²⁹²

I den första rapporten används ’hedersmord’ (eller ’hedersmördare’) för att introducera de teoretiska utgångspunkterna för utredningen. Heder används som ett exempel på samhällsfenomen som bidrar till strukturell rasifiering och avskiljande av utvalda grupper från majoritetssamhällets gemenskap, samt normaliseringen av denna process:

[...] underordnandet av ’de andra’ blir en nödvändighet för överordningen av ’oss’. Detta betraktas ofta av många medlemmar från majoritetssamhället som ’normalt’ och ’objektivt’ eftersom den är en del av deras normala liv och det finns inget onormalt med det. Ett av de mest intressanta fallen är värt att nämna i sammanhanget, fallet med det s.k. ’hedersmordet’ i Sverige.²⁹³

Begreppet ’hedersmord’ används för att symbolisera en andrafieringsprocess som leder till stigmatisering av särskilt utpekade grupper, varav muslimer och kurder nämns som två möjliga sådana. Det kunskapsanspråk som introduceras och sedan blir förhärskande

²⁸⁹ SOU (2005:41). Ur förordet.

²⁹⁰ https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/kommitteberattelse/utredningen-om-makt-integration-och-strukturell_GSB2Ju04.

²⁹¹ SOU (2005:41):11.

²⁹² I rapporten definierar Irene Molina rasifiering: ”Generellt står begreppet rasifiering för kategoriseringar, tankemodeller och associationer som gör rangordningen mellan människor till ett naturligt inslag i såväl sociala relationer som maktstrukturer. Rasifieringsprocesser är associerade till en essentialistisk människosyn som legitimerar den sociala rangordningen utifrån en föreställning om människors väsensskilda och oföränderliga olikheter utifrån kulturella och/eller utseendemässiga tillskrivningar” (SOU 2006:21):95.

²⁹³ SOU (2005:41):55.

inom texterna är att 'hedersmordet' får symbolisera 'de andra'. Detta innebär en kritik av samma exogena kulturdiskurs som kritiseras i den tidigare nämnda *Slag i luften*. Kritiken mot den exogena kulturdiskursen präglar alltså både det postkoloniala perspektivet och könsmaktsperspektivet. I båda perspektiven blir heder ett exempel på ett större samhällsproblem: patriarkal könsmakt respektive strukturell diskriminering.

I det postkoloniala perspektivet blir heder eller hedersrelaterat våld till en metafor för sociala orättvisor grundade i föreställningar och fördomar om icke-etniska svenskar. Musolff lyfter metaforens betydelse för meningsskapande i ideologiska och diskursiva kontexter. Metaforer är inte bara meningsbärare som illustrativa retoriska hjälpmedel utan kan även vara meningsbärare i sig själva. Ett fenomen som får ett underförstått symboliskt värde kan återupptas och reproduceras och på så sätt användas i ideologiskt syfte, så länge budbäraren kan vara säker på att det underförstådda förstås på samma sätt av mottagarna.²⁹⁴ De två postkoloniala rapporterna använder talet om heder som en metafor för de segregering och stigmatisering processer som kritiseras. Textens argument är att skapandet av ett 'oss' i förhållande till 'de andra' gör anspråk på att vara förenande och inkluderande när det i själva verket rör sig om en segregering och exkludering: Rapporternas retoriska budskap är att 'vi' [som läser om hedersmord] leds att förstå att 'de andras' hederskulturer är icke-svenska. Rapporternas ideologiska budskap är att sådana uppdelningar är moraliskt förkastliga.

Våldsamma invandrarmän och hjälplösa invandrarkvinnor

Den symboliska användningen av heder blir än mer tydlig i den andra postkoloniala texten, SOU 2006:21 – *Mediernas Vi och Dom: Mediernas betydelse för den strukturella diskrimineringen*. Här läggs fokus på mediernas makt när det gäller frågor om invandring och invandrare: "nyheters verklighetskonstruktioner påverkar våra breda referensramar när det gäller hur frågor om flyktingar och invandrade personer artikuleras och förstås".²⁹⁵ Som exempel skildras en fallstudie av "mordet på Fadime", med fokus på det mediala efterspelet och en postkolonial analys och kritik av den mediala exogena kulturdiskurs som användes i medierapporteringen om mordet:

Ett centralt tema i rapporteringen om mordet utgörs av kulturen kring hedersmord [...] mordet tolkas nästan uteslutande i kulturella termer varvid den svenska kulturen framställs som den rätta och goda, som hederlig, rättvis, jämställd, handlingskraftig och beskyddande. I gestaltningen av Dom antyder bevakningen att 'invandrare' inte vet, eller inte bryr sig om, vilka normer som gäller i Sverige och att de därför gör som de vill.²⁹⁶

²⁹⁴ Musolff (2012).

²⁹⁵ SOU (2006:21):189.

²⁹⁶ Ibid.:19.

I rapporten antas att den inhemska (majoritets-)kulturen alltid kommer att värderas som mer rättfärdig än utländska (minoritets-)kulturer. Den postkoloniala analysen bygger på antaganden om majoritets- och minoritetsgrupper, polarisering mellan grupperna och stigmatisering av de senare. Den ideologiska bild av ett etniskt splittrat Sverige som utgör postkolonialismens existensberättigande är beroende av händelser som illustrerar rasifierande processer. Här finns en gemensam nämnare mellan det postkoloniala perspektivet och könsmaktsdiskursen. Båda använder talet om heder för att synliggöra och kritisera strukturella orättvisor, även om grunderna för kritiken skiljer sig åt. Själva fallstudien inleds med en sammanfattning av domstolsprotokollet från Uppsala tingsrätt:

Två månader tidigare hade Fadime talat i riksdagen. Hon berättade då om sin familj som flyttade från Turkiet till Sverige när hon var sju år gammal. När Fadime kom upp i tonåren ville föräldrarna gifta bort henne med en av kusinerna, men hon vägrade [...] Fadime menade att hennes föräldrar uppfattade svenskar som lösaktiga, utan kultur och moral, trots att de inte kände eller umgicks med några. När hon själv blev förälskad i en svensk man anklagades hon för att ha dragit skam över familjen [...] Efter en tid kontaktade hon modern per telefon och de bestämde att träffas hemma hos Fadimes syster i Uppsala. Den kvällen blev ödesdiger för Fadime.²⁹⁷

Utifrån ovanstående berättelse kritiseras den efterföljande medieberättelsen för att bidra till att strukturell diskriminering av svenskar med invandrarbakgrund legitimeras och reproduceras. ”Yrkeskåren bakom tv-nyheterna” kallas för ”överberättaren” vilket tillskriver media en suverän maktposition. Det läggs vidare stor vikt vid att det kvinnliga offret (i likhet med andra liknande medieberättelser) identifieras endast med förnamn, vilket anknyter till utredningens allmänna kritik av att hedersmord får symbolisera ’de andra’. Vidare kritiseras mediebeskrivningens fokus på att själva händelsen (mordet) föregåtts av hot och planering samt identifieringen av ett monolitiskt kollektiv av offer: invandrarkvinnan.²⁹⁸ ”Det skapas ett intryck av att alla unga kvinnor med invandrarbakgrund har en liknande situation som Fadime, det vill säga är förtryckta, hotade och offer för en patriarkal kultur”.²⁹⁹ Avsnittet fortsätter – med hänvisning till Teun van Dijks observation av medias bruk av statistik – med en kortare analys av meningsskapande genom referenser till tidigare brott som oifrågasatt likställs med det aktuella.³⁰⁰ Kapitelförfattaren skriver:

²⁹⁷ Ibid.:189-90.

²⁹⁸ Mohanty (2003).

²⁹⁹ SOU (2006:21):206.

³⁰⁰ van Dijk (2002).

I mitt material kopplas Fadimes fall till tidigare 'hedersrelaterade' brott. Dessa kopplingar är svåra att ifrågasätta eftersom tittaren inte vet vilka skillnader och likheter som föreligger i dessa fall. Exempelen på tidigare brott styrker därigenom tesen om att alla unga kvinnor med invandrabakgrund har en liknande situation som Fadime.³⁰¹

Med referenser till postkolonial feminism problematiseras att det metaforiska bruket av heder reproducerar eller förstärker föreställningar om att 'svenskar' och 'invandrare' som väsensskilda. Ansatsen i fallstudien fokuserar på 'den andra kvinnans' särställning i förhållande till majoritetssamhället. Både Gayatri Chakravorty Spivak och Chandra Mohanty lyfter fram invandrarkvinnan som dubbelt stigmatiserad, dels som en del av det generella utanförskap som invandrarkollektivet underställs, dels som ett offer för den stereotypiska bilden av invandrarkvinnor under samma ansiktslösa paraply.³⁰² Detta är alltså ytterligare ett feministiskt perspektiv som kritiserar kulturaliserande förklaringar till våld. Resonemanget bär dock få likheter med det tidigare presenterade könsmaktsperspektivet. Könsmaktsdiskursen positionerar kvinnan som underställd individuella män och patriarkala strukturer. I den feministiska postkoloniala diskursen positioneras *invandrarkvinnan* som underställd majoritetssamhällets etnifierande strukturer.

Fallstudien kritiserar även medias framställning av "'hedersmord' som en främmande kulturell tradition som hotar invadera det svenska samhället om 'vi' tillåter fler 'invandrare' att komma till 'det förlovade landet'".³⁰³ Här framträder den postkoloniala diskursens kritik mot den kulturdiskurs som används i media. Kulturdiskursens logik och konsekvenser lyfts fram som generaliserande och polariserande. Det antas att invandrargrupper positioneras som ett annorlunda och potentiellt farligt kollektiv, delvis underbyggt av mer eller mindre bekräftade uppskattningar av omfattningen av ett diffust fenomen, i detta fall fenomenet heder. Samtidigt antas nidsbilder skapas av såväl 'den farliga invandarmannen' som 'den försvarslösa invandrarkvinnan'. Textens kunskapsanspråk bygger på slutsatser om hur heder används metaforiskt, men även på den diskursiva makt som bygger på den mediala dramaturgens logik.

Kulturaliserande förklaringar möter motstånd – kritik och konsekvenser
Det kan nu vara på sin plats att göra en kort sammanfattning av de fyra första texter som publicerades mellan 2002 och 2006 och som utgör regeringens officiella kunskapsunderlag om heder som problem i Sverige. I den första texten behandlas heder endast kortfattat för att påtala behov av stöd till specifikt kvinnor och flickor i särskilt

³⁰¹ SOU (2006:21):207.

³⁰² Spivak (1987, 2005); Mohanty (2003).

³⁰³ SOU (2006:21):218.

utsatta situationer. Hedersproblematik kopplas till etnicitet och invandring, och invandrade kvinnor och barn positioneras som särskilt utsatta. Den andra texten utgår från ett uttalat könsmaktsperspektiv och placerar in heder i ett universellt patriarkalt maktmönster. I de två avslutande texterna kritiserar svenska institutioners tal om heder, vilket beskrivs leda till såväl stigmatisering som segregation av utpekade grupper.

Det går redan nu att i dokumenten identifiera tre positioner om heder som alla innebär ett avståndstagande av den exogena kulturdiskurs som skapar åtskillnad mellan 'det svenska' och 'det andra'. Det huvudsakliga antagandet i de tre positionerna är att hedersrelaterat våld inte bör särskiljas från andra typer av våld. Skiljelinjen mellan dem består av synen på konsekvenserna av att en exogen kulturdiskurs om heder får fäste. Den position som grundas i könsmakt kritiserar urskiljandet av olika former av våld eftersom sådana distinktioner antas dölja eller förminska betydelsen av det upprätthållande av patriarkala maktstrukturer som är våldets motor. Den postkoloniala positionen hävdar att uppmärksammandet av en särpräglad form av våld innebär ett utpekande av invandrargrupper som våldsutövande, med konsekvenser i form av stigmatisering och rasifiering av dessa grupper. Den position som utgår från postkolonial feminism kritiserar bilden av invandrarkvinnan som passivt offer för sin kultur.

Den exogena kulturdiskursen antas – av de tre kulturkritiserande positionerna – låsa in män i sina kulturella ramverk så att deras gärningar betraktas som om inte ursäktade så i varje fall logiska. Aktuella domstolskonstruktioner av 'kulturella försvar' belyses och problematiseras vid ungefär denna tid ur ett rättssäkerhetsperspektiv av Claes Lernestedt. Lernestedt utläser ur ett antal rättsfall att domstolar dels visar en osäkerhet i hur de ska förhålla sig till "'kulturell' argumentation", dels att denna osäkerhet innebär att domskäl är antingen "extremt tillåtande" eller "extremt avvisande" mot sådan argumentation, vilket i förlängningen enligt Lernestedt innebär att "slumpen" förefaller avgöra hur domstolar förhåller sig till kultur.³⁰⁴ Detta kan jämföras med Banakars "rättens dilemman" där konflikter som invandrargrupper löser 'internt' blir ett problem för den svenska rätten när konfliktlösningen inte överensstämmer med svensk lagstiftning – vilket i högsta grad kan aktualiseras när det gäller hedersrelaterat våld. Den "osäkerhet" Lernestedt talar om finner paralleller i det Banakar kallar "omdefinieringsproblematiken", dvs. att etniskt präglade ärenden omdefinieras till något som passar in i ett 'svenskt' sammanhang för att överensstämma med rättens traditionella verktyg.³⁰⁵

Kulturaliseringen av brott har vissa paralleller till den "fastfrusna förrövarroll" som Susanne Boëthius problematiserar när det gäller män som inte ser sig själva som

³⁰⁴ Lernestedt (2006:289). Citattecknen inom det första citatet överensstämmer med originaltexten.

³⁰⁵ Banakar (1994:303).

förövare, och därför har svårt för att ta till sig behandlingar som bygger på att förövaren erkänner eller inser sin roll. ”En förändrad definition [av våld] skulle således även kunna omfatta män som använt våld och som inte själva definierar sig som våldsutövande män, så att även de kan hitta till behandlingar och slippa den slingriga väg som framkommer i berättelserna”.³⁰⁶ Analyser som bygger på ’den stereotypiskt våldsamma invandramannen’ skulle enligt detta resonemang också skapa ett offer. I sin handbok för anställda inom socialtjänsten varnar Rúna í Baianstovu för denna ”kulturaliserande” förklaringsbild av invandramannen och dennes kultur: ”De kulturaliserade männen berättar att de upplever att de betraktas som kulturella varelser i första hand och att de därför har svårt att få gehör för sin individualitet och sina personliga problem”.³⁰⁷

Diskursiva utvidgningar

Förtryck läggs till våld

Ett drygt år efter publiceringen av de texter som kritiserar kulturaliserande förklaringar av våld utifrån postkoloniala utgångspunkter inleds en ny fas i utvecklingen av talet om heder i Sverige. I skrivelsen 2007/08:39: *Handlingsplan för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer* konstateras inledningsvis att ”Mäns våld mot kvinnor är oacceptabelt. Motsvarande gäller hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer”.³⁰⁸ Detta är första gången tillägget ’och förtryck’ används i officiella riksdagstexter, och därmed sker en ytterligare utvidgning av fenomenet heder. När begreppet heder först började uppmärksammas 1997 i samband med ”Sara-mordet”, kom det att associeras med den specifika våldsformen ’mord’. Därefter inträffar en första generalisering till att omfatta även andra former av våld. Det är nämligen runt 2002³⁰⁹ som begreppet ’hedersrelaterat våld’ börjar användas i såväl massmedia som andra texter. Detta innebär att det hedersrelaterade våldet problematiseras utifrån en vidare kontext. Det får även praktiska konsekvenser då problematiseringen påverkar vilka lösningar på problemet som anses vara det bästa. Tillägget ’och förtryck’ innebär en ytterligare utvidgning till fler former av maktutövning som inte omfattar direkta våldshandlingar utan även fridskränkningar, hot och andra kränkningar.

Skrivelsen sammankopplar inledningsvis hedersrelaterat våld och förtryck med mäns våld mot kvinnor (och våld i samkönade relationer) genom att de sammanfogas i två på varandra följande meningar. Detta antyder en närmare koppling till den

³⁰⁶ Boëthius (2015:226).

³⁰⁷ Baianstovu (2017:89). Se även Eriksson (2006).

³⁰⁸ Regeringens skrivelse (2007/08:39):5.

³⁰⁹ Enligt svenska språkbanken.

könsmaktsdiskurs som representerades i utredningen *Slag i luften*. Det inledande stycket avslutas dock med ett förtydligande:

Hedersrelaterat våld och förtryck omfattas av handlingsplanen. Det *skiljer sig* från övriga våldsförmer genom dess kollektiva karaktär, vilket innebär att det kan finnas fler förövare av båda könen och att offren kan vara både kvinnor och män samt flickor och pojkar.³¹⁰

Där könsmaktsdiskursen gör anspråk på att *likställa* hedersrelaterat våld med andra former av våld i nära relationer, klargör denna skrivelse tydligt att det ska ses som *särskilt*. Särskiljningen görs huvudsakligen med hänvisning till våldsförmens ”kollektiva karaktär” vilket placerar den i en specifik social kontext. Likaså tonas könsperspektivet ner genom ett könsneutralt perspektiv på såväl förövare som offer, till *skillnad* från det mer könsspecifika våldet som antas utövas av män mot kvinnor.

Detta är första gången som uttrycket ”kollektiv karaktär” används i en svensk riksdagstext,³¹¹ och just ovanstående passage kommer att citeras flitigt i efterkommande texter.³¹² Hänvisningen till ”kollektiv” har gjorts tidigare, bland annat i en handbok för utredning av hedersrelaterat våld utgiven av Åklagarmyndigheten 2006 där ”generella skillnader mellan ’vanligt’ familjevåld och hedersrelaterat våld” bland annat beskrivs utifrån att det förstnämnda är ”individbaserat” och det sistnämnda är ”kollektivbaserat”.³¹³ I skrivelsen 2007/08:39 som här analyseras används alltså den exogena kulturdiskursens särskiljande av hedersrelaterat våld från andra former av våld i nära relationer. Därmed jämkas talet om heder till att omfatta såväl patriarkala maktstrukturer som kulturella konstruktioner. Det uppstår en form av interdiskursivitet där en diskurs ’lånar’ antaganden och förståelser av en annan – ibland motstående – diskurs. I detta fall tas delar av en exogen kulturdiskurs i bruk av en könsmaktsdiskurs genom antagandet att det fortfarande är könsmakt som utövas, dock i en kontext som skiljer sig från andra former av mäns våld mot kvinnor.

När ”hedersrelaterat våld och förtryck” litet senare beskrivs i större detalj framträder denna jämkning än tydligare. Det betonas att ”kontrollen av flickors och kvinnors sexualitet [är] central och starkt knuten till kollektivet”. Samtidigt framhålls att ”hederstänkandet kan ta sig olika uttryck beroende på kulturella föreställningar och religion men är inte kopplat till någon specifik kultur eller religion”. En koppling görs även mellan ”föreställningar om oskuld och kyskhet” och ”familjens rykte och

³¹⁰ Ibid.:5. Min kursivering.

³¹¹ Baserat på en systematisk genomsökning av de forsknings- och massmedietexter om heder jag har att tillgå.

³¹² Förutom i några av de policydokument som följer i detta kapitel förekommer det även bl.a. i Hanberger, Wikström & Ghazinour (2008); Helldén & Wrangel (2010), Socialstyrelsen (2013), på NCK:s hemsida www.nck.se samt på Västra Götalandsregionens kompetenscentrum om våld i nära relationer www.valdinararelationer.se.

³¹³ Åklagarmyndigheten (2006/14:12).

anseende”. I denna text konstrueras alltså en brygga mellan de diskurser som i de tidigare texterna tydligt positionerade sig mot varandra. Kopplingen till patriarkal kontroll är tydlig, men kontrollen förutsätts samtidigt äga rum i en kulturell kontext. Detsamma sker då det framhålls att den kulturella kontexten avgör *hur* ”hederstänkandet” görs, och även att ”det kan finnas flera förövare av båda könen och [...] offren kan vara kvinnor och män samt flickor och pojkar”.³¹⁴

Referenser till fysiskt våld och hot om våld används, men tonas till stor del ned i förhållande till de olika former av maktutövning som omfattas av begreppet ’förtryck’, framför allt genom specificering av ”kontroll” och ”begränsning”. När ”förtrycket” specificeras inkluderas dock inte män eller pojkar bland de som antas vara utsatta, trots att de – som vi just sett – bara några rader tidigare beskrivits som potentiella offer i vissa kontexter.

[...] kontrollen kan sträcka sig från vardagliga former av begränsningar i flickors och kvinnors liv som berör exempelvis klädval, socialt umgänge och rörelsefrihet till livsval som utbildning, jobb och giftermål och skilsmässa. I sin mest extrema form resulterar hederstänkandet i hot om våld och våld, inklusive dödligt våld.³¹⁵

När förtryckets begränsningar specificeras positioneras alltså kvinnor och flickor som de utsatta, medan män och pojkar – i det ovanstående – exkluderas från den utsatta gruppen. Även vid de tre övriga tillfällen i skrivelsen där både manlig och kvinnlig utsatthet för hedersrelaterat våld nämns, tonas männens relativa utsatthet ner. Till exempel beskrivs att ”både flickor och pojkar, kvinnor och män berörs”, men samtidigt beskrivs att ”flickor och kvinnor drabbas särskilt hårt”.³¹⁶

Den utvidgade förståelse av hedersbegreppet som ”förtryck” utgör, innebär att könsmaktsdiskursen gradvis får större utrymme i texten. Det får konsekvenser för skrivelsens rekommendationer, som i huvudsak hänvisar till länsstyrelsernas uppdrag med särskilt fokus på Länsstyrelsen i Östergötland.

Syftet med satsningen är att bidra med förutsättningar för implementering i berörda myndigheters ordinarie strukturer för ett långsiktigt hållbart arbete och att i möjligaste mån samordna arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck med det generella arbetet för att motverka mäns våld mot kvinnor.³¹⁷

Trots att heder i inledningen konstruerats som könsmaktsbaserat *och* kulturspecifikt, antas insatserna mot våldet och förtrycket kunna rymmas inom de befintliga ramar och

³¹⁴ Regeringens skrivelse (2007/08:39):12-13. Gäller samtliga citat i stycket.

³¹⁵ Ibid.:13.

³¹⁶ Ibid.:36.

³¹⁷ Ibid.:20.

resurser som används för att motarbeta även andra former av mäns våld mot kvinnor. När kvinnor och flickor efter hand positioneras som mer utsatta, förstärks antagandet att det rör sig om ett problem som främst drabbar kvinnor och flickor, vilket i sin tur motiverar satsningar på skyddade boenden. Ytterligare ett underliggande resonemang motiverar antagandet: ”Det är angeläget att den satsning på skyddat boende, kunskapsutveckling och förebyggande arbete som länsstyrelserna bedriver fortsätter.³¹⁸ Just satsningar på skyddat boende återkommer ett flertal gånger i texten. Det pågår alltså redan en generell satsning på skyddat boende och förebyggande arbete, varför särskilda insatser för att bekämpa hedersrelaterat våld och förtryck inte antas vara nödvändiga, trots att rapporten inledningsvis beskriver denna typ av våld som just särskilt från andra former av våld i nära relationer.

Skrivelsen ger i uppdrag till Forum för levande historia ”att genomföra en riksrepresentativ undersökning om vilken kännedom lärare i grundskolan (årskurs 6-9) och i gymnasieskolan har om hedersrelaterat våld och förtryck av barn och ungdomar, särskilt flickor och unga kvinnor”.³¹⁹ En ytterligare förebyggande åtgärd innebär ett riktat uppdrag om kunskaps- och informationsspridning: ”Regeringen avser att stärka finansieringen av Nationellt kunskapscentrum för frågor om mäns våld mot kvinnor (NCK) för att utöka möjligheterna för NCK att sprida kunskap och information om frågor rörande hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer.³²⁰ Sammantaget pekar dessa åtgärder på ett antagande om att fenomenet heder är både observerbart och problematiskt på skolan som arena. Antagandet att fenomenet är mer kopplat till flickor än till pojkar synliggörs också, liksom att hedersproblematiken är mer kopplat till köns- än kulturfrågor.

Hedersproblematik som ett skoldilemma

Drygt två år senare utkommer SOU 2010:84: *Hedersrelaterad problematik i skolan - en kunskaps- och forskningsöversikt*. Den behandlar begreppet hedersrelaterad problematik som är närliggande det analytiska begrepp som jag kallar hedersproblematik, det vill säga diskurser om hederspraktikens konsekvenser utifrån det svenska samhällets perspektiv. Senare i texten används huvudsakligen begreppet hedersproblematik, och jag betraktar det som att texten behandlar de två begreppen som synonyma. Rapportens användning av begreppet hedersproblematik innebär en ytterligare utvidgning av hur heder förstås i en svensk kontext och innebär också framväxten av en ny – *endogen* – kulturdiskurs som till stora delar skiljer sig från den *exogena* kulturdiskurs jag fram tills nu behandlat. Till skillnad från den exogena

³¹⁸ Ibid.:20.

³¹⁹ Ibid.:36.

³²⁰ Ibid.:35.

kulturdiskursen, som utgår från att samhällen och kulturer strukturellt bygger på skilda värderingar och normsystem, fokuserar den endogena kulturdiskursen på relationella maktförhållanden mellan familjemedlemmar i hederspraktiserande samhällen. Den exogena kulturdiskursen är alltså strukturell och antar ett utifrånperspektiv, medan den endogena är relationell och antar ett inifrånperspektiv.

I rapportens förord anges en definition av just begreppet hedersproblematik med hänvisning till Nationalencyklopedin:

Begreppet hedersproblematik dök upp i den svenska debatten i mitten av 1990-talet. I Nationalencyklopedin ges följande beskrivning: Med hedersproblematik avses hedersrelaterat våld eller tvångsåtgärder där skälet anges vara att återupprätta familjens eller släktens heder. Hedersvåld och hedersmord hänger samman med tribala samhällen och tribala normer i områden av världen där staten och dess institutioner är svaga och individerna beroende av den hjälp och det skyddsnet som familjen och klangemenskapen utgör. Lojaliteten mot den egna gruppen blir då den viktigaste normen. Hedersvåld ogillas däremot och blir mer sällsynt i utvecklade samhällen med stark offentlig sektor, där individen kan finna skydd och hjälp och därigenom vara mer oberoende av familj och släkt.³²¹

Enligt denna definition är hedersproblematik och hedersrelaterat våld eller tvång synonyma,³²² men i rapporten används hedersproblematik inte uteslutande i betydelsen hedersrelaterat våld. Begreppet 'problematik' används flitigt men på många olika sätt, vilket gör att dess innehåll förblir oklar och flytande. Däremot är, vilket jag ska visa, rapportens slutsatser beroende av denna initiala definition av hedersrelaterat våld som är i överensstämmelse med den exogena kulturdiskursen.

Den initiala definitionen gör explicita antaganden om hur och var hederspraktik utövas, liksom att i vissa "utvecklade samhällen med stark offentlig sektor" är hedersvåld *inte* accepterat. Hederspraktiserande samhällen underförstås som motsatsen till "utvecklade samhällen". Även organisationen av samhället tas upp främst avseende välfärd ("skydd och hjälp"); det antas att dessa tillförsäkras genom "familjen och klangemenskapen", vilket kontrasteras mot samhällen där den "offentliga sektorn" ansvarar för skydd av individen.

³²¹ Förordet till SOU (2010:84). När jag söker på Nationalencyklopedin 2018-10-09 hittar jag ingen post för hedersproblematik eller att begreppet nämns i samband med några andra ord som berör heder (t.ex. hedersmord och hedersvåld). I förordet nämns också att begreppet "dök upp i den svenska debatten i mitten av 1990-talet". Men det är först 2002 som jag kan finna att begreppet används för första gången (även om jag tidigare poängterat att det förefaller vara väletablerat i den kontext jag hittat det). Jag bedömer det dock som osannolikt att det skulle ha varit etablerat så tidigt som i mitten av 1990-talet. Ordet hedersmord dyker upp först 1997.

³²² Jag läser bisatsen som börjar med "eller" som att bisatsen förtydligar definitionen på hedersrelaterat våld, *inte* som att den anger en alternativ beskrivning av begreppet hedersproblematik.

I rapportens inledande beskrivning av olika forskningsperspektiv definieras 'hedersrelaterad problematik' inledningsvis som "problem, konflikt och dilemma i relation till heder".³²³ Det definieras dock något annorlunda i syftesbeskrivningen när det relateras till översiktens empiriska fält skolan: "I styrdokumenterna som rör jämställdhet och likabehandling i skolan framställs 'hedersproblematik' som värdekonflikter som kan orsaka dilemman för skolans personal".³²⁴ Här går det att ta fasta på det gemensamma ordet 'dilemma', det vill säga en situation där ett val måste göras mellan två eller fler motstridiga alternativ. Hedersproblematik uppstår alltså för skolpersonal (på individnivå) när denne ska tillämpa styrdokumenterna (på myndighetsnivå). Detta kan även ses som ett moraliskt dilemma. Den svenska skolans värdegrund måste här tolkas utifrån ett förhållningssätt som i sig pekar på motstridiga aspekter inom värdegrunden.³²⁵ Antingen bejakas det mångfaldsperspektiv som präglar värdegrunden genom att enskilda familjers kulturella värderingar erkänns och respekteras *eller* så ingriper personal för att skydda elever vars familjer antas leva med hedersvärderingar som antas stå i strid med elevens demokratiska rättigheter.

Ytterligare ett vetenskapligt perspektiv och en endogen kulturdiskurs

Rapporten *Hedersrelaterad problematik i skolan* redovisar tre teoretiska perspektiv på hedersproblematik. De två första kallas i rapporten för det "kulturbetingade" perspektivet respektive det "feministiska könsmakts"-perspektivet, vilka jag behandlat i detta kapitel. I rapporten framhålls ett tredje perspektiv fram, nämligen en "intersektionell förklaringsmodell" som fokuserar på "hur immigrationen har intensifierat maktkonflikter inom familjer med annan än svensk etnisk härkomst".³²⁶ Begreppet "familjen" betraktas som ett "kontextuellt fenomen": i "en svensk kontext" avses "en kärnfamilj, som skiljer sig från den övriga släkten som far- och morföräldrar", vilket kontrasteras mot "vissa minoritetsgrupper" där "gränsen mellan familjen och släkten inte alltid är solklar".³²⁷ Genom den exogena kulturdiskursen lyfts de dilemman

³²³ SOU (2010:84):17.

³²⁴ Ibid.:13.

³²⁵ Skolans värdegrund är inte specifikt formulerad utan genomsyrar skolans styrdokument och förenas med skolans totala uppdrag. Den lutar sig även mot stödjande lagstiftning som diskrimineringslagen och internationell rätt i form av Barnkonventionen. Skolverket sammanfattar värdegrundsuppdraget på följande sätt: "Enligt styrdokumenterna ska skolan genom sitt demokratiska uppdrag främja ett skolklimate där alla barn och elever känner sig trygga och respekterade. Vidare beskrivs att detta ska uppnås genom ett aktivt och systematiskt värdegrundsarbete som ska genomsyra undervisningen. Styrdokumenterna för utbildningen påverkas även av svensk och internationell rätt. Genom diskrimineringslagen förstärks skolväsendets ansvar att aktivt arbeta för att upptäcka, analysera, åtgärda och följa upp risker för diskriminering. Principen ur Barnkonventionen om barnets bästa och barnets rätt att uttrycka åsikter i alla frågor som rör barnet är också vägledande och finns med som utgångspunkt i skollagen" (www.skolverket.se).

³²⁶ SOU (2010:84):32.

³²⁷ Ibid.:32. (Fotnot.)

som uppstår för skolans personal i Sverige när de kommer i kontakt med familjer som invandrat till Sverige, t.ex. i termer av maktkonflikter i hederspraktiserande familjer vilka antas ha intensifierats efter immigrationen.

I texten läggs mycket utrymme på att positionera intersektionalitet som akademiskt perspektiv gentemot andra akademiska perspektiv. Här inträder ytterligare ett perspektiv i den kamp om att dominera diskursordningen om heder som hittills pågått mellan könsmaktsperspektivet och de postkoloniala perspektiven. Maria Carbin argumenterar för ”att intersektionalitet som term får sitt genombrott i ett svenskt sammanhang just i samband med problematiken i att förklara och förstå mordet på Fadime och debatten om utsatta flickor”.³²⁸ Släktskapet med det postkoloniala perspektivet ligger i en kritik av ”andrafiering” och den diskriminering och exkludering av minoriteter som detta medför. Samtidigt framhålls att medan postkolonial teori kritiserar den strukturella diskrimineringen av ”de andra”, så fokuserar intersektionellt inspirerade akademiker på hur diskrimineringen präglar immigrerade familjers konflikter:

Att studera invandrade familjers socioekonomiska bakgrund, deras kulturella värderingar, nuvarande status och deras maktresurser i samhället och inom familjen, mäns och kvinnors skilda upplevelser av invandringen, deras vistelse i Sverige, familjemedlemmarnas skilda intressen och samspelet mellan dem bör ingå i en intersektionell analys av hedersproblematiken. Dessa parametrar kan därmed ge en mer mångfacetterad och sammansatt bild av de intensifierade konflikterna och våldet inom vissa minoritetsgrupper, än de synsätt som enbart fokuserar kulturella normer i deras ursprungsländer eller generella maktstrukturer mellan könen.³²⁹

Här framträder en ansats till att överbrygga könsmaktsdiskursen och den exogena kulturdiskurs som fokuserar på normer i ursprungsländer. Intersektionella perspektiv beskrivs fokusera på ”skilda upplevelser av invandring”, ”status”, ”skilda intressen” för att förstå ”konflikterna och våldet” i familjer som tillhör ”vissa minoritetsgrupper”.

Rapporten visar att dess intersektionella ansats innebär att tre huvudsakliga konflikter kan identifieras. Relationen mellan makar (föräldrar) kan påverkas dels genom att ”mannen tar den aktiva och utåtriktade rollen medan kvinnan har den känslomässiga”, dels genom en maktförskjutning till kvinnans fördel ”då kvinnor ofta har fler och snabbare möjligheter att etablera sig på arbetsmarknaden”. Även generationskonflikter kan uppstå då det ofta är lättare för barnen än för någon av föräldrarna att anpassa sig till det nya hemlandets villkor; detta kan föräldrarna uppfatta

³²⁸ Carbin (2008):15. Hon argumenterar något försiktigare än citatet antyder. Meningen börjar "[M]an kan således säga att..."

³²⁹ SOU (2010:84):36.

som att barnen ”försvenskas”.³³⁰ Samtliga av dessa identifierade konfliktmönster pekar mot att förskjutningar sker i invandrade familjers maktrelationer. När maktrelationer inom familjer lyfts fram menar jag att en endogen kulturdiskurs tas i bruk.

I rapporten belyses även fenomenet ’hedersrelaterad problematik’ med utgångspunkt i skolans verksamhet. Rapportförfattarna argumenterar för att en del av problematiken grundar sig i att den information om hedersrelaterat våld som kommer ut till skolorna förstärker kulturskillnader och bidrar till stigmatisering.

Gruber³³¹ beskriver bl.a. en föreläsares sätt att redogöra för hedersrelaterat våld som ett våld som har djupt kulturella traditioner, som nu kommit till Sverige. Konsekvensen blir att föreläsaren drar en tydlig skiljelinje mellan andras ”patriarkala familjesystem”, hederstraditioner och förtryck av kvinnor och svenska normer och värderingar som inte alls uppfattas så. Centralt för resonemanget är idén om att hederskulturen och dess våld är avgränsad till vissa geografiska platser, men att kulturen genom migration förflyttas till nya platser, däribland Sverige.³³²

Här kritiseras den andrafiering som kan uppstå när en del av skolans uppdrag utgörs av att identifiera och hantera hedersrelaterat våld, och hedersrelaterat våld presenteras som tydligt annorlunda mot ”svenska normer och värderingar”. Inom denna exogena kulturdiskurs separeras heders*praktiken* från de i Sverige boende individer och grupper de berör, för att i stället anknytas till de platser som dessa individer och grupper kommer ifrån. Dessutom kritiserar rapportförfattarna att ”kulturen genom migration” antas komma till Sverige och underförstått påverka ’det svenska’. Detta anknyter till det som tidigare nämnts i rapporten om att skolan enligt sin värdegrund ska vara inkluderande för alla elever, samtidigt som skolans uppdrag att bekämpa hedersrelaterat våld ger upphov till kulturaliserande och exkluderande processer.³³³

Sammanfattande kommentarer

I detta kapitel har jag visat att talet om heder i policydokument präglas av tre diskurser som etableras mellan 2002 och 2010. Inledningsvis sammanfattar jag diskurserna och de antaganden och ideologiska ställningstaganden som ryms inom respektive diskurs, därefter beskriver jag hur etableringen av dessa diskurser har skett i två faser.

En *könsmaktsdiskurs* kritiserar att hedersrelaterat våld beskrivs utifrån antaganden om kulturer eller invandrare. Ett särdrag inom denna diskurs är antagandet att alla former av våld i nära relationer kan och ska ses utifrån en gemensam

³³⁰ Ibid.:39-40. Gäller samtliga citat i stycket.

³³¹ Forskningsöversikten uttolkar här Gruber (2007).

³³² SOU (2010:84):55-6.

³³³ Se även Gruber (2013:221).

förklaringsmekanism där män är våldsverkare och kvinnor (och barn) är offer för våld. Inom könsmaktsdiskursen syns bland annat kritik mot myndighetspersoner som säger sig utgå från detta perspektiv men ändå särskiljer hedersrelaterat våld från andra former av familjevåld. Ideologiskt representerar könsmaktsdiskursen ståndpunkten att våld föds ur manlig maktutövning och att utpekandet av män som våldsutövare – oavsett var dessa män kommer ifrån – är nödvändigt för en korrekt våldsanalys.

En *exogen kulturdiskurs* utgår från att vissa minoritetsgrupper kan beskrivas som annorlunda jämfört med den svenska majoritetsbefolkningen. I de texter som jag analyserat tar författarna avstånd från och kritiserar den exogena kulturdiskursens implicita utpekanden av vissa invandrargrupper som mer våldsamma än andra. Författarna synliggör konsekvenser av att minoritetsgrupper stigmatiseras genom antaganden som möjliggör kulturell särskiljning och fördomar om såväl den våldsamma invandramannen som den kuvade invandrarkvinnan. Ideologiskt antas dessa fördomar orsaka strukturell diskriminering bland annat i form av medial uppmärksamhet kring hedersmord, en typ av mord som majoritetsgrupper i Sverige inte antas genomföra. Denna kulturdiskurs kallas exogen eftersom den framhåller minoritetsgruppers externa positionering gentemot det svenska samhället. Till skillnad från den universella likställdhet av våldsorsaker som präglar den ovan nämnda könsmaktsdiskursen, utgår den exogena kulturdiskursen från att våld faktiskt kan uppstå av olika orsaker i olika kulturer. Grundantagandet är alltså att hedersrelaterat våld kan beskrivas som en *särskild* typ av våld.

En *endogen kulturdiskurs* fokuserar på interna maktförskjutningar bland invandrarfamiljer. En utgångspunkt för den endogena kulturdiskursen är att maktrelationer i hederspraktiserande familjer skiljer sig från maktrelationer i andra familjer – till exempel familjer med svenska värderingar. Den endogena kulturdiskursen lägger fokus på just interna familjeangelägenheter och hur dessa påverkar relationen i individuella familjer. Diskursen bygger på två grundantaganden: dels att det är familjer från specifika (hederspraktiserande) kulturer som figurerar i dessa dilemman, dels att hederspraktik – och eventuellt hedersrelaterat våld – är relationellt snarare än strukturellt betingad(e). Det är i det sistnämnda som den skiljer sig från den *exogena* kulturdiskursen.

I policydokumenten går det att följa en diskursiv utveckling som kan sammanfattas i två faser. Under den *första fasen*, som pågår ungefär 2002-2006, framträder ett antal ideologiskt präglade akademiska perspektiv. Den inleds med att hedersrelaterat våld kortfattat associeras med barn som riskerar fara illa i huvudsakligen invandrantäta bostadsområden, vilket ingår i en exogen kulturdiskurs där bland annat hedersrelaterat våld antas äga rum i familjer eller grupper med invandrarbakgrund. Denna diskurs, som

det går att ana pågår i ganska stor utsträckning på en allmän samhälls nivå,³³⁴ kritiseras därefter i SOU:er som utgår från såväl ett könsmaktsperspektiv som ett postkolonialt perspektiv. I samband med att dessa perspektiv på olika sätt hänvisar till och positionerar sig emot den exogena kulturdiskurs om heder som antas existera formas en diskursordning. I detta skede handlar den diskursiva kampen om olika sätt att göra motstånd mot kulturaliserande förklaringar talet om heder.

Det manliga våldets strukturella förklaring intar en tidig position i diskursordningen genom SOU 2004:121 som uttryckligen skrivs utifrån ”ett könsmaktsperspektiv”.³³⁵ Detta bör dock ses i ljuset av den pågående debatt om och kritik mot könsmaktsförklaringar som tidigare belysts, och SOU 2004:121 bör ses som ett regeringsinitierat inlägg i den debatten. En diskurs som bygger på könsmakt gör sanningsanspråket att alla former av våld i nära relationer har samma grundläggande orsak som härstammar från patriarkala strukturer. Talet om heder positioneras som problematiskt eftersom begreppet gör det möjligt att hävda att våld i nära relationer kan orsakas av andra (kulturella) skäl än upprätthållandet av manlig överordning och kvinnlig underordning. De antaganden som ryms i den exogena kulturdiskursen konkurrerar med könsmaktsdiskursens antaganden.

Något senare lyfts ytterligare sanningsanspråk fram som är grundade i postkolonial teori och som tar spjörn mot en exogen kulturdiskurs: Våld kan enligt dessa texter i och för sig uppstå på olika sätt i olika kulturella kontexter, men det är just skillnaden mellan kulturerna som orsakar att sinsemellan olika grupper bakas samman till homogena ’invandrarkulturer’. De postkoloniala texterna tar avstånd från den exogena kulturdiskursen om heder eftersom den antas underblåsa fördomar om våldsamma invandrare. Detta antas öka stigmatiseringen av redan utsatta minoritetsgrupper.

I den *andra fasen*, som äger rum ungefär 2007-2010, sker ett antal utvidgningar av de begrepp och förståelser som omfattar text och tal om heder i Sverige. Till att börja med kommer det hedersrelaterade våldet att förstås som en mer generell maktutövning i samband med att ordet förtryck läggs till våld, ett tillägg som hädanefter kommer att följa med talet om heder. Detta innebär en utvidgning av förståelsen av vilka former av våld som omfattas av heder.

Under denna fas lyfts ytterligare ett begrepp fram: hedersproblematik. Detta begrepp används i en omfattande rapport om hedersrelaterad problematik i skolan, vilken studerar hur heder påverkar och påverkas av specifik myndighetsutövning. Hedersproblematik framställs som ett skoldilemma med utgångspunkt i skolans värdegrund. Skolpersonal uttrycker en värdekonflikt i att samtidigt bevaka individens frihet och integritet *och* elevens (och dennes familjs) rätt att följa sin kultur och sina

³³⁴ Englund & Larsson (2004 red.); Ekström (2005, 2009).

³³⁵ Missiv för SOU (2004:121).

traditioner. Hedersproblematik blir enligt min analys här ett samlingsbegrepp för den problematik som uppstår när hederspraktik möter det svenska myndighetssamhället.

Av flera av texterna framgår att det pågår en ideologisk kamp om det akademiska tolkningsföreträdet för att förklara heder. Utredningen *Slag i luften* förespråkar explicit en hegemonisering av våldsbegreppet utifrån en könsmaktsmodell. De postkoloniala texterna som ingår i serien *Vi och Dom* använder heder som ett exempel på samhällets diskriminering mot minoritetsgrupper. Rapporten *Hedersrelaterat våld i skolan* ägnar ett kapitel åt att ställa tre teoretiska förklaringsmodeller (kulturbetingad, feministisk könsmakt respektive intersektionalitet) mot varandra och framhäver den intersektionella ansatsens fördelar, till stor del (i rapporten) på bekostnad av de två övriga. Samtidigt tar den sistnämnda över stora delar av det postkoloniala talet om heder genom att konstatera att orättvisor på bland annat kulturella grunder existerar i Sverige, men samtidigt lägga fokus på hederspraktikens mekanismer.

6. Lagstiftarens nivå II: Den ideologiska kampen om heder 2011-2017

Inledning

I det förra kapitlet visade jag hur olika akademiska perspektiv positionerade sig i kampen om utrymme i talet om heder i policydokument. Materialet i det förra kapitlet bestod huvudsakligen av offentliga utredningar (SOU:er) där teoretiska modeller av orsaker och konsekvenser som kunde relateras till talet om heder som ett 'nytt' fenomen i det svenska samhället behandlades och analyserades på olika ideologiska grunder. Dessa texter var alltså av en genre som lämpar sig väl för att uttrycka och hävda en viss position på ett forskningsfält. I detta kapitel analyserar jag huvudsakligen texter i form av regeringsbeslut, myndighetsuppdrag och slutbetänkanden, vilka är mer policyliknande dokument som anger riktlinjer för hur olika frågor ska hanteras, i detta fall frågor som berör hedersrelaterat våld och förtryck. Som genre utgör dessa texter en dokumentation av de inriktningar som lagstiftaren valt vid olika tidpunkter, och illustrerar hur den diskursiva kampen om heder har utvecklats mellan 2011 och 2017. I detta kapitel kommer jag alltså att visa hur de tre olika diskurserna från förra kapitlet tas i bruk och präglar kampen om talet om heder på svensk lagstiftningsnivå. I slutet av tidsperioden inträder en fjärde diskurs som jag kallar för en jämställdhetsdiskurs.

Jag kommer att visa att det även under denna korta period är möjligt att identifiera tre faser som pågår och följer kronologiskt på varandra. I den första fasen konkretiseras könsmaktsdiskursen. I den andra fasen uppmanar lagstiftaren till åtgärder mot hedersrelaterat våld och förtryck, och könsmaktsdiskursen utmanas alltmer av den exogena kulturdiskursen, bland annat genom uppmaningar till en "nationell strategi". Den tredje och sista fasen omfattar fyra nästan samtida och innehållsligt nära anknutna

dokument. Här ersätts könsmaktsdiskursen av en jämställdhetsdiskurs som manar till en förändrad inriktning i talet om heder. Denna nya inriktning innebär att den exogena kulturdiskurs som de andra diskurserna utövat motstånd mot slutligen ges en legitim och dominerande ställning i diskursordningen om heder.

Diskurser om kön konkretiseras

De första fem dokument jag analyserar i detta kapitel publicerades nästan samtidigt under 2011 och omfattade olika former av regeringsuppdrag. Det första uppdraget, *Uppdrag att utveckla och sprida kunskap om mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt om våld i samkönade relationer* (förkortat Kunskapsspridningsuppdraget), tilldelas Uppsala universitet med hänvisning till att det vid lärosätet redan finns ett ”nationellt kunskapscentrum för frågor om mäns våld mot kvinnor” (vanligtvis förkortat NCK). Det framgår av bakgrundsbeskrivningen att NCK:s arbete tidigare reglerats direkt från regeringshåll via en särskild förordning som i samband med Kunskapsspridningsuppdraget upphör. Den praktiska effekten av detta blir att NCK upphör att vara en politiskt styrd verksamhet inom universitetet och i stället ”i fortsättningen bör ingå som en del i Uppsala universitet”.³³⁶

Kunskapsspridningsuppdraget innebär ”att med ett rikstäckande och samlat perspektiv utveckla och sprida kunskap och information om mäns våld mot kvinnor. Med begreppet mäns våld mot kvinnor avses här även hedersrelaterat våld samt våld i samkönade relationer”.³³⁷ Uppdragsbeskrivningen definierar in hedersrelaterat våld i mäns våld mot kvinnor. Den grundsyn på våld som präglad av det strukturella förhållandet mellan män och kvinnor kvarstår också. Ett könsmaktspräglad perspektiv på hedersrelaterat våld förordas alltså. Det tal om heder som ett kulturellt fenomen och postkolonial problematisering av detta, som existerat i vissa av de tidigare policydokumenten nämns inte alls i uppdraget, inte heller det intersektionella perspektiv som användes i rapporten om hedersrelaterad problematik i skolan. Den strukturellt präglade könsmaktsdiskursen här får alltså vara vägledande i kunskapsspridningen om heder.

Däremot har det skett en glidning i terminologi. I SOU 2004:121, där könsmakts*perspektivet* var en analytisk utgångspunkt, användes ordet ’könsmakt’ 250 gånger på 291 sidor, jämfört med ’jämställdhet’ som användes 105 gånger. I samtliga uppdragsbeskrivningar från 2011, som totalt uppgår till 16 sidor, används ’jämställdhet’ nio gånger, medan ’könsmakt’ inte förekommer alls. *Ordet* ’jämställdhet’ tar alltså nu upp ett allt större utrymme i offentliga texter om heder, en trend som kommer att

³³⁶ Kunskapsspridningsuppdraget (2011):2.

³³⁷ Ibid.:1.

fortsätta. Ordet 'jämsällldhet' förknippas dock fortfarande tydligt till könsmaktsdiskursens strukturella antaganden om orsaker till mäns våld mot kvinnor.

Uppmärksammandet av heder: Ett led i att bekämpa mäns våld mot kvinnor

Det andra uppdraget, *Uppdrag till Rikspolisstyrelsen att genomföra en informationskampanj avseende brott i nära relationer* samt förlängningen av detta uppdrag (tillsammans förkortade Polisinformationsuppdraget), har som syfte att dels "uppmärksamma" brott i nära relationer, dels "uppmuntra att brotten anmäls, dvs. minska mörkertalet".³³⁸ Även i denna uppdragsbeskrivning görs en direkt och tydlig koppling till könsmaktsdiskursen genom en hänvisning till ett övergripande regeringsarbete:

Ett av delmålen för jämställdhetspolitiken är att mäns våld mot kvinnor ska upphöra. Detta mål har hög prioritet i regeringens arbete. Under förra mandatperioden gjorde regeringen en satsning på att intensifiera polisens arbete för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld samt våld i samkönade relationer.³³⁹

Bruket av samma fras som i Kunskapsspridningsuppdraget skapar en länk mellan de två uppdragens syften och placerar in båda i samma övergripande regeringsuppdrag. Uppdragsbeskrivningen direktkopplas till "regeringens arbete", vilket positionerar mäns våld mot kvinnor som en angelägenhet på högsta politiska nivå. Dessutom skapas en direkt association till "jämsällldhetspolitiken" och dess "höga prioritet" samt en intensifiering av "polisens arbete för att bekämpa mäns våld mot kvinnor". "Jämställdhet" inträder som begrepp i talet om heder, men skrivs ihop med det strukturella förhållandet mellan män och kvinnor. Sammantaget positioneras arbetet mot hedersrelaterat våld som högprioriterat i en diskursordning där våld mot kvinnor i alla dess former ska bekämpas.

Ytterligare diskursiva utvidgningar

Även det tredje uppdraget, *Uppdrag att genomföra insatser för att förebygga och förhindra att unga blir gifta mot sin vilja* (Barnäktenskapsuppdraget), beskrivs som "ett led i regeringens arbete för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck och våld i samkönade relationer". Syftet är "att förebygga och förhindra att unga mellan 13 och 25 år blir gifta mot sin vilja eller utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck".³⁴⁰ Uppdraget, som ges till Länsstyrelsen i

³³⁸ Polisinformationsuppdraget (2011):1.

³³⁹ *Ibid.*:2.

³⁴⁰ Barnäktenskapsuppdraget (2011):1. Även föregående citat.

Östergötland, är tredelat och består av att utarbeta och sprida information till unga om relevant lagstiftning, utbildningsinsatser till berörd myndighetspersonal samt att vara sammankallande för ett nätverk av relevanta myndigheter. I skälen för beslutet hänvisas dels till ”en handlingsplan för att förebygga och förhindra att unga blir gifta mot sin vilja” samt en utredning som syftar till ”en samlad översyn [av relevant lagstiftning] i syfte att stärka skyddet mot tvångsäktenskap och barnäktenskap”. Skälen avslutas med att regeringen avser ”förstärka arbetet med att motverka att unga blir gifta mot sin vilja och utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck”.³⁴¹ Texten förstärker ytterligare kopplingen mellan mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck. Dessutom inkluderas för första gången i policydokument tvångs- och barnäktenskap i den våldsamma form av heder som regeringen avser bekämpa. Här sker alltså ytterligare en diskursiv utvidgning av heder. I det förra kapitlet såg vi att hedersbegreppet vidgades genom det initiala steget från ’hedersmord’ till ’hedersrelaterat våld’ och sedermera till att ’förtryck’ vidgade våldsbegreppet. I detta senare skede kopplas heder samman med specifika vålds- och förtryckformer (tvångsäktenskap, barnäktenskap och könsstympning) som under relativt senare tid genomgått egna lagändringar.³⁴²

Det fjärde uppdraget, *Uppdrag till Brottsoffermyndigheten att genomföra utbildningsinsatser för att i högre grad synliggöra barn som har bevittnat våld och andra övergrepp i nära relationer* (Brottsofferuppdraget), syftar till att synliggöra och förbättra stödet för ”barn som bevittnat våld och andra övergrepp i nära relationer”. I detta uppdrag nämns ’hedersrelaterat’ endast i en passus som placerar in uppdraget ”i regeringens arbete för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer”.³⁴³ Även i detta uppdrag återkopplas alltså uppdraget till den könsmaktsdiskurs där alla tre våldsformerna – mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld samt våld i samkönade relationer – antas ingå i samma samhällsproblem.

³⁴¹ Ibid.:2. Även föregående citat.

³⁴² Tvångsäktenskap straffbelades 2014 genom 4 kap. 4c och 4d §§ brottsbalken. Sedan 2014 utgör ålder under 18 år så kallat äktenskapshinder enligt 2 kap. 1 § äktenskapsbalken. Dispens för barnäktenskap ingångna i utlandet togs bort först genom riksdagsbeslut som trädde i kraft 1 januari 2019. Kvinnlig könsstympning (tidigare omskärelse) har varit förbjudet i Sverige sedan 1982. (SFS (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor). Sedan 1999 är det åtalbart i svensk domstol även om själva stympningen ägt rum i ett land där detta är lagligt. På Länsstyrelsen i Östergötlands informationssida om hedersrelaterat våld och förtryck påpekas att ”vid genomförandet av uppdragen har Länsstyrelsen blivit medvetna om att vissa myndigheter och andra aktörer som möter barn och unga utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck, inte ser sambandet mellan hedersrelaterat våld och förtryck, barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning av flickor och kvinnor. Problemen betraktas i stället som separata företeelser istället för att ses i ett gemensamt sammanhang. Det har därför varit viktigt för Länsstyrelsen Östergötland att kommunicera att barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning är en del av det hedersrelaterade våldet och förtrycket” (www.hedersfortryck.se, 2019-03-19).

³⁴³ Brottsofferuppdraget (2011):1. Även föregående citat.

Samtliga fyra uppdrag som utdelades under 2011 – länkas till ett övergripande regeringsuppdrag att bekämpa mäns våld mot kvinnor. Heder placeras därmed inom detta övergripande uppdrag. Det positioneras inte som ett särskilt problem utan som en form av könsmaktsbetingat våld. Under denna fas specificeras alltså från regeringshåll de kontexter i vilka problematiska konsekvenser av heder aktualiseras. Konsekvensen blir en likriktad ansats från ett flertal forskargrupper som innebär att könsmaktsdiskursen jag beskrivit ovan får betydligt större utrymme än den exogena kulturdiskursen som beskriver hedersfenomenet som något distinkt eller den endogena kulturdiskursen som fokuserar på familjeinterna maktförhandlingar. För att ta några exempel är det under dessa regeringsuppdrag som polisens utredningshjälpmiddel *Patriark* utvecklas av forskare som arbetar inom ramen för NCK vid Uppsala universitet.³⁴⁴ Även kartläggningarna ”Varken hora eller kuvad”³⁴⁵ och *SOU 2014:49: Våld i nära relationer – en folkhälsofråga* publiceras och får stort genomslag.

Uppmaningar till samhällsåtgärder mot hedersrelaterat våld

De tidigare policydokumenten har huvudsakligen inriktat sig på olika sätt att förklara vad som orsakar hedersrelaterat våld och i vilka sammanhang problematik rörande hederspraktik framträder. I detta och nästföljande avsnitt framträder i mycket större utsträckning en diskussion om behovet av åtgärder. Heder konstrueras fortfarande, i likhet med tidigare texter, som ett problem som påverkar det svenska samhället, antingen samhället som helhet eller vissa grupper. De texter som följer uppmanar till åtgärder mot detta gemensamma samhällsproblem. I detta skede lyfts också heder tydligare fram som en moralisk angelägenhet för alla svenskar, dels som ett hot mot kollektiva representationer av ’det svenska samhället’, dels utifrån en mening till mothandling, utan att för den skull generalisera och därmed stigmatisera specifika grupper. Fokus på ’ansvar’ blir alltmer framträdande, här i bemärkelsen att ’ansvaret’ för att hantera hedersproblematiken ligger på samhället som helhet.

”Samhällets skyldighet”: Att agera handlingskraftigt men samtidigt rättssäkert

SOU 2014:49: Våld i nära relationer – en folkhälsofråga innehåller ett särskilt avsnitt som berör hedersrelaterat våld och förtryck. Det anges att ”komplexa frågor som dessa visar hur svårt det kan vara för samhället att balansera mellan att visa handlingskraft och samtidigt undvika destruktiva generaliseringar”. En stor del av texten utvärderar ett antal riksdagsmotioner som under 2012 lades fram ”med syfte att införa straffskärpning för hedersrelaterade brott”. Fastän motionerna avslogs antas de avspegla ”en önskan som finns hos många att samhället ska reagera starkare mot våld och begränsningar i

³⁴⁴ Belfrage, Henrik, Susanne Strand, Linda Ekman & Anna-Karin Hasselborg (2012).

³⁴⁵ www.vhek.se

hederns namn”. Avsnittet avslutas med att påtala ”att när hederstänkande urartar till förtryck är det samhällets skyldighet att mycket tydligt stå upp för allas grundläggande rättigheter till liv, hälsa och integritet”.³⁴⁶

Denna debatt menar jag är intressant utifrån ett moralsociologiskt perspektiv. Fenomenet heder antas utgöra något som engagerar hela (eller i varje fall stora delar av) samhället, och samhället har en plikt att ”reagera starkare”. Samtidigt antas lagstiftning riktad specifikt mot våld med hedersmotiv ge upphov till ett rättssäkerhetsdilemma. ”Brottets specifika karaktär bör uppmärksammas, exempelvis på så sätt att även övriga förövare utreds och lagförs. Detta måste ske utan att exempelvis alla konflikter i en familj med utomeuropeiskt ursprung tolkas som hedersrelaterade”.³⁴⁷ Här kritiserar implicit den exogena kulturdiskursen. Texten bygger tydligt på antagandet att hedersrelaterade brott kan ses som en specifik form av brott. Dessutom dras en parallell till brottens ”kollektiva karaktär” i antagandet att det kan finnas flera förövare (underförstått till skillnad från andra typer av våld i nära relationer där det vanligtvis rör sig om en ensam förövare). Samtidigt antas det finnas en risk att familjer utreds för hedersmotiv uteslutande utifrån sina utomeuropeiska ursprung. Plikten att för samhällets bästa utreda brottet som specifikt ställs mot plikten att upprätthålla ”principen om allas likhet inför lagen”.³⁴⁸

Berättelsen om det ökande hedersrelaterade våldet

Våld i nära relationer – en folkhälsofråga bygger till stor del på antagandet om ett kollektivt ’vi’ som behöver enas mot det specifika och till stor del kulturspecifika fenomenet heder. Detta antagande stärks genom en berättelse om att hedersrelaterat våld och förtryck växer i omfattning. En sanning skapas om omfattningen av fenomenet som kommer att leva kvar i media och bland opinionsbildare.³⁴⁹ Det uppskattas att ”hedersrelaterade begränsningar av olika svårighetsgrad berör sannolikt långt över hundra tusen människor i Sverige”,³⁵⁰ och det konstateras att:

[I] Sverige finns mycket skrivet om hedersrelaterat våld men bara en bråkdel av detta är kvalificerade kvantitativa studier av omfattning. Det finns exempelvis ingen officiell statistik över antalet mord, eller påtvingade självmord, i hederns namn. Tidigare studiers urval har dessutom uteslutit viktiga kategorier av personer som också kan utsättas.³⁵¹

³⁴⁶ SOU (2014:49):213-14. Gäller samtliga citat i detta stycke.

³⁴⁷ Ibid.:234.

³⁴⁸ Ibid.:235.

³⁴⁹ Se t.ex. Forslund Mustaniemi & Jönsson (2016) och Forslund Mustaniemi & Wallin (2017). Se även www.vhek.se.

³⁵⁰ SOU (2014:49):213.

³⁵¹ Ibid.:219.

Därefter beskrivs en rad olika undersökningar eller uppskattningar av problematiken. En första kartläggning från 2002-03 utförd av länsstyrelserna tas upp där 1 500 – 2 000 kvinnor uppskattas vara våldsutsatta (men ett stort mörkertal betraktas som sannolikt). Vidare nämns en undersökning av Socialstyrelsen bland 5 000 gymnasieungdomar med mycket stort bortfall som visar att ”ungefär fem procent av flickorna och tre procent av pojkarna trodde att de inte själva skulle få välja sin livspartner”. Ytterligare en rapport tas upp där Ungdomsstyrelsen uppskattar att runt 70 000 personer mellan 16 och 25 år upplever sig begränsade i val av partner (vilket motsvarar ungefär sex procent av åldersgruppen baserat på SCB:s befolkningspyramid). Ett betänkande (SOU 2012:35) uppger ”att upp till 300 personer i Sverige upplever en risk att bli bortgifta”.³⁵² Ytterligare några regionala studier om ”kyskhetsnormer” nämns: en i Malmö bland gymnasieungdomar och en i Stockholm bland högstadieelever. Vuxna kvinnor som söker sig till kvinnojourer och uppger hedersförtryck som en del av problembilden utgör ytterligare en kartläggning. Sammanfattningsvis argumenterar rapportens författare för följande antagande om omfattningen:

[O]m man utgår från Socialstyrelsen och Ungdomsstyrelsens nationellt viktade studier samt de lokala kvantitativa studierna från Malmö och Stockholm hamnar medeltalet på ungefär tio procent av de unga från högstadiet upp till 25 år. Det skulle innebära över 100 000 personer bara bland unga.³⁵³

Exakt hur det viktade medeltalet beräknats på tio procent redovisas inte. Det som *kan* konstateras är att uppskattningen bygger på fyra olika studier med delvis olika frågeställningar (som eventuellt förstås av de tillfrågade som hedersrelaterade frågor men lika eventuellt inte har gjort det), med olika åldersunderlag (14-16 i ett fall, 16-19 i två fall och 16-25 i ett tredje fall) och vid olika tidsperioder. Utifrån ett så drastiskt spritt underlag ter sig en triangulering oviss.³⁵⁴ Dock kvarstår en konstruktion av heder som ett fenomen som drabbar många i Sverige, vilket manar till mobilisering, i detta fall med förslag om en eventuell lagstiftning om straffskärpning.

Uppdraget: ”En samlad nationell strategi”

Mobiliseringen för att på riksdagsnivå utveckla arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck konkretiseras ytterligare i nästa rapport, *SOU 2015:55: Nationell strategi mot*

³⁵² Ibid.:219.

³⁵³ Ibid.:221. Se även Ungdomsstyrelsen (2009).

³⁵⁴ Volpp (2019) uppmärksammar och kritiserar en liknande men ännu mer problematisk uppskattning av antalet hedersmord i USA. I det fallet baseras uppskattningen på en opublicerad men ändå välciterad rapport i vilken antalet hedersmord per capita i EU(!) uppskattas utifrån ett antal grova (och varierande) antaganden om orsaker till mord i Tyskland, Storbritannien och Nederländerna, vilket sedermera jämförs med antalet personer i USA med en bakgrund i MENASA-länderna (Mellanöstern, Nordafrika, Sydasien).

mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck. Rapporten är ett slutbetänkande inom det mer övergripande uppdraget ”att föreslå en samlad nationell strategi för att uppnå det jämställdhetspolitiska delmålet om att mäns våld mot kvinnor ska upphöra [...] Uppdraget omfattar även arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck”.³⁵⁵ Det finns en samstämmighet mellan denna och den föregående texten om att hedersrelaterat våld ingår i problemkomplexet mäns våld mot kvinnor, samtidigt som hedersrelaterat våld får särskilt omnämnande i en bisats. Det konstrueras alltså här som en särskild form av våld mot kvinnor, fastän grunderna för särskiljning inte berörs. Det våld som omtalas problematiseras dock inte längre utifrån vare sig likställdhet eller särskiljning, utan i stället är det ”uppdraget” som blir huvudtema. Antagandet här är att det finns ett uppdrag vars helhetssyfte är att motarbeta olika former av våld mot kvinnor.³⁵⁶ I detta skede diskuteras endast två våldsformer: mäns våld mot kvinnor respektive hedersrelaterat våld. Det senare utgör implicit också våld mot kvinnor, men i en särskild form.

Både SOU 2014:49 och SOU 2015:55 utgår från en könsmaktsdiskurs, samtidigt som berättelsen om det ökande hedersrelaterade våldet får ett eget utrymme. Den första texten sammankopplar också heder med ”utomeuropeiskt ursprung”, vilket tydligt ingår i en exogen kulturdiskurs men som inte alls stämmer överens med könsmaktsdiskursen. Könsmaktsdiskursen har, som vi tidigare sett i relation till heder använts i två huvudsyften: uppmärksammandet av mäns våld mot kvinnor som ett universellt fenomen samt motståndet mot kulturaliserande förklaringar av hedersrelaterat våld. Texterna tycks nu kombinera två diskurser så att problemet – våldet – kan ses som ett generellt kvinnoproblem³⁵⁷ men även som ett specifikt problem som drabbar vissa (underförstått utomeuropeiska) kvinnor. Könsmaktsdiskursen används alltså inte längre för att göra motstånd mot kulturaliserande förklaringar av heder; i stället används den tillsammans med den exogena kulturdiskursen i berättelsen om det ökande hedersrelaterade våldet.

I båda de närmast föregående texterna kombineras alltså könsmaktsdiskursen och den exogena kulturdiskursen för att belysa ett ökande hedersrelaterat våld som måste bekämpas strategiskt. Den ”nationella strategin” lyfter bland annat fram samhällsekonomiska kostnader,³⁵⁸ behovet av fokus på förebyggande arbete³⁵⁹ och tydligare ansvar hos politiker och (myndighets-)chefer att dels prioritera arbetet med att

³⁵⁵ SOU (2015:55):19.

³⁵⁶ Intressant att notera är dock att ’våld inom samkönade förhållanden’ som tidigare inkluderats i det nationella jämställdhetsuppdraget inte inkluderas i denna text.

³⁵⁷ Jag är medveten om att t.ex. Lundgren m.fl. (2001) tvärtom vill kalla detta för ett mansproblem eftersom det är männen som antas slå. Jag förstår och delar i viss mån den semantiska poängen. Jag menar dock att i just dessa texter framträder enligt min analys de kvinnliga *offren* för våldet tydligare än förövarna.

³⁵⁸ SOU (2015:55):22.

³⁵⁹ Ibid.:23.

bekämpa våldet, dels att bedriva arbetet ”med god kvalitet. Politiker och chefer måste ta det ansvar som åligger dem för att området med att bekämpa mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck prioriteras. Inte bara i ord utan också genom aktiva åtgärder”.³⁶⁰ Uppmaningen till en kollektiv nationell samling mot våldet exemplifieras genom att arbetet tills nu saknat samordning. ”En slutsats när det gäller arbetet mot mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck är att det finns stora lokala och regionala skillnader i de olika myndigheternas arbete, t.ex. hälso- och sjukvården, polisen, socialtjänsten, vilket innebär en fara för rättssäkerheten”.³⁶¹ Denna satsning på kollektiva åtgärder och samordning antas alltså beröra ett fokus på såväl enskilda berörda myndigheter på ett mer omfattande kollektivt plan. Fler av ’oss svenskar’ ska involveras och mobiliseras i en gemensam åtgärd.

När samhället enas mot det oönskade

I de två texterna *Våld i nära relationer – en folkhälsofråga* respektive *Nationell strategi mot mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck* framställs åtgärder mot hedersrelaterat våld som en nationell angelägenhet och moralisk plikt. Hedersrelaterat våld och förtryck beskrivs som ett omfattande samhällsproblem. Våldets omfattning och då främst ’det ökande våldet’ framhävs. Som David Wästerfors uttrycker det: ”En stående berättelse om ökande och grövre våldsbrottslighet i ett land, till exempel, kan fylla betydelsefulla funktioner. Den ringar in ett problem som allas blickar riktas mot. Den enar kollektivet, den manar till handling”.³⁶² Malin Åkerström lyfter fram att våldet fyller en social funktion genom att det ger folk något att prata om – under förutsättning att det inramas som något som bryter mot vardagen.³⁶³ Samtalsämnen som berör men vars underliggande slutsats är okontroversiell (våld är otäckt, det berör oss alla och det blir bara mer och mer av det) bygger band mellan människor. Genom själva hegemonin blir berättelsen gemensam och sammanhållande.

Åkerströms hänvisning till ”moraliskt korståg”³⁶⁴ kan kopplas till Durkheims syn på relationen mellan plikt och moral. Berättelsen om det ökande hedersrelaterade våldet

³⁶⁰ Ibid.:23.

³⁶¹ Ibid.:22.

³⁶² Wästerfors (2016:94). Se även Uhnöo (2011) där samtal med ungdomar om våldets förutsättningar och regler bland annat bygger på föreställningen att våldet snarare ökar än minskar.

³⁶³ Åkerström (1998:333): “A more general interpretation, and perhaps a more important one, is that the climate of opinion in itself creates issues which are functional on a level of ‘social conversation’. At such a level one can include conversational topics such as the weather, high food prices, crime – ‘it’s terrible that people don’t dare to go out these days – stories about dramatic violent crime, etc. These are topics in which everyone can be included and upon everyone can agree”.

³⁶⁴ “The moral crusade on violence in Sweden: Moral panic, or material for small-talk indignation” (Åkerström1998:333). Uttrycket “moral crusade” är inte ursprungligen Åkerströms utan hon hänvisar sannolikt till Cohen (1972/2002). Cohens studie är mer känd för uttrycket ‘moral panic’, men bl.a. Ben-Yehuda

konstruerar ett problem som angår oss alla. Följaktligen föreslås åtgärder som manar till en ökad samordning och en prioritering av bekämpning och förebyggande åtgärder. Texterna utstrålar med förstärkande ord som ”behovet”, ”tydligare ansvar” och ”prioritera” en angelägenhet, att något ”måste” göras. Det handlar i huvudsak om den del av det ”moraliska korståget” som associeras med *plikten* att kämpa mot det oönskade våldet. Först i senare texter kommer bekämpandet av hedersrelaterat våld också framställas som ett gemensamt *ideal*.

Samtidigt som texterna *Våld i nära relationer – en folkhälsofråga* respektive *Nationell strategi mot mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck* båda manar till en gemensam strategi sker en glidning avseende vad som antas behöva prioriteras: ”Det stöd och skydd en våldsutsatt kvinna får, om kontaktförbud beviljas, om riskbedömning görs eller om en misstänkt förövare lagförs kan ytterst bero på var hon är bosatt. Denna beskrivning bekräftas av kvinnojourerna”.³⁶⁵ De insatser som listas framstår som de åtgärder som finns tillgängliga, och bygger till stor del på rekommendationer som huvudsakligen avser mäns våld mot kvinnor generellt, och inte specifikt vad avser hedersrelaterat våld. Detta kan sannolikt hänföras tillbaka till 2007 års handlingsplan,³⁶⁶ där rekommendationen var att åtgärderna oavsett våldskontext skulle inordnas under den då huvudsakligen rådande – och växande – infrastrukturen med skyddsåtgärder, huvudsakligen organiserad via kvinnojourerna. En bristande samordning av kunskaper och samarbete och konsekvenserna därav kritiseras: ”En nationell strategi bör enligt vår mening både kunna leda till att myndigheterna arbetar med bättre effektivitet och kvalitet samt samverkar så att lokala och regionala skillnader i kvalitet, resultat och tillgänglighet minskar”.³⁶⁷ Kritiken leder senare till en förändrad strategi vari den – tills nu – dominerande könsmaktsdiskursen, nedtonas till förmån för en jämställdhetsdiskurs.

En förändrad diskursordning

De två texterna i föregående avsnitt publicerades 2014 och 2015. Under 2016 och 2017 publiceras en skrivelse och tre kommittédirektiv, vilka också utgör de sista texterna som analyseras i detta kapitel.

(1986:496) sammankopplar Cohen med ’moral crusade’. Den tidigaste användningen av begreppet jag kunnat hitta är dock Becker (1963).

³⁶⁵ SOU (2015:55):22.

³⁶⁶ Regeringens skrivelse (2007/08:39).

³⁶⁷ SOU (2015:55):22.

Hedersrelaterat våld som ett hinder för jämställdhet

Den första texten är Regeringens skrivelse 2016/17:10: *Makt, mål och myndighet - feministisk politik för en jämställd framtid* vilken utgör grunden för inrättandet av en centraliserad jämställdhetsmyndighet med uppdrag att ansvara för ”en strategisk och stärkt styrning och en långsiktig organisering på jämställdhetspolitikens område”.³⁶⁸ I skrivelsen beskrivs hur jämställdhetspolitiken har utvecklats under perioden 2007-2014. En framåtblick i form av mål och åtgärdsprogram föreslås. I skrivelsen avgränsas en fjärde diskurs, en jämställdhetsdiskurs som utgår från en ”feministisk politik”, som syftar till att utjämna och på sikt eliminera könsbaserade skillnader i makt och inflytande. Mer specifikt förordas att den statliga styrningen ”av insatser mot mäns våld mot kvinnor inklusive hedersrelaterat våld och förtryck samt prostitution och människohandel för sexuella ändamål bör följa en samlad nationell strategi under perioden 2017–2026”.³⁶⁹ Hedersrelaterat våld ses som ett hinder mot jämställdhet och ges samtidigt en mer könsneutral inramning. Hedersrelaterat våld och förtryck fokuseras ”oavsett om den som utövar denna form av våld och förtryck är man eller kvinna och oavsett kön på den som våldet och förtrycket riktas mot”.³⁷⁰

Efterlysning av åtgärder för ökad jämställdhet och mer komplexa maktanalyser

Jämställdhet får i detta skede en tydligare betydelse av att vara något som enar män och kvinnor, snarare än att utpeka maktskillnader mellan dem. Ställningstagandet mot könsmaktsdiskursen förstärks ytterligare när utövning av våld och förtryck beskrivs mer ingående. En mer komplex maktanalys än könsmaktsdiskursens positionering av män som våldsutövare och kvinnor och flickor som våldsoffer förespråkas:

Även män och pojkar kan vara utsatta för våld från närstående, inklusive hedersrelaterat våld och förtryck, samt prostitution och människohandel för sexuella ändamål. Omvänt kan kvinnor och flickor utsätta närstående för våld, exempelvis i hederssammanhang, och begå brott som rör prostitution och människohandel för sexuella ändamål.³⁷¹

I samband med att jämställdhetsdiskursen etableras får talet om heder en ny prägel. Jämställdhetsdiskursen innehåller dock inga referenser till den typ av maktanalys av familjerelationer som ingår i det intersektionella perspektivet. Heder kopplas inte till specifika familjekulturer eller familjer från vissa kulturer. Jämställdhetsdiskursen saknar alltså den kulturanalys som lyfts fram av såväl den endogena som den exogena kulturdiskursen.

³⁶⁸ Regeringens skrivelse (2016/17:10):83.

³⁶⁹ Ibid.:110.

³⁷⁰ Ibid.:113.

³⁷¹ Ibid.:114.

Skrivelsen lägger som sagt grunden för jämställdhetspolitikens strategiska inriktning, vilken senare befästs genom de tre direktiv som utfärdas under 2016-2017. I Kommittédirektivet *Inrättande av en jämställdhetsmyndighet* (2016:108) fastslås att en ny myndighet med inriktning på jämställdhet ska inrättas. Beslutet beskrivs som ett led i regeringens redan nämnda jämställdhetspolitik. För i princip varje uppdragsbeskrivning i direktivet *Inrättande av en jämställdhetsmyndighet* hänvisas tillbaka till skrivelsen *Makt, mål och myndighet*, som en påminnelse om att det är det styrdokumentet som utgör utgångspunkten. Den jämställdhetsdiskurs jag precis identifierat används alltså övergripande i texten.

Åtgärder mot heder: ett nödvändigt led i jämställdhetsarbetet

Behovet av ”en fast och permanent struktur på nationell nivå för att regeringen ska kunna säkerställa att politiska prioriteringar genomförs” ger upphov till Jämställdhetsmyndigheten som även ska samarbeta mot hedersrelaterat våld. De uppmaningar till samhällsåtgärder som tidigare efterfrågats hörsammats alltså nu. Det är dock inte skillnader mellan kulturer som nu står i fokus, utan den sammansvetsande relation mellan könen som utgörs av en kontinuerlig strävan för att bekämpa manlig överordning och kvinnlig underordning.

Kopplingen mellan hedersrelaterat våld och jämställdhet implicerar även en försiktig ansats till att behandla heder som ett samhällsproblem. Själva idealet att sträva efter jämställdhet framställs som något gott, som en självklarhet som inte kan ifrågasättas. Inrättandet av en myndighet vars plikt är att samordna jämställdhetsarbetet förstärker vikten av detta ideal. Arbetet mot hedersrelaterat våld samordnas med ett antal andra angelägna frågor som berör jämställdhet. Med detta impliceras att såväl plikt som ideal ska uppnås inom ramen för det övergripande jämställdhetsarbetet.

Här sker nu en anmärkningsvärd organisationsförändring i samband med ett tilläggsdirektiv: Kommittédirektiv 2017:36: *Tilläggsdirektiv till Utredningen för inrättande av en Jämställdhetsmyndighet*. I detta tillägg, som publiceras drygt tre månader efter det ovan nämnda huvuddirektivet, lyfts hedersrelaterat våld ut från ramen för jämställdhetsmyndighetens uppdrag. Under en interimperiod (fram till 2020) ska ansvaret för nationell samordning kring hedersrelaterat våld ligga kvar hos det särskilda kompetensteamet vid Länsstyrelsen i Östergötlands län. Mot slutet av interimperioden ska organiseringen av arbetet utvärderas och därefter ”bör ställningstagande göras om och i vilken form verksamheten fortfarande bör bedrivas”.³⁷²

Regeringen önskar en övergripande översyn av hur ett nationellt arbete mot hedersrelaterat våld ska organiseras och bedrivas. Frasen ”om och i vilken form

³⁷² Kommittédirektiv (2017:36):2.

verksamheten fortfarande bör bedrivas” antyder att det samordningsansvar som tidigare legat hos kompetensteamet vid Länsstyrelsen i Östergötland anses vara i behov av översyn. Detta bekräftas delvis av de svårigheter att genomföra delar av uppdraget som kompetensteamet i Östergötland upplevt, och som teamet själva redogör för i slutredovisningen av länsstyrelsernas uppdrag 2015 samt årsrapporten 2017. I redogörelserna lyfts framför allt avsaknaden av lagstöd för att förebygga hedersrelaterat våld.³⁷³

Jämställdhetsmyndighetens roll: Att utreda heder som någonting särskilt

I tilläggsdirektivet anges att Jämställdhetsmyndigheten inte (i nuläget) ska inneha det nationella uppdraget för hedersrelaterat våld, utan att det ligger kvar hos kompetensteamet i Östergötland. I myndighetens uppdrag ingår dock ”frågor om hedersrelaterat våld och förtryck. Detta bör tydligt framgå av instruktionen. I myndighetens uppdrag bör det vidare ingå att synliggöra och motverka de *särskilda mekanismer* som ligger bakom hedersrelaterat våld och förtryck”.³⁷⁴ De två verksamheterna (kompetensteamet i Östergötland respektive Jämställdhetsmyndigheten) ska alltså bedriva parallellt arbete mot hedersrelaterat våld. Jämställdhetsmyndighetens arbete ska fokusera på det hedersrelaterade våldets ”särskilda mekanismer”. Denna särskiljning av våldets mekanismer är en omskrivning av ett skillnadsskapande mellan hedersrelaterat våld och andra former av våld som ingår i en kulturdiskurs, oavsett om denna är endogen, exogen eller både ock. Dessutom tillskrivs heder en särskild position i myndighetens allmänna jämställdhetsarbete.

En exogen kulturdiskurs får prägla framtagandet av ny lagstiftning

Det sista policydokumentet som berör hedersrelaterat våld mellan 1997 och 2017 är Kommittédirektiv 2017:25, som ger en särskild utredare i uppdrag att ”undersöka om det finns behov av åtgärder i syfte att säkerställa ett starkt skydd mot barnäktenskap, tvångsäktenskap och brott med hedersmotiv”.³⁷⁵ Ett flertal utdrag ur dokumentet synliggör en förändrad diskursordning, där den exogena kulturdiskurs som femton år tidigare motarbetades utifrån flera olika akademiska perspektiv nu får en betydligt mer framträdande roll i talet om heder.

Till att börja med associeras hedersrelaterad brottslighet nu med ytterligare andra former av brottslighet än tidigare. I ett stort antal av de tidigare dokumenten omnämndes hedersrelaterat våld tillsammans med mäns våld mot kvinnor samt i något färre fall även tillsammans med våld i samkönade relationer. Nu inkluderas även andra former av brott

³⁷³ Länsstyrelsen i Östergötland (2015, 2018).

³⁷⁴ Kommittédirektiv (2017:36):2. Min kursivering.

³⁷⁵ Ibid.:1.

(tvångsäktenskap, barnäktenskap och könsstympning) i det redan etablerade samlingsbegreppet hedersrelaterat våld och förtryck. Samtidigt övergår åtgärdsförslagen nu till ett översynsskede, där befintliga ansatser till att sprida information och förebygga hedersrelaterat våld ska utvärderas.

I kommittédirektivet 2017:25 framgår det tydligt att de nytillkomna brotten antas äga rum eller initieras utanför Sveriges gränser. Framför allt används 'utlandet' och 'utländskt' ett flertal gånger inom dokumentet, t.ex.: "Barnäktenskap och tvångsäktenskap är emellertid komplexa företeelser som inte sällan har anknytning till utlandet".³⁷⁶ Äktenskapen beskrivs som "utländska"³⁷⁷ eller "ingångna enligt utländsk lag",³⁷⁸ och huvudfrågan kring dessa äktenskap beskrivs historiskt utifrån frågan om de ska "erkännas" enligt svensk lag.³⁷⁹ Den diskursiva praktiken bygger på kontrasten mellan 'det utländska' och 'svensk lagstiftning'. Konsekvensen blir ett kontrasterande antagande mellan skilda kulturtolkningar.

Det sker även ett skifte i *vad* inom fenomenet heder som antas vara angeläget att utreda, från *orsaker* till 'våldet och förtrycket' till heder som *motiv* till brott. På så sätt flyttas fokus från mer strukturella diskurser om samhällsmekanismer som antas orsaka hedersrelaterat våld till de mer individuella drivkrafter som kan utgöra motiv till brott. Genom en hänvisning till den del av lagstiftningen som berör påföljd³⁸⁰ förklaras syftet bakom att utreda "hedersmotivets" inplacering i befintligt och eventuellt framtida svenskt lagrum. Bland annat hänvisas till försvårande omständigheter vid bedömning av straffvärdet, samtidigt som det påpekas att befintlig lagstiftning om straffskärpning endast utgör generella exempel på försvårande omständigheter. Direktivet efterlyser alltså en mer specificerad och förtydligande beskrivning av hedersrelaterad brottslighet, vilket är en tydlig begäran från lagstiftaren om att hedersrelaterad brottslighet ska kunna särbehandlas:

Brott med hedersmotiv är allvarliga och det är därför angeläget att sådana motiv uppmärksammas såväl vid utredning som vid lagföring av brott. Redan i dag finns alltså möjligheter att beakta hedersmotiv och andra hedersrelaterade omständigheter vid straffvärdebedömningen (jfr vad som ovan sagts om 29 kap. 1 och 2 §§ brottsbalken). De befintliga bestämmelserna är dock allmänt hållna och kan avse mycket varierade förhållanden. Det kan mot den bakgrunden ifrågasättas om regleringen på ett tillräckligt tydligt sätt träffar brott med hedersmotiv.³⁸¹

³⁷⁶ Ibid.:4.

³⁷⁷ Ibid.:5.

³⁷⁸ Ibid.:6.

³⁷⁹ Ibid.:7, 8.

³⁸⁰ 29 kap 1 och 2 §§ BrB.

³⁸¹ Kommittédirektiv (2017:25):12.

Heder konstrueras som något som sker i 'särskilda familjer'

I direktivet beskrivs maktförhållanden och hierarkier i det som kallas för ”familjer med hedersnormer”. Normerna positionerar dessa familjer som annorlunda än familjer som inte ”har hedersnormer”, vilket följer den exogena kulturdiskursens logik. Därpå följer en beskrivning av hur familjerelationerna ser ut i sådana familjer. Bland annat framhålls att det är ”oftast männen som bestämmer”, liksom att det är ”pojkar och yngre män som får i uppgift att bevaka och kontrollera sina syskon, speciellt systrar, och kusiner, ibland även sina mödrar”. Även begränsade valmöjligheter lyfts fram i form av ”förväntningar” på pojkar att utöva ”kontroll av familjens flickor och kvinnor”. Mäns överordning, kvinnors underordning samt kontroll av underordnade familjemedlemmar är ett genomgående tema. Samtidigt tillskrivs familjerna följa ”särskilda mekanismer” som antas följa på förhand definierbara mönster som går ut på att bevaka och kontrollera flickor och kvinnor. Här kombineras en exogen kulturdiskurs som *särskiljer* familjernas ”mekanismer” från andra familjers, med en könsmaktsdiskurs där våld eller kontroll av flickor och kvinnor synliggörs.

Texten utgår från antaganden i tidigare riksdagstexter om hederspraktikens hierarkiska förutsättningar, dock med en större tydlighet och detaljrikedom än i tidigare texter. Tidigare har familjekontexten beskrivits med mer allmänt hållna konstruktioner.³⁸² I denna text beskrivs familjemedlemmars inbördes maktrelationer i mycket större detalj, och även och vad detta kan få för konsekvenser med hänsyn till motiv och skuld:

Om de inte uppfyller förväntningarna om kontroll av familjens flickor och kvinnor kan de själva drabbas av våld och förtryck. Det innebär att när man talar om heder som ett motiv för brottet är det inte nödvändigtvis gärningsmannens motiv som åsyftas. Gärningsmannen kan tvärtom i sin tur vara tvingad att utföra gärningen för att undvika att själv bli utsatt för brottslig gärning och på så vis själv samtidigt vara både förövare och offer.³⁸³

Här kulturaliseras hederspraktik på ett flertal sätt. Först antas att ”hedersnormer” är något som kräver särskild förklaring, därefter att ”hedersnormer” innebär att ”männen” bestämmer (utan att specificera vilka män som avses). Slutligen konstateras att i familjer där hedersnormer finns kan individers situation vara så utsatt att det kan ifrågasättas om ”hedersmotiv” överhuvudtaget kan vara detsamma som en gärningsmans ”motiv” till brott. Att (främst unga) manliga medlemmar av hederspraktiserande familjer upplever en utsatthet – samt att denna utsatthet sällan eller aldrig problematiseras – har lyfts fram

³⁸² Se t.ex. skrivelsen (2007/08):39 om våldets ”kollektiva karaktär” i kapitel 5.

³⁸³ Kommittédirektiv (2017:25):4.

av Schlytter & Rexvid.³⁸⁴ I det ovanstående synliggörs det 'rättens dilemma' där gärningsmän i denna etnokulturella kontext positioneras som förövare (i rättslig mening) men samtidigt glöms bort som offer. Rätten saknar verktyg för att utreda den sociala situation där gärningsmän samtidigt kan vara offer.³⁸⁵

Den avvikande moralens konstruktion av tillsammansskap

Sammanfattningsvis har jag visat att under den sista fasen av denna delstudie förändras diskursordningen: en kulturaliserande konstruktion av hederspraktik får en dominerande position. Dessförinnan kritiserade sådant tal om heder utifrån ett flertal perspektiv. Hur kan denna förändrade diskursordning förklaras?

Till att börja med förändras det sätt som kön behandlas på i talet om heder. En tidigare könsmaktsdiskurs ersätts med en jämställdhetsdiskurs som förefaller stämma bättre överens med det manande till handling som efterfrågats i senare dokument. Där könsmaktsdiskursen burit mer strukturella och statiska drag – och dessutom präglas av en polarisering mellan män och kvinnor i allmänhet, manar jämställdhetsdiskursen till att sträva mot en ökad jämställdhet som ett led i en enad feministisk inriktning på politiken. Just en samlad ansats för att utjämna klyftor och öka självständighet och oberoende är bärande teser i jämställdhetsdiskursen.

Bruket av jämställdhetsdiskursen kan analyseras moralsociologiskt dels utifrån Durkheims användning av begreppen plikt och ideal, dels utifrån Mary Douglas' vidaretolkning av hur det sakrala skapar legitimitet för institutioner. Tidigare i kapitlet, i analysen av när samhället enas mot det oönskade, diskuterade jag hur kampen mot det förmodat ökande våldet lyftes fram som en gemensam angelägenhet som främst frammanade en samhällsplikt att slå tillbaka mot våldet. Jämställdhetsdiskursens intåg i talet om heder innebär att det svenska samhället får en uttalad och upphöjd gemensam värdering att samlas omkring, en särskilt upphöjd och symbolisk gemensamhet. Som jag lyft tidigare legitimeras samhället Sverige genom det som Douglas (i uttolkning av Durkheims ursprungsbegrepp) kallar för det sakrala. Med det sakrala legitimeras också ett skillnadsskapande mellan ett 'vi' (som strävar efter den sakrala jämställdheten) och 'de andra' (som inte delar denna strävan och därför är profana). Det sakrala upphöjer jämställdheten till ett tillsammansskapande ideal som kompletterar den sedan tidigare presenterade plikten att bekämpa våldet.³⁸⁶ Sammantaget legitimeras identifieringen av ett 'oss' i motsats till 'dom', och därmed i förlängningen uppmaningen till en lagstiftning som bygger på en exogen kulturdiskurs.

³⁸⁴ Schlytter & Rexvid (2016).

³⁸⁵ Banakar (1994).

³⁸⁶ Douglas (1986).

Med en tydligt enad front för jämställdhet blir det lättare att sammankoppla hederspraktik med icke-jämställdhetssträvande grupper och peka ut hederspraktik som ett motsträvande hot mot det gemensamma jämställdhetsprojektet. Diskursskiftet påminner om Elias & Scotsons klassiska teori om etablerade och outsiders, där assymetriska maktrelationer mellan grupper bibehålls genom moraliskt grundade värderingar av de överordnade om de underordnade.³⁸⁷ I det sistnämnda citatet ovan positioneras ”familjer med hedersnormer” – snarare än ”individer med hedersnormer” – som avvikare. Det är alltså den hederspraktiserande *gruppen* som identifieras som motståndare till den jämställdhet som den svenska *befolkningen* uppmanas ingå i en gemensam strävan för.

Sammanfattande kommentarer

Genomgången av detta och föregående kapitelns policydokument som behandlar hedersrelaterat våld präglas av fyra diskurser som i sin tur genomgår en utveckling under fem faser. Talet om heder i svenska policydokument 2011-2017 kan sammanfattas enligt följande.

I föregående kapitel analyserade jag de två första faserna av totalt fem, i detta kapitel har jag analyserat resterande tre. Under den *tredje fasen* av talet om heder i policydokument, som inleds runt 2011, fattas ett flertal regeringsbeslut om informationskampanjer och andra satsningar för att minska mörkertalet och mana till aktivt bekämpande av hedersrelaterat våld och förtryck. Sammantaget konstaterar jag att den redan etablerade könsmaktsdiskursen konkretiseras under denna fas. Besluten motiveras med tydlig koppling till mäns våld mot kvinnor generellt, och de tidigare relativt synliga exogena och endogena kulturdiskurserna får nu förhållandevis litet utrymme. Utredningar och andra åtgärder som utvecklats med stöd av organisationer med ett uttalat könsmaktsperspektiv präglar också denna fas. Kombinerat med satsningar på befintlig infrastruktur i form av till exempel skyddade boenden inplaceras hedersrelaterat våld under denna tid återigen i en allmän diskurs om mäns våld mot kvinnor. Uppmärksammandet av heder lyfts därmed fram som ett led i att bekämpa mäns våld mot kvinnor generellt. Begreppet ’kollektiv karaktär’, som används under den andra fasen, förekommer inte i dessa regeringsbeslut – men det kommer att återintroduceras i de senare faserna. Detta innebär att särskiljningen av hedersrelaterat våld från mäns våld mot kvinnor generellt nedtonas under denna fas. Däremot sker det ytterligare diskursiva utvidgningar när talet om heder förutom hedersrelaterat våld nu även talas om i termer av förtryck. Detta vidgar synen på hur hederspraktiken påverkar och begränsar främst kvinnors och flickors vardagsliv. Förutom att hederspraktik

³⁸⁷ Elias & Scotson (2010).

associeras med olika former av kontroll av klädsel, tid utanför skolan eller hemmet, kommunikation med vänner och bekanta, inkluderas även barn- och tvångsaktenskap samt könsstympling med hederspraktik.

Den *fjärde fasen* äger rum ungefär 2014-2015. Genom hänvisningar till olika undersökningar framställs heder som ett specifikt samhällsproblem som även växer i omfattning. Genom en återgång till mer kulturorienterade resonemang skapas också en bild av att hederspraktik inte tidigare funnits i Sverige, utan att det rör sig om ett 'nytt' problem som måste hanteras. Det sker alltså uppmaningar till samhällsåtgärder mot hedersrelaterat våld. I titlarna på de mest omfattande dokumenten beskrivs heder som en "folkhälsofråga"; det kallas även till "en samlad nationell strategi" för att bekämpa hedersrelaterat våld och förtryck. Sammantaget framställs heder som ett växande 'hot' mot samhällsordningen, något som i sin tur påkallar en kollektiv ansats till att åtgärda problemet. Det talas här om "samhällets skyldighet" att agera handlingskraftigt men samtidigt rättssäkert. Medan diskurser om heder under de tidigare faserna huvudsakligen fokuserat på förklaringsmodeller till våldsutövning, läggs fokus nu snarare på 'uppdraget' att bekämpa hedersrelaterat våld, "inte bara i ord utan genom handling". Det läggs också ett större fokus på ett kollektivt ansvar i bekämpningen, bland annat genom bättre myndighetssamordning. Det problem som alltså under en längre tid beskrivits utifrån sin 'kollektiva karaktär' ska nu bekämpas genom en kollektiv nationell strategi. Samtidigt uppmärksammas det rättssäkerhetsdilemma som uppstår när vissa former av våld associeras med enskilda etniska grupper. Det som dock får dominera den fjärde fasen är berättelsen om det utbredda och ökande hedersrelaterade våldet.

I den *femte fasen*, som äger rum ungefär 2016-2017, konkretiseras denna nationella strategi, och här inträder också en fjärde diskurs som bygger på en underförstådd strävan mot ett jämställt Sverige. Hedersrelaterat våld antas här utgöra ett hinder mot denna jämställdhetssträvan, och åtgärder mot heder framställs som ett nödvändigt led i det pågående jämställdhetsarbetet. I linje med en bred nationell satsning på "Feministisk politik för en hållbar framtid" som efterlyser åtgärder för en ökad jämställdhet ska en Jämställdhetsmyndighet inrättas i vars uppdrag ingår att utreda heder som någonting särskilt, vilket bland annat påkallar mer komplexa maktanalyser av händelser i 'särskilda familjer' med "särskilda mekanismer". Det innebär också att myndigheten huvudsakligen ska arbeta utifrån den exogena kulturdiskursens logik. Samtidigt lanseras en utredning som ska mynna ut i ett lagförslag som bland annat riktar in sig på hedersrelaterat våld och förtryck. I samband med lanseringen kopplas heder av den ansvarige ministern till den "omfattande invandring" som skett på senare tid,³⁸⁸ vilket innebär att en exogen kulturdiskurs även får prägla framtagandet av ny lagstiftning. Den

³⁸⁸ Se kapitel 1.

exogena kulturdiskursen har präglat hela denna produktion av policydokument, men den har samtidigt utsatts för kritik från könsmaktsdiskursen. I samband med att en jämställdhetsdiskurs får fäste på bekostnad av könsmaktsdiskursen, legitimeras identifieringen av ett enat Sverige med ett moraliskt uppdrag präglat av såväl plikt som ideal att bekämpa hedersrelaterat våld för att säkerställa det gemensamma jämställdhetsarbetet.

I denna sista fas får den exogena kulturdiskursen om heder ett tydligare fäste, till stor del för att frågan om könsmaktsrelationer behandlas utifrån en annan diskurs: jämställdhetsdiskursen. Även om den pågående kamp mellan könen som ingår i könsmaktsdiskursen utgör en grund för den nationella strategi för jämställdhet som lanseras, så skiftar frågan om ojämlikhet mellan könen från en kritik mot strukturella orättvisor i en universell kontext (alltså könsmaktsdiskurs) till en pågående strävan efter och till relativt många delar uppnådd jämställdhet i relationen mellan män och kvinnor (jämställdhetsdiskurs). Den segregering och ojämlikhet mellan könen som associeras med hederspraktik porträtteras i jämställdhetsdiskursen som ett *hinder* mot den pågående *svenska* processen för jämställdhet, snarare än ett *exempel* bland flera på ett universellt strukturellt problem. Sålunda konstrueras hedersrelaterat våld och förtryck som *utländskt* och icke förenligt med *svensk* lagstiftning. Jämställdhetsdiskursens logik möjliggör en syn på heder som ett hinder mot det jämställdhetsideal som satts upp av det svenska samhället som helhet. Via jämställdhetsdiskursen inplaceras alltså heder i den exogena kulturdiskursen. Denna exogena kulturdiskurs tar även hjälp av den endogena kulturdiskursens hänvisningar till invandrarfamiljers inbördes relationer, vilket återigen pekar ut det som inte passar in i den syn på "Makt, mål och myndighet" som det svenska jämställdhetsarbetet antas bygga på. I den nationella strategin för jämställdhet konstrueras hederspraktiserande familjer som mindre jämställda än andra, eftersom den endogena kulturdiskursen inkluderar antaganden om att mäns överordning och kvinnors underordning är en naturliggjord del av familjens maktrelationer.

I detta och föregående kapitel har ett antal akademiska perspektivs representationer av världen – och deras kamp om tolkningsutrymmet i talet om heder i policydokument – stått i fokus. Under den studerade tidsperioden 2002-2017 har det skett några förändringar i diskursordningen om heder, men vi har också kunnat se hur diskurser om heder utvecklats över tid, det vill säga att nya sätt att beskriva och tala om heder tillkommit under tidsperioden. Först blev det specifika brottet 'hedersmord' vidgat till det mer generella brottet 'hedersrelaterat våld'. Därefter tillkom en ytterligare utvidgning när 'förtryck' lades till våld, vilket innebar att även maktutövningar som eventuellt inte är brottsliga också inkluderades i talet om heder.

I nästföljande två kapitel studerar jag hur domstolar resonerar när de utreder om heder eventuellt varit ett motiv till brott. Jag gör detta i analysen av hur motiven till sju mord beskrivits i domstolsprotokoll under tidsperioden 1997-2017.

7. Lagprövarens nivå I: Domstolsprotokoll 1997-2002

Inledning

I följande två kapitel koncentrerar jag mig huvudsakligen på vilka diskurser om heder som framträder i domstolsprotokoll, samt hur och med vilka implikationer diskursordningen om heder förändras över tid i dessa protokoll. Samma diskurser framträder här som förekom i de förra kapitlen (den exogena kulturdiskursen, den endogena kulturdiskursen, könsmaktsdiskursen samt jämställdhetsdiskursen), men samtidigt med vissa distinktioner. Till stor del beror detta på att de analyserade texterna är av olika genre. Medan riksdagstexterna i föregående kapitel behandlar hedersfenomenet utifrån ett övergripande samhällsperspektiv, fokuserar domstolsprotokollen på en konkret våldssituation. Domstolen summerar gärningsbeskrivningar, vittnesmål och teknisk bevisning från en specifik händelse, i syfte att placera in händelsen i ett lagrum och därigenom bedöma om ett brott har begåtts. Diskurserna produceras och används i olika kontexter, vilket i sin tur påverkar hur diskurserna utvecklas.³⁸⁹

Detta och efterföljande kapitel är en kronologisk analys av de diskurser som uppstår i resonemang om motiv till heder i svenska domstolsprotokoll. I detta kapitel presenterar jag domstolsprotokoll från utredningen av de första tre 'hedersmord' i Sverige som fått särskilt stor uppmärksamhet i media. Rättegångarna äger rum mellan 1997 och 2002, vilket innebär att det sista av dessa domstolsprotokoll offentliggörs samma år som publiceringen av det första av de policydokument som nämner hedersrelaterat våld och

³⁸⁹ Se Metodbilagan (bilaga 1) för en närmare beskrivning av hur diskurserna identifierats och avgränsats.

som jag analyserat i föregående kapitel. Produktionen av policydokument kan ses i ljuset av att dessa första tre mord fick stor uppmärksamhet, men det var först efter det att talet om heder pågick i några år som ämnet började behandlas på riksdags- och regeringsnivå, och den ideologiska kampen om heder tog fart på allvar.³⁹⁰ I utredningen av de tre första morderna har alltså domstolen begränsat stöd av forskning för att bedöma hur heder som motiv bör förstås. Domstolsprotokollen innehåller inte heller några referenser till expertvittnesmål, utan rätten lutar sig till stor del på egna tolkningar och antaganden om de personer och omständigheter som presenterats. I nästa kapitel kommer vi att se att den expertkunskap som delvis avspeglas i den tidigare analysen av policydokumenten på olika sätt söker sig in i domstolsprotokoll och domskäl.

I domstolsprotokollen har jag identifierat fyra distinkta diskurser som alla motsvarar de som förekommer i policydokumenten i föregående kapitel. Diskurserna ska ses som distinkta från varandra, men samtidigt är de inte oförenliga utan kan komplettera varandra. Det är i kombinationen mellan dessa strukturella och relationella diskurser som domstolen rekonstruerar de omständigheter som antas leda till hedersrelaterat våld och förtryck. Redan nu kan jag avslöja att de två kulturorienterade diskurserna dominerar diskursordningen i domstolsprotokollen. De två könsorienterade diskurserna framträder som komplement till de kulturorienterade i domstolens tolkningar av heder som motiv. Interdiskursivitet är alltså ett ständigt pågående inslag i den diskursiva praktiken.

I den första av diskurserna – den exogena kulturdiskursen – antas hedersrelaterat våld ha stark anknytning till de inblandade personernas geografiska och kulturella bakgrund samt den livsåskådning som följer på detta. I den exogena kulturdiskursen förekommer alltid någon form av jämförelse mellan kulturer eller samhällssystem eller ett ställningstagande om att en händelse eller ett beteende skiljer sig från något explicit eller implicit 'svenskt'. Här framstår det 'svenska' också som det normala som det 'andra' jämförs emot. Denna jämförelse är mer explicit i domstolsprotokoll än i policydokumenten, där den exogena kulturdiskursen i större utsträckning var något de övriga diskurserna kritiserade eller på annat sätt positionerade sig emot.

Den andra diskursen är den endogena kulturdiskurs som bygger på antaganden om maktrelationer mellan individer och inom grupper (till exempel familjer). Utgångspunkten är att familjer eller släkter kan betraktas som kulturellt präglade sociala enheter. Enligt den endogena kulturdiskursen orsakas hedersrelaterat våld av att maktrelationer inom familjer av olika skäl destabiliseras, vilket ger upphov till nytillkommande förhandlingar om makt. Diskursen gör antaganden om länkar i en kedja av händelser där en händelse leder till en destabilisering av maktrelationer, följt av förhandlingar om nya maktanspråk som, när konsensus inte kan nås, riskerar att

³⁹⁰ Carbin (2008; 2010a); Ekström (2009).

utmytna i en våldsytring. Den endogena kulturdiskursen skiljer sig från den exogena i att den inte bygger på jämförelser mellan kulturer utan avgränsar sig till det som sker i specifika kulturella kontexter. Dynamiken i accelererande våldssituationer fokuseras snarare än de antaganden om fasta strukturella förhållanden som kultur- respektive könsmaktsdiskurserna bygger på. Den fokuserar också på förhandlingar i ett händelseförlopp som initieras av en slumpmässig händelse *eller* ett initiativ till aktivt motstånd.

De tredje och fjärde – könsmakts- och jämställdhets- – diskurserna bygger båda liksom i föregående kapitel på antaganden om mäns överordning och kvinnors underordning. Det förekommer i flera av domstolsprotokollen resonemang om mäns beslut och gärningar som skapar ett intryck av en tydligt mansdominerad kontext omkring våldssituationen. Jämställdhetsdiskursen bygger på antaganden om en strävan efter att leva ett jämställt liv och kombineras i domstolsprotokollen med kulturella antaganden om 'svenskhet' och 'att vilja leva ett normalt svenskt liv'. När könsmaktsdiskursen används i domstolsprotokollen framträder i stället huvudsakligen motiv till manliga våldshandlingar eller upprätthållandet av ojämlika könsmaktsförhållanden. Den kombineras med (en av eller båda) kulturdiskurserna för att symbolisera det 'icke-svenska'. Könsorienterade diskurser förekommer inte enskilt i något av de analyserade protokollen.

Domstolsprotokollen är tolv till antalet (åtta tingsrättsdomar samt fyra därpå följande hovrättsdomar) och berör totalt sju mord.³⁹¹ Målsättningen med detta kapitel är att analysera på vilka sätt domstolsutredningar i så kallade 'hedersmord' har konstruerat motivbilder, och vilka diskurser som görs gällande i dessa motivbilder. Motivbilderna utläser jag huvudsakligen från domskälen och påföljdsbedömningar, även om vissa utdrag från andra delar av protokollen kommer att förekomma. Domskälen bygger till stor del på de bakgrundsbeskrivningar som utgör huvuddelen av protokollen, det så kallade händelseförloppet före, under och efter brottet. Jag analyserar även dessa bakgrundsbeskrivningar med två huvudsakliga syften. Jag är intresserad av de diskurser som formas till följd av domstolens antaganden om hur våld med hedersmotiv uppstår. Dessutom intresserar jag mig för diskursordningen, dvs. i vilken utsträckning respektive diskurs lyfts fram eller nedtonas i domskäl och påföljdsbedömningar.

I detta kapitel analyserar jag de tre fall som enligt min uppfattning fått störst uppmärksamhet av alla 'svenska hedersmord'.³⁹² Tingsrätternas protokoll upprättades 1997, 1999 och 2002. De två kulturdiskurser som förekommer i policydokumenten – de exogena och endogena – dominerar redan i dessa tidiga domstolsprotokoll. Jag har tidigare nämnt den kritik mot uppmärksammandet av kultur i förhållande till heder som

³⁹¹ Som tidigare nämnts återupptogs ett av fallen efter resning.

³⁹² Se t.ex. www.gapf.se.

lyfts i policydokumenten från såväl könsmaktsorienterade som postkoloniala forskningsperspektiv.³⁹³ I dessa tidiga – enskilda men samtidigt mycket uppmärksammade – rättsfall förekommer kulturaliserande förklaringar och antaganden i ganska stor utsträckning. Däremot får könsmaktsdiskursen relativt litet utrymme i dessa tidiga domstolsprotokoll. Här nedan följer en analys av respektive protokoll, följt av en sammanfattning av hur dessa kulturdiskurser används, samt konsekvenserna av detta.

1997: Kvinnlig jämställdhetssträvan konstrueras som ett kulturellt familjeproblem

Redan i det första mordfall som utreds efter det att begreppet 'hedersmord' börjat användas i det svenska språket går det att se att rätten resonerar interdiskursivt, det vill säga att mer än en diskurs används i fastställandet av motivbilden. I domskälen lägger rätten stor vikt vid att brodern och kusinen enligt flera vittnesmål vid flera tillfällen strax före mordet uttalat dödshot mot systemen. Bland annat framhålls att hotbilden lett till att offrets socialsekreterare försökt verka för att hon skulle lämna staden och i stället familjehemsplaceras. Detta får rätten att dra slutsatsen att dödsfallet inte var en tragisk och icke-avsedd konsekvens av misshandeln: det "anses uteslutet att [brodern] och [kusinen] berövat [offret] livet i hastigt mod" vilket är en omskrivning för att bröderna rimligtvis måste ha insett att risken för dödlig utgång var stor. Rätten fortsätter med slutsatsen att motivet – orsaken till att hon mördats – var kopplat till konflikter mellan familjemedlemmar:

Utredningen i målet ger otvetydigt vid handen att den verkliga orsaken till att [system] bragts om livet var att hon en längre tid misshagat [brodern] och [kusinen] men sannolikt även andra manliga anhöriga genom att bryta mot det kulturella mönster hon förväntades följa och vilja leva ett vanligt tonårsliv som andra flickor i Sverige.³⁹⁴

Rätten använder en exogen kulturdiskurs när "kulturella mönster" som systemen förväntas efterleva ställs mot ett "vanligt tonårsliv" och hur ett sådant liv antas se ut i en svensk kontext. Det är systemens strävan efter 'svenskhet' och jämställdhet samt hennes aktiva val att "vilja leva ett vanligt tonårsliv" som antas ha "misshagat" gärningsmännen. Skillnaden mellan 'det svenska' och 'andra kulturer' lyfts alltså fram av rätten, vilket får konflikten mellan familjemedlemmarna att framstå som orsak till mordet.

I rättens slutsats om motivet tas även den endogena kulturdiskurs i bruk där maktrelationerna mellan individer och grupper – såsom familjer – utmanas. Enligt

³⁹³ Eldén (1998, 2003); Ekström (2009).

³⁹⁴ TR (1997):29.

denna diskurslogik är det just utmaningen mot bröderna, systemens agentskap, som skapar problem. Det är alltså inte själva 'svenskhet-' eller jämställdhetssträvandet som är familjens 'problem', utan att systemen hävdar sin rätt och gör anspråk på självbestämmande gentemot brodern och kusinen. Att konflikten pågått "under längre tid" antyder att det pågått någon form av förhandlingar om offrets handlingsutrymme innan mordet, även om det är oklart hur mycket makt olika aktörer haft i dessa förhandlingar. I rättens utredning och slutsatser skapas alltså utrymme för att tolka våldsomständigheterna utifrån maktförskjutningar i familjen och de spänningar dessa ger upphov till. Samtidigt konstruerar rätten genom hänvisning till "kulturella mönster" och att "vilja leva ett vanligt tonårsliv som andra flickor i Sverige" en tolkning där även 'svenska värderingar' som 'svenskhet' och självständighet antas stå på spel. I det föreliggande domstolsprotokollet problematiseras alltså det kvinnliga offrets handlingsutrymme, men rättens slutsatser fokuserar på familjen som 'icke-svensk'.

1999: Utländska domskäl och när skammen blir offentlig

Det i Sverige mycket uppmärksammade mord som ägde rum 1999 avgjordes i domstol först ett och ett halvt år senare, i januari 2001. Två farbröder till mordoffret dömdes till livstids fängelse för mordet på sin 19-åriga systerdotter. Domstolsprotokollet präglas av en inom svenskt rättsväsende mycket ovanlig dialog mellan det som beskrivits vid den svenska huvudförhandlingen och ett domstolsprotokoll som upprättats i det land där mordet ägde rum (som jag för enkelhets skull kommer att kalla mordlandet). Fallet är också unikt i den bemärkelsen att det vid mycket få tillfällen inträffat att personer som dömts för ett brott begånget i ett annat land även döms för samma brott i en svensk domstol.

En komplicerande omständighet är att de tilltalade i den svenska rättegången förnekar det mord de tidigare erkänt i mordlandets domstol. Den svenska tingsrättens ställningstagande vad avser såväl brott som motiv bygger på en jämförelse mellan de två åtalade farbrödernas trovärdighet i den svenska rättssalen respektive i mordlandets domstolsprotokoll. Den svenska domstolen använder mordlandets domstolsprotokoll som bevisning för att farbröderna planerat och genomfört mordet, till exempel genom att citera farbrödernas direkta anklagelser om mordoffrets klandervärda beteende:

Hon brukade vistas utanför hemmet i flera dygn och till slut så lämnade hon hemmet i över en månad [...] Hon hotade sina farbröder och sade att hon är fri att göra som hon vill och att lagen skyddar henne. Vi i vår tur känner en stark [etnisk grupp] tillhörighet och vi är stolta över familjemedlemmarnas moral och beteende [...] Hon besökte ställen

... där man kunde dricka alkohol [...] Till slut fick vi reda på att hon förlorat sin oskuld.³⁹⁵

Här framträder en endogen kulturdiskurs när domstolen i mordlandet med ett inifrånperspektiv lyfter fram att farbröderna uppfattade offret som trotsigt, det vill säga att hon hotade familjens stolthet, dess ”moral och beteende”. Tillhörigheten till den etniska gruppen lyfts fram som en dygd. I ett annat vittnesmål gjort i mordlandet lyfter domstolen fram den ena farbroderns uppfattning att dottern började ”imitera västerländska traditioner”:

Offret bodde med sina föräldrar i Sveriges huvudstad i ca 4 år. Under denna period började hon imitera västerländska traditioner och seder. Detta gjorde att hon struntade i att lyda sina föräldrar, hon lämnade hemmet när hon ville, hon vistades utanför hemmet i långa perioder utan att få lov och utan att föräldrarna visste om det.

Jag som farbror till offret och den äldsta brodern försökte flera gånger att bearbeta problemet. Jag hade möten med alla familjemedlemmarna, jag diskuterade problemet med dem.³⁹⁶

Från domstolen i mordlandet framträder en endogen kulturdiskurs i framställningen av motivbilden. Dotterns strävan efter självständighet lyfter fram en jämställdhetsdiskurs, men återigen kommer denna i skymundan för en endogen kulturdiskurs när domstolen uttolkar hennes strävan som ett hot mot familjens maktrelationer, ett hot som manar till handling. Farbrodern beklagar sig över att ”hon struntade i att lyda” och att föräldrarna förlorade kontrollen över henne. Denna olydnad presenteras som ”problemet” som ”alla familjemedlemmarna” diskuterade. Dotterns olydnad blir alltså till en kollektiv angelägenhet, och det hålls samtal för att återställa den hotade familjemaktstrukturen.

I domskälen i det svenska protokollet återkommer tingsrätten till dessa längre citat från mordlandets domstolsprotokoll och kommer relativt enkelt fram till att det rör sig om ett mord samt att farbröderna var inblandade i sådan utsträckning att de kan betraktas som gärningsmän. I frågan om motivet för mordet konstaterar tingsrätten ”att de återgivna avsnitten ur förhören i [mordlandet] bekräftar den beskrivning som [systemen] har gett av hur hennes far och farbröder upplevde [dotterns] sätt att leva i Sverige”.³⁹⁷ Mordlandets protokoll används av tingsrätten som bevis för att farbröderna hade motiv att genomföra mordet i den kulturella kontext där det ägde rum:

³⁹⁵ TR (1999):42.

³⁹⁶ Ibid.:42.

³⁹⁷ Ibid.:43.

Av vad som nu anförts och med beaktande av vad [farbröderna] har uppgett vid förhören i [mordlandet], är det enligt tingsrättens mening utrett att [fadern]³⁹⁸ och [farbröderna] haft ett motiv för att beröva [mordoffret] livet och att de aldrig varit främmande för att genomföra ett mord.³⁹⁹

De åtalade farbrödernas rekonstruktion av händelserna bjuder motstånd mot den endogena kulturdiskurs som åklagaren använder i sakframställan (och som jag ska återkomma till). Motståndet består i huvudsak av att förneka omständigheterna kring mordet, men även på ett misstänkliggörande mot mordlandets rättsväsende.

De har emellertid hävdats att deras vittnesmål i [mordlandet] inte är korrekt återgivna i förhörprotokollen och att förhørsledarna, bl.a. sedan det stått klart för dem att [mordoffret] förlorat sin oskuld, redovisat sina egna sociala värderingar i stället för att återge vad [farbröderna] berättat.⁴⁰⁰

Domstolen använder en exogen kulturdiskurs när den lyfter fram farbrödernas utsaga att mordlandets rättsväsende dömer utifrån en kulturell kontext. Den svenska domstolen medger att så i och för sig kan vara fallet, vilket bidrar ytterligare till denna diskurs:

Enligt tingsrättens mening finns det, såsom försvaret gjort gällande, anledning att bedöma uppgifterna i förhörprotokollen från [mordlandet] med stor försiktighet. Det kan inte uteslutas att det nedtecknade uttågarna i viss mån har påverkats av förhørsledarnas egna värderingar.⁴⁰¹

Tingsrätten dömer till slut till de åtalades nackdel på basis av andra vittnesmål som bedöms trovärdigare än farbrödernas. Men vägen dit kantas alltså av antaganden om kulturskillnaderna mellan två samhällssystem *och* två rättssystem.

I det aktuella fallet från 1999 bygger åklagaren en stor del av gärningsbeskrivningen på mordoffrets systems vittnesmål. Trovärdigheten utvärderas i förhållande till de åtalades egna vittnesmål och farbrödernas erkännanden i mordlandets protokoll. Sammanfattningsvis kan dock konstateras att hela gärningsbeskrivningen bygger på det systemet berättat vid förhandlingen. I inledningen bygger gärningsbeskrivningen på den könsmaktsdiskurs i vilken ett manligt familjeöverhuvud utövar kontroll eller våld mot en dotter. Även den endogena kulturdiskursen, där maktrelationer inom familjen utmanas, kommer till uttryck genom att dotterns motstånd och de konflikter i familjen som därmed genereras beskrivs:

³⁹⁸ Mordoffrets far misstänktes också för mordet (och erkände det även vid rättegången i mordlandet), men han återvände aldrig till Sverige och åtalades därför inte.

³⁹⁹ TR (1999):44.

⁴⁰⁰ Ibid.:41-2.

⁴⁰¹ Ibid.:42.

[Pappan] var sträng mot sina barn och i synnerhet mot den äldsta dottern. Hon fick t.ex. inte träffa vem hon ville och [pappan] såg till att hon gick till skolan så sent att hon inte skulle ha tid att tala med någon. [Pappan] tillät inte heller att hon talade i telefon med vem som helst. Den stränga regimen gav upphov till konflikter mellan [dottern] och föräldrarna. Även [lillasystemen] drogs in i dessa konflikter och hon ställde sig på [sin storasysters] sida.

Så småningom orkade [dottern] inte längre med den hjärntvätt som hennes far utsatte henne för och hon rymde därför från hemmet.⁴⁰²

Upprepningen av pappans namn rekonstruerar ett genom hela gärningsbeskrivningen återkommande antagande att pappan (senare i kombination med farbröderna) är den drivande kraften i kontrollen av dottern. Bilden av den dominanta patriarken förstärks med begrepp som 'sträng', 'såg till' och 'tillät inte'. När båda föräldrarna nämns sker detta i en passus där det i och för sig antyds att föräldrarna är eniga i konflikten. Dock nämns inte mamman vid namn vilket förstärker intrycket av dennes passiva roll. I stället framhävs dotterns och lillasystemens gemensamma motstånd mot pappans "regim" och "hjärntvätt". Två diskurser – könsmaktsdiskurs och endogen kulturdiskurs – samverkar således och konstruerar en bild av en patriarkal kontrollregim som dotter gör motstånd mot. Även farbröderna förekommer i gärningsbeskrivningen: "[Farbröderna] engagerade sig i [pappans] familjeproblem och de höll sammanträden en – tre gånger i veckan och diskuterade vad de skulle göra med [dottern] som enligt deras uppfattning bröt mot familjens levnadsregler".⁴⁰³ Här används en endogen kulturdiskurs genom antaganden om farbrödernas engagemang i familjekonflikten, i kombination med könsmaktsrelaterade antaganden om att de äldre männen "höll sammanträden" om dotterns agerande. "Familjens levnadsregler" anknyter till förståelsen att familjens relationer styrs av ett existerande regelverk som farbröderna har ett särskilt intresse av att upprätthålla. Här framträder även kollektiva representationer av familjens bästa – utifrån faderns och farbrödernas perspektiv. Representationerna bygger på antaganden om vem eller vilka i familjen som har ansvar att bibehålla existerande maktrelationer. Det i åklagarens gärningsbeskrivning självklara antagandet – som även finner stöd i de åtalades vittnesmål – är att de äldre männen bär detta ansvar. I detta fall kombineras en endogen kulturdiskurs med en könsmaktsdiskurs där det antas att det är viktigt för just männen att tydligt visa att de tar ansvar för att kontrollera flickans beteende och på så sätt bibehålla de patriarkala maktrelationerna inom familjen.

⁴⁰² Ibid.:6.

⁴⁰³ Ibid.:6.

I den fortsatta gärningsbeskrivningen blir denna familjeangelägenhet till en extern fråga. Det beskrivs vara när familjen ifrågasätts utifrån externa kollektiva moraliska representationer– det vill säga när familjen utsätts för skam – som motivet för mordet uppstår:

Efter en tid fick bröderna vetskap om att [dottern] bodde i en lägenhet i [Stockholmsförort]. De engagerade en person som skulle hålla uppsikt över [dottern] och det framkom att hon hade en pojkvän. Att [dottern] hade lämnat sin familj upplevde bröderna som ett stort problem; vad kunde inte ha hänt under den tid hon varit borta. [Fadern] stördes mycket av att [dottern] hade skämt ut familjen och problemet måste lösas på något sätt. Efter fyra veckors bortovaro återvände [dottern] till sin familj och lovade sin far att hon skulle gifta sig med den man som fadern utsåg.

I slutet av maj 1999 reste [dottern] tillsammans med sin mor och minsta syster till [mordlandet]. [Dottern] åkte dit i tron att hon skulle gifta sig, men i själva verket lurades hon till [mordlandet] för att man skulle kunna ta livet av henne.⁴⁰⁴

I åklagarens gärningsbeskrivning skildras ett händelseförlopp där familjen blir föremål för offentlig skam. Att dottern flyttat hemifrån konstrueras till att börja med som en intern familjeangelägenhet. Men när det framkommer att hon har en pojkvän och hon är föremål för rykten – ”vad kunde inte ha hänt” – så omkonstrueras händelseförloppet till att handla om offentlig skam. Inom denna konstruktion ifrågasätts familjens rykte. Familjens brott mot kollektiva representationer av vad det innebär att leva hedersamt exponeras på ett sådant sätt att det manas till handling. I denna kontext finns inte längre utrymme för att hantera ’problemet’ internt. Följaktligen planeras, enligt domstolens tolkning av åklagaren, mordet på dottern.

2002: Den hederspraktiserande outsidersn

Det mord som begicks 2002 är sannolikt det medialt mest uppmärksammade av alla så kallade hedersmord som begåtts i Sverige.⁴⁰⁵ I tingsrätten erkänner pappan och beskriver i detalj händelseförloppet. På frågan om motivet till mordet lyfter domstolen fram pappans egen tolkning:

Det är inte fråga om ett ”hedersmord”. Sådana har förekommit i det förgångna i den [etnisk grupp] kulturen men det är 50 - 100 år sedan. Han hade inte i förväg bestämt sig för att skjuta [dottern] men hon lämnade dem inte ifred. Han förstod att han inte skulle

⁴⁰⁴ TR (1999):6-7

⁴⁰⁵ Reimers (2005; 2007).

bli kvitt henne. Att skjuta henne var den enda lösningen. Det fanns ingen annan utväg. Nu är alla problem lösta. [Dottern] var problemet.⁴⁰⁶

Genom att ta avstånd från ”kulturen” gör pappan motstånd mot att genom den exogena kulturdiskursen positioneras som annorlunda. Han ansluter sig till ett ’vi’ som inte ansluter sig till det tal om heder som hans dotter tidigare anklagat honom och hans släkt för i Sveriges riksdag några veckor innan mordet. Implicit önskar han att bli inkluderad i den svenskhet som tar avstånd från såväl ”hedersmord” som ”kulturen” där detta kan uppstå. Önskan att identifieras med detta ’vi’ förstärker det han uttalat något tidigare enligt protokollet:

[Dottern] lämnade ut sin familj till massmedia och hela världsoptionen. Hon förtalade dem och ljög och såg till att hans 17-årige son hamnade i fängelse. Han hade sin heder och sina släktingar att tänka på. Svenskar kastade sten på hans fönster och kallade honom ”jävla svartskalle”. Hans arbetskamrater spottade på honom. Han blev sjuk. Efter att [dotterns] pojkvän hade dött såg han henne i Uppsala med olika män. Det var väldigt svårt för honom. Hon provocerade honom med sitt beteende och förödmjukade och förolämpade honom.⁴⁰⁷

I denna beskrivning beskriver pappan tydligt hur han andrafieras och exkluderas av såväl sina arbetskamrater som av ”svenskar”, vilket positionerar honom som tydligt utanför det ’vi’ han identifierar sig med i det föregående citatet. Exkluderingen kopplas tydligt till dotterns agerande före mordet; hennes agens lyfts fram genom att den påtalas i både den inledande och avslutande meningen i stycket. Det framhålls att dottern ”lämnade ut sin familj”, ”provocerade” och ”förödmjukade” honom. Detta utlämnande destabiliserar maktrelationerna inom familjen, men påverkar även hur han och familjen behandlas av det omgivande samhället. Här kan ännu en parallell dras till Elias & Scotsons studie av etablerade grupper på moraliska grunder positionerar individer och grupper dessa tillhör som ”outsiders”, det vill säga icke fullvärdiga medlemmar av det samhälle där alla grupper förväntas eller tvingas samleva och umgås.⁴⁰⁸

Domstolen skriver in pappan i denna outsiderposition genom att använda en kombination av endogen och exogen kulturdiskurs. Dels framträder den maktförlust som män av äldre generationen upplever efter flytten till Sverige och som framför allt Mehrdad Darvishpour men även i viss mån Aylin Akpinar påtalat.⁴⁰⁹ När dotterns utlämnande blir offentligt och känt, så utsätts pappan – och hans ”heder” och

⁴⁰⁶ TR (2002):8.

⁴⁰⁷ Ibid.:8.

⁴⁰⁸ Elias & Scotson (2010).

⁴⁰⁹ Darvishpour (2004, 2010); Akpinar (1998).

”släktingar” – även för smutskastning från det omkringliggande samhället. Pappan antyder att han utifrån hur han behandlats upplever sig som att representera en annan kultur än ”svenskar”. Skillnadsskapandet ingår i en exogen kulturdiskurs, men i rättens uttolkning av pappans vittnesmål är det enligt pappan dotterns utmanande av maktpositionerna inom familjen som orsakar att han och familjen utpekas som annorlunda. Det är alltså riksdagstalet – att familjens skam offentliggörs – som antas orsaka förödmjukandet och förolämpningarna.

När domstolen tolkar systemens användning av ordet heder framträder en mer renodlad endogen kulturdiskurs. I systemens beskrivning av mordet och dess efterföljd framträder i likhet med pappans beskrivning en pågående och uppslitande familjekonflikt:

Efter händelsen har flera av hennes släktingar uppmanat henne att inte berätta för polisen och i domstolen om vad som har hänt. De har sagt att de inte vill veta av henne om hon gör det. Hon vill inte ha med sin släkt att göra förutom med sin mor och sin lillasyster. Det fadern har gjort är planerat. Han har utfört själva gärningen men det är flera i släkten som ligger bakom. Det har funnits en press på fadern att utföra mordet. Han och släkten tror att problemen har försvunnit genom [dotterns] död. I faderns och släktens ögon har familjens heder återupprättats.⁴¹⁰

En endogen kulturdiskurs präglar domstolens uttolkning av systemens vittnesmål. Familjemaktkampen framträder genom påtryckningar och avståndstaganden från släktingar mot systemen, ”att de inte vill veta av henne” om hon berättar, samtidigt som hon själv tar avstånd från större delen av familjen. Systemen framhäver även pappans utsatta position genom att det ”funnits en press på fadern”. Systemen talar om press från familjemedlemmar, alltså interna förväntningar om att upprätthålla familjehedern. Här använder alltså domstolen en endogen kulturdiskurs, vilket kan jämföras med tolkningen av pappans tidigare beskrivning av att vara utsatt för externt tryck från ”svenskar” och ”arbetskamrater”. Sammantaget utsätts pappan (enligt systemens vittnesmål) för familjens inre förväntningar att ”utföra mordet”. När pappan sedan genom mordet uppfyller sin plikt gentemot släkten, så straffas han av det majoritetssamhälle han också omges av. Med den endogena kulturdiskursens ögon konstrueras inre förväntningar att agera för familjen, medan samma agerande fördöms i en exogen kulturdiskurs.

Omvänt utsätts systemen för påtryckningar att göra det som är bäst för familjen, det vill säga ”att inte berätta för polisen och i domstolen”, vilket är en del av den maktkamp mellan familjemedlemmar som ingår i en endogen kulturdiskurs. När hon ändå väljer att berätta ingår hennes personliga avståndstagande från släktens förväntningar i en

⁴¹⁰ TR (2002):11.

exogen kulturdiskurs. Genom sitt vittnesmål har hon tvingats bryta med släktens – och hederspraktikens – värderingar. I just dessa två exempel framstår kanske moralkonflikten mellan den svenska rätten och hederspraktik som allra tydligast.

I sin bedömning avseende brottsrubricering och straffmätning använder tingsrätten inte direkta antaganden om heder som motiv.

[...] gärningen var överlagd och planerad. De omständigheter av familjekaraktär som enligt [pappan] har föranlett honom att begå gärningen är inte på något sätt förmildrande. Det finns inte heller några andra omständigheter som kan medföra att gärningen skall anses som mindre grov. [Pappan] skall därför dömas för mord.⁴¹¹

Rättens hänvisning till ”omständigheter av familjekaraktär” ingår i den endogena kulturdiskurs genom vilken pappan tidigare beskrivit sin tolkning av konsekvenserna av dotterns tal i riksdagen, och det utgör också den huvudsakliga tolkningen av motivet. Men rätten gör dessutom ett tydligt ställningstagande att omständigheterna inte är ”förmildrande” – någonting pappan att döma av protokollet heller inte har yrkat på.⁴¹² Min tolkning är att detta anknyter till den samhällsdebatt om heder som pågår även utanför rätten och som bland annat omfattar förståelsen att ’hedersmord’ i vissa hederspraktiserande samhällen bestraffas mildare än andra mord.⁴¹³ Rätten lyfter alltså här in en omständighet som inte förekommit under förhandlingen (i varje fall kan ingen sådan omständighet utläsas av protokollet), men det lyfts ändå in i bedömningen av hur grovt brottet ska anses vara. Implicit använder rätten här en exogen kulturdiskurs när den resonerar att pappan *skulle kunna* ha hävdat att omständigheterna ”av familjekaraktär” skulle vara förmildrande. Det är också den enda ”omständigheten” som specificeras och därigenom får utrymme i tingsrättens bedömning, till skillnad från andra omständigheter som också skulle kunna komma på tal.

Sammanfattande kommentarer om domstolsprotokoll 1997-2002

I detta kapitel har jag analyserat hur diskurser om heder tas i bruk i domstolsprotokoll. Protokollen avser tre mordfall som betecknats som ’hedersmord’ och fått stor uppmärksamhet i Sverige. Det som kommit fram av analysen kan sammanfattas som följer.

För det första framträder sällan någon av diskurserna för sig själv i domstolsprotokollen. På detta sätt skiljer sig domstolsprotokollen från policydokumenten, som ofta innehåller någon form av specificerad inriktning där någon

⁴¹¹ Ibid.:16.

⁴¹² Pappans yrkande i sin helhet: ”[Pappan] har erkänt gärningen och inte haft någon erinran mot de särskilda yrkandena”. TR (2002):3.

⁴¹³ T.ex. Weigl (2002). Se även United Nations (2005):8.

av diskurserna dominerar. I domstolsprotokollen framträder i stället de olika diskurserna ofta i kombination. Framför allt närvarar de två kulturdiskurserna, och någon av dessa två dominerar också när domstolen gör sitt ställningstagande om motiv till brottet. Kulturdiskurserna dominerar diskursordningen, men kombineras även med jämställdhets- och könsmaktsdiskurserna. Här används kontrasten mellan jämställdhetssträvan – som identifieras som ’svensk’ – och våldsam och kontrollerande könsmakt – som identifieras som ’icke-svensk’.

Frågan är då vad som orsakar denna interdiskursivitet, och vilka konsekvenser det får för rättens övriga textproduktion. Svaret på den första av dessa frågor står delvis att finnas i en jämförelse mot det som kom fram vid analysen av policydokumenten i föregående kapitel. Vi talar här om två olika dokumenttyper som är skrivna med olika syften.⁴¹⁴ Policydokumenten fokuserar på övergripande samhällsproblem, medan domstolsprotokollen syftar till att utreda de omständigheter som lett till en specifik händelse. I policydokumenten används heder ofta som ett exempel på mer övergripande samhällsförhållanden som kritiseras eller antas behöva förändras, och sätten på vilka kritiken framförs grundar sig i specifikt utvalda förklaringsmodeller, till exempel strukturell diskriminering eller patriarkala maktstrukturer. I domstolsprotokollen får i stället brottets unika omständigheter utgöra grunden för de antaganden och förståelser som lyfts fram, och i dessa fall räcker enstaka diskurser sällan till. När domstolen utreder om våld kan antas ingå i en mer övergripande hederspraktik, spelar antaganden om såväl könsegregerande kontrollformer som positioneringar inom och mellan familjer och klaner betydande roller. Antaganden om könspositioner och familjemaktrelationer bär båda – i större eller mindre utsträckning – relevans för olika aktörers handlingsutrymmen.

Det ovanstående sammanfattar i stort de diskurser som förekommer i domstolsprotokollen, det vill säga dokumentationen av hur rättens ledamöter tolkat vittnesmål och yrkanden samt beslutat i domskäl. I analysen av de första tre domstolsprotokollen framträder även resultat som berör det utomrättsliga, det vill säga hur domstolens tolkningar och beslut får mening i det svenska samhället. Här under redogör jag för de viktigaste av dessa.

Kulturdiskurser som kompletterar varandra

I detta relativt tidiga skede i rättens behandling av heder uppstår frågan hur de två kulturdiskurserna skiljer sig åt, samt vad som står på spel i kampen mellan dem. Jag vill också peka på konsekvenserna av att de två diskurserna överlappar varandra.

⁴¹⁴ Bergström & Boréus (2015:323-4)

För den exogena kulturdiskursen framhålls 'det andra' i förhållande till 'det svenska'. När diskursen används av domstolen framhålls kontraster mellan Sverige och andra länder, rättssystem eller kulturer, med en utgångspunkt i 'det svenska' som norm. Det blir extra tydligt i det fall från 1999 där ett domstolsprotokoll från ett annat land kontrasteras mot den svenska domstolens rättstolkning. I diskussionen om domstolssystemet i det andra landet finns ett underliggande antagande om att rättssäkerheten är lägre i det landets domstolssystem, utan att detta närmare problematiseras. Även 1997 kontrasteras ett "vanligt tonårsliv" – i Sverige – mot "kulturella mönster". Kontrasterna förstärks i detta skede av att de 'kulturella mönstren' saknar någon närmare definition utan beskrivs i övergripande eller svepande termer, medan 'det svenska' får en konkret innebörd som också underförstått antas bygga på en jämställdhetssträvan. Kontrasten mellan 'mönster' och '(tonårs-)liv' är stor. Såväl 1997 som 2002 beskrivs offrens strävan att leva ett 'normalt svenskt liv' som tonåring eller ung kvinna just utifrån detaljer om hur de försökt leva ut sina liv. 'Det andra' kulturella framställs som en mer diffus barriär mot denna strävan.

När Mary Douglas' analyserar Durkheims användning av 'det sakrala' utpekas institutionalisering som en process där det 'egna' och 'viktiga' porträtteras genom ceremonier och ritualer, samtidigt som 'de andra' antas sakna dessa drag.⁴¹⁵ En nedtoning av 'de andras' utmärkande drag reproducerar på så sätt uppfattningen att 'det egna' är viktigare, vilket i förlängningen förstärker den egna institutionens legitimitet. När domstolen i dessa fall använder en exogen kulturdiskurs bygger denna på antagandet att 'det svenska' upphöjs till sakral nivå, med implikationen att 'det svenska' institutionaliseras till att bli en måttstock för domstolen.

Medan den exogena kulturdiskursens bärande element är kontrasten mellan 'det konkret svenska' och 'det diffusa andra', bygger den endogena kulturdiskursen på maktförhandlingar i offrens och gärningsmännens specifika familjekontexter. När den endogena kulturdiskursen används framträder att offrens olika aktiviteter "misshagat" andra i familjen, gärningsmännens "upplevelser" av olika former av maktlöshet får väldigt stort utrymme, liksom hänvisningar till "samtal" mellan familjemedlemmar. När familjemedlemmarna senare specificeras är det ofta de äldre männen som förväntas "ta ansvar". Med den endogena kulturdiskursen byggs ett tämligen identiskt narrativ upp i samtliga fall i urvalet: Flicka eller ung kvinna 'lever som en svensk', livsvalen upplevs som ett uppror mot familjen, förhandlingar uppstår mellan familjemedlemmar, förhandlingarna leder ingenvart eller bryter samman, ett beslut (kollektivt eller från en individ) fattas om att flickan eller kvinnan måste mördas för att hedern ska återställas. Centralt i narrativet är att familjens maktrelationer destabiliserats och att detta utgör ett hot mot familjens heder.

⁴¹⁵ Douglas (1986:113-4).

I de mediedebatter som förekommer vid denna tid saknas de centrala mellanleden i narrativet.⁴¹⁶ I mediedebatten lyfts huvudsakligen den första och sista händelsen fram, alltså att en flicka eller ung kvinna vill 'leva som en svensk' och att hon därför mördas för att återställa familjehedern. I detta ganska förenklade orsak/effekt-resonemang ligger det nära till hands att gärningspersonen utpekas som en fiende till 'det svenska'. Här lämnas också utrymme för att den exogena kulturdiskursen ska bli dominerande i massmedia, vilket jag antar är en omständighet som ger upphov till alternativa diskurser (könsmakt, jämställdhet) och akademiska perspektiv (könsmakt, postkolonialism, intersektionalitet) som kritiserar kulturorienterade förklaringar.

När å andra sidan den endogena kulturdiskursen används av domstolen antas offrens aktiva val att 'leva som svenskar' ge upphov till en förhandling om makt inom familjen, förhandlingar som av olika skäl inte fungerat och i de tre ovan beskrivna fallen lett till beslut om mord. Utgångspunkten är att flickornas och de unga kvinnornas val att 'leva 'svenskt' ogillas av den övriga familjen. Förhandlingarna består i att förmå flickorna och de unga kvinnorna att efterleva familjens normer.

Det sista ledet i narrativet – själva brottet, i dessa tre fall mord – behandlas huvudsakligen i själva bevisprövningen av om ett brott begåtts eller ej, men i domstolsprotokollen får de mellanliggande familjeförhandlingarna en mer framskjutet position i händelseförloppet. När domstolen söker ett motiv – ett "varför?", vilket är ett vanligt återkommande ord i motivbeskrivningarna – läggs i stället ett fokus på de maktförhandlingar som pågår inom familjen. Såväl makt som motstånd får utrymme i domstolens tolkning av maktförhandlingarna, samtidigt läggs det vikt på hur olika familjemedlemmar positioneras inom den specifika familjekontexten. En flicka eller ung kvinna som inte följer familjekulturens etablerade maktförhållanden utan vill 'leva som en svensk' positioneras av andra familjemedlemmar som en avvikare från familjens traditioner. Övriga familjemedlemmar positioneras i sin tur som förhandlare vars försök att få avvikaren att rätta in sig i (det maktrelationella) ledet slutligen misslyckas. När denna endogena kulturdiskurs används framhålls familjens maktrelationer som bräckliga inför det sönderfall som hotar om avvikare gör anspråk på eller tillåts få utrymme. Samtidigt framställs familjekulturen av domstolen som alltför stark för att avvikande beteende i längden ska kunna accepteras av familjen och orsaka förändring i maktrelationerna. I den endogena kulturdiskursen framställs den som mördats inte som ett offer för gärningspersonerna som individer, utan som ett offer för den familjekultur där avvikare inte tillåts få utrymme.

⁴¹⁶ Englund & Larsson (2004 red.); Ekström (2005, 2009).

'Det svenska': Antingen hotat eller ett hot

I såväl den exogena som den endogena kulturdiskursen om heder står 'det svenska' på spel, men det beskrivs samtidigt väldigt olika. I den exogena kulturdiskursen beskrivs 'det svenska' som det institutionaliserade 'normaltillståndet' som andra kulturinslag försöker (eller har lyckats) utöva inflytande över. Här framställs heder som en ny företeelse som 'importerats' från andra kulturer och som innehåller värderingar som står i konflikt med den svenska samhällsordningen. 'Det svenska' kontrasteras mot det som är 'annorlunda' eller 'nytt'. I den endogena kulturdiskursen hamnar fokus på det som påverkar familjens maktpositioner. Med dessa ögon beskrivs 'det svenska' som ett hot mot de maktrelationer som fogar samman hederspraktiserande familjer. Familjemedlemmar som bejakar 'svenska' värderingar såsom självständighet och jämställdhet positioneras i sin tur som avvikare från de normer som antas ena familjerna. Med den endogena kulturdiskursens ögon uppstår en kamp där 'det svenska' ses som det avvikande mot den enskilda familjekulturen, och där det som håller samman familjekulturen är det som behöver skyddas.

Samtidigt som de två kulturdiskurserna förstår 'det svenska' på olika sätt, tenderar domstolarna att kombinera de två diskurserna. För att 'familjekulturen' som lyfts fram i den endogena kulturdiskursen ska legitimeras i domstolens motivbild, behöver de granskade familjerna positioneras som hederspraktiserande. Denna positionering gör domstolen genom att använda den exogena kulturdiskursen, där familjerna kan positioneras som just 'icke-svenska'. I förlängningen positioneras genom den endogena kulturdiskursen familjernas värderingar som fientliga gentemot de svenska värderingar som mordoffren velat bejaka. Här uppstår en kamp mellan två moraliska system där det ena systemet (det institutionellt svenska) förenas i bejakandet av de 'svenska' värderingarna självständighet och jämställdhet, medan det andra systemet (hederspraktiserande familjer) förenas av att konstruera bejakandet av samma värderingar som ett hot. Genom att använda en exogen kulturdiskurs möjliggör domstolen en övergång till en endogen kulturdiskurs som i sin tur används för att förklara motivet. Domstolens användning av det endogena är alltså villkorat av att den först genom det exogena positionerar familjen som 'icke-svensk'.

Denna kombination av kulturdiskurser innebär att kulturbaserade förklaringar får stort genomslag i läsningen av domstolsprotokollen. De tre fall jag beskrivit ovan är också de tre som i stort sett alla medie- och debattinlägg använder som exempel i hedersdebatten. Hänvisningar till dessa tre (framför allt de två senare) får även stort utrymme i senare debattinlägg, och även en stor andel av de analyserade policydokumenten lyfter dessa fall som exempel. Med detta i åtanke menar jag att domstolsprotokollens användning av kulturdiskurser till stor del skapar en logisk bakgrundsbild för de kulturförklaringar som syns i mediedebatter och som både kritiserar och används i efterföljande policydokument.

När de exogena och endogena kulturdiskurserna kombineras i domstolsprotokollen uppstår en diskursiv kamp om 'det svenska', i bemärkelsen att Sverige som samhälle förenas i en kollektiv samsyn på värderingar som berör jämställdhet och självständighet. Med den exogena kulturdiskursens ögon antas att det finns individer och familjer i Sverige som inte delar dessa värderingar, samt att dessa individer och familjer utgör ett hot mot det kollektivt svenska. Med den endogena kulturdiskursens ögon antas dessutom dessa individer och familjer se 'det svenska' som ett hot som dessa familjer i sin tur behöver bekämpa genom olika strategier. På så sätt inlemmas talet om heder i dessa domstolsprotokoll i en kulturbaserad kamp om vem eller vilka som ställer upp för det kollektivt svenska. Denna kombination av diskurser märks även i de efterföljande protokollen. Dock kommer efter hand den exogena kulturdiskursen att få mindre utrymme i diskursordningen, inte för att den inte längre existerar, utan därför att den efter hand uppnår allt större hegemoni.

8. Lagprövarens nivå II: Domstolsprotokoll 2006-2017

Inledning

I detta kapitel analyserar jag fyra medieuppmärksammade mordrättegångar som ägde rum 2006-2017, dvs. efter det att hedersrelaterat våld började uppmärksammas i svenska policydokument. Dessa domstolsprotokoll skiljer sig från de jag behandlade i föregående kapitel bland annat genom att expertvittnen börjar användas, och specialiserade aktörer som praktiserar inom rätten framträder, här representerat av målsägandebiträdet Elisabeth Massi Fritz som varit den mest tongivande advokaten i rättsfall som berör heder. En implikation av detta är att den könsmaktsdiskurs som beskriver heder som en fråga om mäns våld mot kvinnor generellt får större utrymme i domskälen såtillvida att domstolen i större utsträckning än tidigare skriver fram även denna. Expertvittnena bidrar dock samtidigt till kulturdiskurserna, till en början huvudsakligen den exogena och efter hand alltmer till den endogena.

2006/2011: Expertvittnen och specialiserade advokater

2005 inledde en 19-årig man och en 16-årig flicka ett förhållande.⁴¹⁷ Flickans föräldrar förbjöd förhållandet på grund av 19-åringens etniska bakgrund, men de fortsatte att umgås över sociala media. När detta förbjudna förhållande upptäcktes rymde flickan till 19-åringens flyktigbostad i en annan del av Sverige, men de förmåddes båda återvända till hennes hem för att träffa och förhandla med föräldrarna. I samband med

⁴¹⁷ Edsenius (2013) har beskrivit fallet i detalj.

att de kom tillbaka drogades flickan. Hon placerades i en grannlägenhet medan 19-åringen torterades till döds. Flickans 15-årige bror tog ensam på sig skulden och dömdes i den första rättegången (2006) ensam för mord till slutet ungdomsvård i fyra år och utvisning efter avtjänat straff.⁴¹⁸ Strax innan utvisningen skulle verkställas ändrade 15-åringen dock sin historia och pekade ut båda föräldrarna som huvudsakliga gärningspersoner. Efter resning togs rättegången om. Båda föräldrarna dömdes (2011) för mord till tio års fängelse och utvisning på livstid. 15-åringen dömdes för medhjälp till mord till slutet ungdomsvård i ett år och fyra månader, motsvarande det straff han redan avtjänat. 15-åringens utvisningsbeslut inhiherades.⁴¹⁹

I mitt urval av rättsfall är detta det första där det förekommer ett expertvittne – Kickis Åhré Älgamo – som beskrivs som ”polis med särskild inriktning mot så kallad hedersrelaterad brottslighet”.⁴²⁰ I dennes vittnesmål tas en exogen kulturdiskurs i bruk i beskrivningar av hederspraktik och tydliga antaganden om patriarkala maktstrukturer med vålds- och kontrollinslag i enlighet med en könsmaktsdiskurs:

Motivet för hedersrelaterade brott är oftast att en flicka har brutit mot oskrivna lagar. Metoden för hedersrelaterad brottslighet varierar med den etniska bakgrunden där man använder sig av olika strategier för att ställa till rätta - korrigera - förlora heder. Om man inte återupprättar hedern blir familjen och släkten socialt utfryst. Inom hederskulturen råder ett kollektivistiskt tankesätt till skillnad från det individualistiska som råder i västvärlden. Om man tar [nation] som exempel så anser sig en person där generellt i första hand vara [religiös grupp], sedan [nationalitet], därefter klanmedlem och sist människa. Om man flyttar till ett annat land tar man med sig hederskulturen och i vissa fall kan hederstänkandet till och med förstärkas i det nya landet. I det nya landet - där det oftast inte finns så många landsmän – har man ”järnkoll” på varandra. Runt den närmaste släkten finns vidare alltid några ”rådgivare” som fungerar som påtryckare. Det är en ständigt pågående kommunikation där kvinnan alltid har ögonen på sig. Om ett illasinnat rykte sprids hörs genast krav på åtgärder. Som exempel på vad en flicka inte får göra enligt de oskrivna lagarna kan nämnas att röra sig i det offentliga rummet utan sällskap av någon manlig släkting eller att vara klädd eller sminkad på fel sätt. En kvinna som kastar slöjan eller klipper håret anses horaktig; ju kortare hår, ju mer horaktig. Det är vidare absolut uteslutet att ha pojkvän innan giftermålet - därom får det inte ens råda misstankar. Skulle en flicka ha en relation med en man skulle det vara en katastrof för familjen och för klanen. Särskilt illa är det om flickans kavaljer inte tillhör samma religionsinriktning, folkgrupp eller ens klan. Om en flicka har en otillåten relation med en man är utgångspunkten att det är kvinnan som har lockat mannen.⁴²¹

⁴¹⁸ TR och HR (2006).

⁴¹⁹ TR (2006) och HR (2011).

⁴²⁰ TR (2006):27.

⁴²¹ Ibid.:27-8.

Utgångsanalysen – som återkommer ett antal gånger i passagen – är att föreställningen eller ett ”illasinnat rykte” om att flickor eller kvinnor ”brutit mot oskrivna lagar” utgör startpunkten eller “[m]otivet för hedersrelaterade brott”. Patriarkala strukturer lyfts fram och kvinnans utsatthet ställs i fokus. Samtidigt relateras detta till ett samhällssystem som skiljer sig från ”västvärlden”, det vill säga att fokus ligger på skillnader mellan samhällssystem. Detta underbyggs av ett antagande om att den kultur man bär med sig kan ”förstärkas i det nya landet”. Därifrån vävs beskrivningen återigen in i könsmaktsdiskursen då ”kvinnan alltid har ögonen på sig”; antagandet är att kvinnans handlingsutrymme kontrolleras av manliga släktingar. I det ovanstående vittnesmålet kombineras de två diskurserna. Att kulturdiskursen är exogen är dock tydligt. Det är samhällssystem och kulturer som beskrivs i ett utifrånperspektiv, och kontrasterna mellan ’hederskultur’ och ’icke-hederskultur’ får bära beskrivningen. När denna exogena kulturdiskurs kombineras med könsmaktsdiskursen framträder dels reproduktionen av patriarkala strukturer i de icke-västerländska kulturer som associeras med heder, dels att hederskulturer är just icke-västerländska. Som konsekvens kulturaliseras motivet till mordet.

I åklagarens skriftliga yrkande och gärningsbeskrivning nämns ingenting om hedersmotiv. Ändå förekommer ordet heder förhållandevis många gånger i protokollen (55 gånger). Talet om heder får alltså stort utrymme i rättsdokumentationen. Första gången det nämns i tingsrättsprotokollet är i samband med att mordoffrets mamma – som också är målsägande – gör sina yrkanden. Advokat Elisabeth Massi Fritz företräder målsäganden:

[Sonens] enda fel var att han blev kär i fel flicka. Mordet på [sonen] handlar enbart om heder. Enligt [flickvännens] familj har [sonen] våldtagit deras heder. Om hennes man hade levt skulle han ha kommit till Sverige för att kräva [sonens] rätt genom att se till att saken togs till domstol. Om det hela hade utspelat sig i [hemland] hade det blivit fråga om blodshämnd.⁴²²

Frågan om heder tas alltså upp av en anhörig till offret som också är målsägande genom ett skadeståndsanspråk. Offrets mammas vittnesmål – som introducerar talet om heder i förhandlingen – lutar sig mot en exogen kulturdiskurs där kontrasten mellan hemlandet och Sverige lyfts fram som en huvudsaklig omständighet. Samma exogena kulturdiskurs framträder i flickvännens pappas försvar⁴²³ i dennes redogörelse för omständigheterna kring mordet:

⁴²² Ibid.:9.

⁴²³ Pappan är alltså medtälad för mordet men kom att frias 2006 för att sedan fällas 2011.

Förr i tiden såg människorna i [hemlandet] strängare på det här med heder. [Pappan] är [etnicitet 1] och inte [etnicitet 2]. [Etnicitet 2] är en samling av människor bestående av [etnicitet 3] och andra nationaliteter. Hans hustru var tidigare gift med en annan man. Hennes släkt har hotat att döda [pappan]. Det har sagts att han skulle gå ett värre möte till mötes än [mordoffret] på grund av att han gift sig med [hustrun]. Detta är emellertid 1700-talsåsikter. Han och hans familj tänker inte längre på detta sätt. Han menar att [dottern] måste få välja själv vem hon ska gifta sig med och hon ska också bestämma själv huruvida hon vill bära huvudduk eller ej.⁴²⁴

Pappans dokumenterade vittnesmål distanserar sig från det påstådda hedersmotivet genom att beskriva det som ett tankesätt som ligger flera hundra år tillbaka i tiden och som han och hans familj tar avstånd från. Hänvisningen till att han själv lever under motsvarande hedersrelaterade hotbild från sin hustrus före detta mans släkt ingår i denna kontext i en exogen kulturdiskurs i vilken somliga släkter i ursprungslandet fortfarande kan följa hedersnormer, men pappans familj gör det enligt honom absolut inte. Han är också tydlig med att han tar avstånd från patriarkala normer genom att hävda att dottern har fri bestämmanderätt. I rättens tolkning av pappans vittnesmål kombineras alltså en exogen kulturdiskurs med en jämställdhetsdiskurs.

Tingsrätten har att ta ställning till tre alternativa yrkanden från åklagaren: Förstahandsyrkandet är att pappa, mamma och son begått mordet tillsammans och i samförstånd, trots att sonen erkänt gärningen och hävdar att han genomfört allting ensam. Det andra alternativet är att sonen begått brottet ensam men på anstiftan från pappan och mamman. Tredjehandsyrkandet är att sonen begått gärningen helt ensam precis som han påstått. I domskälen, alltså tingsrättens bedömning av skuldfrågan utifrån dessa premisser, lyfts motivet ”återställa förlorad heder” framför allt fram i samband med att överväldigande teknisk bevisning talar för att sonen i varje fall inte begått mordet ensam:

Det förhållandet att [pappan], [mamman], och [sonen] med stor sannolikhet betraktat [flickvännens] och [mordoffrets] förälskelse och konsekvenserna av deras relation som en katastrof för familjens och släktens heder talar i samma riktning. Det är en möjlig hypotes att familjens [familjenamn] handlande innan [flickvännen] och [mordoffret] återvände till [mordorten] har varit ett led i att återställa förlorad heder och handlingsmönstret kan anses passa med vad som kan förväntas i förspelet till ett hedersbrott. Den omständigheten att det sätt på vilket [mordoffret] bragts om livet bär prägeln av ett hedersbrott stärker ytterligare denna hypotes.⁴²⁵

⁴²⁴ TR (2006):13-14.

⁴²⁵ Ibid.:33-34.

Tingsrätten lutar sig här huvudsakligen på information från det tidigare nämnda expertvittnesmålet. Tingsrätten antar dock till skillnad från expertvittnesmålet de åtalade familjemedlemmarnas perspektiv. Hänvisningen till en ”katastrof för familjens och släktens heder” anknyter huvudsakligen till den destabilisering av maktrelationer inom och mellan familjemedlemmar som ingår i den endogena kulturdiskursen. Även hänvisningen till att ”återställa förlorad heder” återanknyter till expertvittnesmålet, i bemärkelsen att maktrelationerna antas behöva återstabiliseras. Tingsrätten använder alltså inte den exogena kulturdiskurs som framgick i expertvittnesmålet – alltså där ”hederskulturer” och ”västvärlden” kontrasteras mot varandra. I stället tolkar tingsrätten motivbilden utifrån familjesituationen, alltså i en endogen kulturdiskurs. Tingsrätten har dock berett sig själv utrymme för detta genom att kunna hänvisa till expertvittnesmålet. På så sätt används den exogena kulturdiskursen implicit av tingsrätten. Genom att hänvisa till expertis undviker tingsrätten att själv lyfta skillnader mellan ’det svenska’ och ’det andra’.

Tingsrättens resonemang om heder bekräftar alltså åklagarens tes att föräldrarna haft motiv att medverka vid mordet. Trots detta frias de. Domen överklagas till hovrätten som i stort baserat på samma bevisning som i lägre instans fastställer tingsrättens dom.⁴²⁶ I hovrättens överväganden återfinns ett längre avsnitt med titeln ”Hedersrelaterat brott eller inte”:

Åklagaren och målsäganden har gjort gällande att det är fråga om ett hedersrelaterat mord. Med en tillämpning av en återopad FN-rapport (Integration of the human rights of women and the gender perspective, Violence against women, Economic and Social Council, E/CN.4/2002/83, 31.1.2002) och de av Kickis Åhre Älgamo redovisade uppgifterna skulle följa att mordet begåtts av medlemmar av familjen [...] för att återupprätta familjens heder sedan [dottern] utan familjens tillstånd lämnat hemmet tillsammans med [pojkvännen]. Som stöd för att det är fråga om sådant mord har åklagaren, förutom angiven bevisning, även återopat andra omständigheter. Således har familjen en sådan grupptillhörighet att det enligt åklagaren inte hade kunnat vara möjligt för [pojkvännen] att få gifta sig med [dottern]; i vart fall inte utan föräldrarnas tillstånd. Av de personer med anknytning till familjens kulturkrets som har hörts i målet, har flertalet gjort uttalanden med innebörd att [dotterns] och [pojkvännens] handlande kunde innebära dödsfara för de båda eller endera av dem. Vidare är det uppenbart att de skador som [pojkvännen] tillfogats i flera avseenden varit avsedda att skända honom. Särskilt är det fråga om brännskadorna i [pojkvännens] ansikte och på halsen samt sticken i [pojkvännens] hjärta i nära anslutning till eller efter att döden inträtt. Enligt hovrätten talar utredningen med styrka för att [pojkvännen] dödats till följd av sin, enligt familjen,

⁴²⁶ Hovrättens dom överklagades även till Högsta domstolen som inte meddelade prövningstillstånd.

otillåtna relation med [dottern]. Den samlade bevisningen kan inte rimligen ses på annat sätt än att det varit fråga om ett hedersrelaterat brott.⁴²⁷

Här dras en tydlig slutsats om mordmotivet. Hovrätten antar dock ett annorlunda perspektiv från tingsrätten och aktualiserar en exogen kulturdiskurs. Där tingsrätten resonerat med ett inifrånperspektiv på hur händelserna påverkat familjerelationer och familjens upplevda ställning, fokuserar hovrätten på de yttre omständigheter som kan göra gällande att brottet kan vara hedersrelaterat. Familjen tillskrivs en ”grupptillhörighet” vilket får ses som en omskrivning för ’kultur’, något som bekräftas och förstärks ytterligare med hänvisning till ”personer med anknytning till familjens kulturkrets som har hörts i målet”. Detta tas till intäkt tillsammans med en FN-rapport om våld mot kvinnor samt det expertvittnesmål som även tingsrätten tog stöd i. Sammanfattningsvis positioneras familjen och indirekt även hedersmotivet som distinkt från andra kulturer som inte praktiserar heder.

Två domstolar kommer alltså fram till samma slutsats i skuldfrågan, men slutsatserna bygger på olika diskurser. Tingsrättens antaganden hör hemma i en endogen kulturdiskurs där fokus läggs på ”handlingsmönster” i samband med dotterns och pojkvännens återvändande. Här bygger diskursen på olika aktörers handlingsutrymme i de aktuella händelserna. Hovrätten fokuserar i stället på familjens ”grupptillhörighet” och ”kulturkrets” för att förklara det som hänt. Med denna exogena kulturdiskurs placeras händelseförloppet i en kulturell kontext där hela familjen positioneras utifrån sin etnicitet.

När målet efter resning tas upp i hovrätten⁴²⁸ igen 2011 är det framförallt sonens vittnesmål som tillför ny information till fallet. Sonen, som i tingsrätt och hovrätt inte på något sätt hänvisat till eller erkänt att brottet varit hedersrelaterat, gör nu gällande att alla barnen levde under starkt förtryck från pappan, samt att systemns förhållande påverkat familjens heder:

[Pappan] och [mamman] bestämde över familjen. [Pappan] var familjens överhuvud. Om barnen kom med egna förslag fick de stryk. [System] fick inte titta på tv, klippa håret kort eller på egen hand använda datorn. Hon fick inte heller ha mobiltelefon. [Lillebror 1] och [Lillebror 2], hans bröder, höll [system] sällskap när hon var ute. De skulle bl. a. kontrollera [systemns] hår. Om [system] bröt mot reglerna skulle de slå henne. Om de inte slog [system] blev de själva straffade. [Mamman] slog barnen med vattenslang och kablar. – [Mamman] och [pappan] var mycket arga över att [system] levde tillsammans med [pojkvännen/mordoffret]. De sade att [system] hade förstört familjens heder och att

⁴²⁷ HR (2006):30-31.

⁴²⁸ Resningen innebär att tingsrättens dom från 2006 omprövas av hovrätten.

hon lika gärna kunde ha varit död. Enligt [pappan] var hundar mycket bättre än [system].⁴²⁹

I det nya vittnesmålet antar sonen ett tydligt könsmaktsperspektiv, med utgångspunkt från personliga upplevelser och en beskrivning av de patriarkala maktstrukturer som gäller i familjen. I dessa maktstrukturer ingår även att mamman medverkar i och reproducerar det i grunden patriarkala förtrycket. Pappans och mammans gemensamma förtryck av barnen kopplas samman med såväl kontroll av dotterns rörelsefrihet som sönernas plikt (under hot om att själva utsättas för våld) att bistå i denna. Förhållandet mellan system och pojkvännen kopplas till familjens heder, men här i kontexten att dotterns liv skulle kontrolleras, vilket ingår i en könsmaktsdiskurs. Samtidigt framkommer att olika former av motstånd eller ifrågasättande av familjemaktrelationerna bestraffas hårt, vilket innebär att även en endogen kulturdiskurs framträder och kombineras med könsmaktsdiskursen. Kombinationen av diskurserna gör det möjligt för sonen att beskriva en lojalitetskonflikt mellan barnen och föräldrarna.

När hovrätten gör sin bedömning tas hänsyn till sonens nya vittnesmål. I stort an knyter sig hovrätten i huvudsak till samma resonemang som vid den bedömning som gjordes 2006, dock skiljer sig perspektivet något:

[Sönens] nya utsaga måste också ses i belysning av vad som framkommit i fråga om familjens kulturella bakgrund. Åklagaren och [målsägande] har gjort gällande att det varit fråga om ett hedersrelaterat mord. Enligt dem har [pojkvännen] mördats eftersom han – enligt familjens uppfattning och kulturella bakgrund – haft en otillåten relation med [system] och därigenom förstört familjens heder.

Att familjens kulturella bakgrund skulle kunna förklara [pojkvännens] död motsägs i och för sig av [pappans] och [mammans] utsagor. Å andra sidan ger återopade delar av polisförhör med [pappan] starkt stöd för att så är fallet. Att motivet till [pojkvännens] död kan hänföras till familjens kulturella bakgrund är vidare väl förenligt med Kickis Åhré Älgamos vittnesmål. Även andra vittnesmål, bl.a. de som [vittne 1] och [vittne 2] har lämnat, talar för att [pojkvännens] och [systemens] relation i sig kunde innebära dödsfara för dem.⁴³⁰

Hovrätten hänvisar till ”familjens kulturella bakgrund”, vilket påminner om det resonemang som fördes av samma domstol tre år tidigare. Det finns dock en markant skillnad. Bedömningen 2006 utgick från en offentlig FN-rapport samt expertvittnesmålet, vilket innebar en tydlig distansering från domstolens sida från den

⁴²⁹ HR (2011):9-10.

⁴³⁰ Ibid.:22-23.

hederspraktik som de facto beskrevs. Distanseringen förstärktes då också av att de övriga vittnesmålen beskrevs i allmänna ordalag som ”personer från familjens kulturkrets”. I den aktuella bedömningen från 2011 fokuseras på ”familjens uppfattning och kulturella bakgrund” vilket positionerar familjen och dess bakgrund i ett mer konkret sammanhang. Hovrätten använder alltså här den endogena kulturdiskursen. Mammans och pappans direkta vittnesmål vägs också in i bedömningen, vilket inte gjordes alls 2006 (alltså i den del av bedömningen som direkt berör tal om heder). De vittnen som bekräftar eller förklarar familjens situation är nu namngivna, och de olika personernas samlade berättelser utvärderas sammanfattningsvis genom en jämförelse mot expertvittnet. Sammantaget blir det familjens konkreta situation som blir föremål för bedömningen, men hovrättens resonemang bygger fortfarande på att familjen implicit positioneras i en annan kultur. Reza Banakar har påtalat att i samhällen som är uttalat anti-rasistiska, är myndigheter ändå benägna att i förtäckta ordalag uttala sig i termer av ’vi och dom’, där ’dom’ är en odefinierad grupp bestående av invandrare som det hellre talas *om* än talas *med*.⁴³¹ Domstolen tillåter sig här att tala *om* den främmande kulturen, men genom att använda en endogen kulturdiskurs som fokuserar på de *specifika* maktrelationer som antas råda i familjen, undviker domstolen att explicit kalla familjen – eller dess kultur – för annorlunda.

2010: När gärningspersonen erkänner brott

Domstolsutredningen av det hedersmord som ägde rum 2010 är anmärkningsvärd bland annat på grund av att gärningsmannen omedelbart efter den brutala gärningen gick direkt till den lokala polisstationen, erkände gärningen och deklarerade att motivet var att upprätthålla sin heder. Trots detta förekommer ordet ’heder’ endast en gång i tingsrättsprotokollet, och det finns få referenser till de kulturskillnader eller syn på levnadssätt som annars åtminstone till viss del präglar de övriga protokollen.

I detta fall erkänner gärningsmannen tydligt såväl brott som hedersmotiv. Med tanke på detta är det intressant att notera att andra diskurser får dominera i domskälen och gärningsmannens yrkanden, än när denne förnekar brott. När misstänkta förnekar brott tar de avstånd från den kultur andra vill skriva in dem i, samtidigt som de vill lyfta fram sin familjs jämställda förhållanden. Detta har vi sett såväl 2002 som 2006/11, och detsamma återkommer i de domstolsobservationer jag analyserar i nästa kapitel. I det fall jag nu behandlar har däremot gärningsmannen erkänt brott. I en kort passus där tingsrätten återger gärningsmannens egen förklaring om mordmotivet skrivs förklaringen huvudsakligen in i en endogen kulturdiskurs, men han tillskrivs samtidigt omfattande patriarkal makt i familjen, vilket ingår i en könsmaktsdiskurs:

⁴³¹ Banakar (1994:106-7).

Beträffande skälen till varför han gjorde detta så ansåg han att han var tvungen att döda adoptivdottern. Hon hade under en tid betett sig på ett oacceptabelt sätt, vilket hade kränkt familjens och hans heder. Detta rörde sig inte om en specifik sak utan var flera problem som staplades på varandra. Hon hade exempelvis orsakat skilsmässan från sin make genom att vara otrogen med en granne och efter att hon flyttat tillbaka till [stad] hade hon uppträtt flirtigt mot andra män. Vidare hade hon uppträtt uppkäftigt och bråkigt mot andra familjemedlemmar samt börjat röka. Hon gjorde precis som hon ville och ignorerade vad de andra tyckte. Han hade försökt prata med henne om hennes beteende men hon var inte mottaglig för diskussion och brydde sig inte om hans tillsägelser. Situationen blev till slut så ohållbar att han, som far i huset, inte hade någon annan utväg.⁴³²

Styvpappans beskrivning av styvdotterns ”oacceptabla sätt”, att hon ”uppträtt uppkäftigt och bråkigt mot andra familjemedlemmar samt att ”[h]on gjorde precis som hon ville” ingår i den destabilisering av familjemaktpositioner som möjliggörs inom en endogen kulturdiskurs. Styvdotterns agerande har, enligt rättens tolkning av styvpappan, ”kränkt familjens och hans heder” vilket i slutändan lett till att han ”inte hade någon annan utväg”. Mannens överordnade position framstår här som så hotad att familjens rykte och hållbarhet står på spel. Inom denna kombination av endogen kulturdiskurs och könsmaktsdiskurs skapas ett utrymme som motiverar styvpappans beslut att – ”som far i huset” – mörda styvdottern. Här framträder också patriarkens ansvarsbärande position i familjen, vilken jag kommer att återkomma till i nästa kapitel.

I rättegången från 2010 skapar rätten utrymme för att tolka motivet med stöd i en endogen kulturdiskurs genom att styvpappans perspektiv lyfts fram i protokollet – i det ovanstående citatet. Men bruket av den endogena kulturdiskursen bygger även i detta fall på att rätten *också* använder en exogen kulturdiskurs som positionerar familjen som annorlunda. När rätten kommer till domskälen konstaterar rätten dock inledningsvis – alltså innan den inleder sin bedömning av skuldfrågan att:

Tingsrätten antecknar också att utredningen, bl.a. förhöret med [en av sönerna i familjen], tyder på att den otrohet [styvdottern] beskylldes för inte handlade om sådant som normalt avses med detta begrepp. Istället var det frågan om att hon varit vän med en gift manlig granne och exempelvis fått skjuts till arbetet.⁴³³

Med ställningstagandet att styvdotterns påstådda otrohet inte är det ”som normalt avses med detta begrepp” framträder just det motsatsförhållande som råder mellan

⁴³² TR (2010):8.

⁴³³ Ibid.:8.

myndighetens och styvpappans syn på relationer över könsgränser. Om man i rättens tolkning av ”det som normalt avses” läser in att ’normalt’ står för otrohet i sexuell bemärkelse, så framstår platonisk vänskap och ”skjuts till arbetet” som en onormal tolkning av otrohet. Rättens konstaterande ingår då i en exogen kulturdiskurs där ’otrohet’ representeras på olika sätt i olika kulturella kontexter. Ställt mot styvpappans mer långtgående tolkning av när otrohet kan konstateras blir tingsrättens slutsats att pappans tolkning frångår det som myndigheten kan godta som ’normalt’. Tingsrätten använder alltså den exogena kulturdiskursen för att ta avstånd från den endogena kulturdiskurs där pappans handlingsutrymme – enligt pappan – skulle förefalla rimlig.⁴³⁴

Tingsrätten belyser – och löser genom sitt ställningstagande – också det moraliska dilemma som uppstår när en svensk domstols syn på umgänge mellan könen ställs mot hederspraktikens logik. Motsvarande dilemma framträdde i föregående kapitel där skolans arbete med jämställdhet och minskad åtskillnad mellan pojkar och flickor beskrivs som problematiskt i förhållande till hederspraktikens könssegregering i ett led att upprätthålla social ordning. Frågan om integrering eller segregering mellan kön får alltså här ses som huvudsakligen en kulturell fråga där det exogena ställs mot det endogena.

2012: Kombinerade diskurser lyfter fram konsekvenser av hederspraktik

År 2012 mördades en 19-årig kvinna [här benämnd system] som knappt två år tidigare återvänt till Sverige från ursprungslandet efter en lång vistelse där. Hon hade nyligen flyttat från mammans lägenhet med hjälp av socialtjänsten och bodde nu i en egen lägenhet. Hennes 16-åriga bror hade stannat kvar i ursprungslandet – där deras gemensamma pappa bodde med sin nya fru – i ytterligare ett drygt år och nyligen återvänt till Sverige. I samband med att de skulle fira systemns födelsedag mördade brodern henne med en kniv. Mer än ”100 skador av skarpkantat våld” identifierades på kroppen.⁴³⁵ Brodern förnekade brott genom hela rättsprocessen men dömdes slutligen i tingsrätten för mord till fängelse i åtta år. Domen överklagades till hovrätten som ändrade påföljden till sluten ungdomsvård i fyra år.

Syskonens halvsystemer är målsägande i egenskap av nära anhörig. Hon representeras av tidigare nämnda målsägandebiträdet Elisabeth Massi Fritz som biträder åtalet och önskar följande tillägg till åklagarens gärningsbeskrivning:

⁴³⁴ Samtidigt är det intressant att fundera över huruvida domstolens bedömning skulle förändras om den tvärtom skulle beskriva den påstådda otroheten som *normal*.

⁴³⁵ TR (2012):7.

Motivet till gärningen har varit att återupprätta heder. Gärningen har ingått i ett led i att förebygga att [systemen] drar skam över familjen/släkten, beröva [systemen] möjlighet att fritt utforma sitt liv och göra självständiga val. Gärningen har föregåtts av särskild planering. [Brodern] har genom sitt agerande visat stor hänsynslöshet.⁴³⁶

Uttrycket ”ingått i ett led” konstruerar en bild av ett systematiskt arbete som lett fram till mordet och används i två på varandra följande bisatser. Uttrycket ”ingått i ett led i att förebygga” anknyter till en endogen kulturdiskurs där en kontinuerlig maktutövning som skapar social ordning inom familjen görs synlig. Uttrycket ”ingått i ett led i att [...] beröva [systemen] möjlighet att fritt utforma sitt liv” ingår däremot i en jämställdhetsdiskurs där systemens självständighet som ung kvinna har förhindrats. När motivbilden framställs av ett målsägandebiträde som delvis profilerar sig som expert på att företräda offer för hedersrelaterat våld, beskrivs behovet av kontinuerlig maktutövning som en drivkraft, men där olika syften med maktutövningen också framträder.

Målsägandebiträdet utvecklar sin talan å sin klients (halvsystemens) vägnar. Domstolens sammanfattning av detta följer:

Utöver vad som redan framkommit har Elisabeth Massi Fritz i sin egenskap av målsägandebiträde för [halvsystemen] anført i huvudsak följande. [Systemen] levde i en familj vars kultur var starkt präglad av [etnisk grupp och nationalitet] normer. Såväl i [ursprungsland] som i Sverige utsattes hon för starka påtryckningar att inrätta sig efter familjens direktiv. Under sin tid i [ursprungslandet] utsattes [systemen] för våld, begränsningar i frihet till person, och hon giftes även bort mot sin vilja. När [systemen] lyckades fly till Sverige och vägrade återvända efter att ha återförenats med sin mamma utsattes hon för allvarliga hot av såväl sin make som sin pappa. Det förekom även våld och hot om våld från mammans sida i hemmet. [Systemen] hade berättat för socialsekreterarna på socialtjänsten hur modern hade kontrollerat [systemen] och begränsat henne till att leva sitt liv i enlighet med familjens normer.⁴³⁷

När domstolen här uttolkar målsägandebiträdets utvecklade talan används en exogen kulturdiskurs. Det påpekas att systemen utsatts för påtryckningar såväl i ursprungslandet som i Sverige, men detta kopplas samtidigt till att de normer som ligger bakom påtryckningarna utgår från ursprungslandet och den etniska gruppen. På så sätt konstrueras ett skillnadsförhållande mellan ursprungslandets normer och svenska normer, och familjen positioneras som ’icke-svensk’. Detta legitimerar att rätten fortsättningsvis använder en endogen kulturdiskurs. Något senare påtalas att mamman

⁴³⁶ Ibid.:4.

⁴³⁷ Ibid.:9.

kritiserat socialtjänstens beslut att hjälpa systemen att skaffa eget boende, något som enligt mamman är ”att bryta mot familjens normer”:

Ett eget boende är direkt att bryta mot familjens normer. [Mamman] var i kontakt med socialtjänsten och gav uttryck för att det inte var acceptabelt att [systemen] bodde i en familj utsedd av socialtjänsten, eftersom hon måste tänka på sitt rykte, och att [systemen] inte skulle kunna tro att hon kunde leva som en svensk och ha all den frihet som det innebär. [Mamman] hade även till socialtjänsten uppgett att hon inte kunde låta [systemen] göra saker som var emot familjens kultur, eftersom [systemen] måste leva efter [etnisk grupps] normer.⁴³⁸

Här illustreras den destabilisering av familjens maktrelationer som ingår i en endogen kulturdiskurs. Mamman distanseras från det svenska då målsägandebiträdet lyfter fram socialtjänstens anteckningar om att mamman påstått att systemen ”inte skulle kunna tro att hon kunde leva som en svensk”.⁴³⁹ Det sistnämnda svenska kopplas även till ”den frihet som det innebär”, underförstått att systemen inte skulle kunna utöva den självständighet och det oberoende som ingår i en jämställdhetsdiskurs. Med den endogena kulturdiskursens logik framställs jämställdhet som omöjlig i denna familjesituation. Jämställdhetsdiskursen lyfts in i den endogena kulturdiskursen så att den svenska jämställdheten positioneras som ett hot mot ”familjens normer”. Att systemen flyttar till eget boende beskrivs påverka familjeordningen. Mammans protester mot flytten positionerar däremot mamman som osvensk.

I avslutningen av målsägandebiträdets redogörelse lyfts systemen fram som en aktiv motståndare till ”hederskulturen”:

[Systemen] tog avstånd från hederskulturen och ville själv få lov bestämma över vilket liv hon skulle leva. Det liv som hon levde var sådant som för vilken ung svensk kvinna som helst. [Systemen] fick därför ett dåligt rykte bland sina landsmän i [stad i Sverige] att vara en dålig kvinna för att hon gjorde sådant som var förbjudet enligt kulturens normer. [Systemen] hade före sin död berättat att hedern var viktig för hennes familj och att [brodern] inte hade tagit avstånd från hederskulturen sedan han kom till Sverige. I stället hade han synpunkter på hennes sätt att leva.⁴⁴⁰

En jämställdhetsdiskurs tas här i bruk där systemens strävan efter självständighet lyfts fram samt att leva som ”vilken ung svensk kvinna som helst”, men för att denna konstruktion ska hålla kombineras den med en exogen kulturdiskurs. Den senare knyter

⁴³⁸ Ibid.:9.

⁴³⁹ Motsvarande går inte att finna i mammans senare vittnesmål.

⁴⁴⁰ Ibid.:10.

an till brodern och dennes motiv då ”[brodern] inte hade tagit avstånd till hederskulturen sedan han kom till Sverige”.

Även tidigare nämnda polisexpertvittnet Kickis Áhré Álgamo hörs i fallet. Dessutom hörs två representanter från organisationen ”Tänk om” vars syfte bland annat är att ge stöd till personer som utsatts för hedersrelaterat våld.⁴⁴¹ Det finns alltså i mitt urval en viss ökande tendens över tid att inkalla expertvittnen som ska förklara för domstolen vad hedersrelaterat våld innebär. I detta bruk av expertvittnen framträder en exogen kulturdiskurs där domstolen (myndigheten) antas ha behov av att få detta ’främmande’ förklarat för sig. Jag menar att en konsekvens av detta bruk av expertvittnen – i varje fall i det empiriska exemplet heder i den svenska rätten – leder till att domstolen i sin utredning av skuld och motiv inte finner anledning att i närmare detalj resonera om motivbilden. Domstolen koncentrerar sig avseende skuldfrågan på att den tekniska bevisningen tydligt motbevisar de olika förklaringar som brodern använt i sitt förnekande av brottet. Som slutord i domskälsdelen anger dock tingsrätten avseende motivet:

Tingsrätten anser att det dessutom är visat att [broderns] motiv att ta livet av sin syster varit att återupprätta familjens heder och att han därvid visat stor hänsynslöshet. Däremot är det inte bevisat att gärningen föregåtts av särskild planering.⁴⁴²

Motivet anges explicit vara att ”återupprätta familjens heder”, vilket motsvarar det antagande om att familjens maktrelationer destabiliserats och måste återställas som ingår i en endogen kulturdiskurs. Samtidigt återger rätten i princip ordagrant målsägandebiträdets tillägg till gärningsbeskrivningen och accepterar implicit den förståelse av det som målsägandebiträdet uppgivit ingår i ”återupprättandet av familjens heder”. Målsägandebiträdet har alltså bidragit till att rätten kan sätta ord på hedersmotivet.

2017: En exogen kulturdiskurs blir hegemonisk

I tingsrätts- och hovrättsprotokollen för det mord som ägde rum 2016 och utreddes 2017 används ordet heder inte mindre än 99 gånger, vilket talar för att heder betraktats som särskilt intressant för domstolarnas utredningar. Förundersökningen, som omfattar tolv misstänkta gärningspersoner varav åtta till slut kom att fällas för mord och medhjälp till mord, består av 12 000 sidor. Tingsrätts- och hovrättsprotokollen omfattar tillsammans 263 sidor, vilket är anmärkningsvärt mycket. Jag kommer här, liksom i redovisningen

⁴⁴¹ Ibid.:5.

⁴⁴² Ibid.:44.

av tidigare domar, endast att lyfta några av de tillfällen där talet om heder får särskild uppmärksamhet i domstolsprotokollen.

Fallet skiljer sig på flera sätt från de tidigare sex som analyserats i detta och föregående kapitel. Till exempel har flera av gärningspersonerna inte direkta familjeband till de inblandade, utan relationen mellan de inblandade har huvudsakligen baserats på vänskap. I korthet har det manliga offret⁴⁴³ haft en kärleksrelation med en kvinna.⁴⁴⁴ Efter att kärleksrelationen avslutats offentliggjorde offret bilder på kärleksrelationen så att det kom till kvinnans mans⁴⁴⁵ och familjs kännedom. Offret kidnappades av ett flertal män⁴⁴⁶ och misshandlades till döds innan han lämnades på en relativt ödlig plats, men ändå fullt synlig. De olika männen kände varandra delvis genom affärsrelationer, delvis genom vanliga vänskapsband. Medlemmar från kvinnans familj var också inblandade i mordet och även kvinnan själv dömdes för medhjälp.

I domskälen konstaterar tingsrätten under rubriken ”Motiv och gärningsmannaskap”:

Åklagarna har hävdade att motivet var hedersrelaterat. [Mannen] och [kvinnan] har inte talat så mycket om heder. [Vän 1] har varit tydlig; är kvinnan otrogen måste både mannen/älskaren och kvinnan dö. [Vän 2] har också talat om heder och att kvinnans heder går tillbaka till ursprungsfamiljen vid en skilsmässa, något som [Vän 3] har instämt i.

Devin Rexvid har tydligt beskrivit hur en hederskontext fungerar, bland annat att om kvinnan var otrogen före en skilsmässa blir hedern både mannens och ursprungsfamiljens sak. Offentliggörandet har också en betydelse.⁴⁴⁷

Tingsrättens konstaterar i sin analys att medan mannen och kvinnan vars heder står på spel, inte talat så mycket om heder, så talar de olika vännerna i stor utsträckning om nödvändigheten av vedergällning. Tingsrätten utgår dock tydligt från de inblandades (målsägandes och misstänkta) perspektiv utan jämförelse med till exempel det svenska samhället. Även forskaren Devin Rexvids expertvittnesmål vävs in i de övriga inblandades berättelser och förstärker därmed den endogena kulturdiskurs som tar fasta på hur maktrelationer påverkas av ryktesspridning samt den skada som offentliggörande kan orsaka. Tingsrätten tar stöd av denna endogena kulturdiskurs för att fastställa publiceringen av komprometterande fotografier som ”den utlösande faktorn till mordet”:

Det är enligt tingsrättens bedömning fotografierna på [kvinnan] och [offret] som lades ut på Facebook som har varit den utlösande faktorn till mordet på [offret]. Ett eller flera

⁴⁴³ I analysen kallad [offret].

⁴⁴⁴ I analysen kallad [kvinnan].

⁴⁴⁵ I analysen kallad [mannen]

⁴⁴⁶ I analysen kallad [vän 1/vän 2] etc.

⁴⁴⁷ TR (2017):142-43.

fotografier togs med all sannolikhet under [kvinnans] och [offrets] resa till Stockholm och Tallinn. På de foton som tingsrätten har tagit del av ser man de två intill varandra. [Kvinnan] diskuterade i telefonsamtal med kvinnolinjen allvaret i att bilder på henne och [offret] spreds på Facebook; att de var värre än nakenbilder. [...] Hon har i samtalen med [offret] talat om "Sharaf"⁴⁴⁸ och att [offret] genom spridningen hotade henne; att det var värre än att sticka en kniv i henne. [Mannens] utbrott, beskrivet av [Vän 3], när han fick kännedom om bilderna, talar sitt tydliga språk.⁴⁴⁹

Här använder tingsrätten en endogen kulturdiskurs. Det finns ett tydligt fokus på relationer och samtal mellan olika personer. Tingsrätten tillskriver också bilderna stor betydelse för händelseförloppet i sin bedömning, utan att för den skull problematisera bildernas motiv i sig. Genom att lyfta fram uttryck som "värre än nakenbilder" och "sticka en kniv i henne" förstärks snarare att en eventuell spridning av bilderna måste tas på stort allvar. Framför allt påtalas att spridningen i sig skulle utgöra ett hot, och detta hot får en central betydelse för motivet.

Med utgångspunkt i publiceringen av bilderna som "en utlösande faktor" eller implicit det mest sannolika motivet fortsätter tingsrätten sin analys av det "utvidgade gärningsmannaskap" som åklagaren gjort gällande i målet. En förutsättning för att i detta fall kunna döma samtliga gärningsmän för att tillsammans och i samförstånd ha planerat och utfört mordet är att samtliga agerat utifrån ett gemensamt motiv. Vid hovrättsförhandlingen blir detta också en central fråga när var och en av gärningsmännen överklagar tingsrättsdomen. Detta leder till följande resonemang från hovrätten:

Åklagaren har hävdade att både [mannen] och hans familj och [kvinnans] familj har haft uppfattningen att deras heder har kränkts genom [kvinnans] och [offrets] relation och på det sätt den gjorts offentlig med publiceringen av bilderna på bl.a. Facebook. Motivet till kidnappningen och dödandet av [offret] skulle därför ha varit att återupprätta familjernas heder.

Hovrätten konstaterar inledningsvis att det saknas en tydlig definition av vad som utgör hederkultur och när ett brott kan anses begånget med ett hedermotiv, se här Kommittédirektiv 2017:25, Starkare skydd mot barnåktenskap, tvångsäktenskap och brott med hedersmotiv, s. 3. Detta försvårar bedömningen av om det nu aktuella brottet är av ett sådant slag. I målet har det också framförts olika meningar i frågan om de inblandade har levt i en hederkultur. Inte desto mindre så finns det flera omständigheter i målet som enligt hovrätten inte kan uppfattas på annat sätt än som att familjernas syn

⁴⁴⁸ Arabiska för 'allmän' heder Se t.ex. Wikan (2008b:10-12).

⁴⁴⁹ TR (2017):143.

på heder och därigenom [kvinnans] och [offrets] relation har spelat en avgörande roll för att brottet mot [offret] begicks.⁴⁵⁰

Hovrättens första reflektion är att begreppet ”hedermotiv”⁴⁵¹ saknar definition. I detta hänvisar domstolen till det kommittédirektiv från 2017 som behandlats i föregående kapitel och i vilket en utredare får uppdraget att blanda annat undersöka möjligheten att föra in heder i brottsbalken som ett möjligt motiv. Att rätten efterlyser en ”tydlig definition av vad som utgör hederkultur” ingår i en exogen kulturdiskurs genom att rätten inte anser sig kunna förstå vad begreppet ’hederkultur’ innebär, underförstått att rätten inte förutsätts ingå i denna kultur utan efterlyser förtydligande. Som jag påpekat tidigare tenderar domstolar att kombinera exogen och endogen kulturdiskurs, då förekomsten av en exogen kulturdiskurs legitimerar användningen av en endogen kulturdiskurs som i sin tur gör det möjligt att analysera de olika maktpositioner som uppstått i händelserna som ledde till mordet. I den ovanstående efterlysningen av en definition av ”hederkultur” illustreras just behovet av en exogen kulturdiskurs för att sedan kunna använda en endogen kulturdiskurs.

Hovrätten konstaterar att frånvaron av en definition ”försvarar bedömningen av om det nu aktuella brottet är av ett sådant slag. Men omedelbart därefter konstateras att ”familjernas syn på heder [...] spelat en avgörande roll för att brottet begicks”. Detta öppnar för hovrätten att på samma sätt som tingsrätten använda en endogen kulturdiskurs där händelseförloppet (”omständigheter i målet”) anknyter till ett gemensamt intresse att återupprätta de båda familjernas (alltså [kvinnans] respektive [mannens]) rykte. Detta sker trots att hovrätten anser att det egentligen saknas förutsättningar för att den ska bedöma om ”det nu aktuella brottet varit av ett sådant slag” – alltså för att genom en exogen kulturdiskurs positionera brottet som hedersrelaterat. Jag menar att hovrätten antar att det inte finns anledning att genom något djupare resonemang positionera familjen som annorlunda; det räcker att helt enkelt positionera den som annorlunda. När den exogena kulturdiskursen inte längre behöver resoneras fram, så framstår den enligt min mening här som hegemonisk i bemärkelsen att den genom ’sunt förnuft’ betraktas som förgivettagen.⁴⁵²

Hovrätten bedömer i domskälen ”att det inte kommit fram något annat motiv till brottet än [offrets] relation med [kvinnan]”.⁴⁵³ Motivet kopplas således till en utomäktenskaplig relation. Detta följs av en beskrivning av en kedja av kommunikation där flertalet anhöriga till såväl kvinnan som mannen ”kommunicerat” om offret och var

⁴⁵⁰ HR (2017):45-6.

⁴⁵¹ [sic!] Givetvis skriver hovrätten om ’hederskultur’ och ’hedersmotiv’, men den stavas det så här genomgående i protokollet.

⁴⁵² Fairclough (2013:106-7)

⁴⁵³ HR (2017):46.

denne kan tänkas befinna sig. Detta talar enligt hovrätten för ”att båda familjerna varit mycket berörda av situationen, och mot att brottet skulle motiveras enbart av svartsjuka hos [mannen]”⁴⁵⁴. Det sistnämnda liknar tingsrättens resonemang i 2010 års rättegång där begreppet ’otrohet’ behandlas utifrån motsatsförhållandet ’normalt/onormalt’. ”Svartsjuka” skulle i detta fall underförstått kunna vara en ’normal’ företeelse i en utomäktenskaplig relation, men hovrätten lyfter särskilt fram att det i detta fall rör sig om något annat eftersom ”båda familjerna varit berörda”. Detta och sättet på vilket de anhöriga beskrivs ha ”kommunicerat” med varandra ingår i en endogen kulturdiskurs då det enligt hovrättens tolkning antas förekomma någon form av förhandling mellan de inblandade familjerna.

Förhandlingen mellan familjerna görs tydligare när kvinnans vittnesmål lyfts in och det anges att hennes handlingsutrymme begränsats av ”att hennes bröder motsatte sig detta”. Hovrätten påtalar dessutom att kvinnan nämnt ”flera gånger i förhöret att det gäller heder och att hon var rädd för sin familj och för sin man”. Hovrätten kopplar dessa omständigheter till konsekvenserna av att bilderna offentliggjordes och att det skapat ”stora problem för de båda familjerna”. Dels beskrivs en snabb ryktesspridning, dels beskrivs att en av kvinnans bröder uttalat direkta dödshot mot kvinnan om situationen inte hanteras: ”det här är min systems heder. Tror ni att jag accepterar sådant? Jag svär, jag dödar henne direkt”.⁴⁵⁵

Hovrätten konstaterar att kärleksrelationen lett till en eskalerande kedjereaktion av ryktesspridning, diskussioner mellan ett flertal manliga familjemedlemmar, dödshot mot kvinnan, och den slutgiltiga åtgärden att i stället mörda offret. Bland annat konstateras att de manliga familjemedlemmarna varit oroliga för att kvinnan själv skulle ”ta tillbaka sin rätt”. På vilket sätt kvinnan skulle göra detta framgår inte, däremot resonerar hovrätten – med stöd från förhørsprotokoll – att om kvinnan och inte männen ”tar tillbaka sin rätt” så skulle även detta vara skamligt för familjen. Hovrätten citerar en av de åtalade männen: ”jag ska säga till dem: Se! En kvinna har tagit tillbaka sin rätt, och inte ni.” Hovrätten gör frågan om att ta tillbaka sin rätt till en central del av motivet och gör en rak koppling mellan detta uttryck och hederspraktik: ”Hovrätten anser att uttrycket ta tillbaka sin rätt inte kan uppfattas på något annat sätt än som att man vidtar en åtgärd som återupprättar hedern”.

Efter en längre redogörelse som via teknisk bevisning knyter samman de olika misstänkta gärningspersonernas konstruerar hovrätten ett sammanhang där familjernas heder framställs som den självklara förklaringen till att mordet planerades och genomfördes:

⁴⁵⁴ Ibid.:46.

⁴⁵⁵ Ibid.:46.

Vidare har [kvinnan] i ett brev till [mannen], vilket togs i beslag på häktet, skrivit att [mannen] upprätthållit sin rättighet och tackat honom för att han upprätthållit hennes rättigheter. Hon har även skrivit att hon ville döda [offret] själv men att [Vän 3] sagt att han ville upprätthålla sin rättighet och hennes rättighet med sina egna händer. Brevet är ett starkt bevis för att dödandet av [offret] var ett sätt att återupprätta hedern för [mannen] och [Vän 3] och deras familjer. Enligt hovrätten är hedersmotivet en viktig förklaring till att brottet planerats och begåtts.⁴⁵⁶

Hovrätten använder här en endogen kulturdiskurs där förhandlingar om makt är centrala i händelseförloppet. I det aktuella fallet pågår förhandlingarna inte bara inom familjer utan även mellan två familjer som båda 'drabbats' av en skamlig situation och därför förväntas agera. Konstaterandet att "någon åtgärd måste vidtas för att återupprätta hedern" anspelar på den förhandling som pågår inom och mellan de två familjerna. Vidare tar hovrätten till intäkt att uttrycket att "ta tillbaka sin rätt" utgör just en sådan åtgärd. Dessutom är det viktigt för hovrätten att lyfta fram att båda familjerna bidrar till upprätthållandet av hedern.

Det återkommande uttrycket "upprätthållit sin/hennes rättighet" tolkar jag som rättens direktöversättning av det arabiska idiomatiska uttrycket "almuhafazat ealaa alsharaf" som kan översättas som "upprätthålla sin heder".⁴⁵⁷ 'Sharaf' är som jag tidigare återgett det arabiska ordet för 'vanlig'⁴⁵⁸ heder, men ordet är mångfacetterat och kan även omfatta förståelser som 'rättighet' i förhållande till andra. Att domstolen tagit begreppet till sig och använder det i domskälen är ett ytterligare uttryck för att rätten – i detta fall – införlivar den endogena kulturdiskursens implikationer i sin motivbedömning.

Hovrätten tar alltså fasta på att båda familjerna kommunicerat och varit engagerade i att ta hämnd på offret. Det kollektiva engagemanget tas först till intäkt för att avfärda att enbart mannens svartsjuka skulle utgöra ett möjligt motiv. Publiceringen av bilderna anses av hovrätten ha skapat "stora problem för de båda familjerna". 'Lösningen' på problemet kopplas sedan samman med förhandlingar mellan familjerna. Sammantaget använder alltså hovrätten sig av en endogen kulturdiskurs för att komma fram till en "förklaring till att brottet planerats och begåtts".

Sammanfattande kommentarer om domstolsprotokoll 2005-2017

Under denna kronologiska genomgång av protokoll från mordrättegångar har det skett en gradvis förskjutning i diskursordningen mellan exogen och endogen kulturdiskurs. I de tidigare fallen fick den exogena kulturdiskursen relativt stort utrymme då

⁴⁵⁶ Ibid.:46-47.

⁴⁵⁷ Ett stort tack till min kollega på institutionen Saba Abdulhussein för hjälp med översättningen.

⁴⁵⁸ Alltså till skillnad från det binära uttrycket 'namus' som även förstås som lag eller instruktion. Se kapitel två.

domstolarna använde raka referenser till de inblandades kulturella bakgrund. Den exogena kulturdiskursen blev därigenom en nödvändig förutsättning för att sedan resonera fram hur familjers interna maktrelationer lett till hedersmord, alltså en endogen kulturdiskurs som synliggör och förklarar motiv till brott. Efter hand har den exogena kulturdiskursen fått allt mindre utrymme i domskälen, medan den endogena kulturdiskursen hela tiden varit vägledande för domstolens resonemang om motiv. I detta sista fall får den exogena kulturdiskursen mycket litet utrymme. Positioneringen av familjerna i en specifik och annorlunda kulturell kontext förefaller vara av mindre betydelse när domstolen analyserar omständigheterna som lett till beslutet att ta livet av offret. Huruvida positioneringen är underförstådd eller bara antas vara av mindre vikt framgår inte av domskälen. Jag menar dock att frånvaron av en exogen kulturdiskurs indikerar att denna diskurs uppnått hegemoni. Domstolen behöver inte längre föra resonemang om annorlunda eller icke-svenska familjer för att legitimera vidare resonemang om maktrelationer i specifika familjekontexter. Om heder som motiv förs på tal – exempelvis i gärningsbeskrivningen – så positionerar det personer och händelseförlopp i en underförstådd och specifik kulturell kontext som utreds med utgångspunkt i den endogena kulturdiskursen.

Vid ungefär samma tid som policydokument som behandlar heder börjar producera texter om heder utifrån olika perspektiv, sker en gradvis ökande förekomst av expertvittnen. I de delar av domstolsprotokollen som återger expertvittnesmål framträder andra diskurskombinationer än de som används i domskälen (alltså domstolarnas egna tolkningar av omständigheterna kring brotten). Från expertvittnena, som får relativt stort utrymme i protokollen, framträder de tre diskurserna på något skilda sätt. Det expertvittne som först framträder i rättegången som hålls 2006 – Kickis Åhré Älgamo – använder en exogen kulturdiskurs med starkt fokus på kulturskillnader mellan Sverige och hederspraktiserande länder och områden. Det skapas också en distinktion mellan de patriarkala normer som antas finnas inom 'hederskulturer' och den jämställdhet som antas representera 'västerländska värderingar'. Här framträder alltså även en jämställdhetsdiskurs som bidrar till att konstruera en kontrast mellan svenskars värderingar och andras. Ett liknande resonemang återkommer i en senare rättegång (2012), av samma Åhré Älgamo men även av representanter för numera nerlagda organisationen Tänk om. I den sista rättegången – 2017 – hörs i stället Devin Rexvid som expertvittne. Även här används en exogen kulturdiskurs där talet om heder fortfarande präglas av kontraster mellan 'det svenska' och 'det utländska'. Dock lyfts även den endogena kulturdiskursen fram, vilket placerar in de faktiska omständigheterna i en maktförhandlingskontext som förtydligar olika aktörers möjliga handlingsutrymmen.

Även enstaka nyckelpersoner som agerar i rätten får stort utrymme i protokollen. Detta gäller framför allt advokat Elisabeth Massi Fritz, som i egenskap av

målsägandebiträde särskilt framhäver sin expertis i mål som berör heder. Massi Fritz kombinerar en exogen kulturdiskurs där 'svenska normer' inte får utrymme med en jämställdhetsdiskurs där flickan eller den unga kvinnan positioneras som ett offer för det icke-svenska, samtidigt som hon förväntas leva tillsammans med 'svenska vänner'. Inom denna beskrivning begränsas utrymmet för flickor och unga kvinnor att göra motstånd. Att göra motstånd innebär i själva verket en fara för henne. Massi Fritz har som uppgift att lyfta fram sin klients offerperspektiv. Bruket av diskurser på det sätt som målsägandebiträdet gör det bidrar till en förståelse av heder som särskilt 'osvenskt'.

Det sistnämnda kan delvis relateras till det viktigaste resultatet av denna delstudie, och det berör specifikt sättet som rätten resonerar om heder som motiv till brott. Rätten använder alltid någon av eller båda kulturdiskurserna i sina slutsatser. Domstolar behandlar alltså hedersmord som en huvudsakligen kulturell företeelse. I domskälen sker det också en diskursiv förskjutning. I de tidigare fallen använder rätten huvudsakligen en exogen kulturdiskurs för att förklara motivet till mordet. Brottet och händelserna runtomkring kontrasteras mot 'det normalt svenska', så att omständigheterna positioneras som annorlunda jämfört med det förväntade. Efter hand övergår detta dock till en alltmer endogen kulturdiskurs. I det första fallet (från 1997) hänvisar rätten till "kulturella mönster" som jämförs med att leva "som andra flickor i Sverige". I det första citatet antas att motivet bör ses utifrån att kulturer skiljer sig åt, medan det andra urskiljer Sverige som ett land där flickor får leva på ett visst vis som underförstått skiljer sig från livet i andra länder. I det sista fallet (från 2017) drar rätten slutsatsen att "hedersmotivet är en viktig förklaring", en slutsats som dras efter en lång och ingående genomgång om hur olika personer kommunicerat med och positionerat sig gentemot varandra inom och mellan de två inblandade familjerna. Denna analys av förhandlingsutrymmen ligger mycket närmare en endogen kulturdiskurs. I 2017 års protokoll saknas också hänvisning till skillnader mellan 'det svenska' och 'det andra'. Diskursen konstrueras här uteslutande utifrån familjemedlemmarnas relativa förhandlingsutrymmen.

Under denna diskursiva förskjutning finns ett visst mönster, där ett flertal domstolar använder en exogen kulturdiskurs som först positionerar de berörda familjerna som annorlunda gentemot 'det svenska'. Utifrån denna positionering möjliggörs en endogen kulturdiskurs som bygger antaganden om familjerelationer och destabiliserade maktrelationer som behöver återställas eller på annat sätt åtgärdas. Den endogena kulturdiskursen används av rätten för att få klarhet i hur de faktiska familje- eller släktomständigheter som leder till mordet hänger samman. Motivbilden och domskäl konstrueras alltså med utgångspunkt i kulturella förklaringar, som i ett flertal av protokollen kontrasteras mot "sådant som normalt avses", där det normala underförstått utgör en svensk kontext. Denna positionering av 'det annorlunda' märks av i de

kulturförklaringar som lyfts fram i den samhällsdebatt om heder som uppmärksammas i annan forskning.⁴⁵⁹

I domskälen förekommer ibland vissa antaganden som även anknyter till en könsmaktsdiskurs, men denna diskurs får relativt litet utrymme i de fall där den förekommer. Den kombineras företrädesvis med den exogena kulturdiskursen och framställer heder som särskilt våldsamt. Likaledes förekommer ibland båda kulturdiskurserna i rättens slutsatser. Till exempel begagnar rätten olika diskurser för att förklara samma faktiska omständigheter kring det mord som skickades tillbaka till hovrätten efter resning. 2006 används en exogen kulturdiskurs, 2011 används en endogen kulturdiskurs. Men i samtliga dessa fall i denna delstudie får någon av kulturdiskurserna klart störst utrymme i rättens slutsatser. Rättens slutgiltiga bedömning av motiv till gärningarna bygger alltså främst på antaganden om kulturella omständigheter och endast i mycket liten utsträckning på antaganden som relaterar till mäns våld mot kvinnor.

Även den omfattning av tal om heder som generellt förs inom protokollen förefaller ha visst inflytande på i hur stor utsträckning rätten rent konkret använder begreppet heder i sina slutsatser. I de fall där heder får en nedtonad roll i gärningsbeskrivningar och vittnesmål (främst 2002 och 2010) behandlar inte rätten heller begreppet i konkret mening i sina slutsatser, utan antyds snarare genom hänvisningar till kulturskillnader eller liknande. Om heder däremot beskrivs eller talas om i stor utsträckning i gärningsbeskrivningar och vittnesmål, så tenderar rätten att tala om begreppet mer explicit. I de rättegångar där Elisabeth Massi Fritz är målsägandebiträde får heder stort utrymme i såväl gärningsbeskrivning som vittnesmål och i vissa fall även expertvittnesmål. I dessa fall ägnar rätten också relativt stort utrymme åt att i sina slutsatser resonera om heder som konkret begrepp. Detsamma kan sägas när expertvittnen anlitas oavsett om Massi Fritz varit ombud i målet eller inte. Förekomsten av nyckelpersoner med olika former av expertstatus påverkar alltså både omfattningen av talet om heder och sättet som heder talas om i rättens slutsatser om motivbilder.

I detta kapitel och det föregående har jag studerat hur diskurser om heder används i de tolkningar av rättegångsförhandlingar som domstolen återger i sin skriftliga dokumentation. Jag har kommit fram till att diskurser om heder används interdiskursivt av domstolen. Det vill säga att rätten sällan lutar sig på en diskurs om heder, utan den kombinerar vanligtvis två eller ibland tre diskurser. Jag har också kommit fram till att rättens konstruktioner av motiv främst använder kulturdiskurser och visat att detta återspeglas i den samhällsdebatt om heder som studerats av andra forskare.⁴⁶⁰ I tidigare domstolsprotokoll används främst en exogen kulturdiskurs för att i senare protokoll

⁴⁵⁹ Englund & Larsson (2004 red.); Ekström (2005, 2009).

⁴⁶⁰ T.ex. Ekström (2005, 2009).

övergå till endogen kulturdiskurs, vilket ingår i ett mönster där konstruktioner av heder som 'det annorlunda' efter hand hegemoniseras alltmer. Förekomsten av olika former av expertvittnen blir allt vanligare i senare rättegångar, vilket i viss mån påverkar i hur stor utsträckning rätten tar upp heder som konkret begrepp i sina motivkonstruktioner. Detta påverkas också av om ett ombud med expertis inom hedersrelaterad brottslighet varit anlita i fallet.

Domstolens tolkningar av det som avhandlas i rättsalen återges i den dokumentation som jag behandlat i detta kapitel. I nästa kapitel studerar jag det konkreta tal om heder som uppstår och förhandlas i rättsalar och polisförhör. Detta för oss ner på den mikronivå där tal om heder förekommer i direkt interaktion mellan representanter för det svenska rättssystemet och andra aktörer som på olika sätt är inblandade i de aktuella brottsutredningarna.

9. Interaktionsnivå: Polisförhör och rättegångsförhandlingar

Inledning

I de två föregående kapitlen fokuserade jag på hur diskurser tas i bruk i domstolsprotokoll främst avseende motiv till brottsliga gärningar. I detta kapitel undersöker jag tillgängliga diskurser om heder som de framträder på interaktionsnivå i polis- och domstolsmiljöer, och implikationer av att diskurserna framträder som de gör. Jag använder mig här dels av fältanteckningar från domstolsobservationer, dels av material från polisens förundersökningar i de mål jag behandlat i det föregående kapitlet, och då huvudsakligen från dialogförhör.

Diskurser är sociala praktiker som tillhandahåller representationer av världen genom språk.⁴⁶¹ När diskursordningen (i ett visst rum och i en viss tid) präglas av en hegemonisk diskurs tenderar maktrelationer att reproduceras, medan diskursiv kamp kan leda till förändring. Ett viktigt empiriskt fynd i detta kapitel är att diskursordningen inte präglas av en hegemonisk diskurs. Det innebär att den diskursiva kampen kommer i förgrunden för analysen i detta kapitel. Jag undersöker i detta kapitel hur de diskurser som jag avgränsar i förhørsprotokoll, och i samspelet mellan åklagare, målsägarbiträden, målsäganden, åtalade och vittnen, formar maktrelationer och vilka positioner och handlingsutrymmen som möjliggörs.

Genom diskurser positioneras aktörer – individer, familjer, släkter, eller andra grupperingar – samtidigt som aktörer också själva aktivt intar positioner och (därmed) tar diskurser i anspråk. De positioneringar som åstadkoms i och text och tal i rätten

⁴⁶¹ Fairclough (2013:95).

utgör implikationer av diskurser om heder. Här synliggörs möjligheter till och begränsningar av handlingsutrymme. Med Durkheim i åtanke påverkar dessa möjligheter och begränsningar individers autonomi och i förlängningen deras position som moralsubjekt. Diskurser om heder åstadkommer därigenom moraliska ställningstaganden, samtidigt som moraliska ställningstaganden kan såväl reproducera som utgöra motstånd till diskurser. Det förekommer empiriskt att aktörer aktivt gör motstånd mot tillskrivna positioneringar, genom att i det sociala samspelet inta en annan position än den tillskrivna – och därigenom ta en annan/andra diskurser i anspråk – därigenom görs då en annan bild av ett händelseförlopp gällande.

I min analys har jag identifierat fyra aktörer som särskilt positioneras genom talet om heder, nämligen medlemmar av hederspraktiserande familjer. Jag kallar dessa för hederspraktiserande personer, och menar att det rör sig om personer som i rätten utpekas som att ha anknytning till samhällen där diskurser om hederspraktik traditionellt aktualiseras, alternativt själva positionerar sig som hederspraktiserande. Aktörerna delas upp i patriarker (män av den äldre generationen, alltså fäder och farbröder), mödrar (i enstaka förekommande fall andra kvinnor av den äldre generationen), söner respektive döttrar. Min analys visar att de diskurser jag avgränsat tillgängliggör och begränsar handlingsutrymmen på olika sätt för dessa avgränsade aktörer. Tillgängliga diskurser för respektive aktör analyseras avsnittsvis, och jag analyserar även hur olika diskurser om heder påverkar den aktuella aktörgruppens position och handlingsutrymme. Här behandlar jag även hur de olika aktörernas positioneras utifrån moralsociologiska reflektioner om kollektiva representationer, plikt samt ideal.

När antaganden om hederspraktik görs relevanta under huvudförhandlingar eller förhör framträder tydliga skillnader mellan å ena sidan poliser, åklagare och målsägandebiträden, och å andra sidan personer som hederspraktiserande personer själva. Kontrasterna mellan dessa antaganden synliggör att förståelser av heder skiljer sig åt mellan representanter för det svenska rättsväsendet och hederspraktiserande individer. Skillnaderna bygger till stor del på att förståelsen av vad som är 'bra' för samhällsordningen uttolkas på olika sätt. En tydlig skiljelinje dras mellan en 'svensktolkad' samhällskonstruktion baserad på jämställdhet där maktpositioner inom familjen antas vara tillgängliga och förhandlingsbara för alla familjemedlemmar och en 'hederstolkad' konstruktion som aktualiserar andra maktordningar inom familjen baserat på såväl kön som ålder, och som är begränsat förhandlingsbara. Den svensktolkade konstruktionen innebär att en jämställdhetsdiskurs eller könsmaktssdiskurs tas i bruk, medan den hederstolkade konstruktionen aktualiserar en endogen kulturdiskurs. Dessutom gör olika aktörer skillnad mellan svensktolkat och hederstolkat där den svensktolkade konstruktionen framställs som mer önskvärd, vilket innebär att en exogen kulturdiskurs tas i bruk. På individuell samtalsnivå blir kontrasterna mellan dessa konstruktioner mycket tydliga.

Även om de flesta av händelserna och uttalandena fortfarande berör motiv till brott, framträder även andra antaganden om hederspraktik under huvudförhandlingarna. Därmed vidgas kontexten från utredningar av brott (och motiv till dessa) till att även inkludera antaganden om hederspraktik som inte fokuserar på våld. Jag menar att detta, i kombination med det tal om heder som belysts i de två föregående kapitlen, tillgängliggör en bredare förståelse av det 'hedersbegrepp' som fått en särskild betydelse i Sverige sedan 1997.

Subjektspositioner och handlingsutrymmen

Patriarkens ansvar

Patriarker ska här förstås som män av den äldre generationen. I praktiken rör det sig om pappor och farbröder, och även en farfar framträder i en förundersökning. I detta avsnitt sammanfattar jag de positioner och handlingsutrymmen som aktualiseras när olika diskurser tas i bruk i patriarkers tal. Jag redogör också för hur handlingsutrymmen relaterar till de moralsociologiska begreppen kollektiva representationer, plikt samt ideal.

Patriarker för i huvudsak resonemang som kan kopplas till den endogena kulturdiskursen. I denna diskurs står familjens inbördes maktrelationer på spel. Patriarker positioneras som familjeöverhuvuden, vilket innebär en relativt stark maktposition. Positionen innebär en stor beslutandemakt och ett handlingsutrymme som inom den närmaste familjen sällan ifrågasätts. På så sätt gynnas patriarker av denna diskurs. Samtidigt rymts i denna diskurs förväntningar på patriarker att tillsammans tillse att familjen undviker skam och dåligt rykte. Patriarkerna själva beskriver detta som att både ha och ta sitt "ansvar" för familjen. Den position som tillgängliggörs patriarker i den endogena kulturdiskursen kan alltså ses som både gynnsam och ogynnsam.

En pappa som åtalats för ett flertal vålds- och tvångsrelaterade brott mot såväl sin dotter som dennes pojkvän satt tyst under huvudförhandlingens första två dagar och lyssnade på åklagarens gärningsbeskrivning, teknisk bevisning samt dotterns och pojkvännens muntliga vittnesmål. Efter förmiddagspausen på förhandlingens tredje dag inleddes försvaret då pappan för första gången själv tog till orda:

"Mitt namn är [hela namnet, inklusive mellannamn och klannamn]. Jag som pappa som andra fäder har ansvar för det som händer i familjen. Jag vill förhindra mina barn från vägen som är negativ. Jag som pappa har mitt samhällliga ansvar"⁴⁶²

⁴⁶² Fältanteckning.

Ordet 'ansvar' och andra begrepp som anknyter till personlig plikt känsla⁴⁶³ återkommer i tal från och om om de män av den äldre generationen som beskrivs som familjeöverhuvud, eller patriark. De äldre männen positioneras som familjens ansikte utåt och som de som ska sörja för att familjen har ett gott rykte. I det ovanstående upprepar pappan ordet ansvar två gånger och kopplar också samman interna och externa moraliska antaganden. Det finns ett ansvar för familjens interna angelägenheter; i detta fall handlar det om att förhindra barnen från att göra "negativa" livsval. Det finns även ett externt ansvar gentemot det omgivande samhället. Här framträder den endogena kulturdiskurs som redovisats i de två föregående kapitlen. Pappan förstärker även att detta handlar om en subjektposition som är självklar även för "andra fäder". Det är alltså själva positionen som pappa och familjeöverhuvud som kopplas till hans "samhälleliga ansvar". I hans roll ingår också att "förhindra" barnen från att göra fel val, inte att – till exempel – vägleda dem mot rätt val. Barnens handlingsutrymme begränsas alltså av pappans syn på vad som är positiva respektive negativa livsval. På detta sätt synliggörs den endogena kulturdiskursens konstruktion av de maktrelationer inom familjen som förtydligar just patriarkrollen.

Ansaret i vardagen

Patriarkens ansvar begränsas inte till inslag av våld eller förtryck utan visar sig även i mer vardagliga situationer. Män av den äldre generationen förtydligar på olika sätt ansvarstagande positioner, men gör det ofta genom att först positionera sig som 'annorlunda' i förhållande till rättens – underförstått etniskt svenska – ledamöter. En äldre svåger som vittnar till fördel för en man som står åtalad för försök till mord på sin före detta fru, lämnar som del av sitt vittnesmål en karaktärsbeskrivning av offret (sin svägerska):

Jag talar nu utifrån att vara en muslim. Jag är van vid att alltid när jag ser [svägerskan], så har hon hijab och traditionella kläder. När jag besökte henne så hade hon urringat etc., så jag vågade inte komma in trots att min fru var därinne.⁴⁶⁴

I vittnesmålet positionerar sig svågern som muslim,⁴⁶⁵ vilket är ett implicit antagande att rättens ledamöter behöver införstås med vad denna bakgrund innebär för honom.

⁴⁶³ T.ex. 'försvara familjen' eller "mitt beslut"

⁴⁶⁴ Fältanteckning.

⁴⁶⁵ Det är vittnet som använder ordet muslim. I andra rättegångar jag följt är det vanligare att personer från just det aktuella landet hänvisar till sig själva som 'araber' i stället. Jag tolkar det som att dessa två begrepp är relativt synonyma för att beskriva kulturell eller geografisk bakgrund, och att preferensen ligger på individnivå. Min tolkning av det vanligare ordet 'araber' är att det hänvisar till den folkgrupp som talar arabiska, och att just språket utgör en förenande eller inkluderande gruppkategori. Se Nydell (1987). Hederspraktik är dock *inte*

Den exogena kulturdiskursen positionerar här svågern som annorlunda från de som lyssnar på vittnesmålet. Genom att inte gå in i lägenheten tar han ansvar för sin familjs rykte. Det vore ett risktagande att gå in i ett hem där någon av det andra könet inte är ordentligt klädd. Ansvarstagandet är något tydligare när samma episod beskrivs i dialogförhöret i förundersökningsprotokollet:

När hon kom från Egypten⁴⁶⁶ gick jag för att hälsa på henne. Jag blev överraskad över hennes kläder inte var samma som i [ursprunglandet]. Nu har hon kläder över knäna. Vi är muslimer. Alla hennes kompisar säger hon går till disco och dricker. Varför ändrade hon sig, faktiskt jag vet inte. Jag frågade inte heller. Vi bestämde jag och min fru att avbryta relationen med henne eftersom vi inte vill ha problem.⁴⁶⁷

I dialogförhöret beskrivs umgänge med en släkting som bär shorts eller kort kjol och dricker alkohol på disco ”problem” som är allvarliga nog att vittnet i samråd med sin fru beslutar att sluta umgås med svägerskan. Den ändrade klädstilen och ”går till disco och dricker”, representerar kulturella aktiviteter som antyder att svägerskan har ’försvenskats’ – eller i varje fall inte klär och betar sig som hon förväntas göra. ”Problemet” blir här att mannen och hans fru kan bli föremål för dåligt rykte, vilket innebär att maktrelationerna med övrig släkt kan destabiliseras. Här syns den endogena kulturdiskursens logik i att upprätthålla naturaliserade maktrelationer. Den äldre generationen⁴⁶⁸ (man och hustru) fattar ett kollektivt beslut att undvika det dåliga rykte som kan följa av att stå på svägerskans sida, eller ens umgås med henne. Avståndstagandet är alltså i linje med den endogena kulturdiskurs där maktpositioner inom familjen utformas i förhållande till ansvaret för den egna familjens heder.

Ansvaret beskrivs alltså i termer av att undvika de ”problem” som antas skulle uppstå om mannen (och hans hustru) fortsätter att umgås med svägerskan, efter att denne i familjens ögon ändrat sina kulturella värderingar genom att hävda sin självständighet (alltså att klä sig mer ledigt och dricka alkohol). Här vill jag påstå att svägerskans självständighet ingår i en jämställdhetsdiskurs, vilken står i konflikt med den endogena kulturdiskurs som tas i anspråk i svågerns vittnesmål. Jämställdhetsdiskursen utgör ett hot mot familjens maktposition, ett hot som här beskrivs hanteras genom ett avståndstagande av svägerskan.

begränsat till antaganden om folkgrupper som skulle beskriva sig som vare sig ’muslimer’ eller ’araber’, även om många som sannolikt skulle beskriva sig så lever i hederspraktiserande samhällen.

⁴⁶⁶ Familjen kommer inte från Egypten men har bott där tillfälligtvis innan flytten till Sverige.

⁴⁶⁷ Fältanteckning (Domstolens Aktbil. 65:10-11). Jag har av forskningsetiska skäl valt att i så stor utsträckning som möjligt avidentifiera de rättsfall där jag gjort observationer.

⁴⁶⁸ Jag kommer att återkomma till kollektiva beslutsfattanden i nästa avsnitt som berör äldre generationens kvinnors handlingsutrymmen.

Det kollektiva ansvaret

Ansvar kan som i de föregående exemplen uttryckas som förhållandevis interna förväntningar på individen att uppfylla sin plikt som familjeöverhuvud, men ansvaret kan också beskrivas som att det kommer utifrån, ofta från andra patriarker. I det förundersökningsprotokoll från ursprungslandet om mordet som ägde rum 1999 förekommer många (runt tio) vittnesmål från släktingar och grannar som alla snarlikt vittnar om att pappan genom mordet blivit ”av med skammen som [dottern] bringade över familjen på grund av hennes avvikande beteende”.⁴⁶⁹ En av bröderna utvecklar detta något:

Medan vi besökte min brors, den anklagade [pappans], hus, vi hörde framför husets dörr två skott avlossas. Jag såg min bror, den anklagade [pappan], hålla en pistol i handen. Han var upprörd och nervös och sade att han hämnats sin heder som hade blivit förstörd och räddade resten av familjemedlemmarna undan splittring och avvikanden. Jag tror att det han gjorde här är att rädda hedern på vår familj och han räddade familjen undan en påtvingad splittring och han tvättade skammen, hans och vår. Vi stöder vår bror i hans olycka och vittnar om att han blev tvingad att begå denna gärning på grund av olyckan som drabbade honom medan han vistades tillsammans med oss i Sverige. Han ville på alla möjliga sätt rätta till missförhållandena i dotterns liv.⁴⁷⁰

Citatet lyfter det ansvar som pappan förväntas ta för att undvika ”splittring och avvikanden” inom familjen. Detta är ett moraliskt resonemang där pappans agerade ses som en nödvändighet för att säkra familjens sammanhållning. Att det rör sig om mer än kärnfamiljen runt pappan bekräftas av att brodern påtalar att ”han tvättade bort skammen, hans och vår”. Genom påpekandet att pappan ”blev tvingad att begå denna gärning” bekräftas att gärningen uppfyller en moralisk plikt att agera för kollektivets räkning.

När samme broder konfronteras med ovanstående vittnesmål under förundersökningen i Sverige tar han avstånd från det han tidigare sagt. Han tar avstånd från hur polisförhøret formulerats i ursprungslandet, men han står fortfarande fast vid att ansvaret för att ”lösa problemet” är pappans ansvar, dock med bistånd från övriga familjen:

F(örhørsledaren): Sedan säger du här på slutet av det här förhøret som du har skrivit under så säger du här att du förklarar för rätten att det är din bror, den anklagade [pappan], som har dödat sin dotter [____], för att tvätta skammen och med avsikt att bevara familjens rykte, eftersom offret hade avvikit från familjens traditioner och begett sig på en fel väg

⁴⁶⁹ FUP (1999 Bil. C1):223.

⁴⁷⁰ Ibid.:228.

som var omoralisk. Det man tvättade skammen ifrån, det var alltså den familjen som bodde i Sverige, och den familjen som var medveten, dvs. du, [andre broderns] och [pappans] familjer?

B(rodern): Det här var [pappans] problem, vi kunde inte lägga oss i det här, vi har alltså försökt att lösa problemet, men vi ville aldrig att det skulle komma fram till att det skulle bli mord.

F: Nu är du ute på något helt annat. Du har tidigare sagt att ni löste det på familjemöten, trots flera familjemöten mellan dig, [pappan] och [andre brodern], och så helt plötsligt säger du nu precis tvärtom, att det inte var ert problem.

B: Det här är alltså, vi har försökt att hjälpa honom med det här problemet, men beslutet var [pappans], vi kunde inte liksom rå över [pappans] beslut.

F: Men vems skam tvättade ni?

B: Det är inte vi alltså, utan det är han som har bestämt sig för att detta ska...

F: Ja, ja, men vems skam tvättades i och med att [dottern] blev skjuten?

B: Det skiljer sig alltså i seder och bruk mellan öst och väst, och det här med polisen och undersökningsdomaren, de skriver precis som de vill om det här med heder och skam osv.

F: Jo, men frågan var ganska enkel, vems skam tvättades i och med att [dottern] blev skjuten?

B: [Pappans].

F: Din skam?

B: Det är samma sak, självklart.

F: [Den andre broderns] skam?

B: Det är också.

F: Alltså den stora familjens skam? OK.⁴⁷¹

När samtalet kretsar runt begreppen heder och 'skam' hänvisar brodern till skillnader i "seder och bruk mellan öst och väst". Hans kommentar till det som står i protokollet från ursprungslandet är att "de skriver precis som de vill", vilket utgör ett avståndstagande från vad 'de' skriver. Implicit tar han avstånd från begreppen heder och 'skam'. Här används en exogen kulturdiskurs, vilket möjliggör för brodern att tona ned det som står angivet i protokollet och därigenom hävda sin oskuld. Förhørsledaren står dock fast vid en endogen kulturdiskurs och försöker få in samtalet på "vems skam" som står på spel. Samtalet handlar då om möjliga positioner och handlingsutrymmen inom familjen, och då främst de tre äldre människors kollektiva uppgift att "tvätta skammen". Förhørsledaren hänvisar till "familjemöten" genom vilka ansvarsfördelningen delades mellan männen. Brodern är däremot tydlig med att det är pappans "problem" och "beslut".

⁴⁷¹ FUP (1999 Bil. B2):478-79.

I dialogen diskuteras två saker samtidigt. Det ena är familjens heder och 'skam' i sig, och förhållanden och brodern är mot slutet av utdraget överens om att detta delas mellan bröderna: "den stora familjens skam". Det andra som diskuteras är vem som bär *ansvaret* för att "tvätta skammen", det vill säga vems plikt det är att upprätthålla eller återställa 'hedern' (inom utdraget omformulerat till att "tvätta skammen"). Inom en endogen kulturdiskurs som handlar om maktpositioner inom och mellan familjer och familjemedlemmar, förekommer moraliska (kollektiva) representationer av ideal och plikt som anger möjliga positioneringar och handlingsutrymmen. Brodern förnekar inte att hedern (eller skammen) berör storfamiljens kollektiv och sammanhållning (det som i ursprungslandets protokoll hotades av "splittring"). Däremot är det inte hans – eller den andre broderns – plikt att "tvätta skammen", utan den ankommer på pappan som är den närmast blodsanhöriga till den flicka som utpekats för skammen.⁴⁷² Den endogena kulturdiskursen möjliggör olika subjektpositioner med olika moraliska förväntningar som alla syftar till att upprätthålla eller återställa destabiliserade maktpositioner. Bröderna och pappan bär tillsammans på kollektiva – alltså gemensamma – plikter och ideal som relaterar till familjens rykte gentemot omvärlden. En broders 'problem' blir samtliga bröders gemensamma angelägenhet. Ansvaret för att *lösa* 'problemet' vilar dock på pappan, vars dotters självständighetskrav utgör själva 'problemet.' Familjens heder är alltså en kollektiv angelägenhet, men det faller på en utpekad individ att ansvara för att den upprätthålls eller återställs. I det aktuella fallet bärs det ansvaret av pappan i familjen. Dock kan det omkringliggande kollektivet – i detta fall bröderna – utöva påtryckning på pappan så att han verkligen löser 'problemet'. I den endogena kulturdiskurs som aktualiseras här är det pappan som förväntas agera för att "tvätta bort skammen". Denna förväntan utgör således ett handlingsdirektiv som i första ledet riktas mot pappan. I andra ledet förväntas dock bröderna 'hjälpa' eller stödja pappan i hans handlingar. Den endogena kulturdiskursen anger alltså moraliska förväntningar även på andra män av klanens äldre generation.

Förhållandet mellan skuld och skam

I ett annat domstolsförhör som jag observerat positioneras den äkta maken som ansvarig för hustruns rykte, även när han är bortrest. Det beskrivs att ansvaret för hedern underförstått delegeras till hans bröder. En kvinna hörs som målsägande i ett

⁴⁷² Här bör det påpekas att det moraliska ansvar som berörs här inte har någon klar anknytning till det juridiska straffansvar som kan utdömas enligt svensk rätt. I båda de ovanstående fallen dömdes pappan (i det första) och de båda bröderna (i de andra) för det som de var åtalade för. I det andra fallet dömdes de för mord trots att det hela tiden var oklart vem som de facto höll i mordvapnet. Det senare helt enligt rättspraxis rörande utvidgat gärningsmannskap (se t.ex. NJA 2002:489).

utpressningsmål.⁴⁷³ Hon och den åtalade har känt varandra och haft ett förhållande i hemlandet under ett antal år innan de var för sig flyttade till Sverige. Åtalspunkten är utpressning då den åtalade mannen hotat med att publicera nakenbilder av henne på sociala media. Målsägandebiträdet har först hört kvinnans vittnesmål (som jag ska återkomma till litet senare), och hänvisar till detta när hon förhör den åtalade:

Målsägandebiträdet: Men enligt [kvinnan] skulle bilderna skada hennes heder. Är det så du skulle se på det?

Åtalad: Om hon varit rädd om sin heder hade hon inte stött bort [sin mans] bröder och släppt in mig och låtit mig stanna hela natten.⁴⁷⁴

Målsägandebiträdet lyfter att mannen genom sitt hot utnyttjat kvinnans svagare ställning och att detta skulle ”skada hennes heder”. Här används begreppet heder som en symbol för familjens rykte. Risken att kvinnans rykte skulle skadas illustrerar en manlig överordning – som målsägandebiträdet menar att den åtalade utnyttjat. Den åtalade replikerar med en endogen kulturdiskurs genom att hänvisa till att kvinnan fortfarande skulle kunna skydda sitt rykte genom att ta hjälp av sin makes bröder. Hänvisningen till brödernas förlängda ansvar för svägerskan motsvarar delegeringen av patriarkansvaret mellan individuella familjeöverhuvuden. Eftersom ansvaret för klanens rykte och heder enligt den endogena kulturdiskursen tillskrivs alla klanmedlemmar, så finns det en ansvarsdelegering för att skydda klanen. Kvinnan har inte tillsett att manliga släktingar kan gå i god för hennes rykte, därför är skulden hennes och inte den åtalades.

Målsägandebiträdets antagande om att bilderna skadar hennes heder är ämnad att lägga den moraliska *skulden* för kvinnans heder på den åtalade. Den åtalade kontrar dock med att skjuta *skammen* från sig själv genom att hänvisa till kvinnans make och dennes manliga släktingar. Heder kopplas till skam och inte skuld.⁴⁷⁵ Eftersom den åtalade inte är gift med kvinnan så har han enligt den endogena kulturdiskursens logik heller inget ansvar för hennes (eller hennes familjs) heder. Recep Dogan har berört att synen på kvinnors otrohet möts med viss ambivalens bland samtida informanter som dömts för mord i hederns namn. För somliga av dessa är sexuell skam inte uteslutande kopplad till kvinnors sexualitet, utan även den manlige älskaren bär en del av ansvaret. Dock är det fortfarande inte ovanligt att kvinnan bestraffas, och skammen är fortfarande

⁴⁷³ Som jag påpekat i metodbeskrivningen berör de fyra fall som jag har observerat vart för sig ett stort antal olika åtalspunkter. För att inte röja detaljer om enskilda har jag valt att så långt det varit möjligt beröra varje åtalspunkt utanför sitt sammanhang.

⁴⁷⁴ Fältanteckning.

⁴⁷⁵ Akpınar (1998):61-63; Ouis (2009):470.

knuten till kvinnan.⁴⁷⁶ Alltså kan en del av skulden (för själva akten) läggas på mannen, men inte skammen (som är knuten till kvinnans och kvinnans familjs heder).

De tre exempel jag analyserat ovan berör tre olika etniska grupper, vad avser såväl geografiskt ursprung som språk som religion. Även om brotten och normöverträdelserna skiljer sig drastiskt är dock uttolkningen av det patriarkala ansvaret gemensam. Michael Meeker har i en studie undersökt fördelningen av det patriarkala ansvaret för heder och funnit att i ett studerat samhälle överförs ansvaret till maken vid giftermål, medan ansvaret i ett annat samhälle stannar på kvinnans far.⁴⁷⁷ Det patriarkala ansvaret förefaller dock vara en väsentlig komponent i talet om det jag kallar hederspraktik.

Patriarkers positioner och handlingsutrymmen: En sammanfattning

Patriarkens makt och ansvar kan analyseras utifrån kollektiva representationer, dvs. ”gemensamma referensramar eller betraktelsesätt”, av ideal och plikt.⁴⁷⁸ Med detta avses att individer och grupper i samhället förenas i ett meningsskapande av sin omgivning genom gemensamma förståelser av vad som styr vårt agerande. Den endogena kulturdiskursen idealiserar en familjemaktordning där fadern är den självklara huvudrepresentanten. Bibehållandet av denna maktordning – som inte är förenlig med en samhällsordning som bygger på jämställdhet och individuell självständighet – är central för att den idealiska familjebilden ska upprätthållas såväl inåt (i familjen) som utåt (gentemot omgivande familjer, och främst familjer från samma klan). Denna bild av stabila och förutsägbara familjereaktioner är det som förenar ett ’oss’ – den representerar det eftersträvsvärda ideal som ska uppnås och försvaras.

När frågor om jämställdhet eller självständighet aktualiseras, utgör dessa ett hot mot de naturaliserade maktrelationer som håller familjen enad såväl internt som externt gentemot andra familjer. När familjemedlemmar gör anspråk på självständighet (eller på att ”leva som en svensk”), så riskerar det att den könssegregering som är ett av hederspraktikens villkor eller stöttepelare bryts, med ryktesspridning och förlorad heder som följd. För familjeöverhuvudet – patriarken – manar detta till handling. Patriarken har en plikt att tillse att familjens rykte och representation upprätthålls, att idealet eftersträvas. Förväntningarna att göra sin plikt är intern (en inifrån kommande vilja), men den är också extern då uppmaningar till handling kommer från såväl andra familjemedlemmar som från det omgivande samhälle där hederspraktik är naturaliserad. Pliktkänslan formuleras vanligtvis som att ta ansvar för familjen, men innebörden är densamma som pliktbegreppet – det är det vi gör för att vi måste.

⁴⁷⁶ Dogan (2014):376.

⁴⁷⁷ Meeker (1976b).

⁴⁷⁸ Jacobsson (2006:XLV).

Mödrar, makt och motstånd

Med mödrar menar jag kvinnor av den äldre generationen. I materialet rör det sig i huvudsak om mödrar, men även maktrelationer mellan man och hustru förekommer där föräldrpositioner bär mindre relevans. I relationer finns makt, men även motstånd.⁴⁷⁹ Detta avsnitt visar att mödrar på flera sätt och i olika kontexter utövar motstånd mot manlig överordning.

Mammor som mer svenska än pappor

Liksom patriarker i det förra avsnittet tar mammor avstånd från hederspraktik genom att hävda att det är något som ”andra” i ursprungslandet gör. Mammor framställer familjelivet som jämställt och beskriver familjen som en vanlig ’svensk’ sådan. I ett polisförhör⁴⁸⁰ som berör fallet som utreddes första gången 2006 (då sonen ensam dömdes för mord) och igen efter resning 2011 (då mamman och pappan dömdes för mord och sonen för medhjälp till mord) berättar mamman om hur rollerna fördelas mellan föräldrarna:

[Mamman] anser sig mer liberal för levnadssättet i Sverige än [pappan]. [Pappan] håller mer på traditionerna. [Mamman] förklarar att de inte uppgivit sina gamla traditioner men att de inte behöver följas lika strikt som i [ursprungslandet]. Det har inte varit någon uppdelning av uppfostran av sönerna och dottern, detta har skett gemensamt mellan henne och [pappan]. Det mesta bestäms gemensamt mellan [mamman] och [pappan]. [Mamman] har inte haft några större svårigheter att acceptera barnens anpassning till det svenska samhället, kontakten med nya kamrater i skolan mm. Om barnen ringer hem och säger att de kommer hem några timmar senare efter skolan accepteras detta. [Mamman] säger att hennes uppfattning är att barnen måste få denna frihet för att anpassa sig till svenska förhållanden. [Mamman] vet inte om [pappan] har samma acceptans för detta som hon själv.

[Mamman] tycker att hon själv kan ta beslut utan att rådfråga [pappan] när det gäller barnen. [Mamman] är inte rädd för att barnen ska tappa sina gamla traditioner eftersom hon inte själv har varit mycket för dem. Detta beror förmodligen på att hennes styvfar var mycket hårdhänt mot henne. [Pappan] håller mer på traditionerna. [Mamman] förstår att barnen även måste lära sig den svenska kulturen för att klara sig i samhället.⁴⁸¹

⁴⁷⁹ Lilja & Vinthagen (2009).

⁴⁸⁰ Tyvärr finns inte detta förhör i dialogform, utan är i stället en sammanfattning sammanställd av förhørsledaren och godkänd av den förhörda.

⁴⁸¹ FUP 2005:417.

Mammans beskrivning ger uttryck för att föräldrarna har olika inställning till livet i Sverige. Att uppfostran av barnen sker "gemensamt" upprepas, liksom att barnen genomgår en "anpassning" till livet i Sverige. Ett flertal gånger återkommer att mamman beskriver sig som "mer liberal" och att barnen behöver "frihet" under sin anpassningsprocess. Som kontrast beskrivs pappan ett flertal gånger som "mer traditionell". I utdraget märks ingen maktordning i form av att den ena föräldern skulle ha mer inflytande än den andra, däremot beskrivs att de har olika inställning till barnens liv i Sverige. Citatet ger intryck av att föräldrarna tycker olika men kommer överens. Här beskrivs en utövning av makt från föräldrarna över barnen där pappan eventuellt kan uttrycka en mer traditionell åsikt, men mamman utövar motstånd mot detta. Det är alltså huvudsakligen en jämställdhetsdiskurs som framträder.

I utdraget från förhörprotokollet framträder också en exogen kulturdiskurs. Uppreningen av "anpassning" och att *barnen* måste "lära sig den svenska kulturen" belyser att det föreligger en spänning mellan det traditionella, som representeras av fadern och 'nya' svenska förhållanden. Barnens "anpassning" får här symbolisera de respektive föräldrarnas inställning, och mamman beskriver sig själv som mer accepterande när det gäller det svenska. Här positioneras mamman som mer accepterande av svensk kultur än pappan.

Mammor som både offer och förövare

Förhör med mammor riktar ofta in sig på barnens uppfostran och hur saker och ting beslutas i familjen. Ingen av mammorna i domstolsförhandlingarna har fått frågan vad hon arbetar med, utan det finns en underförstådd utgångspunkt från åklagare och advokat att kvinnorna är hemmafruar.⁴⁸² Männerna tillfrågas däremot regelmässigt, och svaren varierar mellan politisk tjänsteman och arbetslös. Redan i frågorna från rättsens representanter framträder alltså en endogen kulturdiskurs där papporna underförstått är överordnade och mammorna underordnade männen vad avser ekonomi och kontakt eller inflytande i samhället utanför familjen.

I en rättegång som jag observerat är moderns position i familjen central då pappan i stor utsträckning befinner sig i ursprungslandet där han huvudsakligen arbetar. Mamman utfrågas av åklagaren om sin roll som beslutsfattare i familjen:

Å: När det gäller barnen, vem är det som bestämmer, du eller [pappan] eller tillsammans?

⁴⁸² I några av förundersökningarna har mammorna tillfrågats vad de arbetar med (eller om de har något arbete), och i dessa fall har det framkommit att de inte har arbeten. Detta kan visserligen förklara varför de inte tillfrågas om detsamma i rättsalen, men den diskurs som framträder i rättsalen är att man utgår från att mammorna är hemmafruar.

M: Tillsammans.

Å: Och när [pappan] är i [ursprungslandet]?

M: Jag har ansvaret, men i samråd med [pappan] över telefon/internet.⁴⁸³

Åklagarens inledande fråga är öppen, och mammans svar indikerar ett jämställt beslutsfattande. Med nästa fråga placerar åklagaren pappan i centrum, vilket jag menar implicit positionerar pappan som mer central i beslutsfattandet. Åklagaren ställer med andra ord frågan i enlighet med en endogen kulturdiskurs där pappan antas ha en mer överordnad roll. Mammans svar följer dock en jämställdhetsdiskurs, och som vi sett tidigare är dessa två diskurser svärförenliga med varandra. Åklagarens fortsatta frågeställning, och mammans svar följer ett liknande mönster:

Å: Fick [dottern] välja pojkvän och sånt?

M: Ja, hon har själv valt detta, vi har inte valt åt henne.

Å: Tyckte [pappan] samma sak?

M: [Pappan] ville bara att de skulle göra sina läxor och ha ett bra liv och i övrigt sköta sig.⁴⁸⁴

Trots mammans ”vi” i svaret på den första frågan placerar åklagarens antagande i den andra frågan återigen fokus på pappans tyckande. Åklagarens antaganden – som mamman gör motstånd mot – bygger på en endogen kulturdiskurs som positionerar familjens maktförhållanden på ett sätt som stämmer överens med den tendens från domstolen att inkludera den endogena kulturdiskursen i sin bedömning av motiv, och som vi sett i föregående kapitel. Denna positionering av invandrarkvinnan som ett offer för sin kultur har kritiserats främst av den postkoloniala feminismen, eftersom reproduktionen av invandrarkvinnan som svag och underkastad mannen dels är förenklad, dels ritar in invandrarkvinnan i ett hörn av hjälplöshet där en plats i majoritetssamhället antas vara mer eller mindre ouppnåelig.⁴⁸⁵

Det finns en ytterligare implikation av – i detta fall – åklagarens antaganden om en familj med fadern som central maktgestalt. Om jag för ett ögonblick frångår diskursanalysen och betraktar de juridiska konsekvenserna av såväl åklagarens antaganden om den endogena kulturdiskursen, som mammans jämställdhetsenliga beskrivning av familjen, så innebär mammans tal om ett delat ansvar och beslutsfattande att hon i det aktuella fallet, med sitt vittnesmål, enligt min bedömning tydligt och med uppsåt uppfyller samtliga rekvisit för att dömas för det aktuella brottet.⁴⁸⁶ Hon kan

⁴⁸³ Fältanteckning.

⁴⁸⁴ Fältanteckning.

⁴⁸⁵ Spivak (1987, 2005); Mohanty (2003).

⁴⁸⁶ Givetvis finns det ett flertal andra punkter i vittnesmålet som jag inte tar upp här.

emellertid inte fällas för brottet eftersom åklagaren endast väckt åtal mot pappan. Här ställs frågan om hederspraktikens ”kollektiva karaktär” på sin spets. Om mamman, i enlighet med åklagarens antaganden är ett offer för den endogena kulturdiskursens manliga överordning, så är hon ett offer för kollektivet. Om hon däremot, som i mammans beskrivning positioneras i en jämställd familj där mammor och pappor fattar beslut gemensamt, så är hon delaktig i brottet och borde rimligtvis – i rättvisans namn – åtalas (och eventuellt dömas) för det. Mamman kan då positioneras som såväl offer som förövare, vilket motsvarar den position som t.ex. Schlytter & Rexvid påpekat att söner i hederspraktiserande familjer kan vara i.⁴⁸⁷

Män, kvinnor, makt och motstånd

Både den endogena och exogena kulturdiskursen bygger på antaganden att hederspraktik utövas i ojämställda patriarkala maktrelationer. Den exogena kulturdiskursen framställer hederspraktiserande familjer som osvenska bland annat i bemärkelsen att bristen på jämställdhet hotar svenska värderingar. Den endogena kulturdiskursen tar sin utgångspunkt i naturaliserade maktrelationer där män överordnas kvinnor. Båda dessa diskurser är beroende av maktrelationer där kvinnor saknar agens. I mitt material förekommer dock ett stort antal exempel på kvinnor som gör anspråk på makt, i flera fall på mäns bekostnad. I detta avsnitt redovisar jag några av dessa exempel.

I ett tidigare avsnitt har jag nämnt en kvinna (som jag här kallar Hanan) som utsatts för utpressning i form av hot att nakenbilder skulle offentliggöras och bevisa att hon varit otrogen. Under pausen mellan åklagarförhöret och försvarets genmäle, bad Hanan särskilt om att den åtalades bror inte skulle närvara under förhöret. Denna ganska ovanliga förfrågan beviljades och förhöret inleddes.⁴⁸⁸ När förhöret pågått under några minuter och försvarsadvokatens frågor började bli alltmer närgångna, reste sig Hanan plötsligt upp, pekade finger mot den åtalade och skrek åt honom. Senare frågade jag tolken vad som hade sagts, och tolken beskrev det i allmänna ordalag som att det var förolämpningar som riktades mot den åtalade personligen, inte mot hans övriga familj. Förolämpningarna gjorde dock anspelningar på mannens heder. Utbrottet varade i knappt en halv minut, sedan satte sig Hanan ner och förhöret fortsatte som om ingenting hade hänt.⁴⁸⁹

⁴⁸⁷ Schlytter & Rexvid (2016).

⁴⁸⁸ Eftersom brodern var medåtalad för andra brott skulle han formellt närvara hela tiden eftersom omständigheterna kring de olika åtalerna ’flöt in’ i varandra. I den aktuella åtalspunkten var det dock osannolikt att han skulle omnämnas, varför det godkändes att endast hans advokat närvarade för att tillvarata hans intressen.

⁴⁸⁹ Fältanteckning.

Hanans utbrott kan ses som en kraftfull motståndshandling mot att text och tal om heder – med den endogena kulturdiskursens logik – tillskriver mannen det underförstådda övertaget. Att hon i både handling och ord förtydligar att det inte handlar om mannens familjs heder utan om mannens personliga heder är i överensstämmelse med en könsmaktsdiskurs. Här kritiseras just de maktrelationer där mäns överordning och kvinnors underordning legitimeras. Att mannen kan dra fördel av publiceringen av bilderna medan Hanan – och hennes familj – skulle straffas av den – är ett exempel på den orättvisa som uppstår i hederspraktikens könssegregerande logik, dvs. att män och kvinnor betraktas – och behandlas – olika. Här framstår tydligt den kritik mot att hederspraktik kulturaliseras, det vill säga att våld och maktutövning förklaras med heder. I stället framhåller Hanan genom sitt utbrott att mannen ska stå som personligen ansvarig för sin brottsliga handling.

Kvinnor av den äldre generationen kan också göra anspråk på makt i samtal om heder där den endogena kulturdiskursen dominerar. I en mordutredning där en pappa erkänt mord på en yngre anhörig förhörs mamman om pappans roll i familjen. Mamman svarar att ”han hade ingenting med saker och ting att göra”. I stället levde pappan ett isolerat liv i familjen. ”Han var bara för sig själv och fick inte blanda sig i någonting”. I stället hävdar mamman att hon axlat ansvaret. ”Om det hände saker och ting med barnen eller med flickorna så när jag ville rätta till saker och ting så sade han alltid äh, bry dig inte så mycket och jag sade vad då, det var ju mina barn”.⁴⁹⁰

När det maktmönster som vanligtvis förknippas med den endogena kulturdiskursen här bryts beskrivs mammans mer omfattande maktposition som nödvändig i pappans frånvaro. Mamman tar då på sig en ställföreträdande roll som fortsätter även efter det att pappan flyttat in. Här framstår det som att mamman tagit på sig den huvudsakliga makt- och ansvarspositionen för att vardagslivet ska gå ihop: ”Han var hela tiden hemma, han var mestadels i sitt rum och höll på att be bara hela tiden. Vem har hört talas om att be tre timmar i sträck”.⁴⁹¹ Här används den exogena kulturdiskursen. Pappan andrafieras av mamman när hon tar avstånd från att han tillbringar dagarna med att be. Mammans tal om att ta ett utökad familjeansvar finner paralleller i Mehrdad Darvishpours slutsatser om iranska kvinnors upplevda maktökning i samband med flytt till Sverige.⁴⁹²

Mammans positioner och handlingsutrymmen: En sammanfattning

Mammor ska här förstås som kvinnor av den äldre generationen. Det skulle kunna röra sig om mormödrar, farmödrar, fastrar och mostrar, men i praktiken rör det sig i

⁴⁹⁰ FUP (2010):219.

⁴⁹¹ Ibid.:219.

⁴⁹² Darvishpour (2004, 2010).

empiriurvalet om mödrar. Den upprörda kvinnan – Hanan – uttalar sig inte i utdraget om sina familjrelationer utan om en enskild mans bristande heder. Samtidigt ställer den mannen Hanans heder på spel, vilket innebär att hon i förlängningen är en mamma som representerar sin familj. I detta avsnitt sammanfattar jag de positioner och handlingsutrymmen som aktualiseras när olika diskurser tas i bruk i mödrars tal. Jag redogör också för hur mammors handlingsutrymmen relaterar till de moralsociologiska begreppen kollektiva representationer, plikt samt ideal.

Mammor positioneras av rättens aktörer⁴⁹³ som underordnade sin makar (pappor). Deras handlingsutrymmen antas vara underställda pappornas beslutsfattande. Rättens aktörer utgår här från en endogen kulturdiskurs. Här finns en viss parallell till hur rätten bedömer motiv i föregående kapitel, där den exogena kulturdiskursen – som bland annat belyser skillnader mellan det 'svenska' och det 'andra' – förefaller ha uppnått hegemoni. Detta innebär att när tal om heder kommer på tal från rättens aktörer, så förefaller det legitimt att utgå från den endogena kulturdiskursen, utan att gå 'omvägen' över den exogena. Familjen positioneras med automatik som annorlunda i och med att heder kommit på tal.

I kvinnors tal om heder positionerar de sig (eller positioneras i samtal med andra, t.ex. förhållsledare) allt som oftast i kontrast till sina manliga partners. Patriarken utgör alltså en måttstock mot vilken kvinnans relativa maktposition jämförs. Denna 'jämförelse' görs av såväl kvinnor själv, som förhållsledare och andra vittnen. I patriarkers tal framstår genomgående inte en sådan jämförelse som relevant.

Mammor beskrivs utöva ett motstånd mot män som inte tar ansvar för familjen, men de kan också göras till representanter för sin familjs heder. Generellt framställs mammor däremot som underordnade pappor (och andra patriarker). Frågor från rättens aktörer (t.ex. åklagare) positionerar också implicit mammor som underordnade sina makar. Men i mammornas tal förekommer även motstånd i olika form. Normaltillståndet förefaller även i mammors tal om heder vara den patriarkala maktöverordning som framställs som naturaliserad i den endogena kulturdiskursen. Mammor uttrycker irritation när denna på olika sätt destabiliseras. t.ex. pappor av olika skäl inte tar sitt ansvar. Mammor kan även beskriva att de övertar eller tar på sig ett större ansvar när männen är bortresta eller på andra sätt frånvarande.

Kvinnor kan även i tal om heder använda en könsmaktsdiskurs, även om det förefaller ovanligt. I det aktuella exemplet där könsmaktsdiskursen används skyddas kvinnans (och hennes familjs) heder genom att tydligt markera att den utpekade mannen saknar heder. Hedern fräntas här mannen genom kvinnans tal, men med användningen av ordet görs också ett maktanspråk: kvinnor kan i detta tal visst inneha heder, och likaledes kan män vara utan densamma.

⁴⁹³ Dvs. åklagare, målsägandebiträden, advokater, poliser etc.

Mammor kan framställa sig som mer moderna eller ”liberala” än papporna i synsätt. I dessa fall tas en jämställdhetsdiskurs i bruk. Maktrelationen mellan pappa och mamma framställs som mer diffus, och mammor kan positioneras som ställföreträdande familjeöverhuvud i pappors frånvaro. Detta kan framställas i mer allmänna termer, som att beslut tas ”i samråd”, men även i form av kritik mot pappan, som att denne ”hållit sig för sig själv” och inte ”tagit sitt ansvar”.

Den exogena kulturdiskursen kan användas på liknande sätt som den används när patriarker talar, det vill säga för att positionera hela familjen som jämställd jämfört med andra familjer eller folk i ursprungslandet. Men den exogena kulturdiskursen syns även i mammors andrafiering av sina män. Männerna kan beskrivas som mer ”traditionella” eller som mer religiösa genom att de sitter och ber. Den exogena kulturdiskursen – som utgår från det svenska som norm – möjliggör ett större anspråk på makt för mammor. Mammorna positioneras här som mer ’svenska’ än papporna.

I enstaka fall talar och agerar kvinnor också på ett sätt som anknyter till en könsmaktsdiskurs där kritik uttalas mot patriarkala maktstrukturer i allmänhet. När könsmaktsdiskursen tas i bruk ställs den i strikt kontrast mot den endogena kulturdiskursen, och de traditionella maktrelationerna bryts ner. När kvinnor talar utifrån en könsmaktsdiskurs finns alltså inget utrymme för den endogena kulturdiskursen.

Ur en moralsociologisk synvinkel hävdar jag att det i empirin framkommer att det i hederspraktik finns en tydlig skillnad i hur mammor och pappor konstruerar sitt handlingsutrymme. Hederspraktik definierar jag som diskurser om rutiniserade handlingar som syftar till att upprätthålla en viss social ordning som karakteriseras av en klanorienterad samhällsordning och tydligt upprätthållen könssegregation. ’Rutiniseringen’ bygger på kollektiva representationer av vad som skapar sammanhållning inom och mellan grupper i hederspraktiserande samhällen. De viktigaste grupperna och grupperingarna i dessa samhällen är familj och klan.⁴⁹⁴ Eftersom hederspraktiserande familjen är patrilinejära i bemärkelsen att det är männens namn som bärs vidare så är det mannen som i första hand formellt representerar familjen.⁴⁹⁵ I den kollektiva representation som avgränsar en familj (här för enkelhetens skull i bemärkelsen mamma, pappa, barn) i förhållande till det omgivande samhället (inklusive klanen i bemärkelsen utökad familj), positioneras pappan som den främsta representanten för familjens status, rykte, inflytande, heder etc., vilket innebär ett implicit ansvar för att agera när något av dessa hotas eller står på spel. Mamman omfattas däremot av förväntningar att förlänga det pappan representerar in i familjens dagliga liv. Pappan blir på så vis den som *tyngs av plikten* att representera familjen,

⁴⁹⁴ Wikan (2008b); Schlytter & Rexvid (2016); Baianstovu (2017); Lundgren & Brinkemo (2018).

⁴⁹⁵ King (2008).

medan mamman är den som *drivs av idealen* som utgör familjens goda namn. Pappans drivkraft är explicit i det att när hedern är hotad uttalas detta direkt till honom av handbröder, (manliga) vänner etc. Mammans drivkraft är implicit i det att hon förväntas reproducera bilden av en familj som passar in i det omgivande samhället. Det omgivande samhället kan vara ursprungslandets, men det kan också – som i denna avhandlingens empiriska exempel – vara det svenska samhälle som omger familjen. Mamman upprätthåller detta, ofta på traditionellt vis.

När mammor framställer familjen som jämställd, framträder samtidigt familjens följsamhet gentemot det omgivande – i detta fall svenska samhället. Mammor har samtidigt mer utrymme för att framställa bilder av jämställdhet eftersom deras moraliska ställningstaganden präglas av ideal – till skillnad från pappor som tyngs av en moralisk plikt. När jämställdhetsdiskursen används är det dock det *icke-svenska* samhället och dess värderingar som familjens värderingar kontrasteras mot. Därför framträder jämställdhetsdiskursen ofta i kombination med den exogena kulturdiskursen i mammornas tal om heder. När mammor talar utifrån en jämställdhetsdiskurs som tar avstånd från hederspraktik och samtidigt med en exogen kulturdiskurs distanserar sig från männens mer ”traditionella värderingar”, förstärker detta *den enskilda familjens* position som mer svensk än icke-svensk. I jämställdhetsdiskursen är över- och underordningen mellan föräldrarna diffus eller icke-existerande när den används av mammor eller som vi ska se i förekommande fall även av döttrar, och då tonas skillnaderna mellan hederspraktiserande och icke-hederspraktiserande familjer ner. Det våld eller förtryck som utreds passar då inte in i vare sig förståelser av heder eller av andra former av våld i nära relationer. Detta kan påverka hur ett vittnesmål uttolkas av rätten.

Genom diskurserna positionerar mammor inte bara sig själva, utan även familjen som helhet, och de utgör därmed en viktig upprätthållare av familjens fasad. Mammornas egna åsikter om reproduktionen av patriarkala maktstrukturer förekommer inte i större utsträckning i materialet. Det som framträder är att mammorna konstruerar familjerelationer som ingår antingen i en jämställdhetsdiskurs eller endogen kulturdiskurs, beroende på sammanhanget och vilka andra diskurser som samtidigt görs gällande.

Att flera diskurser finns tillgängliga för kvinnor av den äldre generationen förändrar inte att det finns en inneboende könsbaserad över- och underordning som förhandlas dels gentemot svenska myndigheter, dels gentemot hederspraktikens patriarkala maktordning. I samtal där myndigheter (till exempel poliser eller i domstol) använder en exogen kulturdiskurs som positionerar familjen som annorlunda mot ’svenska’ familjer’, är det strategiskt lämpligare att offentligt hävda att pappan och mamman fattar gemensamma beslut, vilket ligger i linje med en jämställdhetsdiskurs. Detta kan bli problematiskt om man samtidigt inför klanen vill visa att man upprätthåller traditionella

(eller patriarkala) maktstrukturer. Det är mammornas huvudsakliga uppgift att representera familjens ansikte utåt, och om det hos klanen skulle uppstå en misstanke om att familjen inte upprätthåller traditionerna, kan detta utgöra skäl för att ifrågasätta familjens heder.⁴⁹⁶ Motsvarande dilemma uppstår om mamman skulle använda en könsmaktsdiskurs som kritiserar den endogena kulturdiskursens naturaliserade maktrelationer i samtal med svenska myndighetspersoner, framför allt i frågor som berör hedersrelaterat våld mot barnen.⁴⁹⁷ Mammans handlingsutrymme beror alltså till stora delar på samtalens sammanhang.

Sönernas förpliktelser

Att fostras till uppfostrare

En ung man som pappan bedömt som olämplig partner till sin dotter kidnappades, hotades och misshandlades under förnedrande former. Efter det att ett första övergrepp ägt rum på en enslig plats fördes han enligt åklagaren med till en plats nära pappans hem. Enligt åklagaren ringde pappan då sin 20-årige son och beordrade sonen att komma ner för att filma (och eventuellt medverka i) ett andra övergrepp. Åklagaren återanknyter i sin slutplädering till ytterligare en medåtalads vittnesmål där det berättats ”att [sonen] inte verkade vilja vara med, utan att [pappan] mer eller mindre tvingat honom att filma övergreppen”. Under rättegången förnekar sonen all inblandning i det åklagaren beskrivit. Sonens advokat påtalar särskilt vid slutpläderingen att ”om det gått till så som åklagaren beskriver det, ja då är [sonen] ett precis lika stort brottsoffer som [sin syster]”.⁴⁹⁸

Såväl åklagaren som sonens advokat använder här en endogen kulturdiskurs där sonens position i förhållande till pappan ges särskild betydelse. Åklagaren gör gällande att sonen agerat under faderns tvång, och advokaten positionerar sonen som ett offer snarare än en gärningsperson. I Schlytter & Rexvids studie *Mäns heder*, beskrivs pojkar som utsatta för ”kontinuerliga påtryckningar om konformitet och tillsvarsställanden från andra män”.⁴⁹⁹ Söner kan alltså i en och samma gärning vara såväl förövare som offer.

Söner kan också ta på sig ansvar för sina yngre syskon. I ett vittnesförhör i domstol beskrivs relationen mellan två bröder som den såg ut när de fortfarande befann sig i det land där de växt upp tillsammans, samt hur relationen såg ut efter att de båda var för sig kommit till Sverige och levit i olika städer:

⁴⁹⁶ Se t.ex. Wikan (2008b).

⁴⁹⁷ Se t.ex. Baianstovu (2017).

⁴⁹⁸ Fältanteckning.

⁴⁹⁹ Schlytter & Rexvid (2016:35).

M(ålsägandebiträde): Hade du under uppväxten någon särskild betydelse för din bror?

S(onen): Jag var som en pappa för honom.

M: Var det din uppgift att ta ett föräldraansvar för honom?

S: På grund av jag var storebror jag kände ansvar för honom.

M: Hur var relationen mellan dig och [lillebror] fram till ni lämnade [uppväxtlandet]?

S: Vi var jättenära varandra, vi förstod varandra.

M: På vilket sätt var du som en far för din bror?

S: Pappa var inte hemma, allt ansvar var på mina axlar, jag skulle visa dem vägen.

M: Har du fortsatt att ha det ansvaret för din bror?

S: Även här jag gjorde allt för honom.⁵⁰⁰

Den äldre brodern beskriver att ”ansvaret” för att ”visa dem vägen” har lagts på hans ”axlar”. Detta kan jämföras med att ”förhindra [barnen] från vägen som är negativ] i det inledande citatet i avsnittet om patriarkens ansvar ovan.⁵⁰¹ I den endogena kulturdiskursen inryms antaganden dels om familjens maktrelationer med pappan närvarande, dels om hur roller ska omfördelas när maktrelationerna rubbas. Lojalitet gentemot pappans värderingar är underförstådd, likaså att det är storebror som tar över föräldrarollen snarare än mamman. Det sistnämnda överensstämmer med diskurser om hederspraktik, där en segregerad könsrollsfordelning hålls levande. Den första gärningsbeskrivningen ovan, där sonen förväntas följa pappans instruktioner och delta i förnedringen av den kidnappade, påminner om det som Astrid Schlytter liknat vid en ”initeringsrit” för att fastställa sonens underordning i förhållande till pappan.⁵⁰² Men även (främst den äldste) sonens roll som ’ställföreträdande’ eller rentav en ersättare för pappan framträder alltså i samtal som förs på interaktionsnivå.

Denna underförstådda förväntan på den äldste sonen att bidra till att skapa social ordning och förutsägbarhet för familjen kan även bekräftas av andra familjemedlemmar. I en förundersökning beskriver mamman i familjen hur familjen påverkades av att en pappa som visserligen var fysiskt närvarande men som inte ville eller förmådde anta rollen som familjens patriark:

Du vet ju själv att vår kultur är så att äldsta sonen brukar alltid vara kvar hos pappan och mamman, föräldrarna alltså. Eftersom jag är sjuk och vi båda föräldrarna behövde hjälp, andra saker och ting som behövde göras och hjälp som behövdes hemma så gjordes det av äldsta sonen.⁵⁰³

⁵⁰⁰ Fältanteckning.

⁵⁰¹ Observera att det rör sig om olika rättsfall, olika familjekonstellationer och olika familjeproblem.

⁵⁰² Schlytter & Rexvid (2016:39).

⁵⁰³ FUP (2010):220.

Mamman förtydligar här att detta är något som görs i ”vår kultur”. Hon använder alltså till att börja med en exogen kulturdiskurs som förtydligar en kontrast mellan den typiska svenska ’kärnfamiljen’ och det utökade familjehushåll som hon identifierar sig med. Hon uttrycker ett skillnadsskapande mellan ’det svenska’ och ”vår kultur”. Att kulturen först beskrivs exogent möjliggör bruket av en endogen kulturdiskurs där familjens inbördes maktrelationer – och de förväntningar på sonen dessa bär med sig – kommer i fokus. När maktrelationerna destabiliseras så existerar en underförstådd omdelegering av uppgifter för att säkerställa den sociala ordningen. Här lyfts – med stöd av den endogena kulturdiskursen – den äldsta sonens särskilda betydelse fram, men även antagandet att detta är något som ”brukar” göras ”alltid”, alltså en förväntad handling.

Familjeplikten skapar brottslingar och medbrottslingar

Den patrilineära traditionen utgör en kärna i tal om heder i såväl förundersökningar som domstolsinteraktion. Söner förväntas följa faderns instruktioner eller vid behov axla hans ansvar. Denna tradition bygger också på flera moraliska antaganden om sammanhållande mekanismer. I det senaste citatet från mamman här ovan antas den underförstådda traditionen av ansvar utgöra en källa till trygghet och förutsägbarhet. I beskrivningen av de två bröderna uppväxt syns ett underförstått ansvarstagande för de i familjen som inte antas kunna axla fadersrollen. I detta fall är det lillebrodern, men även underförstått mamman och systrar; ”jag skulle visa *dem* vägen”. I fallet dessförinnan beskrivs hur sonen ”tvingas” in i en ’initieringsrit’ där det antas att han förväntas visa lojalitet mot pappan genom att delta i brottet. Motsvarande initieringsrit har beskrivits i ett tidigare fall, där den 15-årige sonen både närvarade vid mordet och förmåddes visa sin familjelojalitet genom att ta på sig skulden för gärningen. Samma son berättar under förundersökningen 2011 att fastän han inte medverkat vid mordet, tvingades av pappan att gå fram och titta på den döda kroppen:

S(onen): Ja den här situationen det var inte någonting som jag har aldrig varit med om det förr. Å ja vet ju vi brukar ju få mycket spö hemma men det här var ju liksom ja det värsta jag varit med om så.

F(örhållsledare) 2: Men ändå går du fram och tittar på om han var död?

S: Jo.

F2: Varför gör du det?

S: Men jag var ju här, här bakom dörren dom sa till mig gå om han rör sig.

F2: Det gjorde du här innan också säger du.

F1: Du rörde honom inte.

S: Jo men min far sa ju till mig att jag ska titta å jag hade inget val. Om jag typ skulle vägra så kanske han skulle slå mig också. Det var inte ovanligt jag har vägrat förr då har jag fått spö av han.⁵⁰⁴

Här framstår sonens handlingsutrymme som begränsat och hans förväntade lydnad som tydlig. Det framkommer att sonen redan sett den döda kroppen, ändå blir han instruerad av båda föräldrarna ("dom") att gå fram och titta ytterligare en gång. En kort stund innan har sonen tvättat av kniven som använts som mordvapen (vilket också inneburit att det endast är hans fingeravtryck på kniven). Handlingarna utförs under explicita och implicita antaganden om annars att själv bli utsatt för våld. Barnets underordning i förhållande till föräldrarna upprätthålls dels genom hot om våld, dels genom att sonens deltagande i mordet dras ut. Att ha bevittnat mordet antas inte vara tillräckligt; han ska också involveras i handlingen.

Uppfostran kan framställas som mer konkret och våldsamt medan sönerna 'lär' sig vad plikterna består av, men kan efterhand internaliseras alltmer och bli det självklara för sönerna. Enligt sonen som 2005 tog på sig skulden för mordet men sedan 2011 beskyllde sina föräldrar för att ha utfört det, stannade inte hans plikt vid att bevittna mordet och undersöka kroppen, utan han förväntades också ange sig själv som mördare:

F(örhørsledare): Nä men varför din pappa då varför låter han sin lilla pojke ta på sig alltihop?

S(onen): Jag har styrt av ää styrt vad heter det slippa av fängelsestraff å sånt...

F: Ja.

S: det var det som var grejen hade problem...

F: Det var ju omtänksamt av honom.

S: absolut inte ville jag ens flytta eller lämna [hemstaden] första kvällen jag sa...

F: Men att du ska få fängelse och bli utvisa det var okey tyckte han eller?

S: Ja dom sa ju att ja "men om du tar det här så kommer inte familjen bli splittrad" vad heter det.⁵⁰⁵

Syftet med att sonen offerar sig så att föräldrarna frias beskrivs vara att undvika att familjen splittras. "Splittring" tolkar jag som att familjens maktrelationer skulle destabiliseras om även föräldrarna skulle fällas för mordet. Att sonen ensam tar på sig skulden antas innebära minsta möjliga skada för familjen. Att sonen tar på sig skulden ingår i den moraliska plikt hans familjposition antas medföra. På så sätt förstärker han alltså familjens fasad utåt genom att erkänna brottet. Enligt den endogena kulturdiskursen kan alltså ett erkännande av allvarliga brott uppfattas som rationellt.

⁵⁰⁴ FUP (2011):245.

⁵⁰⁵ Ibid.:228.

I den endogena kulturdiskursen, som dominerar söners tal om heder, upprätthålls även familjens maktrelationer genom förväntningar att kontrollera sina systrar. I ett förhör framträder sonens utökade plikt att kontrollera sin syster i faderns (i detta fall permanenta) frånvaro, och att äldre släktingar (i detta fall farbröder) träder in och instruerar sonen att överta den fostrande rollen:

F: Är det någon som har sagt i något hänseende att du skulle se till att hålla [system] på rätt sida, vad ska jag säga, att man, hur ska jag uttrycka det, att hon ska hålla sig och vara snäll med sina föräldrar?

S: Jo, men någon har sagt att jag ska ta hand om henne.

F: Det är någon som har sagt att du ska ta hand om henne?

S: Ja.

F: Vem då?

S: Någon av mina farbröder.⁵⁰⁶

I utdraget, som präglas av en endogen kulturdiskurs, positioneras barnen – alltså bror och syster – mycket olika. Förhørsledaren inleder med en ledande fråga som handlar om att system ska hållas ”på rätt sida”, vilket påminner mycket om den ”rätta väg” som förekommit ett par gånger tidigare i detta kapitel. I de tidigare fallen har diskursen dock varit mer könsneutral och omfattat alla barn i familjen oavsett kön. I detta fall får kön i stället spela en avgörande roll. Systemen positioneras som en som ska övervakas, medan brodern positioneras som hennes övervakare. Enligt sonen är det dock han själv inte som självmant tar på sig övervakarpositionen, utan den förpliktigas honom av de äldre män som står familjen närmast. Båda barnen positioneras alltså under någon annan familjemedlem, och maktrelationerna utformas utifrån såväl kön som generation.⁵⁰⁷ I den endogena kulturdiskursen möjliggörs en könssegregation mellan barns förväntade förpliktelser. Dessutom begränsas både söners och döttrars handlingsutrymmen av implicita eller explicita förväntningar från föräldragenerationen.

Söners positioner och handlingsutrymmen: En sammanfattning

I detta avsnitt sammanfattar jag de positioner och handlingsutrymmen som aktualiseras för söner när olika diskurser tas i bruk i söners tal, samt i tal om söner. Jag redogör också för hur sönerns tillskrivna handlingsutrymmen relaterar till moralsociologiska begrepp som kollektiva representationer, plikt samt ideal.

Söners tal i förhör och domstolsförhandlingar präglas starkt av den endogena kulturdiskursen. Sönerna förefaller i sina beskrivningar vara instängda i

⁵⁰⁶ FUP (1997):204-5.

⁵⁰⁷ Detta har även uppmärksammats av Schlytter & Rexvid (2016:36).

hederspraktiserande familjers etablerade maktrelationer. I de fall en pappa är (permanent eller tillfälligt) frånvarande, är den äldste sonens övertagande av den rollen underförstådd. Den kan antas antingen av honom själv eller, om han inte själv tar initiativ, på befallning från farbröder eller andra patriarker. Att kontrollera och bevaka sina systrar är också en underförstådd maktposition som tillskrivs söner. Den endogena kulturdiskursen tillhandahåller alltså söner relativt stor möjlighet att utöva makt mot syskon, men samtidigt tillgängliggörs få möjligheter att undvika maktpositionen och därmed förövarrollen.

I det material där söner genom tal positioneras i förhållande till heder råder det en total avsaknad av såväl jämställdhets- som könsmaktsdiskurs. Sönens position problematiseras alltså inte i förhållande till kön, i varje fall inte utifrån att kritisera ojämna könsmaktsförhållanden eller på ett sätt som präglas av jämställdhet. I stället är det förhållandet till patriarker och att själva representera det patriarkala som står i fokus. Sönerna konstrueras som fädernas förlängda arm och tillkännages en begränsad agens i att påverka sin position i familjens maktrelationer. I de fall det kommer på tal att söner skulle vägra följa föräldrarnas instruktioner, medföljer ett antagande om sanktioner.

När en exogen kulturdiskurs tas i anspråk i tal om heder och söner, skrivs sönerna in i familjens kulturella kontext. I föregående kapitel, positionerar den exogena kulturdiskursen i domskäl först de inblandade som 'annorlunda', vilket i sin tur legitimerar att analysera händelseförloppet med utgångspunkt i en endogen kulturdiskurs där familjemaktrelationerna antas 'förklara' händelserna. På ett liknande sätt positioneras söner som en del av sin familj och dess värderingar. Den äldre generationen har handlingsutrymme för att frånskriva sig och ta avstånd från sina maktpositioner när den exogena kulturdiskursen tas i bruk. Söner är dock underförstått så förknippade med sina föräldrar att de har begränsat utrymme för att göra motstånd med stöd i den exogena kulturdiskursen eller en jämställdhetsdiskurs.

Kerstin Jacobsson beskriver moral enligt Durkheim som bestående av såväl ideal (det vi gör för att vi vill) som plikt (det vi gör för att vi måste).⁵⁰⁸ De händelser jag beskrivit som handlar om söner visar att dessa uppfostras till att förstå och göra sin plikt för familjen. De tillskrivs få val och få möjligheter till motstånd, förutom möjligtvis att helt bryta med familjen och dess maktrelationer (vilket det inte finns exempel på i mitt material). De uppfyller alltså sina moraliska förpliktelser för att de måste.

Sönernas plikt att ta över och axla patriarkers ansvar kan tyckas märkligt med tanke på det vi sett i föregående avsnitt att mödrarna också kan träda in som ställföreträdare i fädrens frånvaro. Ur moralisk synvinkel behöver detta dock inte vara en motsägelse. Mödrar ser det som ett ideal att framställa familjen i god dager mot såväl den egna klanen som mot det svenska myndighetssamhället. Ideal präglas av en fri vilja att göra

⁵⁰⁸ Jacobsson (2006:XX). Se även Durkheim (2002).

moraliska beslut för familjens sammanhållning. För söner framstår motsvarande ansvar som en ofrånkomlig plikt. Den son som ställs inför att axla ansvar för familjen utsätts för såväl externa förväntningar från bland annat farbröder och andra patriarker, som interna förväntningar att ta hand om sina yngre syskon.

Döttrarnas lojalitet och (o)möjliga positioner: två berättelser

I de tre föregående avsnitten har jag visat hur handlingsutrymmen och positioneringar möjliggörs genom olika diskurser som berör talet om heder med hänsyn till män av äldre generationen (patriarker), kvinnor av äldre generationen (mammor) respektive män eller pojkar av den yngre generationen (söner eller bröder). I detta sista empiriska avsnitt återger jag i två berättelser hur unga kvinnor eller flickor av den yngre generationen (döttrar eller systrar) positioneras gentemot andra familjemedlemmar: gentemot sina pappor, sina mammor och sina systrar. I den första berättelsen står systemet vid sin familjs sida och tar avstånd från den utsatta dottern. I den andra berättelsen är systrarna lojala mot varandra, samtidigt som de avkrävs och strävar efter att också vara lojala mot sina föräldrar och sin familj. I båda berättelserna aktualiseras den endogena kulturdiskursen i maktkampen mellan föräldrar och döttrar. Samtidigt för den endogena kulturdiskursen en kamp mot jämställdhetsdiskursens antaganden om döttrarnas rätt till självständighet.

Upprätthållna och brustna lojaliteter

En artonårig flicka hade övertalats av sin mamma och sina yngre systrar att åka till ursprungslandet för att träffa en friare. Väl där förverkligades det hon hade befarat; att hon skulle tvingas gifta sig. Återkommen till Sverige var dotterns första uppdrag att få äktenskapet registrerat hos Skatteverket så att hennes man kunde få uppehållstillstånd, något hon förhalade för att till slut meddela Skatteverket att hon tvingats ingå äktenskap utan samtycke. Samtidigt upprätthöll hon kontakten med sin svenske pojkvän. Detta ledde till den kidnappning och förnedring av pojkvännen jag beskrivit i föregående avsnitt, samt till att dottern och pojkvännen flydde familjen och placerades på skyddat boende. Utredningen drog ut på tiden, så när de hördes i rätten via videolänk hade de bott på skyddat boende i drygt sju månader.

Eftersom målsägandebiträdet – som representerade tidigare nämnda Elisabeth Massi Fritz' advokatbyrå och företrädde både dottern och pojkvännen – från första början drev tesen att motivet till samtliga brottsliga gärningar var att återställa familjens heder, så kom mycket i rättegången att kretsa omkring kvinnors relativa handlingsutrymme inom familjen. Den tvångsbortgifta dottern beskriver en lycklig barndom som sedan efter hand förändrats:

D(ottern): Jag hade en bra uppväxt upp till nian. Sen efter gymnasiet och i puberteten så har det förändrats. Man måste tänka efter vem man umgås med, går med, hur man klär sig.

Å(klagaren): Vem har ställt upp de här reglerna?

D: I vår familj var pappa den som skulle bestämma hur vi skulle vara. [Mamma] är analfabet och det har blivit ett problem hemma. Hon får jämt höra det, och har inte rätt att säga vad hon tycker och tänker.⁵⁰⁹

Dotterns beskrivning av pappans överordnade maktposition gentemot såväl dottern som mamman i familjen ingår i en endogen kulturdiskurs. Åklagarens bruk av ordet ”regler” liksom dotterns beskrivning av pappan som den som ”skulle bestämma” förstärker konstruktionen av familjens maktstrukturer. Mamman positioneras som underordnad och kuivad. Dottern rekonstruerar här en familjestruktur som är strikt villkorad av pappan. Dotterns vittnesmål motsägs – förutom av mamman – även av hennes sextonåriga lillasysters berättelse. Lillasystemen hörs först av pappans försvarsadvokat (hon är alltså försvarets vittne) och sedan av storasystemen (den tvångsbortgifta dotterns målsägandebiträde:

L(illasystemen): Vi lever absolut inte i den [etnisk grupp] kulturen. Jag har umgått med svenskar sedan jag var liten. Min pappa är den bästa som finns.

A(dvokat för pappan): Är du bekant med hederskulturen?

L: Jag känner till den eftersom jag ser på nyheter.

A: Är det någonting ni följer i er familj?

L: Absolut inte. Min pappa är utbildad i [utbildningsland] och följer inte några sådana värderingar.⁵¹⁰

Det återgivna är de ord som lillasystemen väljer att inleda sin egen fria berättelse med.⁵¹¹ Lillasystemen använder en exogen kulturdiskurs inom vilken det skapas utrymme för att ta avstånd från åklagarens och målsägandebiträdets gemensamma gärningsbeskrivning (som går ut på att familjen enligt målsägandebiträdet ”lever i en hederskultur”). Lillasystemen tar tydligt avstånd från den kultur som åklagaren i tidigare gärningsbeskrivning och vittnesmål tillskrivit henne och familjen. Hon hänvisar dels till sitt umgänge ”med svenskar” vilket kontrasteras mot den kultur som associeras med hennes etniska grupp. Hon tar också tydlig ställning för pappan, både för personlig del och genom att hänvisa till hans utbildning, som ägt rum i ett annat land än det som familjen ursprungligen kommer från. Lillasystemen använder den exogena

⁵⁰⁹ Fältanteckning.

⁵¹⁰ Fältanteckning.

⁵¹¹ Vittnesmål i svenska domstolar inleds i princip alltid med att den hörde får berätta fritt, därefter kommer mer specifika följdfrågor från åklagare, advokater och ibland kompletterande frågor från rättsens ordförande.

kulturdiskursen på ett liknande sätt som äldre män gör när de vill ta avstånd från hederspraktik.

Här framträder en lojalitet främst gentemot pappan men även mot familjen som helhet. Det som den bortgifta storasystemen tidigare berättat förefaller inte alls stämma överens med berättelsen från den bara ett par år yngre systemen. Kontrasten mellan den svenska och ursprungslandets kultur upprätthålls när lillasystemen hörs av målsägandebiträdet, som återanknyter till hur det tidigare vittnesmålet inleddes (citatet ovan):

M(ålsägandebiträdet): Vad innebär den [etnisk grupp] kulturen för dig?

L(illasystemen): Det innebär att kvinnor inte får göra vad de vill eller klä sig som de vill. Som du kanske vet så är det inte riktigt likadant i [ursprungsland] som i Sverige.

M: Varför tror du att [storasystemen] skulle ljuga?

L: För uppmärksamhet och för att hon blivit utnyttjad.⁵¹²

Här framträder en exogen kulturdiskurs där svensk kultur kontrasteras mot den i ursprungslandet. Här används dock inte ordet heder, utan hela den nationella kulturen får implicit representera det som inte är ”som i Sverige”. Den exogena kulturdiskursen (och genom att hon tidigare tagit avstånd från den etniska gruppens kultur) förstärker lillasystemens beskrivning av att i hennes familj får kvinnor göra vad de vill och klä sig som de vill. Tillsammans med mammans jämställdhetsdiskurs framstår familjen som en där kön inte spelar någon roll för handlingsutrymmet. På frågan varför storasystemen skulle ljuga om tvångsäktenskapet (vilket lillasystemen påstått tidigare i förhöret), anges en förklaring om att söka ”uppmärksamhet”, alltså en förklaring som är mer beteendean kulturorienterad.

Av det ovanstående framgår att familjen konstruerar en enad fasad av att vara såväl jämställd som icke-hederspraktiserande i övrigt. För att strategin ska fungera krävs dock såväl engagemang som lojalitet gentemot familjen, och framför allt från de kvinnliga familjemedlemmarna. Detta kontrasteras mot den tvångsbortgifta dotterns vittnesmål. Hon har på flera sätt brutit i sin lojalitet och beskriver sin egen position som hopplös och rentav livsfarlig:

M(ålsägandebiträde): Vad innebär det att du har lämnat familjen?

D(ottern): För det första var det hotet mot mitt liv. Det kan inte kännas värre. Och sedan att se mina systrar, min yngsta syster som står och skakar av rädsla.

M: Vad innebär det för din familj att du pratat med polisen?

⁵¹² Fältanteckning.

D: Det är det värsta jag har gjort. Då har jag förstört hedern ännu mer. Och min pappa kan bara göra en sak: Den dag han lyckas döda mig, då är hedern tillbaka.⁵¹³

Dotterns polisanmälan antas ha förvärrat destabiliseringen av familjens maktpositioner. Genom att offentliggöra familjekonflikten, finns det inte längre utrymme för medling. Bland annat Unni Wikan har flera gånger påtalat att visst utrymme finns för att agera i strid med hedern. Så länge skammen eller 'hedersbrottet' inte är publikt, så finns det fortfarande utrymme för att lösa konflikten inom familjen.⁵¹⁴ Här illustreras döttrarnas dilemma i att söka hjälp utifrån, från myndighetssamhället. Polisanmälan ovan innebär en total brytning med familjen. Dottern uttrycker också sin tolkning av varför systemen ställer upp för familjen: att systrarna är rädda för att samma sak ska ske med dem som med henne – ”hotet mot mitt liv”. Här ställs systemens tidigare tolkning om att söka ”uppmärksamhet” mot dotterns tolkning om systrarnas rädsla för att gå emot familjen – den endogena kulturdiskursen.

Lojalitet och systerskap

Förväntningar på döttrar att vara lojala mot familjen kan även framträda explicit genom klart uttalade instruktioner eller förbud från föräldrarna. I ett dialogförhör i en mordutredning vittnar den nästan jämnåriga systemen till en mördad nittonåring om hur pappan kontrollerat och förbjudit fritidsaktiviteter utanför familjegemenskapen. I det aktuella fallet gäller det en skolutflykt:

Typ ibland vi skulle gå på utflykt. Pappa sa du får säkert lärare, du vill inte följa med. Jag har varit fyra år i Sverige och jag har bara varit ute två gånger med klassen, jag fick inte gå ut, jag fick inte mycket saker. Jag fick inte äta vad jag vill, fick inte typ välja kläder.⁵¹⁵

Här beskrivs döttrarnas familjeliv under de övre tonåren. Systemen till den sedermera mördade dottern upprepar flera gånger att hon inte ”fick” delta i utflykter med klassen eller göra andra fria val. Hon beskriver att pappan uttrycker det som att döttrarna inte ”vill” följa med. Pappan tillskriver alltså döttrarna en vilja, vilken framstår som en mycket stark maktutövning. Det framkommer att döttrarna vid enstaka tillfällen ändå deltagit i skolaktiviteter utanför klassrummet, vilket visar att det finns ett visst förhandlingsutrymme eller utrymme för motstånd. Dessutom kommer sådana enstaka tillfällen med ett pris i form av senare anklagelser:

⁵¹³ Fältanteckning.

⁵¹⁴ Wikan (1994; 2008b).

⁵¹⁵ FUP (1999):7. Särskild förhörsbilaga nr. 1.

Det var så att han tjafsade nästan varje dag och hon orkade inte, hon bara, pappa du måste stanna, jag orkar inte med dig. Sedan dagen innan hon rymde hemifrån var det hon och pappa som bråkade för hon hade kommit försent hem från skolan så han då, du har varit med någon annan, någon kille menade han, du har inte varit i skolan. Så hon sade, jag fattar inte varför du inte litar på mig. Hon sade, om du inte litar på mig varför skall jag med dig då.⁵¹⁶

Exemplet illustrerar på ett tydligt sätt hur den endogena kulturdiskursen aktualiseras. Dottern utövar motstånd genom att tänja på tidsgränser, med konsekvensen att pappan påstår att hon träffat ”någon kille”. Pappan drar alltså egna slutsatser om vem dottern har träffat, och av vittnesmålet framkommer också att detta är en återkommande händelse. Dottern uttrycker dock att hon genom sin motståndshandling vill förhandla om pappans tillit. Implicit visar hon lojalitet mot pappans önskan – att hon inte träffar killar när hon är ute. Explicit uttrycks önskemål om att pappan ska ”lita på” henne. I konflikten om pappans tillit till dottern respektive dotterns lojalitet mot familjen uppstår en maktkamp. De ordinarie maktrelationerna i familjen destabiliseras och behöver antingen återställas eller omförhandlas. I det aktuella fallet beskriver lillasystemen att dottern inte ”orkade” utan till slut rymde hemifrån.

Enligt lillasystemen involveras inte bara pappan och dottern i konflikten. Efter att dottern rymt hemifrån och senare åter tagit kontakt med familjen beskrivs att pappan smider planer på att mörda henne när hon väl återvänt hem. Mamman tar dock starkt avstånd från planerna. Detta ger upphov till slitningar även mellan pappan och mamman:

När hon kom hem tänkte min pappa så att dom skulle mörda henne hemma. Han planerade med min mamma. Han sade till min mamma, OK, du får ta barnen hemifrån och sedan när hon sover då skall vi mörda henne när hon sover. Han och [farbröderna]. Sedan sade mamma, jag låter dig inte göra så.⁵¹⁷

Pappans besatthet av dotterns dåliga rykte antas alltså ge upphov till att ytterligare en maktrelation inom familjen destabiliseras, den mellan mamman och pappan. Här beskrivs att i denna familjekonflikt har mamman förhandlingsutrymme för att försvara och skydda döttrarna mot pappans mer hårdföra ansvarstagande. I det aktuella fallet beskrivs dock en enighet mellan mamman och pappan om att dotterns rymning – och de rykten som uppstått till följd – är ett problem som är angeläget att hantera. Föräldrarna enas således i en annan lösning – som samtidigt starkt begränsar dotterns fria vilja:

⁵¹⁶ FUP (1999):2. Särskild förhörsbilaga nr. 3.

⁵¹⁷ Ibid.:7.

Mamma sa till [dottern], om du vill ha frihet, eget liv, det blir bättre för dig att gifta dig. OK, jag vet pappa kommer bli nöjd med att jag skall gifta mig så jag gör det. Men hon ville inte göra det eftersom hon ville studera. Så hon bara, OK, om pappa kommer att bli nöjd med det här så jag gör det.⁵¹⁸

I det föregående citatet stod mamman på dotterns sida i en beskyddande ställning. I detta senare skede i förhandlingen om maktpositionerna i familjen beskrivs att mamman fortfarande står på dotterns sida, samtidigt som mamman beskrivs hålla med pappans ståndpunkt om att dottern orsakat ett problem som behöver hanteras. Enligt pappan behöver hon mördas, enligt mamman kan det hanteras genom att dottern gifter sig. Dottern vill egentligen studera, och ett giftermål skulle begränsa hennes möjligheter att göra detta. Men även dottern är – enligt systemets tolkning – motvilligt enig med föräldrarna om att gifta sig ”om pappa kommer att bli nöjd”. Till följd av en intern familjeförhandling är alltså dotterns – och familjens – heder i detta läge återupprättad. Maktrelationerna är återställda, men på bekostnad av dotterns frihet att välja när och med vem hon ska gifta sig. Den jämställdhetsdiskurs som varit synlig i dotterns strävan efter relativ frihet, samt i det motstånd hennes rymning utgjorde, har i detta läge underkastats den endogena kulturdiskursen, där dotterns fria vilja är underställd föräldrarnas.

I det aktuella fallet är dock inte denna underkastelse från dottern tillräcklig, enligt lillasystemet. Familjen reser till ursprungslandet för att förhandla om giftermål, men skammen har redan aktualiserats, bland annat eftersom rymningen gett upphov till att svenska myndigheter fattat intresse för familjen. Dottern mördas i ursprungslandet, och hennes syster, som varit lojal mot henne, vittnar om hur hon utsätts för påtryckningar om att hon inte ska vittna om mordet:

Dom typ, dom, typ min farfar skulle hämta mig och typ för att dom skulle förhöra mig. Han bara typ, du ska säga vad jag vill, förstår du. Du ska inte vad du vill, du vad du har sett. Han bara typ, du ska säga det. Ty han kom hem till mig och han skulle ta mig till polisstationen och dom skulle förhöra mig. Han bara, du ska berätta vad jag vill. Nej bara, nej jag ska inte göra det. Jag har sett, jag kan inte förneka det, jag måste säga sanningen. Han bara, nej du måste förneka.⁵¹⁹

Den äldre patriarken träder in och förpliktigar systemet att begå mened. Återigen ser vi en patriark som tar den yngre generationens vilja i anspråk (”du ska inte vad du vill”; ”du ska berätta vad jag vill”). Systemet placeras i ett moraliskt dilemma. Hon uppfattar

⁵¹⁸ Ibid.:10.

⁵¹⁹ FUP (1999):18. Särskild förhörsbilaga nr. 2.

sig som personligen förpliktigad att vittna sanningsenligt; hon ”måste säga sanningen”. Farfadern ålägger henne en annan plikt, den som är bäst för familjen: ”du måste förneka”. Systemen utsätts också för direkt våld från sina bröder när pappan får reda på att hon – från ursprungslandet där familjen fortfarande befinner sig – kontaktat svenska myndigheter och berättat om mordet:

Fast han, det var så här, att efter rättegången, han kunde inte så bestämma över oss så mycket, för att om han hade typ gjort mig illa eller mamma, han kunde gå tillbaka till fängelse. Men typ han, alltså han gjorde mina bröder att dom skulle slå mig och så här. Och dom slog mig nästan varje dag. Så jag kunde inte se, jag hade två bröder. Dom är typ längre än jag, typ dom är starkare. Så jag alltså, jag blev misshandlad nästan varje dag. Så jag kunde inte göra någonting. Dom typ slog mig båda två samtidigt. Så jag kunde inte röra mig.⁵²⁰

I de två ovanstående citaten syns den manliga maktordning som kan aktualiseras genom den endogena kulturdiskursen. Det finns en farfar som skyddar pappan. I nästa led kan pappan delegera bestraffningen av döttrar till sönerna. I varje led är döttrar positionerade som underkuvade i familjens interna maktordning.

Dötrars positioner och handlingsutrymmen: En sammanfattning

I dötrars tal om heder synliggörs genom den endogena kulturdiskursen dötrars underkastelse inför den övriga familjen. Döttrar som gör motstånd eller hävdar sin självständighet utsätts för stark påverkan från övriga familjen, en påverkan som förstärks av familjens hierarkiska maktstruktur. Döttrar som gör motstånd kan få stöd från sina systrar, men även systrarna kan utsättas för påtryckningar, och systrarna kan också hålla sig lojala med familjen. Bröder kan på patriarkers uppdrag sörja för att dötrarna håller sig lojala, och här kan grovt våld förekomma, våld som patriarkerna inte kan eller vågar utföra själva. Mödrar kan inta en medlande och delvis stöttande roll, men mödrar tar också ställning för familjen som helhet, såväl dess rykte utåt som dess interna stabilitet. När den endogena kulturdiskursen dominerar, har den jämställdhetsdiskurs som skulle möjliggöra dötrars självständighet begränsat utrymme i diskursordningen.

I talet om heder om dötrars möjliga positioner och handlingsutrymmen vill jag återkomma till Durkheims distinktion mellan ideal och plikt: Ideal är det vi gör för att vi vill medan plikt är det vi gör för att vi måste. De döttrar som vill utöva självständighet från familjen, det vill säga vill gå på bio med vänner, umgås med vänner utanför skoltid

⁵²⁰ Ibid.:13. Särskild förhörsbilaga nr. 2.

etc., positioneras genom den endogena kulturdiskursen som ett hot mot familjens inre stabilitet och externa rykte. Inom denna diskurs avkrävs på olika sätt döttrar att göra även det de inte vill men måste. Det kan till exempel vara att gifta sig mot sin vilja för att visa lojalitet mot sina föräldrar. Det kan även vara att undvika situationer där det finns en risk för att könssegregationen bryts. I ett av de ovanstående citaten ser vi att pappan gör anspråk på att uttrycka dotterns vilja. Här maskeras plikten mot familjen och fadern som en vilja, som ett ideal som i själva verket kan stå i bjärt kontrast till det ideal som kvinna och samhällsmedborgare som dottern själv skulle vilja uppnå.

Sammanfattande kommentarer

I detta kapitel har jag genom analys av de diskurser som framträder på interaktionsnivå synliggjort implikationer av tillgängliga diskurser om heder. Fokus har legat på personer som av rätten antas vara – alternativt identifierar sig själva som – hederspraktiserande. Analysen indikerar att diskurserna medför olika implikationer för olika familjemedlemmar. Implikationerna kan anknytas till Durkheims moralsociologiska teori om vad som håller grupper (i detta fall familjer) samman, samt vad som riskerar att söndra dem.

Patriarker framställer sig själva som begränsade av det ansvar det åligger dem att tillse en god uppfostran för sina barn. Män av den äldre generationen tillskrivs en plikt att värna familjen från splittring, och de kan även åläggas en förpliktelse att ge stöd till sina bröder. Familjens heder blir en fråga för kollektivet i form av 'storfamiljen' eller klanen, och männen har ett övergripande ansvar för att 'ta tag i' och åtgärda familjeproblem.

Mammor tar på sig uppgiften att bevaka familjens intressen och ansikte utåt. När pappor (och andra patriarker) av olika skäl är frånvarande förväntas det fortfarande att familjen ska framstå som stabil och pålitlig inför det omgivande samhället. Mamman kan därmed bli pappans förlängda arm i familjens vardag. Mödrar uttrycker dock inte detta som en plikt eller ett ansvar i samma utsträckning som papporna. Snarare framstår det som en outtalad självklarhet att anta ett tillfälligt eller möjligtvis ställföreträdande ansvar. Mammors tal om heder utgår närmast som ett bibehållande av det ideal som *familjen* vill stå för, och att det som sker inte gör så utifrån förpliktelser utan av fri vilja. Mammors position i familjen lämnar ganska stort strategiskt handlingsutrymme, men kan även ge upphov till olika berättelser beroende på vad som står på spel. Å ena sidan kan familjen genom mammors tal positioneras som jämställd och mer 'svensk' än andra, mer "traditionella" familjer. Å andra sidan kan en familj som förknippas med alltför stor jämställdhet – och framför allt frihet för döttrarna – betraktas med misstänksamhet från den övriga klanen och även från ursprungslandsmän. Av de fyra analyserade familjepositionerna är det mammornas som förknippas med störst förhandlingsutrymme, men också med den mest diplomatikrävande uppgiften.

Söner är förpliktigade att följa främst patriarkers instruktioner. I detta ingår även att delegeras ansvar för att bevaka pappornas intressen. Detta kan i sin tur innebära att mer eller mindre motvilligt utöva kontroll över systrar, men även för äldre söner att ta hand om yngre bröder, att ta över fadersrollen. Sönernas handlingsutrymmen är starkt begränsade av en plikt mot familjen. Huvudsakligen beskriver söner att de utsätts för explicita instruktioner kombinerat med påtryckningar och sanktioner från familjen som manar till lydnad.

Döttrar är i en familjeposition som förknippas med begränsat handlingsutrymme. Döttrar förväntas leva upp till ett ideal, och även mycket små avvikelser från familjeidealen ökar sannolikheten för att istället beläggas med plikter. När döttrar avviker från familjeidealen står familjehedern på spel, vilket mobiliserar en hårdare familjeregim där såväl pappor som mammor tar en aktiv del i planeringen av hederns återställande. Även söner kan förpliktigas att utöva påtryckningar på sina systrar. Döttrarnas möte med den jämställdhetsdiskurs som präglar det svenska samhället står i direkt konflikt med den endogena kulturdiskurs som antas garantera familjen trygghet och förutsägbarhet. Det är i denna diskurskonflikt som hederspraktikens kontrast mot det svenska blir som allra tydligast, och det är också den konflikten som enligt min uppfattning uppmärksammats mest under de senaste decennierna.

I materialet återkommer en oklarhet som berör vem som antas ta över det patriarkala ansvaret om en pappa är frånvarande. Av materialet framgår att det kan vara pappans bröder, men även mammor kan uttrycka att de axlar föräldraansvar, och även söner kan förväntas träda in i fadersroller, till exempel som stöd för yngre bröder, eller helt enkelt ta över faderns ansvarsposition. Empirin ger inte något stöd för att påstå att denna ansvarsomfördelning görs på ett entydigt sätt, snarare förefaller det som att det antas ske på mer pragmatiska grunder. Ansvarsomfördelningen skulle även kunna göras på olika sätt beroende på var individuella familjer kommer från. Jämför här med tidigare nämnda Meeker som observerat att ansvar för dotterns heder stannar hos fadern i ett klansammanhang, medan den överförs till maken i ett annat, även när de två klansamhällena ligger relativt nära varandra geografiskt.⁵²¹ Den slutsats jag kan dra om detta från materialet är dock att en frånvarande fader innebär en destabilisering av familjens rådande maktrelationer, vilket aktualiserar en endogen kulturdiskurs vari förhandlingar om hur ansvaret ska omfördelas kan uppstå.

Av materialet framgår också att om något sker som antas hota familjens stabilitet, så mobiliseras åtgärder från den övriga familjen med målet att återstabilisera maktrelationerna mellan familjemedlemmar. Här förekommer diskurser som pekar på en ökad kontroll av den som utpekats som källan till hotet. Ofta rör det sig flickor eller unga kvinnor, men även på söner antas det finnas förväntningar på att lyda främst

⁵²¹ Meeker (1976a, 1976b).

patriarkers instruktioner. Således förekommer åtminstone två källor till oro för familjen. Dels kan det röra sig om individer som antas kunna utsätta familjen för ett dåligt rykte genom aktiviteter utanför familjehemmet, t.ex. under skolaktiviteter, vilket föranleder en ökad kontroll och eventuellt olika former av förbud. Dels reproduceras de befintliga maktrelationerna genom implicita hot om att det annars antas ske en ökad kontroll. I båda fallen kan den frihet och oberoende som antas dominera i det svenska jämställda samhället innebära antaganden om ett ökat tryck från det omgivande samhället som utgör ett yttre hot på familjers maktrelationer. Hotet om söndring kan med andra ord vara såväl externt som internt.

Del III: Moral i rätten

10. Diskursernas implikationer

Inledning

Vi lämnar nu avhandlingens empiriska del och det är dags att sammanfatta och kommentera de resultat som framkommit. Den kritiska diskursanalysen har identifierat en diskursordning som omfattar sex diskurser: två mer övergripande – hederspraktik och hedersproblematik – som avgränsar talet om handlingar respektive problematiseringen av dessa handlingar, samt fyra mer konkreta som avgränsar strukturella respektive relationella konstruktioner av kön respektive kultur i förhållande till den svenska rätten och det svenska samhället. Mitt bidrag i denna del består metodologiskt av den analytiska uppdelningen av min diskursanalys i 'abstrakta' respektive 'konkreta' diskurser, vilken förtydligar de skiljelinjer som förekommer i diskursordningen om heder dels i forskning om heder, dels i rättens utredningar av detsamma. Empiriskt bidrar jag genom att visa att de identifierade diskurserna alla förekommer på tre olika nivåer av rätten, men att diskursordningen ser olika ut på de olika nivåerna. För framtida forskning och praktiskt utredningsarbete implicerar detta att i text och tal om heder (eller andra samhällsfenomen) i rätten vara medveten om att ett samhällsfenomen kan förstås på olika sätt i olika kontexter. Olika förståelser av och ideologiska ställningstaganden om samma fenomen kan leda till begreppsförvirringar och andra missförstånd. Här har samhällsforskningen en uppgift och ett ansvar att synliggöra de källor till missförstånd som kan förekomma. Uppgiften är att identifiera de teser och antiteser och polariseringen mellan dessa som kan uppstå i ideologiska kamper om en diskursordning. Ansvaret tas genom att sammanställa polariseringen till en överblickbar syntes.

Diskurserna har jag redogjort för i de tidigare kapitlen, och jag kommer därför i detta kapitel koncentrera mig på hur diskursordningen framträder på olika nivåer av den svenska rätten, och vilka implikationer detta för med sig. Därför kommer jag bara inledningsvis kort sammanfatta de fyra diskurser som framkommit i analysen och hur dessa relaterar interdiskursivt till hederspraktik respektive hedersproblematik. Samtidigt belyser jag de särskilda *rättens dilemman* som respektive diskurs representerar på lagstiftarens (makro)nivå och domstolens (meso)nivå. Därefter diskuterar jag diskursernas implikationer för individer som befinner sig i rättssalen eller förhörssrum.

Diskurser om heder och rättens dilemman – makro- och mesonivå

Exogen kulturdiskurs: Detta är en strukturellt präglad diskurs som lyfter fram skillnader mellan etniciteter, kulturer, samhällssystem etc. Heder utgör här ett hot mot svenska värderingar, där framför allt jämställdhet mellan könen lyfts fram som nödvändig för 'det svenska' och omöjlig för hederspraktik. På så sätt blir de skillnader som lyfts fram av diskursen en källa till hedersproblematik. Svenska myndigheter, i denna avhandling rätten men även skolor, socialtjänst och eventuellt andra myndigheter ställs inför ett dilemma. Att uppmärksamma hederspraktik kan vara nödvändigt för att hjälpa individer i behov av stöd eller för att utreda brott. Att uppmärksamma skillnader mellan kulturer *samtidigt som det egna kulturella perspektivet lyfts fram som normalt* strider dock mot andra 'svenska' principer, såsom kulturell mångfald, rätten till familjeliv etc. Genom den exogena kulturdiskursen framträder den svenska oviljan att kritisera det 'nya' eller 'annorlunda' just därför att när den används så är diskursen väldigt tydlig och öppen för kritik. Detta syns särskilt i diskursordningen i policydokument, där frågan om att lagstifta mot något 'bara' för att det är annorlunda kritiserats av andra diskurser. I policydokument problematiseras alltså den exogena kulturdiskursen, och den får också en relativt undanskymd position i diskursordningen.

Även domstolar ställs inför motsvarande dilemma. I de tidiga domstolsprotokollen framträder en försiktighet i användningen av den exogena kulturdiskursen. De åtalade och deras anhöriga positioneras genom uttryck som 'normalt förekommande' (i en 'svensk' kontext). I ett fall används ett domstolsprotokoll från ursprungslandet i stor utsträckning som bevisning. På så sätt kan brottet inplaceras i en geografisk – eller kulturell – kontext där gärningen kan positioneras som 'normal', medan den underförstått inte är 'normal' i en svensk geografisk kontext. Detta är en form av "omdefinieringsproblematik"⁵²² som går ut på att inplacera en brottslig gärning i ett plausibelt sammanhang – dvs. där ett logiskt motiv kan uppstå. Framställningen av ett

⁵²² Banakar (1994).

logiskt motiv hjälper rätten att utföra sin interna funktion, dvs. att döma. Men rätten har samtidigt en extern funktion gentemot samhället. Rätten kan inte i alltför stor utsträckning frångå sin position som fördomsfri med hänsyn till diskrimineringsgrunderna kön, klass etc., men *framför allt* (vilket i högsta grad aktualiseras för HRV) med hänsyn till etnisk eller kulturell bakgrund. En rätt som på ett öppet vis legitimerar sin egna diskriminering förlorar snabbt sin legitimitet i ett samhälle där de kollektiva representationerna bygger på ett bejakande av det mångkulturella. I balansen mellan den interna rättskipningsuppgiften och den externa legitimitetsfrågan uppstår således ett rättens dilemma. Eller, om en så vill, en rättens hedersproblematik.

Könsmaktsdiskurs: Detta är också en strukturellt präglad diskurs som belyser och kritiserar en generell manlig överordning och kvinnlig underordning som antas prägla alla samhällen. Könsmaktsdiskursen kritiserar diskurser som särskiljer mellan former av våld mot kvinnor och utgör därmed en motpol till den exogena kulturdiskursen. Heder ska med könsmaktsdiskursens logik inte betraktas som annorlunda det mäns våld mot kvinnor som antas finna legitimitet i alla samhällen; heder är med könsmaktsdiskursens ögon bara ett annat namn på samma universella våldsfenomen. Därför kan även Sverige ses som ett land där heder praktiseras, och att utpeka invandrare som särskilt våldsbenägna på grund av sin kultur drar uppmärksamheten från de ojämna maktrelationer som enligt diskursen antas råda mellan män och kvinnor. Könsmaktsdiskursen tar därmed avstånd från ett av de två grundantaganden som präglar hederspraktik, dvs. att heder även handlar om klansamhällens villkor och vikten av att upprätthålla familjens rykte. Klankontexten har inget utrymme i könsmaktsdiskursen, eftersom könsmaktsdiskursen förespråkar att hedersrelaterat våld och förtryck ska hanteras och bekämpas på samma sätt som andra former av mäns våld mot kvinnor.

Könsmaktsdiskursen uttrycker en explicit vilja att utreda och bestraffa våld mot kvinnor, samtidigt som de beskrivningar av maktrelationer som förklarar hedersrelaterade brott inte faller in i den ordinarie mallen för våld mot kvinnor. Dessutom ställs rätten inför situationer där män står som offer, dessutom med kvinnor som (med)gärningspersoner. I dessa fall ställs könsmaktsdiskursens förklaringsmodell på prov.

Flertalet av de policydokument där könsmaktsdiskursen framträder handlar om åtgärder mot hedersrelaterat våld och förtryck. Dessa åtgärder, som alltså administreras av svenska myndigheter (skyddat boende, lagföring etc.), ska med könsmaktsdiskursens logik utföras utan särskild hänsyn till personers ursprung. När könsmaktsdiskursen framträder i kombination med hederspraktik och hedersproblematik, uppstår en konflikt med hederspraktikens diskurs, eftersom den sistnämnda bygger på antaganden om en social ordning – dvs. sätt att organisera och se på samhällsfunktioner – som inte

överensstämmer med svensk myndighetsutövning. I hederspraktikens diskurs är familjen och klanen en garant för individers – och familjers – trygghet och välfärd, medan könsmaktsdiskursens antaganden identifierar familjen som den plats där otryggheten och våldet uppstår och således det som individer måste skyddas från. Detta påverkar i sin tur hur hedersproblematik identifieras, med implikationen att antaganden om lämpliga mål och medel för myndigheter inte motsvarar de antagna mål och medel mot HRV som framträder i de övriga diskurserna. Här framträder ett dilemma för rätten när relativt stora (men likväl minoritets-)grupper i det svenska samhället hanterar konflikter på ett sätt som inte stämmer överens med den *formella rättens* 'normala' konflikthantering. Efter hand som denna *levande rätt* får allt större spridning (eller antas få allt större spridning i enlighet med berättelsen om det ständigt ökande våldet) i samhället kommer denna levande rätt förr eller senare utsättas för prövning av den formella rätten. Rättens dilemma är då att något som för många grupper (även om de är minoriteter) upplevs som en fungerande konflikthanteringspraktik krockar med det som överenskommit av majoritetssamhället. Här uppstår två frågor: Ska minoritetsgruppers rätt att utöva sin kultur med automatik avfärdas av majoritetssamhällets formella rätt? Finns det utrymme för ett samspel mellan det formella och informella?

Domstolen förefaller här ha funnit en lösning genom att nedtona könsrelaterade resonemang, och istället placera brottet inom de kulturellrelaterade diskurserna. På rättens *lagstiftningsnivå* däremot, i de dokument som vi finner genom regeringskansliets sökmotor, råder ett närmast motsatt förhållande. På lagstiftningsnivå i policydokumenten förekommer ett tydligt motstånd mot kulturella förklaringsmodeller och åtgärdsförslag. Föreslagna åtgärder mot HRV antas rymmas inom samma ramar som andra former av mäns våld mot kvinnor, och dessa åtgärder mot våldet får stort utrymme på lagstiftarens nivå och antas också utgöra huvudmotivering till direktivet att ta fram ny lagstiftning. Det förekommer alltså helt olika diskurser på respektive nivå.

Jämställdhetsdiskurs: Denna diskurs utgår i likhet med könsmaktsdiskursen från att maktrelationer mellan män och kvinnor är ojämlikt fördelade. Jämställdhetsdiskursens fokus ligger dock på värderingar som alla som identifierar sig som svenskar antas kunna enas kring. En strävan mot bland annat ekonomisk, politisk och sexuell jämställdhet mellan män och kvinnor framställs här som en självklar värdering som förenar samhället. Jämställdhetsdiskursen är relationell i bemärkelsen att den lägger fokus på hur män och kvinnor bör umgås med varandra, och den riktar en implicit kritik mot könsmaktsdiskursen och dess starka fokus på mäns våld mot kvinnor. Jämställdhetsdiskursen aktualiseras i diskursordningen om heder i policydokument i ett relativt sent skede, runt 2016, även om begreppet jämställdhet förekommit i policydokument under ganska lång tid innan dess, men då med ett fokus på att våld utövats av män mot kvinnor ska upphöra. Aktualiseringen i policydokumentet kan ses i

ljuset av en under 2015-16 ökad medvetenhet om kvinnors utsatthet för sexuella trakasserier på konserter och festivaler och en framväxande diskurs om mäns ansvar för att se till att detta inte sker. Även #metoo-rörelsen, som växte i uppmärksamhet under 2017 kan ses som ytterligare ett led i en tidsanda där män involveras i kvinnors utsatthet för våld genom ett inkluderande könsöverskridande ansvarstagande som skiljer sig från könsmaktsperspektivets mer anklagande exkludering av män.⁵²³

I jämställdhetsdiskursen problematiseras inte kultur eftersom andra kulturer än den svenska inte antas ha någon betydelse för hur män och kvinnor i Sverige umgås och fördelar makt och inflytande mellan sig. Här lämnas dock ett utrymme för att med det svenska som utgångspunkt identifiera avvikelser från den svenska jämställdhetsnormen, däribland hederspraktik. Heder konstrueras som ett hot mot det som är självklart i och förenande för det svenska samhället eftersom den könssegregerande samhällsordningen antas utgöra ett hinder för ett samhälle som strävar efter en likställighet mellan män och kvinnor. Hedersproblematik aktualiseras här genom ett upprop till svensk lagstiftning att dels identifiera heder som fenomen, dels finna vägar att bestraffa brott i hederns namn hårdare. Jämställdhet upphöjs till att identifieras som och behandlas som lag i Sverige. Implikationen av detta är att andra parallella former av rätt där jämställdhet inte finner utrymme – till exempel den sociala och diskursiva praktiken hederspraktik – kan identifieras som avvikande och i vissa fall föremål för rättslig åtstramning från majoritetssamhället. Implicit skapar den inkluderande och solidariska jämställdheten en gräns mellan det som är svenskt och jämställt och det som inte är det. Denna avgränsning problematiseras dock inte eftersom fördelarna som antas utvinnas av det svenska samhällets enighet om jämställdhet gör andra frågor sekundära. Jämställdhetsdiskursen är på så sätt en diskurs som legitimerar positioneringen av det icke-svenska på ett i högsta grad liknande sätt som den exogena kulturdiskursen. Den avgörande skillnaden mellan dessa två diskurser är dock att jämställdhetsdiskursens kulturalisering av 'svenska' och (implicit) 'osvenska' könsvärderingar inte problematiseras i samma utsträckning. Frånvaron av denna problematisering möjliggör i sin tur en kritik av de värderingar som framträder i den endogena kulturdiskursen, en kritik som legitimerar en kriminalisering av vissa av dessa värderingar. En sådan kriminalisering skulle innebära att värderingar som antas vara 'osvenska' införlivas i rättens interna konflikthanteringsverktyg, vilket utgör ett dilemma i ett land som Sverige vars officiella självbild bygger på mångfald och acceptans.

⁵²³ Kopplingen mellan #metoo-rörelsen, samtal om HRV och uppmaningar till att enas över partigränser syns till exempel i ett debattinlägg i *Göteborgsposten* i maj 2019 (Hedborg, Purkomeylian, Avci, Hind Alias & Fors 2019). Det framkommer för övrigt inte så tydligt i debatten, men #metoo-rörelsen grundades egentligen så tidigt som 2007 av aktivisten Tarana Burke. Uppmärksamheten kring rörelsen ökade dock kraftigt 2017 efter skådespelerskan Alyssa Milanos utpekande av filmproducenten Harvey Weinstein (Tippett 2018).

Endogen kulturdiskurs: Inom den endogena kulturdiskursen identifieras heder utifrån interna familjeangelägenheter med naturaliserade maktrelationer inom familjen baserat på kön och ålder. Bibehållandet av maktrelationerna ses som nödvändiga för att familjen ska passa in i ett större nätverk av familjer. I den endogena kulturdiskursen uppstår en konflikt med det svenska samhället när den svenska jämställdheten aktualiseras. Den svenska synen på individens frihet och mer eller mindre obehindrad relation och kontakt mellan könen blir problematiskt i en endogen kulturdiskurs som förutsätter lojalitet mot familjen i första hand kombinerat med en strikt könssegregering för att undvika ryktesspridning. Individuella familjemedlemmar som 'lockas' av jämställdheten ses som avvikare som destabiliserar de etablerade maktrelationerna. För att åter stabilisera maktförhållandena sker i vissa fall till en början förhandlingar inom familjen, men upprepade hot mot familjens interna maktordning kan leda till sanktioner. I denna bemärkelse är även den endogena kulturdiskursen en social praktik som behandlar hederspraktik som om det vore lag.⁵²⁴ Här uppstår dock inte diskurser som utgör hedersproblematik eftersom problematiseringen inte sker utifrån det svenska samhällets perspektiv. Tvärtom problematiseras att det svenska samhällets jämställdhetskrav tränger sig på utifrån och destabiliserar familjers naturaliserade maktrelationer. Perspektivet är alltså familjens, inte samhällets.

Diskursordning i policydokument

Diskurserna i policydokumenten präglas av ett motstånd till och kritik av kulturbaserade förklaringar av hedersrelaterat våld. Motståndet är särskilt tydligt i de tidigare dokumenten vilka huvudsakligen är SOU:er som tar utgångspunkt i tydligt uttryckta akademiska perspektiv. Perspektiven beskrivs som könsmaktsbaserade, postkoloniala respektive intersektionella. I bruket av specifika akademiska perspektiv i texter uppstår representationer av världen som bidrar till att etablera, upprätthålla och förändra maktrelationer, dvs. ideologier.⁵²⁵ Valet av ett akademiskt perspektiv i individuella texter avgränsar frågeställningar och begränsar urvalet av möjliga förklaringsmodeller. Att ett flertal perspektiv gör sig gällande i tidiga policydokument om heder är inte problematiskt i sig då flera samtida perspektiv kan komplettera varandra. Men i dokumenten om heder uppstår i stället en maktkamp där perspektiven hamnar i en ideologisk och politisk kamp om diskursordningen. I tidiga texter (framför allt SOU 2004:121) gör könsmaktsdiskursen tydliga anspråk på att dominera diskursordningen. Könsmaktsdiskursens anspråk på att dominera diskursordningen innebär en fokusering på könsrelaterade förklaringar till våld. I könsmaktsdiskursens logik finns inget

⁵²⁴ Tamanaha (2000).

⁵²⁵ Fairclough (2003:9).

utrymme för att erkänna det (kulturella) klansammanhang som är ett tydligt element i hederspraktikdiskursen.⁵²⁶

Kampen om dominans blir tydlig i de senare, mer åtgärdsinriktade policydokumenten. Maria Carbin beskriver i sin avhandling debatten som ”på förhand utstakad i läger som också illustrerats här – för och emot kulturella förklaringar till våld”.⁵²⁷ Här sker också ett antal diskursiva utvidgningar i ansatser att skapa större förståelse för vad heder ’är’, men de diskursiva utvidgningarna begränsas egentligen till att finna ytterligare ord som associerar till det hedersrelaterade våldet: förtryck, tvångsäktenskap, barnäktenskap etc. Texter som antar ett intersektionellt perspektiv gör vissa ansatser till att vidga de kontexter i vilket våldet uppstår, men könsbaserade förklaringar dominerar andra förklaringar i diskursordningen om heder i policydokument under perioden 2002-2016.

Samtidigt förekommer antaganden om ett ökande hedersrelaterat våld i Sverige, en typ av våld som det hävdas tidigare inte funnits i landet (eller i varje fall endast existerat i mycket liten skala). I mediadebatten beskrivs – trots omfattande motstånd – hedersrelaterat våld som ’annorlunda’ eller invandrarrelaterat.⁵²⁸ Ett ökat fokus på våld, kombinerat med berättelsen om ”det ökande våldet”, motiverar att 2015 kalla till ”en samlad nationell strategi”. Något år senare, 2017 inträder en jämställdhetsdiskurs som i likhet med könsmaktsdiskursen gör det möjligt att undvika att tala om ’de andras’ kultur. I stället läggs ett fokus på ett enande ideal i den svenska kulturen, något som alla – män och kvinnor – är överens om: en strävan efter det jämställda samhället. Där könsmaktsdiskursen är beroende av ett *skillnadskapande* mellan män och kvinnor för att föra fram sitt huvudsakliga budskap om mäns överordning och kvinnors underordning, bygger jämställdhetsdiskursen på att både män och kvinnor är *överens* om att jämställdhet är en grundläggande svensk värdering. Här blir jämställdhet en del av den kollektiva representation av det svenska samhället som utgör samhällets solidaritetsskapande grund. Hederspraktikens könssegregerande element anses utgöra en allvarlig avvikelse från det pågående jämställdhetsarbetet, vilket påkallar (motiverar) en straffskärpningsregel i brottsbalken. Och detta kan påkallas *utan* att invandrare eller kulturer överhuvudtaget behöver nämnas. Med denna nya jämställdhetsdiskurs legitimeras en officiell riksdagsbaserad förståelse av heder som inte nödvändigtvis osvenskt, men däremot i strid med grundläggande svenska ideal.

⁵²⁶ Bourdieu (1972); Wikan (2008a; 2008b); Weiner (2013).

⁵²⁷ Carbin (2010a:97).

⁵²⁸ Rosales (2005); Reimers (2007); Ekström (2009).

Diskursordning i domstolsprotokoll

Domstolsprotokoll 1997-2017 präglas däremot av genomgående kulturrelaterade diskurser. I de tidigare domstolsprotokollen framträder främst den exogena kulturdiskursen som dominerande när domstolar resonerar om motiv till brott. Hederspraktik kontrasteras här mot ”sådant som normalt avses”. Efter hand introduceras expertvittnen och specialiserade ’hedersadvokater’, vilket ytterligare förstärker den exogena kulturdiskursen där heder ses som något som kräver särskild behandling. I senare protokoll blir talet om det annorlunda mindre distinkt och en endogen kulturdiskurs gör sig gällande. Domstolar blir alltså efterhand alltmer tillfreds med att underförstått positionera heder som ett distinkt motiv, och ett som inte kräver närmare förklaring. Den viktigaste slutsatsen är dock att domstolar genomgående resonerar utifrån de kulturperspektiv som differentierar mellan det ’normala’ svenska och den ’annorlunda’ hederspraktiken. Med andra ord kan det påstås att domstolar i fallet ’text och tal om heder’ tydligt förhåller sig till den levande rätten. Den levande rätten tar alltså upp ett utrymme i den formella rätten.

Vilka implikationer föreligger när denna centrala del av den formella rättskipningsprocessen så tydligt, i domstolens tal om heder, använder resonemang som bygger på ett skillnadsskapande mellan den ’svenska’ och ’andra’ kulturer? Domstolsprocessen har naturligtvis föranletts av en förmodad avvikelse (ett brott) mot brottsbalken. Domstolens formella arbete består i att utreda om de utredda dödsfallen utgjort mord i lagens mening, och detta kommer domstolarna också fram till i samtliga fall.⁵²⁹ Vidare ska den utreda vem eller vilka som kan ha utfört brottet. Därefter ska den fastställa en påföljd för de(n) dömda. Det är i de två senare leden av arbetskedjan som frågan om motiv till brott uppstår, och det är också här rättens dilemma ställs på sin spets.

Är inte alla mord (och våldsbrott) avvikelser i enlighet med det som uppställts som oacceptabelt beteende i brottsbalken? Jo, menar jag. Alla mord (och våldsbrott) är oacceptabla. Men jag menar också att mord sker i olika kontexter. Varje mord omgärdas av sina särskilda omständigheter, sina särskilda relationer mellan gärningsperson(er) och offer, och sina särskilda motiv. Domstolens kontextualiseringsarbete går ut på ett skillnadsskapande mellan de personer som inte avviker från samhällsreglerna (t.ex. genom att begå mord) och de som kan dömas för att ha avvikit. Genom att kontextualisera händelseförlopp skapar domstolen förutsättningar för att urskilja brottslingar från den övriga befolkningen. Urskiljningsprocessen kan sedan ge upphov till grövre kategoriseringar av kontexter. Kontexten kan kategoriseras upp i t.ex. organiserad brottslighet, hatbrott, svartsjuka etc. För varje sådan kategori ställs ett antal

⁵²⁹ Det har kanske inte framkommit så tydligt tidigare i avhandlingen, men i samtliga fall döms gärningspersonerna för överlagt mord, inte t.ex. dråp eller vållande till annans död.

kriterier upp. Heder är en sådan kategori vars kontext i de senare domstolsprotokollen fått en allt fastare form. Det förefaller bli allt lättare för domstolar att i domskälen skriva in de inblandade i kategorin 'hederspraktiserande personer eller grupper'.

Mary Douglas beskriver – med stöd av Durkheims begrepp kollektiva representationer – institutioner som till stor del uppbyggda på en klassificerande uppdelning mellan det sakrala (det som antas tillhöra en institution) och det profana (det som antas *inte* tillhöra den). Genom denna uppdelning skapas utrymme för att identifiera det som avviker. "Vad avvikelser består av kan inte bestämmas förrän de likriktande dimensionerna fastställts".⁵³⁰ Med stöd av den exogena kulturdiskursen etablerar domstolar gradvis en likriktad bild av vad heder 'är' och hur dess praktik skiljer sig från 'det svenska'. Genom ytterligare påbyggnad bygger domstolar – med stöd av t.ex. expertvittnen och specialiserade advokater – en allt tydligare bild av denna kategori. Med tiden tonas den exogena kulturdiskursen ner – de inblandade antas implicit vara hederspraktiserande – och den endogena kulturdiskursen tar vid. Domstolen kan här utgå från det sakrala som upprätthålls i den endogena kulturdiskursen: familjens maktrelationer. Om detta sakrala hotas, uppstår enligt domstolarnas resonemang (i mitt material) ett motiv till mord. Hotet mot det sakrala kan uttryckas som något profant, som t.ex. att 'vilja umgås med svenska killar'.

I detta resonemang uppstår dock en paradox. Upprätthållandet av den endogena kulturdiskursens 'sakrala' – familjens maktrelationer – utgör samtidigt ett brott mot ett annat sakralt som är det som domstolen har att utreda: alltså förbudet att begå mord enligt brottsbalken. Den 'svenska' institutionen brottsbalken, som *förbjuder* mord, kontrasteras här mot (den underförstått 'icke-svenska') institutionen 'heder', som i extrema fall *antas påbjuda* mord (och annat våld). Två institutioner, med dess tillhörande avgränsningar mellan sakralt och profant, vägs mot varandra i domskälen. I denna avvägning får institutionen heder relativt stort utrymme med fokus på dess *praktik* snarare än på dess individuella utövare. Således kommer kulturen – snarare än de misstänkta förövarna – i fokus för domstolens utredning.

Implikationer i rättssalen

I kapitel nio redogjorde jag för hur diskurser framträder i mer direkta konfrontationskontexter i domstolen och i förhörssrum. I dessa direkta konfrontationer framträder implikationer av diskurserna på ett i många fall handfast sätt. Diskurser grundar sig i och får liv genom språk, men diskurser har också inflytande på individers och grupper sociala praktik. I konfrontationer levandegörs detta inflytande i form av

⁵³⁰ Douglas (1986:98): "What constitutes deviance cannot be asserted until the dimensions of conformity have been delineated".

individens beskrivningar av nödvändigt agerande till följd av deras positioner. I hederspraktiserande familjer synliggörs individens handlingsutrymme utifrån individens position i förhållande till övriga familjemedlemmar på basis av kön och generation. Vissa positioner i familjen innebär ett större handlingsutrymme, men kan samtidigt innebära begränsningar. Här operationaliseras Durkheims beskrivning av moralisk plikt respektive ideal som tvingande sociala fakta. Det som framställs som familjens bästa respektive hot mot familjen som måste konfronteras innebär påtvingade förhållningssätt till givna situationer som påverkar individens autonomi. Det som uttrycks genom diskurser om heder får med andra ord reella och normerande implikationer.

När heder kommer på tal i rättssal eller förhörssal uppstår antaganden om ett skillnadsförhållande mellan hederspraktik och svensk rätt. Den formella rättens aktörer (åklagare, advokater, poliser) närmar sig vanligtvis i empirin ämnet heder utifrån att det är annorlunda mot vad de vanligtvis har att göra med. Detta möter motstånd från de personer som utpekats som annorlunda, vilket innebär att den exogena kulturdiskursen dominerar diskursordningen om heder i rättssalen. Samtalen berör i huvudsak två ämnen. Dels samtalas om maktförhållanden mellan äkta makar, alltså patriarker och mammor. Här använder hederspraktiserande personer en jämställdhetsdiskurs för att göra motstånd mot de av rättens aktörer som positionerar dem som annorlunda. Med en jämställdhetsdiskurs framställer de 'annorlunda' sig själva som betydligt mer jämställda och implicit 'svenska' än vad som påstås. Jämställdhetsdiskursen är tydligare när mammor talar än när patriarker gör det.

I samtal om heder behandlas också maktrelationer över generationsgränser, dvs. mellan föräldrar och barn. Här positioneras söner som underställda pappans instruktioner, och en lojalitet mot patriarken förutsätts. Detta gäller såväl att vid behov ta över fadersrollen som att medverka eller på egen hand utföra brottsliga gärningar. Handlingsutrymmet är begränsat för söner då de kan underställas sanktioner från främst föräldrarna. Döttrar positioneras som ännu mer underställda, då förutom föräldrarna även sönerna (deras bröder) kan medverka i såväl kontroll som sanktioner när döttrar beskrivs avvika från hederspraktikens ideal. Avvikelse från eller motstånd mot hederspraktiken tar sig ofta uttryck i relationer med pojkar – eller föräldrarnas misstanke om detta.

I samtal om heder i rättssalen framträder tydligt att hederspraktik omfattar mer än de vålds- och tvångsbrott som avhandlas. Det förekommer också i stor utsträckning ansatser till att undvika att frånträda "den väg som är rätt". Det förefaller finnas en internaliserad oro för att avvika från hederspraktiken, varför avvikelser – när de beskrivs eller antas ha inträffat – hanteras genom förhandling. Ur flickors och unga kvinnors perspektiv präglas förhandlingarna av försök till motstånd, men under stort inflytande från den övriga familjens mer omfattande handlingsutrymme.

Mammor och kvinnor av den äldre generationen befinner sig i en mer tvetydig position. Dels finns det ett moraliskt tvång att upprätthålla familjens ansikte utåt, att uppvisa en stabilt och pålitlig strävan att efterleva ideal. Denna strävan måste uppvisas mot såväl det dömande 'svenska' samhället som mot familjens klan och etniska grupp. Familjen måste framstå som jämställd och 'svensk' men samtidigt förhålla sig till den endogena kulturdiskursen i vilken jämställdhet – dvs. icke-könssegregation – framstår som ett hot. I detta diskursiva dilemma tillskrivs mammor ett relativt stort men samtidigt diplomatiskt krävande förhandlingsutrymme.

Slutsatser om begreppen hederspraktik och hedersproblematik

Under analysen har jag hänvisat till två begrepp som motsvarar en skiljelinje i de diskurser om heder som förekommer i mitt material. Hederspraktik hänvisar till diskurser om heder som fokuserar på vad rutiniserade handlingar möjliggör och åstadkommer, som till exempel social ordning, sammanhållning och förutsägbarhet. Hederspraktik bygger på de maktrelationer som förekommer i klanbaserade och könssegregerade samhällen. Hedersproblematik fokuserar på konsekvenserna av att dessa rutiniserade handlingar upprätthålls och problematiserar de maktrelationer som uppstår till följd av hederspraktik. Diskurser med hedersproblematik i centrum uppstår när hederspraktiken ifrågasätts med utgångspunkt i majoritetssamhällets myndighetspraxis. I Sverige diskuteras alltså hedersproblematik utifrån att svensk myndighetspraxis utgör normen medan hederspraktik är i konflikt med den normen.

I de empiriska delstudierna har jag identifierat fyra diskurser om heder. Här konstaterar jag nu med stöd av min analys att diskurser om hederspraktik ligger nära den endogena kulturdiskurs som fokuserar på att återställa destabiliserade maktrelationer i familjer. Den endogena kulturdiskursen fokuserar på att återställa de maktrelationer som destabiliserats på grund av händelser i familjen. I diskursen hederspraktik antas klanstyre och könssegregering utgöra grundläggande garantier för förutsägbarhet och social ordning. Familjer med heder antas föra en tryggare tillvaro än familjer med ifrågasatt eller förlorad heder. Diskursen hederspraktik omfattar antaganden om båda dessa kategorier medan den endogena kulturdiskursen lägger fokus på antaganden om familjer i den senare kategorin. När en familjs heder av olika anledningar antas stå på spel, aktualiseras diskurser som syftar till att återställa eller slå vakt om hedern. Detta syns inom avhandlingen till exempel när det beskrivs att flickor som strävar efter jämställdhet och självständighet utsätts för utökad kontroll och i värsta fall hedersmord. Det syns också i domstolars resonemang om heder som motiv till brott, där den endogena kulturdiskursen dominerar i analysen av händelseförlopp som leder fram till de utredda brotten. Med detta i åtanke kan det sägas att den endogena kulturdiskursen huvudsakligen aktualiseras i tal om brott som antas vara hedersrelaterade, dvs. olika former av hedersrelaterat våld och förtryck respektive det

specifika våldet hedersmord. Diskursen hederspraktik omfattar också brott, men den är också en diskurs som beskriver en mer övergripande samhällsordning.

Hedersproblematik är diskurser om heder som med utgångspunkt i ett lands eller regions (Sverige, Europa etc.) perspektiv problematiserar konsekvenser av hederspraktik, med visst fokus på när diskursens mer våldsamma konsekvenser uppmärksammas. Då aktualiseras en diskurs som främst manar myndigheter att agera och förhålla sig till den upplevda hedersproblematiken. I svensk forskning ser vi detta i analyser av hur t.ex. skolan, socialtjänsten och Kriminalvården förhåller sig till hederspraktikens konsekvenser. I policydokument manas till handling, att uppmärksamma och utveckla åtgärder mot hedersrelaterat våld osv. Här menar jag att min analys visar att inom diskursen hedersproblematik ryms de övriga tre diskurserna jag avgränsat i mina empiriska delstudier. Könsmaktsdiskursen förespråkar vissa typer av myndighetsåtgärder som inriktar sig på mäns våld mot kvinnor generellt. Den exogena kulturdiskursen används för att identifiera och förklara på vilka sätt hederspraktik inte är förenlig med svensk lagstiftning och myndighetspraxis generellt. Jämställdhetsdiskursen används i förespråkandet av ny och hårdare lagstiftning för att hantera problematiken med praktiker som hotar det 'svenska' idealet jämställdhet. I figur 4 omfattar hedersproblematik antaganden om mötet mellan det svenska samhällets och hederspraktikens villkor. Antaganden om båda villkor kretsar kring definitioner på avvikelser, brott och åtgärder mot dessa, och formar ett samtal om två olika norm- och sanktionssystem som talas om som om de vore lag.⁵³¹ I hedersproblematiken ryms den rättspluralistiska frågan som uppstår när den formella rätten möter en eller flera former av levande rätt. I denna avhandling har fokus legat på det straffrättsliga området, men motsvarande analytiska ansats skulle, menar jag, vara tillämplig på förvaltnings- och socialrätt, skollagen och skolans värdegrund etc.

⁵³¹ Jfr. Tamanaha (2000).

11. Moralsociologiska aspekter av text och tal om heder i rätten

Inledning

Antaganden om moral som ett socialt faktum med implikationer för människors och grupper handlings har varit vägledande för analysen i denna avhandling. I detta kapitel redogör jag för avhandlingens bidrag med avseende på sådana moraliska antaganden. Jag har visat att moralen förenar kollektiv men den ställer också upp gränser mellan grupper. I dessa gränsdragningar kan individer hamna mellan grupper med olika moraliska grundantaganden. Individer ställs inför svåra och ibland omöjliga val. Här har den kritiska diskursanalysen synliggjort hur sådana avgränsningar kan se ut i det empiriska exemplet heder.

Jag har också visat att moralen är betydelsefull för normstyrning och för att motivera eller tvinga människor att verka för kollektivets bästa, trots att de i grunden beskrivs som eller beskriver sig som självständiga. Normstyrningen är inte minst kopplad till de sanktioner som antas ingå i moralens essens. Sanktionsfrågan har aktualiserats här i den gränsdragning mellan antaganden om hur 'svenska' respektive 'icke-svenska' familjekonflikter hanteras, men även i den symboliska markering mot 'brott med hedersmotiv' som förslaget om straffskärpning antas utgöra. I det första fallet blir sanktionen en del i en symbolisk gränsdragning mellan grupper i Sverige. I det andra symboliserar sanktionsförslaget att det finns ett kollektivt – ' normalt' och 'svenskt' – värdesystem att försvara mot en upplevd avvikelse. Genom straffskärpningen mot det som avviker förstärks idén om ett kollektivt och enat Sverige.

Samtidigt har jag visat att när moraliska ställningstaganden antar lagliknande status, förstärks gränstragningen mellan individen och kollektivet, men också mellan samhällen och enskilda grupper i samhället. När kollektivets bästa uppnår en högre legitimitet än individens, hamnar individen i en utsatt position. Avvikare blir utpekade och kan påverkas både externa och interna moraliskt grundade antaganden om att avvikande beteende kan missgynna eller hota kollektivet. Här påkallas framför allt att det är individens uppgift att anpassa sig – eller riskera sanktioner. På motsvarande sätt kan individuella grupper i samhället – i detta fall personer i Sverige som antas ansluta sig till en hederspraktik – pekats ut som avvikare och som de som förväntas anpassa sig till svenska värderingar.

Om moralens förenande krafter

Kerstin Jacobsson skriver följande i sin tolkning av Durkheims moralsociologi: ”Varje samhälle har en uppsättning ideal som betraktas som heliga, i meningen okränkbara. De är en del av samhällets eller gruppens självuppfattning. Överträdelser mot det heliga kan leda till starka känslor och föranleda sanktioner. Reaktionen är kollektiv därför att kollektivet är kränkt”.⁵³²

Det moraliska är en kollektiv angelägenhet som kan positionera individer mot grupper men även grupper mot grupper. I denna avhandling har vi sett exempel på bådadera. I delstudie ett positioneras den kollektiva praktiken heder mot det kollektiv som utgör det svenska samhället. Här framträder främst diskurser som ansluter sig till hedersproblematik. Heder betraktas som något som görs av andra än de som ansluter sig till svenska värderingar, och detta antas stå i strid med ett ’normalt’ sätt att hantera konflikter i Sverige. Under tidsramen framträder dock snarare en diskursiv kamp om vad som utgör det ”okränkbara” svenska. Det som står på spel i dessa policydokument är frågan om idealbilden av det svenska samhället, det som förenar det svenska samhället som ett kollektiv. I de perspektiv som till en början dominerar diskursordningen om heder framträder en kritik mot olika grupper som också utgör en del av majoritetssamhället. I denna kritik följer en söndrande snarare än förenande bild. I det könsmaktsperspektiv som till en början förs fram utpekats alla män (oavsett ursprung) som (potentiella) maktmissbrukare och våldsvärkare, och heder är bara ett exempel bland flera på denna typ av makt och våld. I de postkoloniala och intersektionella texterna uttalas en kritik mot olika samhällsföreteelser som stigmatiserar och diskriminerar invandrare och reproducerar utanförskap i olika former. I dessa perspektiv ställs olika delar av samhället mot varandra på ett sätt som motarbetar förening.

⁵³² Jacobsson (2006:XXII).

De SOU:er som skrivs utifrån ett uttalat könsmaktsperspektiv respektive postkolonialt perspektiv får visst inflytande i den tidiga offentliga debatten om heder.⁵³³ Dessa utredningar möts dock av stark kritik när de ges ut, och utredningarna får snarast ses som relativt radikala inlägg i samhälls- och akademiska debatter om mäns våld mot kvinnor respektive diskriminering av invandrare. Här används hedersbegreppet som en symbol för de samhällsstrukturer som förekommer och splittrar det svenska samhället i grupper. Diskurserna i dokumenten implicerar splittring snarare än förenig. De postkoloniala rapporterna får en relativt marginell betydelse i det vidare och mer policyskapande samtalet om 'heder', medan könsmakt bibehåller ett visst inflytande. Även om begreppet könsmakt efter hand fasas ut under detta policyskapande samtal till förmån för ordet 'jämslälldhet', så fylls även efterföljande policytexter om heder av resonemang där våldet huvudsakligen antas vara uttryck för ett könsstrukturellt fenomen.

Mot slutet av tidsperioden nås ett slags upplösning när begreppet jämslälldhet får en tydlig innebörd och en jämslälldhetsdiskurs grundad i det som antas förena 'svenska' män och kvinnor gör sitt intåg. Detta sker i kölvattnet av uppmärksammandet av trakasserier av tjejer på musikfestivaler, vilket medierapporterades i stor utsträckning under somrarna 2015 och 2016. Ur denna våg av kränkningar av kvinnor förstärks idén om ett 'svenskt' jämslälldhetsideal som såväl män som kvinnor kan enas i. Jämslälldhet framträder som det okränkbara som förenar och definierar svenska värderingar när det gäller relationen mellan män och kvinnor. Detta jämslälldhetsideal utgör samtidigt en spegel mot vilken 'de andra' – alltså de som inte praktiserar jämslälldhet – synliggörs och definieras som 'icke-svenska'. Ur idealet föds således ett legitimt utpekande av hotet mot det okränkbara. Följaktligen blir kritik av hederspraktik och problematiserande av dess konsekvenser möjlig.

I den ovanstående diskursiva gradvisa förskjutningen från en könsmaktsdiskurs grundad i antaganden om söndrande strukturer och mot en jämslälldhetsdiskurs grundad i antaganden om det som förenar män och kvinnor finns slutsatser att dra om moralens enande funktion i det moderna samhället. Durkheim är tydlig med att moralen förenar. Den stärker kollektivet och gör kollektivet till mer än summan av parterna. Moral är också lagens stöttepelare; lag är enligt Cotterrell "det viktigaste uttrycket av moral som socialt faktum".⁵³⁴ På Sveriges lagstiftande nivå framstår det som att samtalet om heder i det svenska samhället gradvis rör sig från antaganden om det som söndrar – (köns-)strukturella förhållanden – och mot det som enar – (köns-)relationella antaganden. Det är först när samtalet via texter om det ökande hedersrelaterade våldet manat till förändring som ett annat, mer enande samtalsklimat mynnar fram. När kampen mot

⁵³³ Ekström (2009); Carbin (2010a).

⁵³⁴ Cotterrell (1999:56).

hedersrelaterat våld *tillsammans* med mäns våld mot kvinnor framställs som en gemensam angelägenhet för svenska kvinnor såväl som svenska män, kan kollektivet enas i förslag om lagstiftning mot det 'osvenska'. Utifrån Durkheims teoretiska perspektiv om moral går det att säga att den tidiga könsmaktsdiskursens antaganden om problem och förslag till lösningar alltså är legitima – kollektivet är fortfarande enat i att mäns våld mot kvinnor måste upphöra – men antagandena har klätts i en ny språkdräkt där jämställdhetsidealet antas förstärka medan könsmaktsidealet antas försvaga samhällskollektivet. Attityden gentemot HRV har alltså inte förändrats på lagstiftningsnivå. Däremot har retoriken gått in i en ny fas som legitimerar utpekandet av det 'osvenska'.

I delstudie två utreds individer för brott mot svenska lagar, och delstudiens fokus ligger på domstolens antaganden om individers motiv till brott. I domstolsprotokollen förekommer under hela tidsperioden diskurser där 'det svenska normala' relateras till 'de andras onormala'. Detta sker till en början explicit, i senare protokoll mer implicit. Domstolarna använder alltså genomgående en kulturell utgångspunkt för att utreda hedersmord. Det moraliska utreds utifrån ett annat perspektiv än i policydokument då domstolarna undersöker vad som kan föranleda att individer ser sig som tvungna att utföra enskilda brott. Här framträder ett resonemang om plikten att i specifika kulturella sammanhang utföra brott. Rätten resonerar om hur relationer och lojaliteter mellan familjemedlemmar (och i det sista fallet även vänner till familjer) relateras till behovet av att hålla familjen enad. Den övergripande förståelsen inhämtas bland annat från expertvittnen och aktiva målsägandebyråer. Med utgångspunkt i att familjer och deras medlemmar strävar efter att hålla familjen enad, konstruerar domstolen en analys där plikten mot familjen framställs som en logisk kontext för händelseförloppen. Hedern upphöjs till ett sakralt ändamål. Moraliskt beteende är ett sådant beteende som motarbetar uppbrott av kollektivets sammanhållande funktioner.⁵³⁵ Den av domstolen konstruerade föreställningen av hur familjer med heder förväntas agera fogas samman med hederns sakrala inverkan på den enade och hedersamma front som familjerna antas vilja uppvisa, upprätthålla och återställa. När händelseförloppen sätts in i ett sammanhang där hedern antas vara så viktig för de inblandade, får hedern – enligt domstolen – betydelse som handlingsdirektiv för individers beteenden. Heder betraktas med andra ord av domstolen som – i Sverige – informell lag, och i denna betraktelse finner domstolen ett logiskt motiv.

I delstudie tre analyserar jag främst diskurser genom vilka individer positioneras respektive positionerar sig gentemot sina familjekollektiv. Cotterrell menar att för Durkheim utgår moraliska beslut inte från individens behov, utan kollektivets

⁵³⁵ Cotterrell (1999:55).

sammanhållning utgör kärnan i moraliska beslut.⁵³⁶ I dialoger i rättsalen och förhörssrum, framgår att hederspraktik som diskurs villkorar individers handlingsutrymmen. Plikten mot familjen – uttryckt som t.ex. ansvar eller lojalitet – utgör en grundsten för hederspraktik. Upprätthållande av familjeideal – uttryckt som att t.ex. lyda föräldrar eller undvika rykten om umgänge med det motsatta könet – utgör en annan. Upprätthållandet av grundstenarna beskrivs som något som måste försvaras, och när andra diskurser aktualiseras – som jämställdhetsdiskursen i form av att hävda självständighet eller den exogena kulturdiskursen i form av att 'leva som en svensk' antas det uppstå en risk för att familjens maktrelationer destabiliseras. Här aktualiseras den endogena kulturdiskursen, vilken handlar om att återställa eller omförhandla familjens maktrelationer, men som också ger upphov till reella konsekvenser i form av kontroll eller våld. Familjekollektivets sammanhållning och stabilitet framställs som en central angelägenhet, och från samtliga individer i familjen förväntas lojalitet eller ansvar mot dessa. Brott mot lojaliteten eller ansvarstagandet medför sanktioner mot enskilda, vilket sammankopplar 'brottet' med den enskildes autonomi. I detta upprätthållande av kollektivets moraliska sammanhållning uppstår det som i en svensk majoritetssamhälleskontext beskrivs som en informell rätt, men som i enskilda grupper har såväl formell legitimitet som reella konsekvenser.

Jacobsson skriver om kollektiva reaktioner på att kollektivet blivit kränkt.⁵³⁷ Diskursanalysen visar att text och tal om heder i den svenska rätten utgår från två olika kollektiv eller grupper: (1) Ett svenskt samhällskollektiv vars moraliska ideal antas kopplas till jämställdhet kombinerat med bland annat mångkultur, medan dess moraliska plikter utmynnar i uppmaningar och krav på myndigheters upprätthållande av dessa ideal, samt (2) en hederspraktik i Sverige vars diskurs utmynnar i att lyfta familjekollektivet och dess tydliga könsliga och åldersmässiga rollfördelning som ett ideal, och en plikt att upprätta detta ideal bland annat genom sanktioner mot individer som avviker. Från båda kollektiven syns en reaktion på upplevda hot mot kollektivets ideal. Reaktionerna kan uttryckas genom att "mana till handling",⁵³⁸ men de kan även uttryckas i påkallande av olika former av kontroll och ökade sanktioner. Oavsett vilket av de två kollektiven vi undersöker, består dock diskurser om handlingar och handlingsuppmaningar av antaganden om ett hot eller kränkande mot kollektivet. Manandet till handling är en reaktion mot diskurser som hotar kollektivets sammanhållning och självbild.

⁵³⁶ Ibid.:55.

⁵³⁷ Jacobsson (2006:XXII)

⁵³⁸ Wästerfors (2016:94).

Om moralens normerande krafter

Diskurser bär på implikationer och åstadkommer bland annat normativa beslut och bedömningar. När samtal om heder praktiseras i text och tal, så präglas samtalen av resonemang om nödvändiga beslut i förhållande till förväntade konsekvenser. När målsägandebiträdet frågar kvinnan som utsatts för utpressning vad som i förlängningen skulle hända med hennes heder om hon inte möter upp utpressningskravet så blir svaret att ”jag skulle ta mitt liv”. Implikationen blir här i högsta grad levandegjord (och i sammanhanget påtagligt obehaglig). Det som representerar kvinnans heder riskerar bli tillintetgjort och skulle i förlängningen kunna innebära hennes eget – kroppsliga – tillintetgörande. Likaså resonerar domstolar med stöd av den endogena kulturdiskursen om att de begångna brotten motiverats av en påkallad sanktion mot t.ex. unga kvinnor som brutit mot familjens normer, eller som ett led i att undvika negativa konsekvenser för familjens heder. Dessutom påkallar de offentliga dokumenten från regeringen straffskärpningar i syfte att HRV ska upphöra. På alla tre nivåer förs alltså resonemang om önskad eller oönskad konsekvenser, samtidigt som de moraliska resonemang om samhällets eller familjens sammansättning uttrycks *som om de vore lag*.⁵³⁹

Det finns i samtal om heder ett upphöjande moraliskt förstärkningsideal av det kollektivas intressen, samtidigt som detta ideal antas kräva olika former av sanktioner eller hot om sådana. Sanktionerna beskrivs också som nödvändiga för att påverka individens autonoma beslutsfattande i riktning mot kollektivets bästa. Kombinationen av antaganden om en autonom vilja, ett kollektivt ideal att upprätthålla samt en sanktion som tillser en styrning av individens beslut, utgör tillsammans den styrande funktion som Durkheim menar utgör det sociala faktumets tvång.

Om individen och kollektivet

Samhället är enligt Durkheim en enhet som ska ses som distinkt från sina individuella medlemmar.⁵⁴⁰ Den solidaritet som kollektivet representerar framställs som något så viktigt för helheten, att den individ som kränker kollektivet eller på olika sätt hotar solidariteten eller ’vi-känslan’ måste tillrättavisas (i särskilt allvarliga fall undanröjas), vilket påkallar en sanktion mot individen. Sanktionen förstärker vikten av sammanhållning och konstruerar individen som mindre viktig än kollektivet.

Det kan lätt glömmas bort i text och tal om heder att de – både formella och informella – ’rättsfall’ som beskrivits i denna avhandling, samtliga handlar om ett kollektiv som pekar ut och dömer en individ (eller i förekommande fall ett flertal individer). De moraliska grunderna för process och dom skiljer sig dock åt markant, beroende på vilket kollektiv som konstrueras som ’kränkt’. Det kan vara en ung kvinna

⁵³⁹ Jfr. Tamanaha (2000).

⁵⁴⁰ Durkheim (1982:86). Se även Jacobsson (2006:IX).

som önskar 'leva som en svensk' och därför av sin familj (eller delar av familjen) antas kunna dömas till kontroll eller döden enligt hederspraktikens (den levande eller informella rättens) principer. Det kan också vara en far eller bror som antas kunna dömas för mord på sin dotter eller syster i svensk domstol enligt den formella rättens principer. I båda fallen förekommer det lagtillämpande principer – eller för att återkomma till Tamanaha, det som människor i någon form av gemenskap *betraktar* som lag. Här förekommer en likhet mellan den formella och den informella rätten. Båda innehåller en – i den geografiska kontexten mer eller mindre legitimerad – 'rättsordning' som bygger på moraliska antaganden om kollektivets företrädare framför individen. Med detta sagt så råder det i de två exemplen givetvis en milsvid skillnad i den moraliska grunden, dvs. antaganden om vad som är viktigt för att ett kollektiv ska förbli ohotat. Här inträder den rättspluralistiska frågan om hur *rättsprinciper* utformas så att de avspeglar värdesystemet i en viss kontext.

I samtalet om hur det kollektiva Sverige ska förhålla sig till den kollektiva praktiken heder finns det en tendens att förenkla individens position. Det är förhållandevis enkelt att rama in och beskriva en misstänkt utslutande utifrån en brottsrubricering, men en bror som åtalas för att på familjens instruktioner trakassera sin syster kan samtidigt vara en driftig läkarstuderande. Mamman som instruerat sonen att övervaka sin syster kan samtidigt vara anställd i kommunen som lärare eller socionom. Dottern som vill följa med på en skolresa kan av en utomstående uppfattas vara utsatt för externa moraliska pekpinningar från familjen, men hon kan även uppleva ett internt moraliskt tryck att hålla sin familj sammansvetsad. I balansgången mellan olika gruppstillhörigheter kommer individen – och synen på individens position i samhället – i kläm. Vilket kollektiv känner individen starkast anknytning till? Vilken grupps sammansvetsning väger tyngst?

Det kan visserligen påstås att en straffskärpning för 'brott med hedersmotiv' fortfarande handlar om samhällets lagföring av individuella misstänkta. Men hedersrelaterade brott antas samtidigt utföras i familjens – kollektivets – intresse. När motivet sammanknyts med familjens kollektiva moraliska ställningstaganden, blir utredningar av hedersrelaterade brott alltmer komplicerade. Känner alla i familjen en lika stark moralisk plikt? Vem i familjen begår gärningar för att de vill och vilka för att de måste? Är det rimligt att skärpa straffet för någon som kan beskrivas som både gärningsperson och offer?

Sammanfattande tankar om moral, kollektiv och individ

Denna 'sammanfattning' får snarare betraktas som två tankegångar om vidare forskning om utredningar av heder i det svenska samhället efter 2017, men tankegången grundar sig i den balansgång som finns mellan kollektiva representationer av moral i

olika kollektiv – alltså det svenska samhället i förhållande till familjer där hederspraktik antas vara närvarande.

Den första tankegången rör lagstiftningsfrågan, alltså straffskärpningsförslaget. Vad (eller vem eller vilka) är det egentligen det svenska samhället gör en markering mot? Om 'motivet' till ett brott – utöver själva brottet – utpekas som ett så starkt hot mot det svenska samhället att detta påkallar en särskild strafflagstiftning, uppstår frågan vilket innehåll begreppet 'motiv' har i förhållande till heder. Är det överhuvudtaget rimligt att stifta lagar som riktar in sig på motiv snarare än gärningar, i synnerhet om motivet kopplas till de moraliska familjevärderingar individer föds in i? I vilket sociokulturella sammanhang lever denna fråga vidare och får mening? Dessa rättssociologiska frågor ställde jag mig i början av mitt avhandlingsarbete, men jag bedömde att det empiriska material som fanns då inte räckte till för att utreda den frågan. När vi nu, några år senare, har tillgång till ett par lagpropositioner som behandlar heder som motiv, kan denna fråga beforskas närmare.

Den andra tankegången har jag berört tidigare, och den berör andra rättsprocesser där hederspraktik aktualiseras och problematiseras. Här tänker jag huvudsakligen på familjerättsliga vårdnadsfrågor, socialrättsliga utredningar om barn och hedersorienterade frågor inom migrationsrätten. Förekommer liknande diskurser i sådana utredningar, eller aktualiseras andra föreställningar och antaganden som påverkar myndighetsarbetet och rapporteringen? Hur förstås den endogena kulturdiskursens positionering av familjemedlemmar i socialtjänstens eller familjerättens utredningar? Dessa frågor och flera har berörts av andra forskare, men analyser av den rättsliga dokumentationen av ärenden där heder förs på tal är få.

12. Slutord: Rättens dilemman i text och tal om heder

Syftet med denna avhandling har varit att bidra med en fördjupad förståelse av den svenska rättens hantering av brott som antas vara hedersrelaterade samt synliggöra implikationerna av att brotten beskrivs som nya i det svenska samhället. Syftet kan härledas till det rättssociologiska problemet att tal om rätten och rättsregler inte uppstår i ett vakuum utan i faktiska samhällshändelser och tal om dessa. Jag har studerat vad som händer när en form av levande rätt – hederspraktik – konfronteras med en form av formell rätt – den svenska brottsbalken samt svenska domstolar och polisutredare. Analysen har vilat på diskurser om heder som förekommer i rättens text och tal samt moraliska antaganden om det som förenar respektive hotar söndra grupper och samhällen.

I mötet mellan rätten och samhället uppstår ett flertal dilemman som kan uppfattas som extra känsliga i ett Sverige som vill uppfattas som både jämställt och mångkulturellt. Reza Banakar skriver att rättens dilemma har att göra dels med den sociala omgivningens mångkulturella karaktär, dels med den formella ”rättens roll i social förändring”.⁵⁴¹ Det sistnämnda innebär att rätten både har att *reagera* på avvikelser från den önskade samhällsutvecklingen, och *agera* för att styra samhället i önskad riktning. Jag menar att det resultat jag bidrar med är att rättens dilemman är fler och mer komplicerade än de som beskrivs av Banakar. Rättens hantering av

⁵⁴¹ Banakar (1994:303).

etnokulturella frågor kan inte reduceras till ett enskilt (om än tudelat) dilemma, utan består snarare av ett flertal dilemman som inte bara handlar om förhållandet mellan den svenska rätten och 'heder', utan som även handlar om det svenska samhällets bild av sig självt.

Mitt bidrag kan sammanfattas i fyra dilemman. Det första handlar om förhållandet mellan majoritetssamhället och minoritetsgrupper. Det andra handlar om rättens andrafiering av individer. Det tredje handlar om rättens (och andra svenska myndigheters) utredningar av de maktpositioner som kan stå på spel i förmodat hederspraktiserande familjer. Det fjärde dilemman handlar om att närma sig hedersproblematik med en helhetssyn som inte bortser från våld som kan ha förekommit, men som inte heller bortser från familjers underförstådda plikt och ansatser att själva undvika våld.

För det första kan vi se att när rätten *agerar* förebyggande och beivrande gentemot HRV, så görs detta i ett ställningstagande *mot* det nya och mångkulturella. När lagstiftaren slutligen (2017) beslutar att undersöka möjligheter till särskild lagstiftning mot HRV så sker detta efter ett långt och uttömmande samtal om mäns våld mot kvinnor generellt. Detta samtal har till stor del maskerat en implicit förståelse av heder som 'nytt' och 'icke-svenskt'. Dels finns diskurser som aktivt gör motstånd mot föreställningar om att våld kan förklaras genom kultur, dels finns diskurser som varnar för stigmatisering av enskilda kulturer. När *agerandet* får sin symboliska igångsättning i samband med kommittédirektivet att undersöka möjligheterna till lagstiftning, så sker det i kölvattnet av en nyetablerad diskurs som fastställer att jämställdhet dels är ett *gemensamt* projekt för alla svenskar, dels en värdering som alla svenskar förväntas dela. Med stöd av denna diskurs möjliggörs ett resonemang där de 'icke-jämställda' antas vara mindre svenska än 'oss' övriga, och att de förra måste ledas rätt av oss andra. Rätten ger sig därmed utrymme att göra ett ställningstagande *mot* vissa kulturer, men ställningstagandet sker diskret, gömt under jämställdhetens fana. I detta fall med att (sannolikt) besluta om särskild lagstiftning mot heder, då går det inte för lagstiftaren att vara både jämställd och mångkulturell. Däri ligger det första dilemman.

För det andra kan vi se att när rätten *reagerar* på förmodat HRV i domskäl, så hänger den sig till att positionera de inblandade som annorlunda. Domstolarna saknar till en början redskap för att bilda sig en uppfattning om tänkbara motiv till de mord de är satta att utreda. Med tiden byggs en kunskapsbas upp, och efter hand blir motivbeskrivningarna allt mer inkännande, vilket synliggörs genom en alltmer framträdande endogen kulturdiskurs. Men såväl kunskapsbyggandet som de övriga antaganden som görs av domstolarna bygger på en implicit förståelse av att detta fenomen 'heder' är något nytt och annorlunda. Detta är ett andra dilemma: Domstolen är skyldig att etablera en trovärdig motivbild – både för att fastställa skuld och utmäta straff – men söker sig i detta till antaganden om att de inblandade inte är som 'andra

svenskar'. I förlängningen – när domar blir offentliga – riskerar domstolar att bidra till en reproduktion av bilden av farliga invandrargrupper. Detta är det andra dilemma.

För det tredje är de positioner som tillskrivs olika medlemmar av förmodat hederspraktiserande familjer långt mer komplexa och mångfacetterade än rättens fortfarande ganska allmänna antaganden om heder. Individer kan på en och samma gång vara såväl offer som förövare. Flickor av den yngre generationen kan vara utsatta på grund av att de uppfattats som illojala, men de kan även visa stark lojalitet mot familjen. Mödrar framträder ofta som vittnen, vilket tillskriver dem en position som vare sig offer eller förövare, där båda dessa positioner förefallit möjliga. Denna observation tillskriver jag en relativt väletablerad bild (som vi kunnat se i främst i analysen av policydokument) av kvinnor som passiva offer för en manlig överordning, men som jag menar är en grov generalisering. Kvinnor av den äldre generationen kan ha ett relativt stort handlingsutrymme, men det innebär också att det kan utkrävas ansvar, både gentemot sina familjer och gentemot det samhälle som försöker utreda förmodat HRV. De som arbetar i rätten (och med detta menar jag domare och nämndemän såväl som åklagare, polis och advokater) har ett ansvar för att till fullo utreda familjens maktrelationer och noggrant identifiera olika personers handlingsutrymmen och ansvar vid begångna brott. Detta är det tredje dilemma.

För det fjärde är HRV ett fenomen som i mycket stor utsträckning i det svenska samhället beskrivits med utgångspunkt i *våldet*. Detta har tagit fokus från de delar av diskursen om hederspraktik som syftar till ett helhetsperspektiv. Människor som begått mord och andra våldsbrott på sina familjemedlemmar (dessutom i flertalet fall på sina egna barn) har inte gjort detta för att de är särskilt våldsbejakande eller för att det inte prövats andra lösningar. De mord och andra brott jag analyserat här har i mycket stor utsträckning föregåtts av långvariga försök till medling, ibland med stöd från myndigheter som t.ex. socialtjänst och skola, men i enstaka fall genom medlare som utsetts av familjerna själva. Dessa medlingsförsök har genomförts i syfte att *undvika* våld, inte som ett led i att slutligen genomföra det. I domstolsprotokoll, förhör och rättegångar har jag sett exempel på hur en svensk myndighet med diverse svårigheter försökt utreda det som hänt – dessvärre efter att ett allvarligt brott begåtts. Jag förväntar mig – och annan forskning stödjer denna tes⁵⁴² – att jag skulle finna liknande svårigheter hos de myndigheter vars uppgift det är att medla och *förebygga* HRV. Detta är hedersproblematikens kärna: svårigheten för det inhemska att förstå, utreda och strategiskt möta heder och arbeta för en lösning som undviker våld.

Detta är det fjärde dilemma, och det är ett dilemma inte bara för rätten och andra myndigheter utan för hela den gemenskap som vill vara det jämställda och mångkulturella Sverige: Att även de som kallas 'nyanlända', 'nysvenskar', 'invandrare'

⁵⁴² Björktomta (2005, 2007, 2008, 2012); Schlytter & Rexvid (2016); Baianstovu (2017).

etc. bär på en livsåskådning som i första hand syftar till icke-våld, stabilitet och förutsägbarhet i vardagen, men när denna livsåskådning och dess stabilitet upplevs som hotad, kan våld mot enskilda familjemedlemmar betraktas som legitimt. I deras möten med den 'normalsvenska' vardagen kommer konflikter och missförstånd att uppstå. Vi har som samhällsmedborgare – nya eller etablerade – en gemensam plikt att stödja och hjälpa varandra, inse att vi alla bär på fel och brister och att *se varandra som en del* av en gemensam, moraliskt uppbyggd kultur.

Bilaga 1: Metodbilaga

Inledning

Denna bilaga är en beskrivning av hur jag avgränsat de olika diskurser som förekommer i avhandlingen, samt i vilken ordning de framträtt. Jag har placerat den i en bilaga av stilistiska skäl då textgenren skiljer sig ganska drastiskt från huvudtexten. Beskrivningen är, vilket kommer att bli uppenbart, ett kronologiskt narrativ över min huvudsakligen induktiva ansats och en indikering av hur en sådan ansats kan innebära ganska oväntade upptäckter under den fyraårsperiod då min empiri gradvis växte fram. Den indikerar även vilken hjälpande roll andra forskares texter kan spela under denna 'upptäcktsresa'. Placeringen i bilagan löser också delvis ett dispositionsproblem med avhandlingen. En beskrivning av denna typ ska helst finnas i metodbeskrivningen – som traditionellt kommer före resultatredovisningen. Samtidigt bör en läsare av denna beskrivning ha med sig en bild av de sex diskurser som förekommer i avhandlingen och hur de förhåller sig till varandra. Då jag gör antagandet att en läsare i allmänhet börjar i början av boken och sedan (förhoppningsvis) läser den till slutet, så uppfyller jag det krav på metodologisk transparens som en avhandling förtjänar, samtidigt som läsaren får informationen i en mer logisk ordning.

I det första avsnittet redogör jag för hur jag konkret avgränsat diskurserna och avvägningar jag gjort under avgränsningsprocessen. Därefter beskriver jag den analytiska processen och i vilken (ungefärlig) ordning diskurserna växte fram. Med 'ungefärlig' menar jag att analysprocessen består av ett flertal parallella händelser och upptäckter som ofta relaterar till varandra. Därmed kan processen inte ses som strikt kronologisk.

Avgränsning av diskurser

Ett centralt steg i analysprocessen har varit att utifrån det som sägs och skrivs härleda binära oppositioner eller motsatspar, dvs. idéer eller termer som står i motsats till varandra. Enligt Stuart Hall är binära oppositioner ett vanligt sätt att konstruera mening, som ger upphov till förenklade bilder av oss själva och omvärlden. Samtidigt bär de på implicita antaganden att den ena av motsatserna är 'bättre' eller 'mer önskvärd' än den andra. Enligt Hall, med stöd av Derrida, bär binära oppositioner därmed på implicita konstruktioner av makt och dominans.⁵⁴³ I beskrivningen som följer identifieras de binära oppositionerna som ordpar med snedstreck emellan, där jag identifierar det första av ordet som det som antas bära större dominans- eller maktanspråk.

En preliminär avgränsning existerar mellan å ena sidan kulturdiskurser, där antaganden om vad som är svenskt/icke-svenskt ledande, och å andra sidan könsbaserade diskurser, där antaganden om män/kvinnor står på spel. I nästa led har jag härlett vad som skiljer ut det strukturella från det relationella. I den exogena kulturdiskursen avgränsas då antaganden om vad som kan vara normalt/onormalt (alternativt acceptabelt/oacceptabelt) när en kultur (antingen den som beskrivs som 'svensk' eller den som beskrivs som 'icke-svensk') betraktas *utifrån*. Detta skiljer sig från den endogena kulturdiskursen som fokuserar på stabilitet/instabilitet för familjer som beskrivs (eller beskriver sig själva) som hederspraktiserande. Med detta perspektiv – som utgår från det som gör familjen stabil – ses t.ex. familjemedlemmars anspråk på 'att leva som en svensk' eller att eftersträva frihet och oberoende som ett hot och en källa till otrygghet för familjen.

Motsvarande kan jämställdhetsdiskursen avgränsas genom att den binära oppositionen jämställdhet/ojämställdhet. Implicit finns i jämställdhetsdiskursen ett jämställdhetsmål att sträva mot, och händelser eller praktiker som bibehåller ojämställdhet mellan könen utgör ett hot mot denna strävan. På så sätt skiljer den sig från könsmaktsdiskursen, vars logik huvudsakligen bygger på motsatsparet 'mäns våld' / 'kvinnlig underkastelse'. Under analysen har denna distinktion varit särskilt svår att förhålla sig till, då båda könsdiskurserna bygger på konstruktionen av ojämlikhet mellan könen. Dessutom förekommer ordet jämställdhet i båda diskurserna, varför risken för förvirring är stor (och jag upplevde också denna förvirring vid ett flertal tillfällen under analysen). Det finns dock en tydlig skillnad i att en könsmaktsdiskurs inte eftersträvar en utjämning av orättvisorna mellan män och kvinnor, utan intresserar sig för *konsekvenserna* av en universell könsmaktsordning, konsekvenser som artikuleras i form av behovet av att synliggöra våld, behovet av olika former av skydd etc. Könsmaktsdiskursen lägger därmed också stort fokus på olika former av *skydd* från dem

⁵⁴³ Hall (1997:235). Se även Derrida (1972).

som antas vara våldsamma. Till exempel menar jag att *kvinnojourer* och *skyddade boenden* – som syftar till att *fysiskt separera* våldsutövare och våldsoffer – är typiska element i en könsmaktsdiskurs. Könsmaktsdiskursen är också inriktad på *synliggörande* och *hantering* av våldet, samt myndigheters (o)förmåga att göra detta. Könsmaktsdiskursens kritik mot tal om heder bygger därmed huvudsakligen på att om heder beskrivs som ett *särskilt* (kulturellt präglad) motiv till våld så osynliggörs våldets verkliga orsaker (en strukturell könsmaktsordning).

Jämställdhetsdiskursen å sin sida, problematiserar fortfarande våld mot kvinnor, men framhäver tydligt jämställdhet som ett *gemensamt* projekt som överskrider könsgränserna. Här betonas ett kollektivt *ansvar* för att uppnå jämställdhet i bl.a. ekonomisk, politisk och social bemärkelse, och bekämpandet av våld mot kvinnor antas ingå i ett helhetsgrepp. I jämställdhetsdiskursen framhålls ett sökande efter strategier för att utjämna ojämlikheter. HRV antas då utgöra ett hot mot *processen* med att uppnå jämställdhetsmålet.

I avgränsningen mellan den exogena och den endogena kulturdiskursen identifierar jag en skillnad i hur det kulturella framställs. Uppdelningen beskriver jag idealtypiskt som strukturell respektive relationell. Den exogena kulturdiskursen talar om strukturella skillnader mellan den *normala* respektive *onormala* kulturen. Även skillnadsskapande mellan *vi* och *ni* förekommer i stor utsträckning. De som talar med utgångspunkt från 'det svenska' (t.ex. åklagare, domare, poliser och andra myndighetspersoner) uttrycker sig ofta genom att fråga eller göra påståenden om heder. I en domstolsförhandling inleder ett målsägandebiträde förhöret med en misstänkt med frågan: "Är det så att i er kultur så blandar sig inte män och kvinnor"?⁵⁴⁴ Här skapas en skillnad mellan *er kultur* (i implicit kontrast till *vår kultur*), och ett påstående görs om kulturen (om än förtäckt av en fråga). Frågan och påståendet framställs med ett tydligt utifrånperspektiv som fokuserar på *skillnader*. De som talar med utgångspunkt från hederspraktiken (t.ex. misstänkta och vittnen) kan också använda ett utifrånperspektiv på den 'svenska' kulturen, t.ex. som i kapitel nio där ett vittne identifierar sig som muslim, vilket implicit positionerar honom i en kultur vars seder antas behöva förklaras för den oinvigda (svenska) åklagaren. 'Exogen' implicerar alltså utifrånperspektiv.

Motsvarande implicerar 'endogen' ett inifrånperspektiv på heder. Här ligger fokus på det relationella, vanligtvis med hänsyn till familjens sammanhållning och stabilitet. Den endogena kulturdiskursen får mening genom uttryck som lägger fokus på en mindre samhällsenhet som påverkas av en större samhällsenhet. I materialet är det dominerande nyckelordet *familj*. Diskursen får mening genom antaganden om att familjen påverkas av det omkringliggande samhället. En familjemedlem kan *utmana* den övriga familjen och därmed *påverka maktrelationerna* i familjen. Ofta beskrivs

⁵⁴⁴ Fältanteckning.

denna utmaning som ett *hot*, varför dessa två (och ord som antyder desamma) också figurerar i den endogena kulturdiskursen. Framför allt utmanas eller hotas familjens maktrelationer av *anspråk på jämställdhet*. Jämställdhet antas vara en del av den 'svenska' kulturen, så även uttryck som beskriver att familjemedlemmar gör anspråk på *att vara svensk* får mening i denna diskurs.

Den praktiska analysprocessen

I januari 2014 fick jag anställning som doktorand i forskningsprojektet Etnicitet och polisiär kontroll, finansierat av Forte. Underförstått innebar detta att mina frågeställningar skulle behandla hur den svenska polisen och andra myndigheter som utövar polisiär makt hanterar frågor som berör etnicitet, kultur och diskriminering.⁵⁴⁵ I början av april 2014 beslutade jag mig för att min avhandling skulle handla om hur polisen och andra delar av rätten utredde hedersrelaterat våld (HRV). Fenomenet hade en tydlig koppling till invandrarfrågor. Våldet innebar en tydlig koppling till brottsutredningar. Det var också tydligt att HRV lyfte frågor som problematiserade mer än ett skillnadsskapande mellan 'svenskar' och 'invandrare' eller, som de gradvis kom att kallas under den samtidigt rådande flyktingkrisen, 'nyanlända'. Även frågor om våld i nära relationer hade nära anknytning till ämnet.⁵⁴⁶ Frågan om HRV som ett 'nytt' fenomen i Sverige fick därmed en tidig betydelse för min ingång i materialet.

Kritisk diskursanalys lägger fokus på diskursers ideologiska innebörder, i synnerhet när Fairclough är huvudsaklig inspirationskälla. Ideologi innebär kortfattat ett sätt att se på och beskriva världen.⁵⁴⁷ Mina första analyser gick ut på att identifiera de ideologiska antaganden (diskurser) som framträdde om misstänkta och andra förhörda kulturella och etniska bakgrund när poliser kom till tals i förhörssituationer. De två exempel jag redovisar i kapitel ett är typexempel på detta. I det första exemplet ställer förhørsledaren frågan om brottet har något att göra med var den misstänkte "kommer ifrån, eller något sådant". I det andra förhöret framträder ännu tydligare hänvisningar till 'ni och vi'. Sådana antaganden får mening i vad jag då identifierade som en enskild kulturdiskurs (senare skulle jag ombenämna den som en *exogen kulturdiskurs*). Andra antaganden som får mening i denna diskurs är sådana som identifierar det 'svenska' som annorlunda (och vanligtvis mer värt eller legitimt) i förhållande till sådant som antas vara 'icke-svenskt'. I (den exogena) kulturdiskursen är skillnader mellan kulturer förhärskande. Med postkolonial teori får diskursen mening i mer utsträckt resonemang om talet om heder i förhållande till strukturell rasism och diskriminering.⁵⁴⁸

⁵⁴⁵ Peterson & Åkerström (2013).

⁵⁴⁶ Åklagarmyndigheten (2006/14).

⁵⁴⁷ Se kapitel tre i huvudtexten för en mer detaljerad beskrivning.

⁵⁴⁸ Se t.ex. Kamali (2004).

Mitt initiala syfte var att i ett större antal fall av förmodat HRV följa denna kulturdiskurs genom rättskedjan, från förundersökningar till stämningar och därefter domstolsprotokoll både i form av gärningsbeskrivningar, domskäl och överklaganden, och analysera om antaganden om kultur och etnicitet förändrades genom rättskedjan och över tid. Jag har också delvis följt denna process, även om resultatredovisningen förändrats med tiden. Men under denna första analystid insåg jag att en analys av talet om heder i den svenska rätten inte kunde bortse från en diskurs som tydligt motsatte sig förklaringsmodeller som antingen utpekade vissa (icke etniskt svenska) män som mer våldsamma än andra (etniskt svenska) män, enligt antaganden som förklarade våldsyttningar – och framför allt i våld i nära relationer – utifrån ett universellt könsmaktsperspektiv.⁵⁴⁹ HRV identifierades vid denna tid som en särskild form av familjevåld eller våld i nära relationer, men det var uppenbart att denna position var starkt ifrågasatt.⁵⁵⁰ Samtidigt som det redan var ganska tydligt för mig att (den exogena) kulturdiskursens antaganden dominerade såväl förundersöknings- som domstolsprotokoll, så kunde jag inte bortse från att det fanns en helt annan diskurs som förklarade våldet utifrån kön, inte etnicitet. Rimligtvis borde denna diskurs vara närvarande även i den svenska rätten. Jag kom därför att utvidga min empiri i både makro- och mikroriktning för att undersöka på vilka sätt dessa två antaganden om våldsförklaringar – kultur respektive kön – förhöll sig till varandra. Här uppstod så en första avgränsning och en diskursordning innehållande antaganden om kön respektive kultur som förklaring till HRV uppstod. En könsbaserad diskurs tar utgångspunkt i mäns strukturella överordning och kvinnors underordning.

På mikronivå började jag följa domstolsförhandlingar på plats. Redan under den första förhandlingen (som var extremt omfattande och tog fem veckor) upptäckte jag tidigt att mellan aktörer i rummet – dvs. de åtalade, vittnen, anhöriga – förekom diskurser som sträckte sig bortom de samtal om våld som var skälet till att vi alla var samlade. Här avgränsades en ny diskurs som jag kallar *hederspraktik* och som förekommer på det som jag kallar för ett mer allmänt eller abstrakt plan och som synliggörs i mycket forskning om heder. I detta skede blev min ansats något mer abduktiv, för den diskurs jag observerade stämde inte överens med mina första tolkningar av tidigare forskning om heder. Här framträdde en diskurs om heder som till stor del var icke-våldsamt. Kommunikation mellan aktörer och beskrivningar (i vittnesmål) om andra anhöriga indikerade att i en icke-våldsamt hedersdiskurs upprätthålls och förhandlas maktrelationer på grundval av två förutsättningar: maktrelationer inom och mellan familjer eller klaner respektive en uppdelning mellan manliga och kvinnliga positioner. Endast i ett fåtal fall uttrycktes denna

⁵⁴⁹ T.ex. Eldén (2003).

⁵⁵⁰ Framför allt utifrån Englund & Larsson (2004) och Ekström (2009)

könssegregering på ett sätt som skulle kunna uttryckas som förtryckande. Till exempel uttryckte en misstänkt som tillfrågades om hans fru eventuellt kände till ett av de brott han åtalats för att ”han aldrig skulle låta en kvinna tala om för honom vad han skulle göra”.⁵⁵¹ I stället uttrycktes den vanligtvis som en källa till trygghet och social ordning. Exempelvis förekommer i ett förhørsprotokoll följande redogörelse om en odokumenterad adoption: ”I [ursprungslandet], man tar hand om sina släktingar, barn, speciellt när föräldrarna inte kan ta hand om eller de har inga föräldrar, så det räcker att man ger ordet. Det är ett hedersord att man säger att man tar hand om detta barn”.⁵⁵² Hedern antas här ligga i det underförstådda omsorgsansvaret för en familjemedlem, och distinktionen mellan dokumentation och det muntliga löftet indikerar en implicit trygghet. Ur denna avgränsning växte det jag valt att kalla hederspraktik fram. Ansatsen blev som sagt mer abduktiv då jag återgick till tidigare forskning för att undersöka beskrivningar av heder i icke-våldsamma kontexter. Här återkommer antaganden om en social ordning som grundar sig dels i klanens samhällsorganiserande betydelse, dels i åtskilda mans- och kvinnoroller i de flesta vardagliga samhällsfrågor samt en strikt könssegregering mellan ogifta.⁵⁵³

I min abduktiva analys av implikationerna av hederspraktik uppstod då frågan: Om det finns en forskningsdiskurs om hederspraktik, vad framträder då för antaganden i annan forskning om heder? Vid denna tid publicerade Pernilla Ouis sin analys av forskning om heder där hon identifierade en *primär* diskurs som ger upphov till en maktordning i vissa samhällskontexter (och som i princip överensstämmer med det jag kallar *hederspraktik*), och en *sekundär* diskurs som avhandlar konsekvenserna av denna maktordning.⁵⁵⁴ Min tolkning av ”konsekvenser” är att det sker en *problematisering* av hederspraktikens maktordning. De beskrivningar av patriarkala maktordningar som en stor andel av samtida forskning beskriver framstår då snarare som *implikationer* eller beskrivningar av *konsekvenser* av hederspraktik. Det jag dock också finner, är att denna *problematisering* nästan undantagslöst reflekterar tillbaka på myndighetsutövningen i det land där *hederspraktikens* maktordning praktiseras i fysisk, sociokulturell form. Med andra ord är *hedersproblematik* (som jag väljer att kalla denna avgränsning) en kritik av lokala myndigheters (o)förmåga att hantera *hederspraktikens* konsekvenser. Det rör sig alltså om ett problem som återspeglas huvudsakligen i det omgivande samhällets myndighetsutövning, inte i individers praktiska maktutövning (eller legitimeringen av sådan maktutövning).

⁵⁵¹ Fältanteckning.

⁵⁵² FUP (2010):371.

⁵⁵³ T.ex. Peristiany (1966); Bourdieu (1972); Peristiany & Pitt-Rivers (1991); Wikan (1994); Awwad (2001).

⁵⁵⁴ Ouis (2015).

I detta skede synliggörs avhandlingens verkliga problembeskrivning för mig. Och detta har jag fått återkomma till gång på gång i samband med presentationer av min forskning. De som (till äventyrs) kommer för att lyssna på mig när jag ska presentera min forskning förväntar sig (och tror sig under mina presentationer höra) att jag vill beskriva vad HRV är och vad som *orsakar* det. Det har inte ens från början varit mitt intresse. Det finns massor av tids- och världsomspännande forskning som studerat detta och kommit fram till i princip samma sak: HRV kan beskrivas som social och fysisk kontroll (ibland mord) av huvudsakligen tonårsflickor och unga kvinnor för att försvara dennes familj och/eller klan från ryktesspridning om otillåtna sexuella förbindelser (där definitionen på sexuella förbindelser i en vardaglig nordeuropeisk kontext ter sig orimligt konservativ). Beskrivningen har sannolikt varit densamma i ett antal årtusenden – självklart med undantag för den sista parentes som dock för mig förefaller vara ett rimligt tillägg. Och denna sista parentes är mycket viktig för min studie, för jag intresserar mig för den nordeuropeiska (specifikt den svenska) kontexten, när den konfronteras med en social ordning som ter sig orimligt konservativ i förhållande till den inhemska samhällsutvecklingen under (ungefär) de senaste hundra åren, och som i stor utsträckning handlat om en ökad jämställdhet mellan män och kvinnor. Inbegripet i denna samhällsutveckling är också en anpassning av myndighetspraxis till den inhemska normutvecklingen i det som bl.a. Durkheim associerar med det moderna samhället. I samband med att myndighetspraxis anpassar sig uppstår diskursiva kamper om orsaksförklaringar till de 'samhällsproblem' (kriminalitet, arbetslöshet, sjukdomar/epidemier, inlärningssvårigheter etc.) som myndigheterna finns till för att åtgärda. I samband med att ordet 'hedersmord' inträder i det svenska samhället uppstår en diskursiv kamp om orsaksförklaringar, och min avhandling handlar om hur den svenska rätten hanterar en sådan diskursiv kamp. Min studie är alltså en diskursanalys inte om HRV, utan om hur ett samhällsproblem skrivs och talas om i det moderna Sverige.⁵⁵⁵

I detta skede får avhandlingens resultatkapitel den form som nu råder: två kronologiska delstudier och en delstudie om implikationerna av att heder utreds som det görs av den svenska rätten. Här återgår jag till min induktiva ansats och läser om dokument och fältanteckningar med ett fokus på hur diskursordningen utvecklas över tid och implikationerna av detta som de framträder på olika nivåer av rätten. Omläsningen präglas också av hur diskursordningen mellan de kultur- och könsdiskurser jag tidigare avgränsat framträder och utvecklas. Under denna omläsning identifierar jag ett samband mellan å ena sidan domstolars problematisering av mäns överordning och – framför allt – kvinnors underordning och å andra sidan

⁵⁵⁵ Denna problemformulering (och påföljande syften och frågeställningar) har sedermera omformulerats och utmynnat i det som specificeras i huvudtexten.

återkommande referenser till ordet 'familj'. 'Familj' verkar i sammanhanget ha betydelse för framställning av domskäl och motiv till brott:

Den omständigheten att [dottern] efter det att hon rymt hemifrån, slutade att bära heltäckande klädsel och slöja samt klippte håret vittnar om att hon längtade efter den frihet som svenska flickor åtnjuter. Det står klart att flykten från hemmet tillsammans med den förändrade klädstilen och det avklippta håret väckte enorm bestörtning inom familjen.⁵⁵⁶

Den "enorma bestörtningen inom familjen" är det som i domskälet ovan mest tjänar som orsaksförklaring (motiv) till det utredda mordet. Men här framträder också den (exogena) kulturdiskurs jag tidigare avgränsat där "svenska flickor" associeras med en *strukturell* "frihet" som den aktuella dottern inte antas ha tillgång till. Genom sitt uppbrott från familjen gör dottern dock anspråk på självständighet, men det innebär också att hon bryter sina *relationer* med familjen. Samtidigt indikerar en "enorm bestörtning inom familjen" att familjens interna *relationer* destabiliserats. Här framträder den *endogena kulturdiskursen* som fokuserar på familjers interna relationer, vilket skiljer den från den *exogena kulturdiskursen* som fokuserar på skillnader i samhällsstrukturer och hur dessa påverkar grupper och individer. Under denna omläsning av domstolsprotokoll gjorde jag alltså ytterligare en avgränsning där kulturdiskursen delades upp i strukturella (exogena) respektive relationella (endogena) antaganden.

Varför går det då att tala om en endogen *kulturdiskurs*? Förekommer det inte destabiliserade familjerelationer i alla kulturer? Jo, sannolikt är det så. Men den endogena kulturdiskurs som jag avgränsat i mitt material bygger på antaganden att i *vissa kulturer* får de destabiliserade familjerelationerna implikationer som inte förekommer i andra kulturer (underförstått t.ex. den 'svenska'). En familjemedlem som utmanar familjerelationerna kan riskera att utsättas för sanktioner från den övriga familjen. Men i text och tal om HRV är dessa sanktioner av en sådan dignitet att de antas förekomma i brottsbalken. Sanktionen positioneras därigenom som en avvikelse från det som representerar det inhemska ('svenska'). Detta synliggörs i materialet också av att för att den endogena kulturdiskursen ska komma på tal i rätten så måste rätten först luta sig mot den exogena kulturdiskursen, antingen genom direkt positionering av familjer som 'annorlunda' eller genom en hegemonisering av den exogena kulturdiskursen som 'sunt förnuft'.

Slutligen, under läsningen av policydokument som hämtats via regeringskansliets sökmotor, framstod det som tydligt att dokument där antaganden om mäns våld mot

⁵⁵⁶ TR (2005):37.

kvinnor, mäns generella överordning och kvinnors generella underordning i samhället dominerade i antal.⁵⁵⁷ När jag vid en omläsning av dokumenten lade fokus på hur antaganden om kön utvecklats (i själva verket ungefär samma läsning som jag tänkt göra om kultur när jag först påbörjade projektet), så fann jag att de policydokument där heder nämns i själva verket också innehåller en samtidig diskursiv kamp om könsbaserade resonemang om våld. I denna kamp dominerar under lång tid strukturella *förklaringar*. Den mycket omdebatterade utredningen *Slag i luften* som slår ett tydligt slag för ett könsmaktsperspektiv får inte ett *explicit* dominerande genomslag i de dokument som följer. Till exempel minskar frekvensen av ordet 'könsmakt' relativt ordet 'jämslälldhet' markant efter *Slag i luften*, och mot slutet av perioden förekommer ordet könsmakt bara sporadiskt i dokumenten. De strukturella antagandena fortsätter dock under lång tid – även om ordet 'jämslälldhet' får större utrymme. Men ord och diskurs är inte samma sak. I dokumenten som behandlar heder sker först (runt 2014) en uppmaning till att stävja mäns våld mot kvinnor *inklusive HRV*. Ett par år senare inträder en *jämslälldhetsdiskurs* som fokuserar på *relationen* mellan män och kvinnor och inkluderar män som en del av lösningen på ett problem, inte som problemet i sig. Denna förändring sker – i min empiri – ganska abrupt, vid en tid då män i samhällsdebatten åläggs – och antar – ett större ansvar för att stoppa sexuella trakasserier på festivaler. Män inkluderas också i #metoo-rörelsen som ett led i allas könsöverskridande ansvar att uppmärksamma makthavares utnyttjande av andras utsatta situation. Denna jämslälldhetsdiskurs utgör den sista avgränsade diskursen i mitt material (enligt min läsning).

Sammanfattning

Sammanfattningsvis har jag avgränsat fyra diskurser som på olika sätt bygger antaganden om kultur och kön respektive strukturella och relationella omständigheter. Dessa fyra diskurser relaterar i sin tur till två mer övergripande eller abstrakta diskurser som också förekommer i befintlig forskning om fenomenet 'heder'. Ovanstående beskrivning kan förefalla anmärkningsvärt 'kronologisk'. Självfallet har analysen inte växt fram enligt så strikta ramar, utan det har givetvis förekommit parallella analysprocesser och 'diskursupptäckter'. Beskrivningen är en ungefärlig redogörelse av min induktiva (och delvis abduktiva) process och de diskurser som efter hand kunnat avgränsas.

⁵⁵⁷ Tretton av de sjutton dokumenten lägger fokus på antaganden om mäns våld mot kvinnor, våld i nära relationer eller barn respektive kvinnor som offer. Av de övriga fyra problematiserar två hur talet om heder lägger en grund för diskriminering av invandrargrupper, en problematiserar hanteringen av heder ur skolans myndighetsperspektiv och en uttrycker generella antaganden om sammankopplingen mellan utsatta barn och invandratäta områden.

English summary

Background and research questions

This thesis is time framed by two events. In January of 1997, the word honour killing (hedersmord) appeared in the Swedish language for the first time. In February of 2017, the Swedish government initiated an inquest with the purpose to investigate the extent to which the police, state prosecutors and the courts take honour as motive into consideration, and take a stand on whether or not to insert an honour motive as a specific reason for increasing the penalty for a committed crime. The thesis investigates assumptions about honour that emerge in the Swedish justice system's investigations of honour related violence and oppression during the period 1997 – 2017, and with what implications. The aim is to deepen the understanding of how the Swedish justice system manages crimes presumed to be honour related, and shed light on the implications of descriptions of these crimes as 'new' in Swedish society.

Theory, method and design

The thesis is rooted in a Sociology of Law tradition and studies the confrontation between formal law (the Swedish Code of Justice) and living law (honour as a discursive and social practice among immigrant groups and families in Sweden) at the different levels of the justice system. Following Tamanaha (2000), law is defined from a social constructivist perspective as “whatever people identify and treat through their social practices as ‘law’.” This definition of law is suitable for a comparing the moral assumptions of the formal and living law respectively.

The thesis includes two chronological studies of policy documents and court decisions respectively, and a micro study of speech and action in courtrooms and interrogation transcripts from police records. Critical discourse analysis (CDA) using Norman Fairclough's terminology is the chosen method of analysis. A focus is placed on ideology (representations of the world), order of discourse (the sum of all that can be said on a topic), and discourse as a social practice expressed through language, and language is a tool through which representations of the world are expressed and enable or constrain change. Émile Durkheim's theory of morality as a social fact unifying societies and groups complements the CDA. Durkheim's concepts duty and ideal as well as external and internal senses of duty and ideals are drawn on to show how moral constructions influence individuals and groups and provide them with directives for action. Discourses are similar to Durkheim's social facts in that both concepts serve to describe the enablement and constraint of social action.

The data from court records and trials, police interrogation records and policy documents on legislation represent the formal law arena where discourses about honour are negotiated and contested. By contrast, the living law is represented by discourses that generate and uphold social order and predictability in clan based and gender segregated immigrant subgroups. These discourses are called honour practice. The thesis identifies how honour practice establishes power relations in honour practicing families with respect to generation and gender positions. The power relations are upheld through either negotiation or oppression and violence when challenged, and influence in different ways family members' possibilities to act, depending on whether they are parents or children as well as male or female.

Speech and texts about honour also form discourses that highlight problematic consequences of the practice of honour in families that become known to Swedish authorities. Such discourses have dominated the polarized Swedish research field about honour for many years, unfortunately generating locked positions of researchers risking, in turn, to hamper the quest for and development of solutions. In the thesis, this type of discourse is termed honour problematics. Despite their respective differences, they all represent an outsider perspective in relation to honour practices and take an interest in how such practices impact the Swedish society. The analytical term is useful in order to investigate the difficulties experienced by Swedish authorities in dealing with honour (practices), and clarify that the difficulties are formulated from the perspective of the authorities.

The two discourses 'honour practice' and 'honour problematics' are used analytically to distinguish between two ways of talking about the impact between the aforementioned formal and living law. They are seen as relatively abstract discourses in comparison with the four discourses described below, which are seen as more

concrete discourses about honour as they appear in the texts and talks of the empirical data. The abstract and concrete discourses interconnect in different ways, however.

Results

Four discourses, that complement the aforementioned two, are delineated. The four discourses are either gender or culture oriented, and depart from either a structural or a relational perspective. They are: (1) a gender power discourse focusing on gender based violence and conflict, and universal and patriarchal power structures; (2) a gender equality discourse focusing on the strive for gender equality as a common task for men and women; (3) an exogenic culture discourse focusing on the binary opposition Swedish/non-Swedish; and (4) and endogenic culture discourse focusing on the maintenance of family relationships and the reinstatement (when necessary) of power relationships within the family. The discourses and their respective general assumptions and claims are summarized in the figure below.

	STRUCTURAL	RELATIONAL
CULTURE	<p>Exogenic culture discourse</p> <ul style="list-style-type: none"> - Differences us/them - Honour = a threat to Swedish values - Gender equality = a Swedish value 	<p>Endogenic culture discourse</p> <ul style="list-style-type: none"> - Naturalised power relations - Honour = Internal family concerns - Gender equality = a threat to Naturalised power relations
GENDER	<p>Gender power discourse</p> <ul style="list-style-type: none"> - Criticism against male superiority / female inferiority - Honour = One display (among many) of gender violence - Culture = excuse for violence 	<p>Gender equality discourse</p> <ul style="list-style-type: none"> - Striving for equal relations between men and women - Honour = a threat to gender equality - Culture = obstructs gender equality process

Figure 8: Available discourses about honour in English.

In policy documents, the two gender based discourses dominate the order of discourse. The gender power discourse makes an entrance relatively early, as texts about honour emerge and gather meaning in the midst of a strong – but also highly controversial and contested – ideological stand to make gender based violence visual. The gender power discourse criticises attempts at describing honour killings as a ‘special’ or more specifically cultural case. It is argued (in the gender power discourse) that such distinctions between different forms of violence draw attention away from the claim

that men – regardless of cultural or class background – are potential perpetrators of violence.

In the final documents (around 2016-17), the gender equality discourse emerges and contributes to a moral construct whereby Swedes are united by the common interest of men and women working together across the genders. The gender equality discourse forms a contrast against the gender segregated order of honour practice. This implies that persons and groups who are identified with or identify themselves with honour practice can be described as ‘different’ from other Swedes. Thus the exogenic culture discourse and gender equality discourse combine to identify honour practice as behaviour that deviates from ‘normal’ Swedish behaviour. In this line of reasoning, the call for new legislation is legitimised.

In court records, the order of discourse is very different. Here, the two culture discourses dominate throughout the twenty-year period. In early court records, the exogenic culture discourse is the most dominant as the courts construct motives for honour killings on assumptions that the suspects’ actions tie into ‘abnormal’ or ‘non-Swedish’ customs. In later court records, expert witnesses and specialized lawyers contribute to a more endogenic culture discourse, in which assumptions of destabilized power relations within the family ‘guide’ the court records’ constructions of motive.

Discourses drawn on observed court proceedings and police interrogation transcripts, depict families as honour practicing, and position family members in different ways depending on both generation and gender. Durkheim’s components of morality – ideal and duty – illustrate how the different positions in the family (patriarch, mother, son and daughter) enable and restrain actions on the part of the individual in relation to the other members of the family. Fathers (or patriarchs) position themselves as largely duty-bound and express the responsibility of being the head of the family as constraining, leaving them with few choices. Mothers are positioned as bearers of families’ face outwards. This implies that responsibility is described in several forms, such as in some cases expectations to take over some duties in the absence of a father, but also the assumption that the mother is the everyday discipliner of the children – and sometimes self-expressed main decision makers in every-day affairs. Mothers are also positioned in the dilemma of balancing the face shown to Swedish authorities against the face shown to other family and clan members. Sons are associated with following instructions from both parents, and taking on some of the parents’ duties, for example in taking part in crime as a rite of manhood. Daughters’ positions leave very little room for independent action. Expectations range from avoiding contact with members of the opposite sex in order to avoid rumours, to showing loyalty to the family as a whole, such as in testifying in favour of the father when he is accused of crimes by an older sister.

The positions above are largely determined within the endogenic culture discourse, However, it is also found that court professionals will position persons heard in the court as honour practicing, but also that witnesses, suspects and victims will position themselves as such. In other words, the exogenic culture discourse also finds a great deal of room in court and interrogation talk. Within the court room and interrogation analysis, it is also quite clear that the endogenic culture discourse and gender equality discourse are very difficult to combine. This implies that the striving for independence and having friends of the opposite sex conducted by (primarily younger generation) honour practicing family members, will meet resistance from (primarily older generation) family members, leading to restrictions, renegotiations of family power relations, and sometimes violence and – in the worst-case scenario – even death. A recurring expression for this yearning for independence is ‘acting like a Swede’, implying that the endogenic culture discourse contains assumptions that some aspects of Swedish everyday life is a threat to the family values.

Conclusions

Whereas honour related violence is generally perceived and described in Sweden as a problem for individuals belonging to specific ethnic groups, Sweden is also a society in which state and local authorities have a great deal of influence over – and implied responsibility for – the wellbeing of individuals. When individuals run the risk of suffering, finding solutions becomes the authorities’ problems. I suggest that an analytical distinction between honour practice (which may or may not involve oppression or violence) and honour problematics (which it is authorities’ tasks to resolve) is a constructive and proactive approach to handling and preventing HRV.

The thesis reaches some far-reaching conclusions about how discourses shape and are shaped by assumptions of moral cohesions of societies and family groups. There are discourses reflecting the cohesion of Swedish society through the identification of the ‘other’ group that it is assumed does not share Swedish values about gender equality. Conversely, the endogenic culture discourse contains assumptions that gender equality is a threat to the social order of honour practicing families. This implies that proponents of the living law (honour practice) experience a threat towards moral values, while the legislative body calls for changes in the formal law as countermeasures against an experienced threat to Swedish moral values.

Finally, four dilemmas are identified that connect to the Swedish self-image of being a multicultural and tolerant society. The first is that when facing the living law practice of honour, it becomes impossible for Swedish society to portray itself as gender equal and multicultural at the same time. The second dilemma is that when the courts (in court records) react to suspected HRV, the motives are described as culturally oriented, implicating the reproduction of descriptions of immigrant groups as ‘dangerous’. The

third dilemma is that the positions ascribed (through discourse) to different family members are much too complex to handle within the Swedish justice system's (as a whole) rather general understandings of honour and its implications for individuals. The fourth and final dilemma has to do with the general inability of Swedish authorities to understand honour practice in terms of something other than the violence. Honour practice involves long-term attempts at negotiations in order to avoid violence, but that discourse has hitherto been absent in Swedish texts and talks about honour.

KÄLLFÖRTECKNING

Referenser

Böcker och artiklar

- Akpinar, Aylin (1998). *Male's Honour and Female's Shame*. Stockholm: Elanders.
- Ali Lakhani, M. (Red.) (2006). *The Sacred Foundations of Justice in Islam*. North Vancouver: Sacred Web Publishing.
- Alinia, Minoo (2004). *Spaces of Diasporas: Kurdish identities, experiences of otherness and politics of belonging*. Doktorsavhandling. Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Alinia, Minoo (2013). *Honor and Violence against Women in Iraqi Kurdistan*. New York: MacMillan.
- Althusser, Louis (1971). *Ideology and Ideological State Apparatuses. Lenin and Philosophy*. London: New Left Books.
- Awla, Rasool (2005). Hedersmord och islam. I Kenneth Johansson (Red.) *Hedersmord: tusen år av hederskulturer*. Lund: Historic media (Lagerbringsbiblioteket), 125-69.
- Baianstovu, Rúna Í (2012). *Mångfald som demokratins utmaning. En studie av hur socialtjänsten som välfärdsbyråkrati och moralisk samhällsinstitution förstår och hanterar kulturell mångfald*. Doktorsavhandling. Örebro: Örebro universitet.
- Baianstovu, Rúna Í (2017). *Heder. Hedersrelaterat våld, förtryck och socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Baianstovu, Rúna Í, Cinthio, Hanna, Särnstedt, Emmie & Strid, Sofia (2018). *Det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck och samhällets utmaningar. En kartläggning i Göteborg, Malmö och Stockholm 2017-2018*. Örebro: Örebro universitet.
- Baier, Mattias, Svensson, Måns & Nafstad, Ida (2018). *Om rättssociologi. En introduktion*. Lund: Studentlitteratur.
- Banakar, Reza (1994). *Rättens dilemma. Om konflikthantering i ett mångkulturellt samhälle*. Lund: Bokbox förlag.
- Banakar, Reza (2009). Law Through Sociology's Looking Glass: Conflict and Competition in Sociological Studies of Law. I Ann Denis & Devorah Kalekin-Fishman (Red.) *The New ISA Handbook in Contemporary International Sociology: Conflict, Competition, and Cooperation*. London: Sage, 59-73.
- Barlebo Wenneberg, Sören (2001/10). *Socialkonstruktivism – positioner, problem och perspektiv*. Övers. Björn Nilsson. Malmö: Liber.
- Baxter, V. & Margavio, A.V. (2000). Honor, Status, and Aggression in Economic Exchange. *Sociological Theory* 18(3), 399-416.
- Baxter, V. & Margavio, A.V. (2010). Honor, Self and Social Reproduction. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 41:2, 121-42.
- Becker, Howard (1963). *Outsiders*. New York: The Free Press.
- Becker, Howard (1970). *Sociological Work – Method and Substance*. Chicago: Alan Lane The Penguin Press.
- Beckett, Clare & Macey, Marie (2001). Race, Gender and Sexuality: The Oppression of Multiculturalism. *Women's Studies International Forum* 24(3/4), 309-19.
- Belfrage, Henrik, Strand, Susanne, Ekman, Linda & Hasselborg, Anna-Karin (2012). Assessing risk of patriarchal violence with honor as motive: Six years' experience using the PATRIARCH checklist. *International Journal of Police Science & Management* 14(1), 20-29.
- Ben-Yehuda, Nachman (1986). The Sociology of Moral Panics: Toward a New Synthesis. *Sociological Quarterly* 27(4), 495-513.
- Bengtsson, Bertil (2011). SOU som rättskälla. *Svensk juristtidning* häfte 8, 777-85.
- Berger, Peter & Luckmann, Thomas (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Open Road.
- Berggren, Henrik & Trägårdh, Lars (2015). *Är svensken människa: Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*. Stockholm: Norstedts.

- Bergström, Göran & Boréus, Kristina (2015). *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Bhanbro, Sadiq, Wassan, M Rafique, Shah, Muhat, Talpur, Ashfaq A and Wassan, Aijaz Ali (2013). Karo Kari : the murder of honour in Sindh Pakistan : an ethnographic study. *International Journal of Asian Social Science* 3(7), 1467-84.
- Binder, Guyora (2002). The Rhetoric of Motive and Intent. *Buffalo Criminal Law Review* Vol. 66:1, 1-96.
- Björktomt, Siv-Britt (2005). *Unga kvinnor, frihet och heder—arbete mot hedersrelaterat våld*. Arbetsrapportserien. Stockholm: Ersta Sköndal Högskola.
- Björktomt, Siv-Britt (2007). *Personalens möten med utsatta flickor—arbete mot hedersrelaterat våld*. Arbetsrapportserien. Stockholm: Ersta Sköndal Högskola.
- Björktomt, Siv-Britt (2008). *Saraprojektet 2004-2007. Ett metod- och kompetensutvecklingsprojekt*. Stockholm: Länsstyrelsen i Stockholms län.
- Björktomt, Siv-Britt (2012) *Om patriarkat, motstånd och uppbrott – tjejers rörelser i sociala rum*. Doktorsavhandling. Göteborgs universitet, Institutionen för socialt arbete. Malmö: Égalité.
- Boëthius, Susanne (2015). *Män, våld och moralarbete. Rapporter från män som sökt behandling för våld i nära relationer*. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- Bourdieu, Pierre (1972). *Algeria 1960*. Övers. Richard Nice. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brinkemo, Per & Lundberg, Johan (Red.) (2018). *Klanen – Individ, klan och samhälle från antikens Grekland till dagens Sverige*. Stockholm: Timbro.
- Carbin, Maria & Tollin, Katharina (2000). Det var en gång...och andra berättelser om kön och tid. Konferenspapper. *Nationella genussekretariatets konferens. Svensk genusforskning I världen*. Örebro: 30/11-1/12 2000.
- Carbin, Maria (2008). Honour Related Violence: The Invention of a Policy Problem in Sweden. I Eva Magnusson, Malin Rönnblom & Harriet Silius (Red.) *Critical Studies of Gender Equalities: Nordic Dislocations, dilemmas and contradictions*. Halmstad: Makadam, 24-47.
- Carbin, Maria (2010a). *Mellan tystnad och tal: Flickor och hedersvåld i svensk offentlig politik*. Doktorsavhandling. Stockholm: Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.
- Carbin, Marie (2010b). The requirement to speak: Victim stories in Swedish policies against honour-related violence. *Women's Studies International Forum* 46, 107-14.
- Cederlöf, Siv-Britt (2003). *Att arbeta med patriarkala familjer – en verksamhetsöversikt*. Stockholm: Näringsdepartementet och KSL.
- Cohen, Stanley (1972/2002). *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*. 3 uppl. London: Routledge.
- Cotterrell, Roger (1999). *Émile Durkheim: Law in a Moral Domain*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Darvishpour, Mehrdad (1997). Invandrarkvinnor utmanar männens roll. Maktfördelning och konflikter i iranska familjer i Sverige. I Göran Ahne & Inga Persson (Red.) *Familj, makt och jämställdhet*. SOU 1997:138. Stockholm: Fritzes, 265-95.
- Darvishpour, Mehrdad (2004). *Invandrarkvinnor som bryter mönstret – Hur maktförskjutningen inom iranska familjer i Sverige påverkar relationen*. Doktorsavhandling. Lund: Liber.
- Darvishpour, Mehrdad (2010). Mannens maktförlust vid migrationen – en del i ”hedersförtryck” och konflikter inom invandrade familjer. I Merike Hansson (Red.) *Perspektiv på manlighet och heder*. Stockholm: Gothia Förlag AB.
- de Beauvoir, Simone (1949/2012). *Det andra könet*. Övers. Åsa Moberg-Boije & Adam Inczedy-Gombos. Stockholm: Norstedts.
- de los Reyes, Paulina (2003). *Patriarkala enkla eller ingenmansland? Våld, hot och kontroll mot unga kvinnor i Sverige*. Norrköping: Integrationsverket.
- de los Reyes, Paulina (2004). Kulturella stereotyper och våldsoffrens utsatthet. I Magnus Lindgren, Karl Åke Pettersson & Bo Hägglund (Red.) *Utsatta och sårbara brottsoffer*. Stockholm: Jure.
- de Sousa Santos, Boaventura (1995). *Toward a New Common Sense: Law, Science and Politics in the Paradigmatic Transition*. London: Routledge.
- Delaney, Carol (1991). *The seed and the soil. Gender and cosmology in Turkish village society*. California: University of California Press.

- Derrida, Jaques (1972). *Positions*. Chicago: University of Illinois Press.
- DeWalt, Kathleen & DeWalt, Billie R. (2002). *Participant Observation: A Guide for Fieldworkers*. Walnut Creek, CA: Altamira Press.
- Dilmaç, Julie Alev (2016). Honor in Everyday Life in Turkish Society: A Barrier against Deviance? *Deviant Behavior* 37(3), 302-14.
- Recep Doğan (2011) Is Honor Killing a “Muslim Phenomenon”? Textual Interpretations and Cultural Representations. *Journal of Muslim Minority Affairs* 31(3), 423-40,
- Dogan, Recep (2014). Different Cultural Understandings of Honor That Inspire Killing: An Inquiry into the Defendants Perspective. *Homicide Studies* 18(4), 363-88.
- Douglas, Mary (1986). *How Institutions Think*. Syracuse: Syracuse University Press.
- Durkheim, Émile (1893/2012). *The Division of Labor in Society*. Övers. George Simpson (1933). New York: Macmillan.
- Durkheim, Émile (1982). *The Rules of Sociological Method and Selected Texts on Sociology and its Method*. Övers. W.D. Halls. New York: Free Press.
- Durkheim, Émile (1985). *The Elementary Forms of Religious Life*. Övers. Karen Fields. New York: Free Press.
- Durkheim, Émile (2002). *Moral Education*. Övers. Everett K. Wilson & Herman Schnurrer. New York: Dover Publications.
- Edsenius, Sigrid (2013). *Abbas hjärta: Berättelsen om pojken som blev hedersmördad*. Malmö: Arx Förlag.
- Ehrlich, Eugen (1913/2002). *Fundamental Principles in the Sociology of Law*. Övers. Walter L. Moll. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Eisner, Manuel & Lana Ghuneim (2013). Honor Killing Attitudes amongst Adolescents in Amman, Jordan. *Aggressive Behavior* Vol. 39, 405-17.
- Ekström, Simon (2005). Vad mord vill säga: Om heder, ära och våldets emblemantik. I Kenneth Johansson (Red.) *Hedersmord: tusen år av hederskulturer*. Lund: Historiska Media.
- Ekström, Simon (2009). *Hedersmorden och orden: Berättelser om kultur, kritik och skillnad*. Halmstad: Makadam Förlag.
- Eldén, Åsa (1998). ”The killing seemed to be necessary”. Arab cultural affiliation as an extenuating circumstance in a Swedish verdict. *NORA* 6(2), 89-96.
- Eldén, Åsa (2003). *Heder på liv och död: Våldsamma berättelser om rykten, oskuld och heder*. Doktorsavhandling. Uppsala: Uppsala Dissertations from the Faculty of Social Sciences.
- Eldén, Åsa & Westerstrand, Jenny (2004). Hederns försvarare. Den rättsliga hanteringen av ett hedersmord. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 3.04, 35-56.
- Elias, Norbert & Scotson, John L. (2010). *Etablerade och outsiders*. Övers. Anita Sandberg & Gunnar Sandin. Lund: Arkiv förlag.
- Englund, Cecilia & Larsson, Stieg (Red.) (2004). *Debatten om hedersmord: Feminism eller rasism?* Stockholm: Svartvitts förlag, Expo.
- Ehrlich, Eugen (1936/2002). *Fundamental principles of the sociology of law*. Nyutgåva. Övers. Walter L. Moll. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Eriksson, Maria (2006). Avvikande eller osynlig – rasifierande praktiker i familjerättssekreterares hantering av faders våld. I de los Reyes, Paulina. *Om välfärdens gränser och det villkorade medborgarskapet*. SOU 2006:37. Stockholm: Fritzes.
- Fairclough, Norman (1989). *Language and Power*. Harlow: Longman.
- Fairclough, Norman (2003). *Analysing Discourse. Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge.
- Fairclough, Norman (2013). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. New York: Routledge.
- Fangen, Katrine (2005). *Deltagande observation*. Malmö: Liber.
- Fukuyama, Francis (2011). *The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Foucault, Michel (1977). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Övers. Alan Sheridan (1977). Omtryck 1985. Aylesbury: Peregrine Books.

- Foucault, Michel (1980) *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-77*. Colin Gordon (red.) Brighton: Harvester Press.
- Galanter, M. (1981). Justice in Many Rooms: Courts, Private Ordering, and Indigenous Law. *Journal of Legal Pluralism* 1, 18-19.
- Gill, Avtar, Strange, Carolyn & Roberts, Karl (Red.) (2014). *'Honour' Killing and Violence: Theory, Policy and Practice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Gill, Aisha K & Brah, Avtar (2014). Interrogating Cultural Narratives about 'honour'-based violence. *European Journal of Women's Studies* Vol. 21, 72-86.
- Grewal, Inderpal (2013). Outsourcing Patriarchy. *International Feminist Journal of Politics* 15(1), 1-19.
- Griffiths, J. (1986). What Is Legal Pluralism? *Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law* 24, 1-23.
- Gruber, Sabine (2007). *I skolans vilja att åtgärda "hedersrelaterat våld": etnicitet, kön och våld*. Linköpings universitet, Centrum för kommunstrategiska studier, Rapport 2007:1.
- Gruber, Sabine (2011). In the name of action against 'honour-related' violence: National nations, gender and boundaries in the Swedish school's ambitions to combat violence and oppression. *Nordic Journal of Migration Research* 1(3), 126-136.
- Gruber, Sabine (2013). Frirummet transformerat till kontrollrum: Skolan och insatser mot "hedersrelaterat" våld. I Abby Peterson & Malin Åkerström (Red.) *Den sorterande ordningsmakten: Studier av etnicitet och polisiär kontroll*. Malmö: Bokbox förlag, 201-24.
- Güngör, Emre & Dervish, Navid (2009). *Varför mördar man sin dotter?* Stockholm: Norstedts.
- Günsoy, Ceren, Cross, Susan E., Saribay, Adil, Olcaysoy Ökten, Irmak & Kurutas, Meltem (2015). "Putting the Social (Psychology) into Social Media. Would you post that picture and let your dad see it? Culture, honor, and Facebook. *European Journal of Social Psychology* 45, 323-35.
- Hagekull, Berit (2005). *Granskning av professor Eva Lundgrens forskning i enlighet med Uppsala universitets regler avseende förfarandet vid anklagelse om vetenskaplig ohederlighet*. Uppsala: Samhällsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet.
- Hall, Stuart (Red.) (1997). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage.
- Hammersley, Martyn & Atkinson, Paul (2007). *Ethnography: principles in practice*. Tredje uppl. New York: Routledge.
- Hanberger, Anders, Wikström, Eva & Mehdi Ghazinour, Mehdi (2008). *Regeringens insatser mot hedersrelaterat våld—en utvärdering av samverkansprojekt: delrapport 1*. Umeå: Umeå Centre for Evaluation Research.
- Helldén, Ulrika & Wrangel, Claes (Red.) (2010). *Hedersrelaterat våld och förtryck—en kunskaps- och forskningsöversikt*. NCK-Rapport 2010:1. Uppsala: Nationellt centrum för kvinnofrid.
- Hellgren, Zenia & Hobson, Barbara (2008). Cultural dialogues in the 'good' society: The case of honour killings in Sweden. *Ethnicities* Vol. 8(3), 385-404.
- Hirst, Paul Q. (1976). Althusser and the theory of ideology. *Economy and Society* 5:4, 385-412.
- Hydén, Håkan (2002). *Rättssociologi som rättsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Hydén, Håkan & Hydén, Therese (2016). *Rättsregler. En introduktion till juridiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Jacobsson, Kerstin (2006). Durkheims moralsociologi och välfärdsstaten. Scores rapportserie 2006:3. Webbreferens: http://www.score.su.se/polopoly_fs/1.26584.1320939799!/20063.pdf.
- Jareborg, Nils (2009). *Allmän kriminalrätt*. Uppsala: Iustus Förlag.
- Johansson, Kenneth (Red.) (2005). *Hedersmord: tusen år av hederskulturer*. Lund: Historic media (Lagerbringsbiblioteket).
- Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise (2010). *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: Sage Publications.
- Kamali, Masoud (2004). Media, experter och rasismen. I Stieg Larsson & Cecilia Englund (Red.) *Debatten om hedersmord: Feminism eller rasism*. Stockholm: Svartvitets förlag.
- Kamali, Masoud (2005). Ett europeiskt dilemma. Strukturell/institutionell diskriminering. I Paulina de los Reyes & Masoud Kamali (Red.) *Bortom Vi och Dom: Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. SOU 2005:41. Stockholm: Fritzes.

- King, Diane E. (2008). The Personal is Patrilineal: Namus as Sovereignty. *Identities: Global Studies in Culture and Power* 15(3), 317-42.
- Korteweg, Anna & Yurkadul, Gökce (2009). Islam, gender, and immigrant integration: boundary drawing in discourses on honour killing in the Netherlands and Germany. *Ethnic and Racial Studies* 32(2), 218-38.
- Lernestedt, Claes (2006). "Kulturella försvar", likhet och diskriminering. I Jerzy Sarnecki (Red.) *Är rättvisan rättvis? Tio perspektiv på diskriminering av etniska och religiösa minoriteter inom rättssystemet*. Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. SOU 2006:30. Stockholm: Fritzes.
- Lilja, Mona & Vinthagen, Stellan (2009 red.) *Motstånd*. Malmö: Liber.
- Loseke, D. (2007). The Study of Identity as Cultural, Institutional, Organizational and Personal Narratives: Theoretical and Empirical Integrations. *The Sociological Quarterly* (48)4, 661-88.
- Luhmann, Niklas (1988). The Unity of the Legal System. I G. Teubner (red.) *Autopoietic Law. A New Approach to Law and Society*. Berlin: Gruyter, 12-35.
- Luhmann, Niklas (2004). *Law as a Social System*. New York: Oxford University Press.
- Lukes, Steven & Scull, Andrew (1983). *Durkheim and the Law*. New York: St. Martin's Free Press.
- Lundgren, Eva, Heimer, Gun, Westerstrand, Jenny & Kallioski, Anne-Marie (2001) *Slagen dam: Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfattningsundersökning*. Stockholm: Fritzes.
- Lundgren, Eva (2004). *Väldets normaliseringsprocess*. Stockholm: Riksföreningen för kvinnojourer och tjejjourer (ROKS).
- Marshall, Catherine & Rossman, Gretchen B. (2016). *Designing Qualitative Research*. Fifth Edition. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Meeker, Michael E. (1976a). Meaning and society in the near East: Examples from the Black Sea Turks and the Levantine Arabs (I). *International Journal of Middle East Studies* 7(2), 243-70.
- Meeker, Michael E. (1976b). Meaning and society in the near East: Examples from the Black Sea Turks and the Levantine Arabs (II). *International Journal of Middle East Studies* 7(3), 383-422.
- Miller, William Ian (2006). *Eye for an Eye*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mohanty, Chandra Talpade (2003). *Feminism Without Borders: Decolonizing Theory, Practicing Solidarity*. Durham: Duke University Press.
- Moore, S.F. (1987) *Legal Systems of the World*. I L. Lipson & S. Wheeler (red.) *Law and the Social Sciences*. New York: Basic Books.
- Musolff, Andreas (2012). The study of metaphor as part of critical discourse analysis. *Critical Discourse Studies* 9(3), 301-10.
- Nelken, David (2008). Eugen Ehrlich, Living Law and Plural Legalities. *Theoretical Inquiries in Law* 9(2), 443-71.
- Nelken, David (2009). *Beyond Law in Context*. London: Ashgate.
- Nydell, Margaret K. (1987). *Understanding Arabs: A Guide for Westerners*. Yarmouth, Maine: Intercultural Press.
- Oberwittler, D., & Kassel, J. (2012). Honor killings. I R. Gartner & B. McCarthy (Red.) *The Oxford Handbook on Gender, Sex, and Crime*. Oxford: Oxford University Press.
- O'Farrell, Clare (2005). *Michel Foucault*. London: Sage Publications.
- Olwan, Dana M. (2013). Gendered Violence, Cultural Otherness, and Honor Crimes in Canadian National Logics. *The Canadian Journal of Sociology* 38(4), 533-56.
- Ouis, Pernilla (2009). Honourable Traditions? Honour Violence, Early Marriage and Sexual Abuse of Teenage Girls in Lebanon, the Occupied Palestinian Territories and Yemen. *International Journal of Children's Rights* 17, 445-74.
- Ouis, Pernilla (2015). Primär och sekundär diskurs om heder: Att problematisera givna föreställningar om förövare och brottsoffer i "hedersrelaterat våld och förtryck" *Socialvetenskaplig tidskrift* 22(3/4), 359-65.
- Pastner, C. M. (1972). A Social Structural and Historical Analysis of Honor, Shame and Purdah. *Anthropological Quarterly* 45(4), 248-61.
- Patel, Sujay & Amin Muhammad Gadit (2008). Karo-Kari: A Form of Honor Killing in Pakistan. *Transcultural Psychiatry* 45(4), 683-94.

- Perez, Enrique (2014). *Vad vet vi om de insatser socialtjänsten gör i hedersrelaterade konflikter inom familjen?* FoU-rapport 2014:1. Malmö: Malmö Högskola Hälsa och samhälle.
- Peristiany, J. G. (Red.) (1966). *Honour and Shame*. Chicago: Chicago University Press.
- Peristiany, J. G. & Pitt-Rivers, Julian (Red.) (1991). *Honour and Grace in Mediterranean Society*. Chicago: Chicago University Press.
- Peters, Francis E. (2011). *Jesus and Muhammad: Parallel Tracks, Parallel Lives*. New York: Oxford University Press.
- Peterson, Abby och Malin Åkerström (Red.) (2013). *Den sorterande ordningsmakten: Studier av etnicitet och polisiär kontroll*. Malmö: Bokbox förlag.
- Reddy, Rupa (2014). Domestic Violence or Cultural Tradition? Approaches to 'Honour Killing' as Species and Subspecies in English Legal Practice. I Avtar Gill, Carolyn Strange & Karl Roberts (Red.) *'Honour' Killing and Violence: Theory, Policy and Practice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 27-45.
- Reimers, Eva (2005). "En av vår tids martyrer": Fadime Sahindal som mediehandling. I Paulina de los Reyes & Lena Martinsson (Red.) *Olikhetens paradigm: intersektionella perspektiv på o(jäm)likhetsskapande*. Lund: Studentlitteratur, 141-59.
- Reimers, Eva (2007). Representations of an Honor Killing. *Feminist Media Studies* 7:3, 239-55.
- Rosales, René Léon (2005). Likhetstecknets logik: Om bruket av kultur i debatten om mordet på Fadime Sahindal. I Öhlander, Magnus (Red.) *Bruket av kultur: Hur kultur används och görs socialt verksamt*. Lund: Studentlitteratur.
- Said, Edward (1978). *Orientalism*. Övers. Hans O. Sjöström (2000). Stockholm: Ordfront.
- Salhi, Zahia Smail (Red.) (2013) *Gender and Violence in Islamic Societies: Patriarchy, Islamism and Politics in the Middle East and North Africa*. London: I.B. Tauris & Co.
- Schlytter, Astrid (2004). *Rätten att själv få välja: Arrangerade äktenskap, kön och socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Schlytter, Astrid & Kanakura, Liv (2006). *Elektra—ett projekt mot hedersförtryck och våld*. Stockholm: Allmänna Arvsfonden.
- Schlytter, Astrid & Linell, Hanna (2008). *Hedersrelaterade traditioner i en svensk kontext: En studie av omhändertagna flickor*. Forskningsrapport 2008:2. Ockelbo: Forsknings- och utvecklingsenheten för socialtjänstens individ- och familjeomsorg i nordvästra Stockholm.
- Schlytter, Astrid & Linell, Hanna (2010). Girls with honour-related problems in a comparative perspective. *International Journal of Social Welfare* 19, 152-61.
- Schlytter, Astrid & Rexvid, Devin (2016). *Mäns heder – att vara både offer och förövare*. Lund: Studentlitteratur.
- Schotter, Andrew (1981). *The Economic Theory of Social Institutions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sedem, Mina (2012). *Rädsla för förlust av liv och heder*. Doktorsavhandling. Stockholm: Psykologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Seierstad, Åsne (2002). *Bokhandlaren i Kabul*. Övers. Jan Stolpe. Stockholm: Norstedts.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (1987). *In Other Worlds: Essays in Cultural Politics*. New York: Methuen.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (2005). Scattered speculations on the subaltern and the popular. *Postcolonial Studies* 8(4), 475-86.
- Stewart, Frank Henderson (1994). *Honor*. Chicago: Chicago University Press.
- Strömholm, Stig (1984). *Rätt, rättskällor och rättstillämpning. En lärobok i allmän rättslära*. Stockholm: Norstedts.
- Svensson, Måns & Karl Dahlstrand (2014). *Nätkränkningar: En studie av svenska ungdomars normer och beteenden*. Stockholm: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor.
- Svensson, Måns & Stefan Larsson (2012). Intellectual property law compliance in Europe: Illegal file sharing and the role of social norms. *New Media and Society* 14(7), 1147-63.
- Swenson, Geoffrey (2018). Legal Pluralism in Theory and Practice. *International Studies Review* 20, 438-62.
- Tamanaha, B. Z. (2000). Non-essentialist version of legal pluralism. *Journal of Law and Society* 27(2), 296-321.

- Terman, R. (2010). To specify or single out: Should we use the term 'honour killing'? *Muslim World Journal of Human Rights* 7(2), 1–39.
- Teubner, Gunther (1996). Global Bukowina: Legal Pluralism in the World-Society. I Gunther Teubner (Red.) *Global Law Without A State*, Dartmouth: Ashgate.
- Tippett, Elizabeth C. (2018). The Legal Implications of the metoo movement. *Minnesota Law Review* 103(1), 229-302.
- Titscher, Stefan, Meyer, Michael, Wodak, Ruth & Vetter, Eva (2007). *Methods of Text and Discourse Analysis*. Gateshead: Sage.
- Uhnoo, Sara (2011). *Våldets regler. Ungdomars tal om våld och bråk*. Göteborg: Daidalos.
- van Dijk, Teun (2002). New(s) racism: A Discourse Analytical Approach. I Simon Cottle (Red.) *Ethnic Minorities and the Media*. Philadelphia: Open University Press.
- van Dijk, Teun & Kintsch, Walter (1983). *Strategies of Discourse Comprehension*. New York: Academic Press.
- van Eck, Clementine (2003). Purified by Blood: Honour Killings amongst Turks in the Netherlands. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Volpp, Leti (2019). Protecting the nation from honor killings: The construction of a problem. *Constitutional Commentary* 34(1), 133-70.
- Weiner, Mark S. (2013). *The Rule of the Clan*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Welchman, L. & S. Hossain (Red.) (1995). *Honour: Crimes, Paradigms and Violence against Women*. London: Zed Books.
- Welchman, L. & Hossain, S. (Red.) (2006). *Bibliography on 'Crimes of Honour'-Case Summaries.* University of London, Centre Of Islamic and Middle Eastern Law. Webbreferens: <https://www.soas.ac.uk/honourcrimes/bibliography/>. Kontinuerlig uppdatering. Senaste uppdatering 2016-06-15.
- Welchman, L. & Hossain, S. (Red.) (2013). *Annotated Bibliography on 'Crimes of Honour.'* University of London, Centre of Islamic and Middle Eastern Law. Webbreferens: <https://www.soas.ac.uk/honourcrimes/bibliography/>. Kontinuerlig uppdatering. Senaste uppdatering 2016-06-15.
- Westerstrand, Jenny (2017). Kontextualiseringens svåra konst. Kunskap, kön och förbindelselinjer i en förundersökning om ”hedersvåld”. *Sociologisk forskning* 54(3), 209-32.
- Wikan, Unni (1994). “Shame and Honour: A Contestable Pair” *Man*, New Series 19(4), 635-52.
- Wikan, Unni (2003). *En fråga om heder*. Övers. Cajsa Mitchell. Stockholm: Ordfront.
- Wikan, Unni (2008a). *In Honour of Fadime: Murder and Shame*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wikan, Unni (2008b). *Om heder*. Övers. Sven-Erik Torhell. Göteborg: Daidalos.
- Wästerfors, David (2016). *Våld*. Stockholm: Liber.
- Yalcin-Heckman, Lale (1991). *Tribe and Kinship among the Kurds*. Frankfurt am Main: Verlag Peter Lang.
- Yurkadul, Gökce & Korteweg, Anna C. (2013). Gender inequality and immigrant integration: Honor killing and forced marriage debates in the Netherlands, Germany, and Britain. *Women's Studies International Forum* 41, 204-14.
- Åkerström, Malin (1998). The moral crusade on violence in Sweden: Moral panic, or material for small-talk indignation. I Vincenzo Ruggiero, Nigel South & Ian Taylor (Red.) *The New European Criminology. Crime and social order in Europe*. London: Routledge.
- Åkerström, Malin (2013). Känsliggörandet av etnicitet i forskning. I Abby Peterson och Malin Åkerström (Red.) (2013). *Den sorterande ordningsmakten: Studier av etnicitet och polisiär kontroll*. Malmö: Bokbox förlag, pp. 37-65.

Offentliga rapporter, rättspraxis och riksdagsskrivelser (ej empiri)

- Integritetsskyddskommittén (2007). *Skyddet för den personliga integriteten: Kartläggning och analys*. SOU 2007:22. Stockholm: Fritzes.
- Justitiedepartementet (2002). *Jämställdhet och respekt – den svenska integrationspolitikens framtida utveckling*. Stockholm: Pressmeddelande 2002-03-20).

- Justitiedepartementet (2014). *Stärkt skydd mot tvångsäktenskap och barnäktenskap samt tillträde till Europarådets konvention om våld mot kvinnor*. Regeringens proposition 2013/14:208. Stockholm: Riksdagstryck.
- Justitiedepartementet (2019). *Straffansvar för hedersrelaterat våld och förtryck*. Kommittédirektiv 2019:43. Stockholm: Riksdagstryck.
- Justitietskontorets betänkande 2012/13:JuU10. *Straffrättsliga frågor*. Stockholm: Riksdagstryck.
- Länsstyrelsen i Östergötland (2015). *Att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck. Slutredovisning av länsstyrelsernas uppdrag att främja och lämna stöd till insatser*. Rapport nr. 2015:6.
- Länsstyrelsen i Östergötland (2018). *Årsrapport 2017. Länsstyrelsen Östergötlands nationella uppdrag om hedersrelaterat våld och förtryck – verksamheten under 2017*. Rapport nr. 2018:4.
- Motion till Riksdagen 2012/13:So542. *Skam- eller hedersrelaterat våld och förtryck*. Stockholm: Riksdagstryck.
- NJA 2002:489. Dom i Högsta domstolen i mål B1055-02, 2002-11-06.
- Proposition 2017/18:288. *Förbud mot erkännande av utländska barnäktenskap*. Stockholm: Riksdagstryck.
- Sarnecki, Jerzy (2006) (Red.) *Är rättvisan rättvis? Tio perspektiv på diskriminering av etniska och religiösa minoriteter inom rättssystemet*. Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. SOU 2006:30. Stockholm: Fritzes.
- Socialdepartementet (1995). *Kvinnofrid*. SOU 1995:60. Stockholm: Riksdagstryck.
- Socialstyrelsen (2013). *Vänd dem inte ryggen. Utbildningsmaterial om hedersrelaterat våld och förtryck*. www.socialstyrelsen.se.
- Ungdomsstyrelsen (2009). *Gift mot sin vilja*. Jönköping: Ungdomsstyrelsens skrifter 2009:5.
- United Nations (2002). *The Integration of Human Rights of Women and Gender Perspective. Violence against Women*. Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences, Ms. Radhika Coomaraswamy, submitted in accordance with Commission on Human Rights resolution 2001/49. UN Document E/CN.4/2002/83).
- United Nations (2005). *Arab Human Development Report 2004: Towards Freedom in the Arab World*. New York: United Nations Development Program 2005.
- Yourstone, Jenny, Leni Eriksson & Hedwig Westerberg (2013). *Hedersrelaterat våld och förtryck: Kunskapsöversikt och kartläggning av aktörer*. Rapport, Projektnummer 2013:268. Norrköping: Forskning och utvärdering inom Kriminalvården.
- Åklagarmyndigheten (2006/14). *Handläggning av fridskränkingsbrotten. Handbok*. Ny utgåva med ändringar 2014. Göteborg: Utvecklingscentrum Göteborg.

Dagstidningar och annan massmedia

- Eldén, Åsa & Lundgren, Eva (1997). Våldsbrott mot kvinnor är ingenting exotiskt. *Svenska dagbladet* 1997-01-21, 4.
- Fjellman, Elin (2018). Forskare i konflikt om hederskartläggning. *Sydsvenskan* 2018-06-26. <https://www.sydsvenskan.se/2018-07-26/forskare-i-konflikt-om-hederskartlaggning>
- Forslund Mustaniemi, Marie-Louise & Jönsson, Aase (2016). Debattinlägg: Ska Sverige komma tillrätta med hedersförtryck och våld måste fler kasta sina skygglappar och våga se. *Sydsvenskan* 2016-09-15, s. 4.
- Forslund Mustaniemi, Marie-Louise & Wallin, Eva (2017). Hedersförtrycket måste bekämpas med kraft. *Göteborgsposten* 2017-04-07. <http://www.gp.se/nyheter/debatt/heders%C3%B6trycket-%C3%A5ste-bek%C3%A4mpas-med-kraft-1.4225280>
- Guillou, Jan (1997) "Mord är mord och inget annat. Varför vill han döda sin syster?" *Aftonbladet* 1997-01-08, p. 19.
- Grönlund, Erik (2017) "Åsa Regnér: Hedersmotiv kan bli grund för straffskärpning" Television broadcast: SVT Nyheter, 2017-01-18. <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/asa-regner-hedersmotiv-kan-bli-grund-for-straffskarpning>

- Hedborg, A., Pourkomeylian, D., Avci, G., Hind Alias, M. & Fors, S. (2019). Samtliga partier måste stå enade mot hedersförtrycket. *Göteborgsposten* 2019-05-23. <https://www.gp.se/debatt/samtliga-partier-maste-sta-enade-mot-hedersfortrycket-1.15223969>
- Höglund, Elisabet (2013). Fel att prata om heder när det är kvinnomord. *Aftonbladet* 2013-05-20. Found at: <https://www.aftonbladet.se/nyheter/kolumnister/a/ddqVwj/fel-att-prata-om-heder-nar-det-ar-kvinnomord>
- Johansson, Mathias (2002). "Misstänkt hedersmord överlämnas till Riksåklagaren" *Tidningen Folket* 2002-03-26.
- Kadhammar, Peter (2002) "Hur kunde han skjuta sin egen dotter?" *Aftonbladet* 2002-02-19. <http://www.aftonbladet.se/nyheter/article10260771.ab>
- Landelius, Anna & Funke, Mikael (2011). Balkongflickorna: Fallen som aldrig når domstolarna. *Kaliber*. Radiodokumentär. Stockholm: Sveriges Radio P1, 2011-10-30.
- Madon, Sakine (2018). "Dribbla inte bort hedersutsatta barns rättigheter med intersektionellt snömos" *VLT* 2018-01-09, s. 2. <https://www.vlt.se/artikel/opinion/ledare/sakine-madon-dribbla-inte-bort-hedersutsatta-barns-rattigheter-med-intersektionellt-snomos>
- Pirzadeh, Zinat (2016). "Kalla hedersmord för vad det faktiskt är" *Expressen* 2016-02-03. Found at <https://www.expressen.se/debatt/kalla-hedersmord-for-vad-det-faktiskt-ar/>
- Ruber, Evin (2005). *Könskriget*. TV-dokumentär. Sändes första gången 2005-05-15 och 2005-05-22. Stockholm: Sveriges television.
- Sahindal, Fadime (2001). *Fadime Sahindal – Tal i Riksdagen 2001*. 2001-11-20. <http://www.svenskatal.se/20011120-fadime-sahindal-tal-i-riksdagen-2001/>
- Vinterhed, Kerstin (1996) "Skamkultur: Familjehedern återupprättad." *Dagens Nyheter* 1996-12-19.
- Weigl, Kerstin (2002) "Ett rykte kan leda till hedersmord" *Aftonbladet* 2002-01-22, s. 4.

Webbsidor

www.etikprovning.se
www.gapf.se
www.hedersfortryck.se
www.oed.com
www.polisen.se
www.riksdagen.se
www.tdk.org.tr
www.vetenskapsradet.se
www.vhek.se

Empiriskt material

Kapitel 5-6: Policydokument

- Barnäktenskapsuppdraget (2011). *Uppdrag att genomföra insatser för att förebygga och förhindra att unga blir gifta mot sin vilja..* Regeringsbeslut 2011-12-15. Dnr. U2011/7068/UC. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Brottsofferuppdraget (2011). *Uppdrag till Brottsoffermyndigheten att genomföra utbildningsinsatser för att i högre grad synliggöra barn som har bevittnat våld och andra övergrepp i nära relationer.* Regeringsbeslut 2011-12-22. Dnr. Ju2011/9162/KRIM. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Kommittédirektiv (2016:108). *Inrättande av en jämställdhetsmyndighet.* Regeringsbeslut 2016-12-14. Stockholm: Socialdepartementet.
- Kommittédirektiv (2017:25). *Starkare skydd mot barnäktenskap, tvångsäktenskap och brott med hedersmotiv.* Regeringsbeslut 2017-03-09. Stockholm: Justitiedepartementet.

- Kommittédirektiv (2017:36). *Tilläggsdirektiv till Utredningen för inrättande av en jämställdhetsmyndighet*. Regeringsbeslut 2017-03-30. Stockholm: Socialdepartementet.
- Kunskaps-spridningsuppdraget (2011). *Uppdrag att utveckla och sprida kunskap om mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt om våld i samkönade relationer*. Regeringsbeslut 2011-06-16. Dnr. U2011/3826/UH. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Polisinformationsuppdraget (2011). *Uppdrag till Rikspolisstyrelsen att genomföra en informationskampanj avseende brott i nära relationer*. Regeringsbeslut 2011-09-22. Dnr. Ju2011/6520/PO. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Polisinformationsuppdraget (2013). *Förlängning av uppdrag till Rikspolisstyrelsen att genomföra en informationskampanj avseende brott i nära relationer*. Regeringsbeslut 2013-09-06. Dnr. Ju2013/5789/PO. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Regeringens skrivelse (2007/08:39). *Handlingsplan för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer*. Stockholm: Integrations- och jämställdhetsdepartementet.
- Regeringens skrivelse (2016/17:10). *Makt, mål och myndighet - feministisk politik för en jämställd framtid*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Socialdepartementet (2003). *Proposition 2002/03:53 – Stärkt skydd för barn i utsatta situationer m.m.* Stockholm: Socialdepartementet.
- SOU (2004:121). *Slag i luften: En utredning om myndigheter, mansvåld och makt*. Betänkande av Utredningen om kvinnofridsuppdragen. Stockholm: Fritzes.
- SOU (2005:41). *Bortom Vi och Dom: Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Stockholm: Fritzes.
- SOU (2006:21). *Mediernas Vi och Dom: Mediernas betydelse för den strukturella diskrimineringen*. Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Stockholm: Fritzes.
- SOU (2010:84). *Hedersrelaterad problematik i skolan - en kunskaps- och forskningsöversikt*. Rapport XII från Delegationen för jämställdhet i skolan. Stockholm: Fritzes.
- SOU (2014:49). *Våld i nära relationer – en folkhälsofråga*. Betänkande av Nationella samordnaren mot våld i nära relationer. Stockholm: Fritzes.
- SOU (2015:55). *Nationell strategi mot mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck*. Slutbetänkande av Utredningen som ska föreslå en nationell strategi mot mäns våld mot kvinnor. Stockholm: Fritzes.

Kapitel 7-8: Domstolsprotokoll

- HR (1999). Svea Hovrätt: Mål B 715-01, 2001-04-09
- HR (2002). Svea Hovrätt: Mål B 4651-02, 2002-05-31
- HR (2006). Göta Hovrätt: Mål B 1339-06, 2006-06-26
- HR (2010). Svea Hovrätt: Mål B 3112-11, 2011-05-23.
- HR (2011). Göta Hovrätt: Mål B 1338-11, 2011-07-05
- HR (2012). Hovrätten över Skåne och Blekinge: Mål B 334-13
- HR (2017). Hovrätten för nedre Norrland: Mål B 821-17, 2017-12-20.
- TR (1996). Umeå Tingsrätt: Mål B 2121/96, 1997-03-25
- TR (1999). Stockholms tingsrätt: Mål B 338/00, 2001-01-12
- TR (2002). Uppsala Tingsrätt: Mål B 237-02, 2002-04-03
- TR (2006). Kalmar Tingsrätt: Mål B 4146-05, 2006-04-26
- TR (2010). Nyköpings tingsrätt: Mål B 3418-10, 2011-03-21
- TR (2012). Lunds Tingsrätt: Mål B 2126-12

TR (2017). Gävle tingsrätt: Mål B 922-16, 2017-07-14.

Kapitel 9: Förundersökningsprotokoll

FUP (1996). Polismyndigheten i Umeå: Förundersökning K 13732-96 och K 14038-96.

Förundersökningsledare: Lars Björne.

FUP (1999). Polismyndigheten i Stockholms län: Förundersökning K 160906-99 och K 160906-99/2.

Förundersökningsledare: Thomas Lindstrand.

FUP (2002). Polismyndigheten i Uppsala län: Förundersökning K 1931-02. Förundersökningsledare:

Anna Sjöblom.

FUP (2006). Polismyndigheten i Kalmar län: Förundersökning 0800-K24015-05.

Förundersökningsledare: Kerstin Eriksson.

FUP (2010). Polismyndigheten i Södermanlands län: Förundersökning K 364710-10.

Förundersökningsledare: Anna Carlsson Lundh.

FUP (2011). Polismyndigheten i Kalmar län: Förundersökning 0800-K24015-05.

Förundersökningsledare: Kerstin Eriksson.

FUP (2012). Polismyndigheten i Skåne: Förundersökning 1200-K58403-12. Förundersökningsledare:

Magnus Larsson.

FUP (2017). Polisregion Mitt: Förundersökning 5000-K391862-16. Förundersökningsledare:

Elisabeth Hermanrud.

Kapitel 9: Observerade domstolsförhandlingar

Göta hovrätt: Mål B 3119-15, 2016-02-29.

Göteborgs Tingsrätt: Mål B 3720-15, 2015-10-07

Kalmar Tingsrätt: Mål B 3368-14, 2015-10-23

Lunds Tingsrätt: Mål B 6048-15, 2016-07-15.

Malmö Tingsrätt: Mål B 10414-16, 2017-07-28.

**DOKTORSAVHANDLINGAR VID INSTITUTIONEN FÖR SOCIOLOGI OCH
ARBETSVETENSKAP
FR O M 1995**

59. Börjesson, Mats: *Sanningen om brottslingen. Rättspsykiatri som kartläggning av livsöden i samhällets tjänst under 1900-talet.* 1995.
60. Ljung, Margareta: *Lyft jorden mot himlen - växande i kvinnogrupper och kvinnliga nätverk.* 1995.
61. Björkemarken, Mariann: *Implementeringsanalys som komplement vid utvärdering - en fråga om perspektiv och förklaring.* 1995.
62. Håkansson, Kristina: *Förändringsstrategier i arbetslivet.* 1995.
63. Blomsterberg, Marianne: *Garanterade karriärer? Om social styrning och sysselsättningspolitik för ungdomar.* 1996.
64. Kohlström, Gulli: *Identitetsförändring vid anpassning till funktionshinder/handikapp.* 1996.
65. Larsson, Patrik: *Hemtjänsten ur tre perspektiv - En studie bland äldre, anställda och ledning.* 1996.
66. Oskarsson, Hermann: *En klasstrukturs uppkomst och utveckling. Akureyri 1860-1940.* 1996.
67. Thörn, Håkan: *Modernitet, sociologi och sociala rörelser/Rörelser i det moderna: Politik, modernitet och kollektiv identitet i Europa 1789-1989.* 1997.
68. Einarsdóttir, Torgerdur: *Läkaryrket i förändring. En studie av den medicinska professionens heterogenisering och könsdifferentiering.* 1997.
69. Åberg, Jan-Olof: *Det rationella och det legitima. En studie av utvärderingars teori och praktik.* 1997.
70. Pham Van Bich: *The Changes of the Vietnamese Family in the Red River Delta.* 1997.
71. Lalander, Philip: *Anden i flaskan. Alkoholens betydelser i olika ungdomsgrupper.* 1998.
72. Eriksson, Birgitta: *Arbetet i människors liv.* 1998.
73. Bartley, Kristina: *Barnpolitik och barnets rättigheter.* 1998.
74. Nordström, Monica: *Yttre villkor och inre möten. Hemtjänsten som organisation.* 1998.
75. Stier, Jonas: *Dimensions and Experiences of Human Identity. An Analytical Toolkit and Empirical Illustration.* 1998.
76. Jerkeby, Stefan: *Slutna cirklar. Om civila moståndsrörelser i Norge och Danmark 1940-45.* 1999.
77. Oudhuis, Margareta: *Vägen till jämlikhet. En analys av den svenska arbetarrörelsens syn på effektivitet och emancipation i arbetslivet.* 1999.
78. Johansson, Anna: *La Mujer Sufrida – The Suffering Woman. Narratives on Femininity among Women in a Nicaraguan Barrio.* 1999.
79. Theandersson, Christer: *Jobbet – för lön, lust eller andra värden.* 2000.
80. Carle, Jan: *Opinion och aktion. En sociologisk studie av ungdomar och miljö.* 2000.
81. Öhrn, Ingbritt: *Livet, identiteten och kronisk sjukdom. En socialpsykologisk studie av unga vuxna diabetiker.* 2000.
82. Mossberg Sand, Ann-Britt: *Ansvar, kärlek och försörjning. Om anställda anhörigvårdare i Sverige.* 2000.
83. Berglund, Tomas: *Attityder till arbete i Västeuropa och USA. Teoretiska perspektiv och analyser av data från sex länder.* 2001.
84. Larsson, Bengt: *Bankkrisen, medierna och politiken. Offentliga tolkningar och reaktioner på 90-talets bankkris.* 2001.
85. Blomquist, Bo: *Förskolebarnets relation till sin familj. Förändrade förutsättningar och föreställningar 1950-1990.* 2001.
86. Hansen, Lars: *The Division of Labour in Post-Industrial Societies.* 2001.
87. Björk, Micael: *Upplösningens dialektik. Bildningsmål och politisk modernitet i Sverige kring sekelskiftet 1900.* 2002.
88. Gustafson, Per: *Place, Place Attachment and Mobility: Three Sociological Studies.* 2002.
89. Rigné, Eva Marie: *Profession, Science, and State – Psychology in Sweden 1968-1990.* 2002.

90. Persson, Anders: *I kräftans tecken. En historiesociologisk studie av cancerforskningens samhällseliga villkor i Sverige och USA under 1900-talet.* 2002.
91. Brnic, Anita: *Speaking of Nationality. On Narratives of National Belonging and the 'Immigrant'.* 2002.
92. Korp, Peter: *Hälsopromotion - en sociologisk studie av hälsofrämjandets institutionalisering.* 2002.
93. Sobis, Iwona: *Employment Service in Transition: Adaptation of a Socialist Employment Agency to a Market Economy. A Case Study of Lodz, Poland 1989-1998.* 2002.
94. Hellum, Merete: *Förförd av Eros. Kön och moral bland utländska kvinnor på en grekisk ö.* 2002.
95. Carlson, Marie: *Svenska för invandrare – brygga eller gräns? Syn på kunskap och lärande inom sfi-undervisningen.* 2002.
96. Hansson, Agneta: *Praktiskt taget. Aktionsforskning som teori och praktik – i spåren efter LOM.* 2003.
97. Engdahl, Oskar: *I finansvärldens bakre regioner. En studie om finansiella offshore-marknader och ekonomisk brottslighet.* 2003.
98. Rolandsson, Bertil: *Facket, informationsteknologin och politiken. Strategier och perspektiv inom LO 1976-1996.* 2003.
99. Schedin, Stefan: *Ekonomisk ojämlikhet. Inkomstfördelning och inkomstskillnader i Sverige under 1980- och 1990-talen.* 2003.
100. Morner, Claudia G: *Självständigt beroende. Ensamstående mammors försörjningsstrategier.* 2003.
101. Wennerström, Ulla-Britt: *Den kvinnliga klassresan.* 2003.
102. Wingfors, Stina S: *Socionomyrkets professionalisering.* 2004.
103. Tursunovic, Mirzet: *Fostran till demokrati: Tre sociologiska delstudier av bosniska ungdomars politiska socialisering.* 2004.
104. Thörn, Catharina: *Kvinnans plats(er) – bilder av hemlöshet.* 2004.
105. Alinia, Minoo: *Spaces of Diasporas: Kurdish Identities, Experiences of Otherness and Politics of Belonging.* 2004.
106. Chronholm, Anders: *Föräldraledig pappa – Mäns erfarenheter av delad föräldraledighet.* 2004.
107. Seldén, Daniel: *Om det som är. Ontologins metodologiska relevans inom positivism, relativism och kritisk realism.* 2005.
108. Winell-Garvén, Irene: *Vägen till Parnassen. En sociologisk studie av kvinnligt konstnärskap i Sverige 1864-1939.* 2005.
109. Engström, Pär: *Samtal och ledarskap. En studie av medarbetarsamtal i grundskolan.* 2005
110. Löfstrand, Cecilia: *Hemlöshetens politik – lokal policy och praktik.* 2005.
111. Eydal, Guðny Björk: *Family Policy in Iceland 1944-1984.* 2005.
112. Ekbrand, Hans: *Separationer och mäns våld mot kvinnor.* 2006.
113. Eriksson, Ylva Ulfsdotter: *Yrke, Status & Genus. En sociologisk studie om yrken på en segregerad arbetsmarknad.* 2006
114. Flisbäck, Marita: *Att lära sig konstens regler. En sociologisk studie av osäkra framtidsinvesteringar.* 2006.
115. Berntsson, Paula: *Läraryrket, forskollärare och statushöjande strategier.* 2006.
116. Latta, Mia: *Public Transfer and Private Help. Support Networks of Marginalised and Poor individuals in Sweden in the 1990s.* 2007.
117. Persson, Sofia: *Läraryrkets uppkomst och förändring. En sociologisk studie av lärares villkor, organisering och yrkesprojekt inom den grundläggande utbildningen ca 1800-2000.* 2008.
118. Bengtsson, Mattias: *Individen stämplat in. Arbetet, facket och lönen i sociologisk belysning.* 2008.
119. Sjöstrand, Glenn: *Gåvan i Gnosjö. Företagares relationer i ett industriellt distrikt.* 2008.
120. Pellbring, Mats: *Laissez-faire, systemkritik eller reformism? En studie av den svenska opinionsbildande globaliseringsdiskursen i dagspress, 1992-2001.* 2008.
121. Bjarnason, Tómas: *Social Recognition and Employees' Organizational Support.* 2009.

122. Jagudina, Zaira: *Social Movements and Gender in Post-Soviet Russia: The Case of the Soldiers' Mothers NGOs*. 2009.
123. Ranagården, Lisbeth: *Lärares lärande om elever – en sociologisk studie om yrkespraktik*. 2009
124. Shmulyar Gréen, Oksana: *Entrepreneurship in Russia: Western ideas in Russian translation*. 2009
125. Eriksson, Bo G: *Studying ageing: Experiences, description, variation, prediction and explanation*. 2010
126. Karlsson, Anette: *I moderniseringens skugga? Om förändring och identitet i två administrativa serviceyrken*. 2010
127. Wasshede, Cathrin: *Passionerad politik. Om motstånd mot heteronormativ könsmakt*. 2010
128. Bergström Casinowsky, Gunilla: *Tjänsteresor i människors vardag – om rörlighet, närvaro och frånvaro*. 2010
129. Jonsson, Christer: *I fäderns och mödrars spår. Landsortssungdomars identitetsutveckling och vuxenblivande i ett livsformsperspektiv*. 2010
130. Söderberg, Johan: *Free Software to Open Hardware: Critical Theory on the Frontiers of Hacking*. 2011
131. Hedenus, Anna: *At the end of the Rainbow – Post-winning life among Swedish lottery winners*. 2011
132. Uhnoo, Sara: *Våldets regler. Ungdomars tal om våld och bråk*. 2011
133. Daoud, Adel: *Scarcity, Abundance and Sufficiency: Contributions to Social And Economic Theory*. 2011
134. Wahlström, Mattias: *The Making of Protest and Protest Policing: Negotiation, Knowledge, Space, and Narrative*. 2011
135. Holgersson, Helena: *Icke-medborgarskapets urbana geografi*. 2011
136. Ericson, Mathias: *Nära inpå: Maskulinitet, intimitet och gemenskap i brandmäns arbetslag*. 2011
137. Malmqvist, Karl: *Offentlighetens gränser: Fem kultursociologiska studier av kontroverser kring litterära självframställningar i Sverige, 1976–2008*. 2012
138. Larsson, Jörgen: *Studier i tidsmässig välfärd – med fokus på tidsstrategier och tidspolitik för småbarnsfamiljer*. 2012
138. Backman, Christel: *Criminal Records in Sweden. Regulation of Access to Criminal Records and the Use of Criminal Background checks by Employers*. 2012.
139. Gunnarsson, Andreas: *Unleashing Science Popularisation: Studies on Science as Popular Culture*. 2012.
140. Kantelius, Hannes: *Inhyrningens logik – konsekvenser för individ och organisation*. 2012.
141. Westberg, Niklas: *Meddelanden från enskildheten – En sociologisk studie av ensamhet och avskildhet*. 2012.
142. Calvo, Dolores: *What Is the Problem of Gender? Mainstreaming Gender in Migration and Development Policies in the European Union*. 2013.
143. Widigson, Mats: *Från miljonprogram till högskoleprogram – plats, agenskap och villkorad valfrihet*. 2013.
144. Puaca, Goran: *Educational choices of the future. A sociological inquiry into micro-politics in education*. 2013.
145. Björk, Lisa: *Contextualizing managerial work in local government organizations*. 2013.
146. Naldemirci, Öncel: *Caring (in) Diaspora: Aging and Caring Experiences of Older Turkish Migrants in a Swedish Context*. 2013.
147. Lovén Seldén, Kristina: *Europafacklig samverkan. Problem och möjligheter*. 2014.
148. Petersson, Jesper: *Geographies of eHealth: Studies of Healthcare at a Distance*. 2014.
149. Peixoto, Anna: *De mest lämpade – en studie av doktoranders habituering på det vetenskapliga fältet*. 2014.
150. Stretmo, Live: *Governing the unaccompanied child – media, policy and practice*. 2014.
151. Miscovic, Danka: *Bortom scenen - en sociologisk studie av frilansande skådespelares villkor*. 2014.

152. Liljenberg, Mette. *Distributed Leadership in Local School Organisations. Working for School Improvement?* 2015.
153. Nordlander, Erica. *On the Mechanisms of Social Inequality. Studies of young people's educational outcomes, social participation, and well-being.* 2015.
154. Nordholm, Daniel. *Organising for School Improvement at the Middle Tier. Studies on Temporary Organisation.* 2015.
155. Vulkan, Patrik. *The Microfoundations of Flexicurity. Employees' well-being and attitudes to labour market policy in a Swedish and Nordic welfare state setting.* 2016.
156. Corin, Linda. *Job demands, job resources and consequences for managerial sustainability in the public sector – A contextual approach.* 2016.
157. Borelius, Ulf. *Om befrielseetnologins uppkomst i Latinamerika. En sociologisk analys av religiös förändring.* 2016.
158. Törnberg, Anton. *The Wicked Nature of Social Systems – A Complexity Approach to Sociology.* 2017.
159. Reichenberg, Olof. *A Mechanism Approach to the Sociology of Teachers' and students' Actions: Teaching Practice, Student Disengagement and Instructional Materials.* 2017
160. Lydahl, Doris. *Same and different? Perspectives on the Introduction of Person-Centred Care as Standard Healthcare.* 2017.
161. Björk, Sofia. *Gender and emotions in family care – Understanding masculinity and gender equality in Sweden.* 2017.
162. Wallinder, Ylva. *Imagined Independence. Institutional Conditions and Individual Opportunities in European Labour Markets.* 2018
163. Andersson, Pia. *Making Room for Complexity in Group Collaborations: The Roles of Scaffolding and Facilitation.* 2018.
164. Bajqinca, Nuhi. *Mother Tongue Education – The Interest of a Nation. A policy study in Sweden 1957-2017.* 2019.
165. Hasselgren, Caroline. *Inequity in Mind. On the Social and Genetic Risk Factors of Dementia and their Interactions.* 2019.
166. Rosquist, Johan. *Moral i rätten. Utredningar av hedersrelaterat våld i Sverige 1997-2017.* 2020.

GÖTEBORG STUDIES IN SOCIOLOGY

1. Furåker, Bengt (ed): *Employment, Unemployment, Marginalization. Studies on Contemporary Labour Markets.* Department of Sociology, Göteborg University/Almqvist & Wiksell International, Stockholm 2001.
2. Berglund, Tomas: *Attityder till arbete i Västeuropa och USA. Teoretiska perspektiv och analyser av data från sex länder.* Doktorsavhandling. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2001.
3. Larsson, Bengt: *Bankkrisen, medierna och politiken. Offentliga tolkningar och reaktioner på 90-talets bankkris.* Doktorsavhandling. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2001.
4. Blomquist, Bo: *Förskolebarnets relation till sin familj. Förändrade förutsättningar och föreställningar 1950-1990.* Doktorsavhandling. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2001.
5. Hansen, Lars: *The Division of Labour in Post-Industrial Societies.* Doktorsavhandling. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2001.
6. Gustafson, Per: *Place, Place Attachment and Mobility: Three Sociological Studies.* Doktorsavhandling. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2002.
7. Rigné, Eva Marie: *Profession, Science, and State – Psychology in Sweden 1968-1990.* Doktorsavhandling. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2002.
8. Persson, Anders: *I kräftans tecken. En historiesociologisk studie av cancerforskningens samhälleliga villkor i Sverige och USA under 1900-talet.* Doktorsavhandling. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2002.

9. Brnic, Anita: *Speaking of Nationality. On Narratives of National Belonging and the 'Immigrant'*. Doktorsavhandling. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2002.
10. Korp, Peter: *Hälsopromotion - en sociologisk studie av hälsofrämjandets institutionalisering*. Doktorsavhandling. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2002.
11. Sobis, Iwona: *Employment Service in Transition: Adaptation of a Socialist Employment Agency to a Market Economy. A Case Study of Lodz, Poland 1989-1998*. Doktorsavhandling. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2002.
12. Hellum, Merete: *Förförd av Eros. Kön och moral bland utländska kvinnor på en grekisk ö*. Doktorsavhandling. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2002.
13. Carlson, Marie: *Svenska för invandrare – brygga eller gräns? Syn på kunskap och lärande inom sfi-undervisningen*. Doktorsavhandling. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2002.
14. Hansson, Agneta: *Praktiskt taget. Aktionsforskning som teori och praktik – i spåren på LOM*. Doktorsavhandling. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2003.
15. Engdahl, Oskar: *I finansvärdens bakre regioner. En studie om finansiella offshore-marknader och ekonomisk brottslighet*. Doktorsavhandling. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2003.
16. Rolandsson, Bertil: *Facket, informationsteknologin och politiken. Strategier och perspektiv inom LO 1976-1996*. Doktorsavhandling. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2003.
17. Schedin, Stefan: *Ekonomisk ojämlikhet. Inkomstfördelning och inkomstskillnader i Sverige under 1980- och 1990-talen*. 2003. Doktorsavhandling. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2003.
18. Morner, Claudia G: *Självständigt beroende. Ensamstående mammors försörjningsstrategier*. Doktorsavhandling. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2003.
19. Wennerström, Ulla-Britt: *Den kvinnliga klassresan*. Doktorsavhandling. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2003.
20. Wingfors, Stina S: *Sociomyrkets professionalisering*. Doktorsavhandling. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2004.
21. Tursunovic, Mirzet: *Fostran till demokrati: Tre sociologiska delstudier av bosniska ungdomars politiska socialisering*. Doktorsavhandling. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2004.
22. Alinia, Mino: *Spaces of Diasporas: Kurdish Identities, Experiences of Otherness and Politics of Belonging*. Doktorsavhandling. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2004.
23. Chronholm, Anders: *Föräldraledig pappa – Mäns erfarenheter av delad föräldraledighet*. Doktorsavhandling. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2004.
24. Seldén, Daniel: *Om det som är. Ontologins metodologiska relevans inom positivism, relativism och kritisk realism*. Doktorsavhandling. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2005.
25. Winell-Garvén, Irene: *Vägen till Parnassen. En sociologisk studie av kvinnligt konstnärskap i Sverige 1864-1939*. Doktorsavhandling. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2005.
26. Engström, Pär: *Samtal och ledarskap. En studie av medarbetarsamtal i grundskolan*. Doktorsavhandling. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2005.
27. Eydal, Guðny Björk: *Family Policy in Iceland 1944-1984*. Doktorsavhandling, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2005.
28. Ekbrand, Hans: *Separationer och mäns våld mot kvinnor*. Doktorsavhandling, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2006.
29. Eriksson, Ylva Ulfsdotter: *Yrke, Status & Genus. En sociologisk studie om yrken på en segregerad arbetsmarknad*. Doktorsavhandling, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2006.
30. Flisbäck, Marita: *Att lära sig konstens regler. En sociologisk studie av osäkra framtidsinvesteringar*. Doktorsavhandling, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2006.
31. Berntsson, Paula: *Läraryrket, forskollärare och statushöjande strategier*. Doktorsavhandling, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2006.
32. Latta, Mia: *Public Transfer and Private Help. Support Networks of Marginalised and Poor individuals in Sweden in the 1990s*. Doktorsavhandling, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2007.

33. Persson, Sofia: *Lärarkretsens uppkomst och förändring. En sociologisk studie av lärares villkor, organisering och yrkesprojekt inom den grundläggande utbildningen ca 1800-2000.* Doktorsavhandling, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2008.
34. Bengtsson, Mattias: *Individen stämplar in. Arbetet, facket och lönen i sociologisk belysning.* Doktorsavhandling, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2008.
35. Sjöstrand, Glenn: *Gåvan i Gnosjö. Företagares relationer i ett industriellt distrikt.* Doktorsavhandling, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2008.
36. Pellbring, Mats: *Laissez-faire, systemkritik eller reformism? En studie av den svenska opinionsbildande globaliseringsdiskursen i dagspress, 1992-2001.* Doktorsavhandling, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2008.
37. Bjarnason, Tómas: *Social Recognition and Employees' Organizational Support.* Doktorsavhandling, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2009.
38. Jagudina, Zaira: *Social Movements and Gender in Post-Soviet Russia: The Case of the Soldiers' Mothers NGOs.* Doktorsavhandling, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2009.
39. Ranagården, Lisbeth: *Lärares lärande om elever – en sociologisk studie om yrkespraktik.* Doktorsavhandling, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2009.
40. Shmulyar Gréen, Oksana: *Entrepreneurship in Russia: Western ideas in Russian* translation. Doktorsavhandling, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2009.
41. Eriksson, Bo G: *Studying ageing: Experiences, description, variation, prediction and explanation.* Doktorsavhandling, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2010.
42. Karlsson, Anette: *I moderniseringens skugga? Om förändring och identitet i två administrativa serviceyrken.* Doktorsavhandling, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2010.
43. Bergström Casinowsky, Gunilla: *Tjänsteresor i människors vardag – om rörlighet, närvaro och frånvaro.* Doktorsavhandling, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2010.
44. Jonsson, Christer: *I fädernas och mödrars spår. Landsortssundomars identitetsutveckling och vuxenblivande i ett livsformsperspektiv.* Doktorsavhandling, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2010
45. Hedenus, Anna: *At the end of the Rainbow – Post-winning life among Swedish lottery winners.* Doktorsavhandling, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2011
46. Daoud, Adel: *Scarcity, Abundance and Sufficiency: Contributions to Social And Economic Theory.* Doktorsavhandling, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2011.
47. Wahlström, Mattias: *The Making of Protest and Protest Policing: Negotiation, Knowledge, Space and Narrative.* Doktorsavhandling, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2011.
48. Ericson, Mathias: *Nära inpå: Maskulinitet, intimitet och gemenskap i brandmäns arbetslag.* Doktorsavhandling, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 2011.
49. Larsson, Jörgen: *Studier i tidsmässig välfärd – med fokus på tidsstrategier och tidspolitik för småbarnsfamiljer.* Doktorsavhandling, Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet 2012.
50. Backman, Christel: *Criminal Records in Sweden. Regulation of Access to Criminal Records and the Use of Criminal Background checks by Employers.* Doktorsavhandling, Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet 2012.
51. Calvo, Dolores: *What Is the Problem of Gender? Mainstreaming Gender in Migration and Development Policies in the European Union.* Doktorsavhandling, Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet 2013.
52. Widigson, Mats: *Från miljonprogram till högskoleprogram – plats, agentskap och villkorad valfrihet.* Doktorsavhandling, Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet 2013.
53. Puaca Goran: *Educational choices of the future. A sociological inquiry into micro-politics in education.* Doktorsavhandling, Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet 2013.
54. Naldemirci, Öncel: *Caring (in) Diaspora: Aging and Caring Experiences of Older Turkish Migrants in a Swedish Context.* Doktorsavhandling, Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet 2013.

55. Lovén Seldén, Kristina: *Europafacklig samverkan. Problem och möjligheter*. Doktorsavhandling, Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet 2014.
56. Stretmo, Live: *Governing the unaccompanied child – media, policy and practice*. Doktorsavhandling, Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet 2014.
57. Miscevic, Danka: *Bortom scenen - en sociologisk studie av frilansande skådespelares villkor*. Doktorsavhandling, Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet 2014.
58. Liljenberg, Mette: *Distributed Leadership in Local School Organisations. Working for School Improvement?* Doktorsavhandling, Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet 2015.
59. Nordlander, Erica. *On the Mechanisms of Social Inequality. Studies of young people's educational outcomes, social participation, and well-being*. Doktorsavhandling, Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet 2015.
60. Nordholm, Daniel. *Organising for School Improvement at the Middle Tier. Studies on Temporary Organisation*. Doktorsavhandling, Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet 2015.
61. Vulkan, Patrik. *The Microfoundations of Flexicurity. Employees' well-being and attitudes to labour market policy in a Swedish and Nordic welfare state setting*. Doktorsavhandling, Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet 2015.
62. Borelius, Ulf. *Om befrielseetologins uppkomst i Latinamerika. En sociologisk analys av religiös förändring*. Doktorsavhandling, Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet 2016.
63. Törnberg, Anton. *The Wicked Nature of Social Systems – A Complexity Approach to Sociology*. Doktorsavhandling, Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet 2017.
64. Reichenberg, Olof. *A Mechanism Approach to the Sociology of Teachers' and Students' Actions: Teaching Practice, Student Disengagement and Instructional Materials*. Doktorsavhandling, Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet 2017.
65. Lydahl, Doris. *Same and Different? Perspectives on the Introduction of Person-Centred Care as Standard Healthcare*. Doktorsavhandling, Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet 2017.
66. Björk, Sofia. *Gender and emotions in family care – Understanding masculinity and gender equality in Sweden*. Doktorsavhandling, Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet 2017.
67. Wallinder, Ylva. *Imagined Independence. Institutional Conditions and Individual Opportunities in European Labour Markets*. Doktorsavhandling, Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet 2018.
68. Bajqinca, Nuhi. *Mother Tongue Education – The Interest of a Nation. A policy study in Sweden 1957-2017*. Doktorsavhandling, Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet 2019.
69. Hasselgren, Caroline. *Inequity in Mind. On the Social and Genetic Risk Factors of Dementia and their Interactions*. Doktorsavhandling, Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet 2019.
70. Rosquist, Johan. *Moral i rätten. Utredningar av hedersrelaterat våld i Sverige 1997-2017*. Doktorsavhandling, Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet 2020.